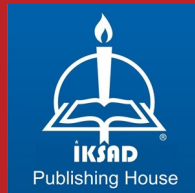

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKALARI

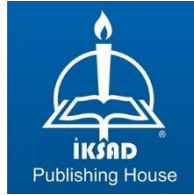
Uğur MATİÇ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKALARI*

UĞUR MATİÇ**

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10278371>

* Bu çalışma, Uğur Matıç'ın, Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev'in danışmanlığında, 2017 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında hazırlanmış olduğu "Ortadoğu Krizlerine Yönelik Demokrat Parti Dış Politikası" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üy., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. Orcid: 0000-0001-6871-2248, ugurmatic@gmail.com.

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical meth-
ods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©
ISBN: 978-625-367-453-3
Cover Design: İbrahim KAYA
November / 2023
Ankara / Türkiye
Size = 16 x 24 cm

ÖNSÖZ

Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin izlediği dış politikanın en belirgin özelliği Batı yönlülüğü olmuştur. Batılılaşma sürecinin ve kendisinden önceki hükümetlerin izlediği Batıya meyyal dış politikanın bir sonucu gibi görünse de, bu dönemde izlenen dış politika daha Batıcı bir görüntü vermesi açısından farklılaşmaktadır. NATO üyeliğinden sonra Ortadoğu'da Batı ek-senli pakt girişimlerine önyak olan Türkiye'nin bölgede izlediği politikalar, Batı adına ve Batı ile tamamen uyumlu bir Ortadoğu inşa etmeye yönelik olmuştur. Bu çalışma, özellikle Bağdat Paktı'nın kuruluşundan çözülüşüne kadarki süreçte DP yönetiminin izlediği politikadaki Batılı kimlik faktörüne dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 1955'ten itibaren Ortadoğu bölgesinde yaşanan krizler karşısında Türkiye'nin kendini konumlandırma biçimi üzerinde durularak dış politika analizi yapılmıştır.

Güvenlik ve ekonomik çıkar gibi Realist paradigma kavramlarının yanı sıra kimlik, tarih, kültür, din gibi daha soyut faktörlerin de dikkate alındığı İnşacı yaklaşımın benimsendiği bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe ile birlikte Batılılaşma sürecinin de 1950'li yıllardaki dış politikasına temel teşkil ettiği görüşünü savunmaktadır. Soğuk Savaş'ın yalnızca iki kutup arasındaki rekabeti değil, müttefik güçler arasındaki gizli ya da açık rekabeti de ifade ettiği, DP yönetiminin ise böyle bir değerlendirmeden uzak kalmasının dış politika inşasında sorunlar teşkil ettiğinin savunulması bakımından da özgün bir yaklaşım sunulmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, genel anlamda bir 'Batı' ifadesinden ziyade, ABD ve İngiltere'nin küresel siyasetlerindeki farklılıklara değinilmesi ve Türkiye'nin bu farklılıkları algılama biçimi bakımından bir Soğuk Savaş tahlili de yapılmaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarıyla yine bu dönemde önüne çıkan ciddi bir sorun olarak Kıbrıs meselesi arasında kurduğu ilinti nedeniyle de kendine özgü bir yaklaşım sunmaktadır.

Çalışmanın kapsamı Türkiye'nin DP dönemindeki, yani 1950-1960 yılları arasındaki Ortadoğu politikalarıyla sınırlıdır. Bu zaman aralığı genel çerçeveyi belirlemekle birlikte, ağırlıklı olarak 1954-1958 yılları arasındaki, yani Bağdat Paktı sürecinde yaşanan Ortadoğu krizlerine ağırlık verilmiştir. Bununla birlikte, tarihsel arka plan ve dış politikanın temellerinin anlaşılabilmesi açısından İkinci Dünya Savaşı sürecine ve DP'nin dış politikasının sonraki dönemlere etkileri bakımından 1960'lı yılların dış politikasına da kısaca değinilmektedir.

'Ortadoğu' kavramıyla, Türkiye'nin bu dönemde aktif olarak bölgede ilişki kurduğu ve söz konusu dönemde önemli gelişmelerin yaşandığı coğrafi alan ifade edilmektedir. Dolayısıyla, özellikle 1955-1958 yılları arasında ya-

şanan krizler de göz önünde bulundurulduğunda, Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak, Filistin ve İsrail ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Bağdat ve Balkan paktları çerçevesinde ilişkiler geliştirdiği diğer ülkelerle ilgili gelişmelere ise Türk dış politikasının seyirindeki etkileri kadar yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin bizzat taraf olduğu krizler ve direkt olarak taraf olmasa dahi etkilediği veya etkilendiği krizler çerçevesinde bir kapsam oluşturulmuştur. Bu bağlamda örneğin Kıbrıs meselesi, gerek Ortadoğu bölgesi içinde görülmesi ve gerekse Türk dış politikasındaki önemi nedeniyle çalışmanın kapsamına alınmıştır. Bu dönemde yaşanan Cezayir meselesi gibi konular da Türkiye'nin dış politikasındaki manevralar ölçüsünde çalışmada yer bulmuştur.

Bu çalışmada Akis dergisi, zamanın ruhunu yakalamak adına kullanılan başlıca süreli yayın olmuştur. Literatürdeki birçok çalışmada Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin kendisini Batı'da konumlandırması, ziyadesiyle güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir. Güvenlik faktörünü göz ardı etmeyen, bununla birlikte *İnşacılık* çerçevesinde, *Dış Politika Değişimi* ve *Tarihten Ders Alma* teorileriyle Batılılaşmayı ve Batılı kimliği de sorunsallaştıran bir yaklaşım geliştirmesi bu çalışmaya özgünlük sağlayan bir diğer husustur. Dolayısıyla literatürdeki diğer çalışmalarla birlikte okunduğunda, hem ilgili dönemde yayınlanan bir derginin bakış açısı, hem de İnşacı yaklaşım bakımından Demokrat Parti'nin Ortadoğu politikalarına dair yeni bir perspektif geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışmada emeği geçen, öncelikle doktora başlangıcındaki danışmanım olan Prof. Dr. Nuray Mert'e, onun emekliliğinden sonra danışmanlığımı üstlenip tezimi bitirmemde büyük emeği olan Muharrem Hilmi Özev'e teşekkürü bir borç bilirim. Bana gösterdiği tahammül vesilesiyle başta Yeliz Yazan olmak üzere tezimin her aşamasında yanımda olan çalışma arkadaşlarıma, ayrıca eşim Zuhâl'e teşekkür ederim. Bu çalışmayı, hayatlarında yaşadıkları birçok zorluğa rağmen benim okuyup bugünlere gelmemde emeğinin karşılığını hiçbir şekilde ödeyemeyeceğim anneme, tezimi yazdığım süreçte vefat eden rahmetli babama ithaf etmeyi bir görev olarak addederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	v
GİRİŞ VE TEORİK ÇERÇEVE: TÜRKİYE VE BATI EKSENİ	1
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN UNSURLAR	22
1.1. Dış Politika Geleneği	23
1.2. İç Faktörler	26
1.2.1. İktidar Partisi Olarak DP ve Dış Politika	26
1.2.1.1. Tüzük ve Hükümet Programlarında Dış Politika Söylemleri	26
1.2.1.2. Parti Yönetimi, Kabine ve Dışişleri Bakanlığı	30
1.2.2. Diplomasi ve Dış Politika Araçları	33
1.2.3. Muhalefet ve Basın	38
1.2.3.1. Birinci Dönem: Süreklilik Bağlamında Dış Politikaya Destek	39
1.2.3.2. İkinci Dönem: İktidar-Muhalefet Gerilimi ve Dış Politika	44
1.3. Dış Faktörler	51
1.3.1. ABD'nin Politikaları	54
1.3.2. Sovyetler Birliği Karşısında Türkiye	64
1.3.3. İngiltere ile İlişkiler ve Ortadoğu Politikaları	68
DEMOKRAT PARTİNİN ORTADOĞU POLİTİKALARI	74
2.1. 1940'lı Yıllarda Türk Dış Politikası ve Ortadoğu	75
2.2. DP İlk Dönemi: Tevarüs Edilen Dış Politika	79
2.2.1. Dış Politika ve Ortadoğu	80
2.2.2. NATO Üyeliği ve ODK	83
2.3. DP'nin İkinci Dönemi: Batı Merkezli Dış Politika ve Ortadoğu	88
2.3.1. Kuzey Kuşağı Ekseninde Bölgesel Politikalar	91
2.3.1.1. Balkan Paketi	94
2.3.1.2. Ortadoğu'da Bir Pakta Doğru	96
2.3.1.2.1. Türkiye-Pakistan Anlaşması	97
2.3.1.2.2. Türkiye-İrak Anlaşması	99
2.3.1.3. Bağlantısızlar Hareketi	103
2.3.2. Bağdat Paketi	106

2.3.2.1. Paktın Kuruluş ve İşleyişi	106
2.3.2.2. Pakta Tepkiler ve Ortadoğu'da Soğuk Savaş	113
2.4. Üçüncü Dönem: 1958 Sonrası DP Dış Politikası	121
BATI EKSENLİ DIŞ POLİTİKA VE ORTADOĞU KRİZLERİ	128
3.1. Süveyş Krizi	133
3.1.1. Nâsır'ın Politikaları	135
3.1.2. 1956 Süveyş Krizi ve Sonuçları	143
3.2. Suriye Krizi	152
3.2.1. Krize Giden Süreç	153
3.2.2. 1957 Türkiye-Suriye Krizi	158
3.3. 1958 Krizleri	170
3.3.1. Irak İhtilâli	170
3.3.2. Lübnan ve Ürdün Müdahaleleri	175
3.4. Cezayir Meselesi	181
3.5. Kıbrıs Meselesi	185
SONUÇ	199
KAYNAKÇA	209
ÖZGEÇMİŞ	225

KISALTMALAR LİSTESİ

AET/AT	: Avrupa (Ekonomik) Topluluğu
ARAMCO	: Saudi Arabian Oil Company (Suudi Arabistan Petrol Şirketi)
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CMP/MP	: Millet Partisi (1954'ten itibaren Cumhuriyetçi Millet Partisi)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İKÖ/İİT	: İslâm Konferansı Örgütü /İslâm İşbirliği Teşkilatı
ODK	: Ortadoğu Komutanlığı
ODSO	: Ortadoğu Savunma Organizasyonu
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
SEATO	: South-East Asia Treaty Organization (Güneydoğu Asya Anlaşma Örgütü)

GİRİŞ VE TEORİK ÇERÇEVE: TÜRKİYE VE BATI EKSENİ

2010'lara girilirken Türk dış politikasıyla ilgili olarak gündeme gelen 'Eksen Kayması' tartışması, Recep Tayyip Erdoğan'ın 2009 yılında Davos'taki çıkışı ve İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili olarak Türkiye'nin Brezilya ile birlikte bir girişimde bulunması gibi gibi gelişmelerin üzerine ortaya çıkmıştır. Batı'ya rağmen Ortadoğu'da inisiyatif almaya çalışan ve Batı ile bağımlılığını sorgulayan bir dış politika anlayışından neşet eden bu politikalar, Türkiye'nin ekseninin değiştiği yorumlarına neden olmuştur. Peki, Batı eksenine Türkiye ne zaman girmişti? Başka bir deyişle, Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalarında Batı eksenini doğrultusunda politikalar belirlemesi ne zamandan beri idi?

Bugün Türkiye'nin 'Ortadoğu bataklığından' uzak durması gerektiğinin onun Batılı kimliğinin gereği olduğunu ileri süren yaklaşımlar, bunun Cumhuriyetin kurucu ideolojisi tarafından yapılan bir tercih olduğunu da savunmaktadır. Hanioglu'na göre ise bu yaklaşım bir çelişkiyi ifade etmektedir. Türkiye, Batılılaşma sürecinin devam etmesi ve kendini Batılı bir devlet olarak tanımlamasına rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında kendisini aynı zamanda Batı tarafından mağduriyete uğratılmış bir toplum ve Ortadoğulu devlet olarak da görmüştür.¹ Cumhuriyet kurucuları 'Ortadoğulu' kimliğini olduğu gibi 'Batılı' kimliğini de kendileri inşa ederek farklı bir siyaset geliştirmişlerdir. Bundan sonraki süreçte Türkiye antiemperyalist nitelikli olan Ortadoğululuk ve Batı tarafından mağdur edilmişlik söyleminden uzaklaşarak, 'Batı medeniyetinin Doğu'da kalmış temsilcisi' olma yaklaşımını benimseyecektir.² DP dönemi, bu yaklaşımın sürdürüldüğü ve özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalarda Batılı kimliğin ön plana çıktığı bir dönem olmakla birlikte, aynı zamanda yine Batıcı minvaldeki politikaların sonuçlarıyla da yüzleşilen bir dönem ifade etmektedir.

Türk dış politikasında DP'nin iktidarda olduğu yıllar önemli bir yer tutmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, daha önceki tarafsızlık söyleminden uzaklaşarak gittikçe Batıya yakınlaşan bir Türkiye söz konusudur. 1950 yılında DP iktidara geldikten sonra içeride birtakım değişikliklere gitse de dış politikada CHP'den devraldığı Batı yönlü dış politikayı sürdürmüştür. Uluslararası sistemin, yani Soğuk Savaş düzeninin bu politikadaki etkisi yadsınmaz. Dolayısıyla Türkiye'nin güvenlik kaygıları Batı yönlü dış politikayı adeta bir zorunluluk haline getirmiştir. Bunun yanında bu politika Türkiye'nin

¹ M. Şükrü Hanioglu: "'Ortadoğululuk'tan 'Batılılık'a Kimlik Serüvenimiz'", **Sabah**, 07.05.2017

² Hanioglu, a.y.

Batılılaşma serüveninin de doğal bir neticesi olarak da görülmektedir. Zira kendisini Batılı bir devlet kimliğiyle görmek ve kabul ettirmek isteyen bir Türkiye söz konusudur. Nitekim DP döneminde Batı ile NATO vesilesiyle askeri bir ittifak ilişkisi kurulmuş, bu çerçevede Batıyı ‘Biz’ olarak tanımlayan bir anlayış dış politikada hâkim olmuştur. Bu ittifakın ardından hızla gelişen ilişkiler nedeniyle de Batılılaşma tekâmülü tamamlanmış gibi görülmüştür.

Bu durum Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde kendisini belirgin bir şekilde gösterecektir. Zira NATO ittifakından sonra Türkiye bu bölgede, kendisinde bulunan ‘Müslüman’, ‘Türk’, ‘Osmanlı’nın halefi’, ‘Ortadoğulu’ veya ‘Batı’ya karşı Kurtuluş Savaşı vererek bağımsızlığını kazanmış bir devlet’ gibi kimliklerinden ziyade ‘Batılı’ kimliği önceleyen bir politika izlemiştir. Ancak Devletin kimliği kendisini görmek istediği şekilden ziyade, bunun dışarıda ne kadar kabul gördüğüyle alakalıdır. Kendisini içinde tanımladığı camia olan Batı’da ne kadar kabul gördüğü sorusu bir yana, yöneldiği Ortadoğu coğrafyasında da Türkiye’nin öncelediği kimliğinin makbul bulunup bulunmadığına bakılmaksızın hareket ettiği görülmektedir. Muhatapları tarafından kabul görmeyen bir kimlikle hareket edilmesi de uzun vadede kalıcı hasarlara neden olmuştur.

Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra adeta bir krizler coğrafyası olmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’na kadarki süreçte sömürgeciliğin sağladığı görece bir ‘istikrar’ söz konusu olsa da, Batı karşıtı hareketlerin gittikçe yükselmeye başlaması ve İkinci Dünya Savaşı’nın taraflarının mücadele alanlarından biri haline gelmesi bölgeyi savaş sonrası süreçte daha karmaşık bir hale getirmiştir. İngiltere’nin bölgedeki nüfuz alanlarını terk ederken bıraktığı sorunların çoğu günümüze kadar dahi çözülememiş, hatta çözümlenmesi imkânsız hale gelmiştir. Bunun Ortadoğu’daki en belirgin örneği de Filistin meselesi olmuştur. İsrail’in kurulmasıyla birlikte bölge, her an bir savaşın mümkün olduğu bir vaziyet olarak gerginliği daim hale gelmiştir. Nitekim 1956 Süveyş Buhranı, krizlerin patlama anlarından en belirginini olmuştur.

Süveyş Krizi ve takip eden süreçte Ortadoğu’da yaşanan krizler karşısında Batılı kimlikle yürüttüğü Ortadoğu politikası çerçevesinde tutum belirleyen bir Türkiye söz konusudur. Batı yönlü dış politikayla birlikte, bölgede bütün bu krizlerin ana müsebbibi olarak görülen İngiltere ile yakın ilişkilerini sürdürmesi ise bölge ülkeleriyle olan ilişkilerde sorunları artırmıştır. DP yönetimi bu dönemde ulusal çıkarlarının Batı bloğunda yer almayı gerekli kıldığını düşünmüş, bu düşünceyi de Batılı kimlik çerçevesinde kalıcı ve iç bütünlüğü olan stratejilere dönüştürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda güvenlik ve çıkar ilişkilerini önceleyen Realist yaklaşım ve rasyonalist düşünceyle birlikte, bu

faktörlerle karşılıklı etkileşim içinde olan ‘kimlik’ gibi düşünsel unsurların da hesaba katılması gerekmektedir.

İnşacı yaklaşım Batılı anlamda bir kimlik oluşturma sürecine odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada da DP yönetiminin Batılılaşmanın tamamlandığı zannıyla bir politika belirlediği ve Ortadoğu politikasında önemli bir yer tutan Bağdat Pakti’nin çözülmesine kadar bundan vazgeçmediği savunulmaktadır. Türkiye’nin Batılılaşma macerası bu süreçten sonra da devam edecektir. Nitekim Bağdat Pakti’nden sonra Batılılaşmanın evrimini tamamlamadığı, Türkiye’nin Batı’da Batılı bir devlet olarak kabul görme gayretinin devam etmesinden de anlaşılmaktadır. Hatta Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) macerasının 1950’li yılların sonlarında başladığı göz önünde bulundurulursa, Ortadoğu’da yaşanan başarısızlığın Batı’ya ya da Batılı olmaya mal edilmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Yani Türkiye Batılı kimliğini sorgulamamış, bilakis bu kimliğinin kabul görmesi için çalışmaya devam etmiştir.

Batı ile ilişkilerin biçimine yönelik olarak Menderes yönetiminin son döneminde bir iç muhasebe gerekliliği ortaya çıkmış olsa da karar mekanizmalarının dış politika tayininde böyle bir sorgulamaya rastlanması güçtür. Bununla birlikte bu durum, 1960’larda özellikle kamuoyunda başlayan ve dış politika mekanizmasına da sirayet eden Türkiye’nin Batılı olmasına değil, Batı’yla ama özellikle de ABD’yle kurulan ilişki biçimine yönelik bir sorgulamaya neden olacaktır. Bunun sonucu da DP döneminde inşa edilen ‘Batı merkezli tek boyutlu dış politika’dan ‘Batı merkezli çok boyutlu dış politika’ya geçiş olacaktır. Batıya bağlı kalmakla birlikte daha esnek ve pragmatik bir yaklaşım içermesi itibarıyla Batılı devletlerin dış politika anlayışına daha yakın olan bu ‘çok yönlülük’, aslında Türkiye’yi DP dönemindeki anlayışa göre ‘daha Batılı’ bir devlet yapacaktır.

1960’lı ve 1970’li yıllardaki Türk dış politikasının genel bir özelliği haline gelen çok yönlü dış politika, aslında DP dönemindeki tek yönlü dış politikanın bir neticesidir. DP iktidara geldiğinde Batı yönlü olsa da dengeci bir dış politika anlayışı devralmıştır. NATO üyeliği ve sonrasındaki gelişmelerde bu anlayış sürdürülse de, zamanla bu durum tek taraflı bağımlılığa dayanan bir dış politikaya dönüşmüştür. Nitekim 1958 yılının sonlarına gelindiğinde Türkiye’nin özellikle Ortadoğu ve Kıbrıs meselelerinde yaşadığı sıkıntılı süreçlerle birlikte DP yönetiminin bu tek yönlülüğü sorgulamaya başladığı, alternatif seçenekleri gündeme almak istediği gözlemlenmektedir. Uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılık yadsınan bir durum değil, bilakis bu ilişkilerin varoluşsal gerekçesidir. Bu çalışmada ise karşılıklılıktan gittikçe uzaklaşarak tek yönlü bir bağımlılığa evrilen dış politika anlayışı olarak DP dönemindeki, özellikle 1954-1958 yılları arasındaki Ortadoğu politikaları üzerinde durulmuştur.

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye Batıya yönelimini güvenlik üzerinden tanımlamıştır. Bunda İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkiler disiplininin Realist paradigma çerçevesinde ortaya çıkması ve uluslararası siyasi atmosferin de bundan oldukça çok etkilenmesinin rolü büyüktür. Bu dönemin hegemonik dili de ‘Sovyet tehdidi’ ve ‘Antikomünizm’ çerçevesinde devletin güvenliği ve bekası üzerine kurulmuştur.³ Türkiye’de bu durum 1990’lara kadar sürmüş, dış politika yazımında da bu dil hâkim olmuştur. Uzgel’e göre Türkiye’de dış politika yazımında bu dil, Neorealizm de dâhil uluslararası ilişkiler teorileri literatüründeki gelişmeleri göz ardı ederek devam etmiş, 1990’lara kadar hâkim söylem Realist çerçevede şekillenmiştir.⁴ 1990’lardan sonra uluslararası ilişkiler alanında çalışan Türk akademisyenlerin sayılarındaki artış ve bu akademisyenlerin yurtdışı eğitimleri alarak perspektiflerini genişletmesinin bir sonucu olarak Türk dış politikası konusunda farklı yaklaşımların ve eleştirel bir dilin gittikçe geliştiği görülmektedir. Dış politika mekanizmasında da Soğuk Savaş sonrasında devlet merkezli anlayış kapsam bakımından genişlemiş, bu bağlamda Avrasyacılık ve Yeni Osmanlıcılık gibi düşünceler karşılık bulmaya başlamıştır.⁵

Türkçe literatürde DP dönemi Türkiye’nin Ortadoğu politikalarını teorik bir çerçevede inceleyen önemli akademik çalışmalardan birisi Ayşegül Sever’in *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye*⁶ adlı doktora tezinden yayınlanan kitabı olmuştur. Sever, 1945-58 arası dönemdeki Türkiye’nin Batı ile bağlantısını ve bu çerçevede belirlenen Ortadoğu politikalarını, 1980’li yıllarda ortaya çıkan *Post-revizyonist* Soğuk Savaş tarihçiliği çerçevesinde incelemektedir. 1950’li ve 1960’lı yıllarda etkili olan geleneksel yaklaşıma göre Soğuk Savaş’ın nedeni Sovyet yayılcılığıdır. 1960’larda ortaya çıkan *Revizyonist* yaklaşım ise ABD’nin Sovyet yayılcılığı mitini kullanarak kendi kapitalist hegemonyasını yaydığını iddia eder.* Bu yaklaşıma göre Sovyetler Birliği bir hegemon güç olmak iddiasıyla değil, daha ziyade kapitalizm karşısında kendi ideolojisinin ayakta durması ve ekonomisini toparlamak gayesinde olmuştur. Bu iki yaklaşımda Soğuk Savaş’ın ana iki aktörü vardır: ABD ve

³ İlhan Uzgel: “Türk Dış Politikası Yazımında Siyaset, Ayrışma ve Dönüşüm”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, (Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları: 19-21 Nisan 2007), ss. 113-127, s. 113-115

⁴ Uzgel, a.y.

⁵ Ramazan Gözen: “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Der. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, Ankara, Nobel Yay., 2010, ss. 101-121, s. 110

⁶ Sever’in çalışması direkt olarak dış politika yapımı sürecine değil, makro düzeyde uluslararası ilişkilere yönelik Soğuk Savaş teorilerine odaklanmaktadır. Bkz.: Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s.93

* Bu yaklaşıma uluslararası ilişkiler disiplininin dışında da rastlamak mümkündür. Örneğin İsmet Özel’in **Henry Sen Neden Buradasın 1** (Şule Yay, İstanbul, 2004) kitabında ABD’nin Sovyetler Birliği’ni ötekileştirerek aslında diğer ülkelerin kendine ihtiyaç duymasını sağladığı, Sovyetler Birliği’nin de diğer seçenек olarak sunulduğu için olduğundan fazla görülerek büyüdüğü ve blok lideri olduğu savı üzerine uzun uzadıya bir tartışma söz konusu olmuştur.

Sovyetler Birliği. 1980'lerde ortaya çıkan *Post-revizyonist* yaklaşım ise iki aktörün dışındaki aktörler ve makro ölçekli olmayan gelişmelerin de Soğuk Savaş'ın seyrinde önemli etkilerinin olduğunu iddia eder. 1980'lerde açılan Batıdaki arşivlerin bu yaklaşımda etkisinin büyük olduğunu belirten Sever, çalışmasında söz konusu arşivlerinden yararlanarak özellikle İngiltere'nin Soğuk Savaş'taki rolü üzerinde durmakta ve bu çerçevede Türkiye'nin rolünü incelemektedir.⁷

Post-revizyonist yaklaşıma göre ABD'nin Soğuk Savaş sürecinde pozisyon belirlemede İngiltere'nin kayda değer bir etkisi söz konusudur. ABD'nin henüz İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı yaklaşımı daha olumlu yönde iken, Ortadoğu'daki Sovyet politikaları karşısında kendi nüfuz alanları için endişe duyan İngiltere ile birlikte Türkiye de kendi güvenliği için endişe duymuş ve Sovyetler Birliği karşısında daha somut bir tutum takınması gerektiği yönünde Amerikan yönetimine telkinlerde bulunmuştur. Nihayetinde ABD, Missouri zırhlısının gönderilmesiyle başlayıp Truman doktriniyle devam eden politikasıyla Türkiye'yi Sovyetler Birliği karşısında desteklediği gibi Soğuk Savaşın seyrini belirleyecek olan somut tavrını da ortaya koymuştur. Ancak post-revizyonist yaklaşımın iddiası kati değildir. Zira Amerikan yönetiminin İngiliz telkinleri doğrultusunda hareket ettiği kabul edilse dahi Soğuk Savaş'ın akışında asıl belirleyici aktörün ABD olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Örneğin Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde, Kore'ye asker göndermesi gibi gelişmelerin etkili olduğu iddialarının aksine, bunların da ötesinde ABD'nin stratejisindeki değişiklikler etkili olmuştur.⁸ Keza Türkiye'nin NATO üyeliğine diğer müttefikler gibi İngiltere de ilk başta karşı çıkmış olsa da nihai olarak ABD'nin bu üyeliğe olumlu yaklaşması Türkiye'yi ittifaka dâhil etmiştir.

Soğuk Savaş'ın seyrinde Türkiye'nin rolü ise karar verici hegemon aktörü etkilemeye çalışmak ve kendisine biçilen rolü oynamaktan ibarettir. Özellikle DP döneminde bu rolün ötesine geçilemediği görülmektedir. Üstelik ABD'nin belirlediği bölgesel politikaların yürütülmesi rolünü Balkanlar ve Ortadoğu'da üstlenmesiyle birlikte Türkiye'nin, Ortadoğu'da daha aktif bir

⁷ Sever'in eserindeki teorik tartışmaların ayrıntıları için bkz. Sever, a.g.e., s. 10-26.

⁸ ABD'nin soğuk Savaş stratejisindeki değişiklikler Türkiye'nin Batı ittifakına kabulüyle ilgili önemli kırılmaları işaret etmektedir. George F. Kennan'ın X müstearıyla 1947'de kaleme aldığı ve Foreign Affairs dergisinde yayımlanan "The Sources of Soviet Conduct" (<https://www.foreignaffairs.-com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>, 05.05.2017) makalesinde, Sovyetler Birliği'ni Çevreleme politikası ortaya atılmıştır. ABD yönetiminin kabul gören Çevreleme Stratejisine, Türkiye ve Yunanistan'a yardım gibi öngörülerini NSC 68 belgesinde de geniş yer verilmiştir. Bkz. "A Report to the National Security Council - NSC 68", **President's Secretary's File, Truman Papers**, (12.04.1950 Tarihli NSC 68 Raporu), (Çevrimiçi) https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/10-1.pdf, (E.t. 10.05.2017)

politika izlediği iddiasının aksine, aslında belirleyici aktör olmaktan daha da uzaklaştığı görülmektedir. Bununla birlikte, izlenen bütün politikaların sonuç ve sorumluluklarını ise en az hegemon kadar ikincil aktörler de yüklenmiştir. 1950'lerin nihayetinde İngiltere Ortadoğu'daki nüfuzunu neredeyse tamamen kaybetmiş gibi bir görüntü çizerken, Türkiye'nin de bölge ile ilişkilerinde tutunduğu Bağdat Paktı 'Bağdatsız' kaldığında Arap ülkeleriyle arasındaki mesafe daha fazla açılmıştır. Bu çerçevede düşünüldüğünde uluslararası sistemin hegemon devletlerin kararlarından ibaret olmadığı, diğer aktörlerin de görev ve sorumlulukları paylaştığı sonucuna varılabilmektedir. Dolayısıyla birinci ve ikinci yaklaşımların sadece ABD ve Sovyetler Birliği eksenli yorumlarının eksik kaldığı, *Post-revizyonist* yaklaşımın daha sağlıklı bir değerlendirilmeye sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2013 yılında yayınlanan Ali Balcı'nın *Türkiye'nin Dış Politikası* adlı eserinde yeni bir perspektif geliştirilmiştir. Dış politikanın içerideki iktidar ilişkileri ve kimlik mücadelelerinin bir uzantısı olduğu⁹ iddiasındaki kitapta, incelenen her dönemin dış politika anlayışları belli kavramlarla açıklanmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı yıllarının anlatıldığı bölümlerde dönemin Türk dış politikası 'Aktif Tarafsızlık'¹⁰ gibi bir kavramsallaştırmaya tabi tutulurken, DP dönemi dış politikaları ise 'Aktif Amerikancılık'¹¹ şeklinde nitelendirilmiştir. Bu çalışmada ise söz konusu kavramsallaştırmalara karşı çıkılmamakla birlikte, 'Amerikancılık' tabirine bir şerh düşülmektedir. Zira her ne kadar hegemon güç olarak ABD ile ilişki biçimi belirleyici olsa da, Türkiye'nin DP dönemindeki özellikle Ortadoğu politikaları incelendiğinde, İngiltere ile ilişki biçiminin de önemli ölçüde etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Keza Batılılaşma faktörü düşünüldüğünde, Türkiye'nin Batı yönelimi de Avrupalı bir devlet olma çabası olarak ortaya çıkmıştır.¹² Ancak ABD'nin Soğuk Savaş'ta ön plana çıkışı ile birlikte Türkiye'nin bu dönemde izlediği politikalar birleştiğinde 'Amerikancı' bir dış politika izlediğini söylemek yanlış olmaz.

Bu çalışmada DP dönemindeki gelişmelerin ayrıntılı bir şekilde ele alınabilmesi ve zamanın ruhunun yakalanabilmesi bakımından günlük gazete ve dergi haberleri de incelenmiştir. İncelenen yayınlar arasında, Akis dergisi, belirli gelişmelerle ilgili haber kaynağı olarak değil, daha ziyade dönemin gelişmelerini dönemin dilinden okumak amacıyla ağırlık kazanmaktadır. Bunun nedeni haftalık olarak yayınlanan derginin o dönemdeki birçok gazete ve

⁹ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul, Etkileşim Yay., 2013, s. 20

¹⁰ Balcı, a.e., s. 55

¹¹ A.e., s. 79

¹² Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity, A Constructivist Approach*, New York ve Londra, Routledge, 2003, s. 6

dergi gibi herhangi bir partinin sözcüsü olmamasıdır. Muhalif tutumu ve başyazarı Metin Toker'in İsmet İnönü'ye yakınlığı bilinmekle birlikte derginin, iktidar ve muhalefet partilerinin sözcüsü olan Zafer ve Ulus gibi gazetelerdeki dilden uzak kalma çabası, derginin bizzat bu gazetelere yönelik eleştirilerinde de gözlemlenebilmektedir. İktidarın dilini ve muhalefetin yaklaşımını gözlemlemek adına parti sözcüsü nitelikli gazetelerden ve dönemin diğer haber kaynaklarından da yararlanılmakla birlikte bu çalışmadaki süreli yayının iskeletini Akis dergisi oluşturmaktadır. Ayrıca bu dönemde yaşamış aydın, siyasetçi ve diplomatların anıları da kaynak olarak kullanılmıştır. Örneğin Bağdat Paktı sürecinde Ortadoğu ülkelerinde büyükelçilik vazifesinde bulunan İsmail Soy-sal ve Mahmut Dikerdem gibi isimlerin anıları önemli kaynaklar olarak görülürken, Şevket Süreyya Aydemir'in Adnan Menderes'in biyografisini kaleme aldığı *Menderes'in Dramı?* kitabı da çalışmaya önemli katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada DP döneminde Sovyet tehdidi ve Batılılaşma düşüncesinin etkisiyle Batıcı bir dış politika izlendiği, ancak bunun da kendi içinde kırılmalara uğrayarak, kendisinden önceki Batıcılıkla sonraki döneme aktarılan Batıcılık arasında önemli farkların ortaya çıktığı savunulmaktadır. DP dönemindeki dış politika anlayışındaki değişimler izlenerek Ortadoğu politikasını da Bağdat Paktı öncesi, Bağdat Paktı Süreci ve Bağdat Paktı'ndan sonraki süreç olarak üç ana kısma ayırmak mümkündür. Çalışmada bu değişimler göz önünde bulundurularak bir dönemlendirme yapılmıştır. Özellikle ikinci dönem olarak adlandırılan Bağdat Paktı sürecinde yaşanan Ortadoğu krizleri karşısında Türkiye'nin izlediği politikalar bu değişimlerin göstergesi olmuştur. Aynı zamanda DP döneminde dış politikada yaşanan değişimlerin, genel anlamda önceki dönemlerden farklılaşması ve sonraki dönemleri, etkilemesi bakımından anahtar rolünde olduğu da gözlemlenmektedir.

Batıcılık ve Sovyet tehdidini birlikte ve doğru okuyabilmek için, Realizmi göz ardı etmeksizin kimlik inşası ve sosyokültürel etkenler gibi faktörleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu bağlamda genel hatlarıyla Alexandr Wendt'in öncülük ettiği *Konstrüktivizm*, bu çalışmanın teorik çerçevesinin belirlenmesinde önemli bir yaklaşım biçimi olarak görülmüştür. Zira Realist paradigmayı reddetmeyen İnşacılıkta, rasyonalite ve çıkar gibi olguların yanında kimlik ve düşünce temelindeki faktörler de hesaba katılmaktadır. DP dönemindeki dış politika anlayışının inşasındaki tarih faktörü ve dış politikanın sürekliliğinin sorgulanması açısından Dan Reiter'in Tarihten Ders Alma Teorisinden (*Learning Theory*) de yararlanılmıştır. Bu dönemde yaşanan dış politika değişikliklerinin niteliklerinin belirlenmesi, dış politika yönelimlerinin ne doğrultuda değişime uğradığı ve sonrasına nasıl etki ettiği bakımından da Charles F. Hermann'ın *Değişim* teorisi bağlamında bir çerçeve oluşturulmuştur.

Konstrüktivist yaklaşımı rasyonalist teorilerden ayıran temel özellik, düşüncelere ve kimlik kavramına yapılan vurgudur. Buna göre devletlerin çıkar ve kimlikleri arasında yakın ilişki vardır. Kimliği oluşturan ‘Ben’ ve ‘Öteki’nin düşünceleridir. Dolayısıyla içsel ve dışsal yapılar kimliğin belirlenmesinde etkindir.¹³ İnşacı teoriye göre dört farklı kimlik türü uluslararası alanda mevcuttur: şahsi (tüzel) kimlik, tür kimlik, rol kimlik ve kolektif kimlik. Şahsi kimlik, aktörleri içinde buldukları yapılardan ayıran ve farklı kılan kimlik türüdür. Kendi içinde istikrarlı yapılar tarafından oluşturulurlar. Aynı zamanda tür kimlik içindeki mevkilerinin belirlenmesinde önemlidir.¹⁴

Tür kimlikler görünüm, davranışsal özellikler ve tutumlar, değerler, stratejik ve diplomatik kapasiteye bağlı beceriler, ideolojiler, tarihi ve kültürel ortak yönler, bir bölgeye ait olma gibi bazı hasletleri paylaşan özel ya da tüzel kişilere atfedilen sosyal kategorileri ifade eder. Bir aktör birden fazla tür kimliğe sahip olabilir. Sahip olunan sosyal içeriklerin ‘Öteki’ tarafından nasıl algılandığı tür kimliğin oluşmasında önemlidir. Bununla birlikte bu kimliği oluşturan özellikler aktörün özünde mevcuttur.¹⁵

Rol kimlikleri ise sosyal yapı içerisinde işgal edilen pozisyon ve ‘Öteki’ne yönelik davranış biçimleri belirler. Başka bir deyişle rol kimlik, aktörün kendini ötekine göre konumlandırmasıdır. Devletlerin dış politika rolleri daha ziyade yapısal bir olgudur. Egemenlik gibi kimi uluslararası kabuller, rol kimliklerin tanınması anlamına gelmektedir. Zira modern devletin egemenliğinin diğer devletler tarafından kabul edilmesi, önemli hakların ve davranışsal normların da kabulü demektir. Rol kavramı normatif bütünleşme ve iş birliği anlamlarına da gelebilir. Rollerin belirlenmesinde asıl olan kurumsallaşma değil, karşılıklı bağımlılık ve yakınlıktır. Karşılıklı bağımlılık ise burada sadece iş birliği ilişkileri ile sınırlı değildir. Zira dostluk kadar düşmanlık da bir karşılıklılığı gerektirmektedir.

Kolektif kimlik, ‘Ben’ ve ‘Öteki’ arasındaki ilişkiyi özdeşleştirerek rol ve tür kimlikleri birleştirmekte ve bir adım öteye götürmektedir. Kolektif kimliğe sahip olan aktörler ‘Ben’ kadar ‘Öteki’ni de düşünmelidir. Bu bağlamda rasyonalite korunsa da çıkarlar gurup ya da takım temelinde hesap edilir.¹⁶

Devletler aynı zamanda birden çok kimliğe ve kimlik türüne sahip olabilmektedir. Bununla birlikte zaman zaman bu kimlikler arasında uyumsuzluk

¹³ Muharrem Hilmi Özev: “Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 16

¹⁴ Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 225

¹⁵ Wendt, a.e., s. 226

¹⁶ A.e., 229-230

olabilir. Özev'e göre devletlerin kendi içindeki kimlik çatışmalarını verili kimlik türleri arasında bir hiyerarşi kurarak çözmeleri mümkündür.¹⁷ Bu dört kimlik türünün her birine karşılık düşen çıkarlar bulunmaktadır. Çıkarlardan söz etmek kimliklerin varlığını baştan kabul etmek anlamına gelmektedir. Zira bir aktör kim olduğunu bilmeksizin ne istediğini bilemez.¹⁸ Dolayısıyla kimliklerle çıkarlar karşılıklı etkileşim içerisindedirler.

Konstrüktivizme göre, devletin kimliği çıkarların temelini teşkil etmektedir.¹⁹ Zira ülkenin kendisini nasıl tanımladığı, çıkarlarının neler olacağına karar vermesi için bir önkoşuldur.²⁰ Kimliğin tanımlanması, 'Öteki' veya 'Biz' olarak görülen 'Diğerleri'ne göre yapılabilmektedir. Diğerlerinden kimlerin kolektif kimlik içinde 'Biz', kimlerin ise 'Öteki' olarak tanımlanacağı ise durumdan duruma farklılık gösterebilmektedir. Wendt'e göre devletler her ne kadar uluslararası sistem tarafından oluşturulan tür, rol ve kolektif kimliklerden etkilense de, ulusal çıkarlarının sınırları nihai olarak şahsi kimlik tarafından belirlenir.²¹ Devletlerin ayrıca kurumsal kimlikleri ve sosyal kimlikleri vardır. Kurumsal kimlik daha somut değerler üzerinden o devletin ne olduğunu belirlerken sosyal kimlik ise hangi durumda kendini nerede konumlandığıyla ilgilidir. Dolayısıyla birincisi tek iken ikincisi ise içinde bulunulan sosyal ortama göre aktörün tanımlanmasına bağlı olarak birden fazla olabilmektedir. Birincisi daha ziyade iç politikayla ilgilidir. İkincisi ise iç faktörlerle ortaya çıkan, ancak etkileşimi hem iç hem de dış politika boyutunda olan kimlik tanımlamasıdır.²²

Türk dış politikasını İnşacı yaklaşımla değerlendiren Bozdağlıoğlu'na göre, İnşacılığın kimlik merkezli yaklaşımı devletlerin dış politika tercih ve davranışlarını açıklamakta rasyonel tercih modeline göre daha iyi seçenekler sunmaktadır. İnşacılığa göre devletler sosyal varlıklardır ve davranışlarını anlayabilmek için tarihsel perspektif içinde kimliği göz önünde bulundurmaları gereklidir. Rasyonalistlere göre sistem anarşik bir yapıya sahip olduğu için devletlerin kimlikleri birbiriyle benzeşmekte, bencil devlet kimlikleri oluşmaktadır. İnşacılar göre ise devletler başkalarıyla etkileşime girmediği müddetçe sosyal kimlikleri oluşmaz. Onların kimliklerini bu etkileşim belirler.²³ Bozdağlıoğlu, Neorealist ve Eleştirel yaklaşımının birleşimi bir model sunar-

¹⁷ Özev, a.y., s. 18

¹⁸ A.y., Konstrüktivizm hakkında detaylı bir analiz için ayrıca bk. Muharrem Hilmi Özev, "Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm", Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (ed.), İstanbul: Beta, 2013, ss. 483-522.

¹⁹ A.y., s. 19

²⁰ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 22

²¹ Wendt, a.g.e., s. 233-237

²² Wendt: "Identity and Structural Change in International Politics", **The Return of Culture and Identity in IR Theory**, Der. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 47-64, s. 51; Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 19-20

²³ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 160-161

ken iç faktörleri de hesaba katmaktadır. Devletler, kimliklerini inşa ederken kültürel ve kurumsal faktörleri de göz önünde bulundurmamak ve meşruiyetini sağlamak zorundadır. Uluslararası sistemde de bunun gibi bir kurumsallaşma söz konusudur. Devletler bağımsızlıklarının tanınması ve katıldıkları uluslararası organizasyonlar çerçevesinde kimliklerini tesis eder. Kimlik krizi içeride yaşandığında dış politikayı etkilediği gibi dışarıda yaşandığında iç ve dış politikayı etkileyebilmektedir.²⁴

Türkiye içinde bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu tarih itibarıyla çok kimlikli bir ülkedir. Ulusal kimlik anlamında İslam, Türklük ve Avrupalılık gibi kimliklerin çakışması Türk dış politikasının belirlenmesinde de etkili olmaktadır. Bu yüzden Huntington Türkiye’yi ‘bölünmüş ülke’²⁵ kategorisine almaktadır. Türkiye’nin yönetici elitleri Türkiye’yi bir Avrupalı devlet olarak tanımlarken, Batının elitleri ise onu hiçbir zaman öyle görmemiştir.²⁶ Bozdağlıoğlu’na göre de Türkiye için Batılı olmak Avrupalı olmaktır.²⁷ Bunda Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyet döneminde sürekliliğini koruyan Batılılaşma sürecinde bir şekilde rolü ve etkisi olan yönetici elitler ve bürokratların çoğunlukla Avrupa’da yetişmiş ve Avrupa’dan etkilenmiş olması önemli bir etkiye sahiptir. Cumhuriyet reformlarıyla birlikte Türkiye modernleşme anlamındaki tercihleriyle ve attığı radikal adımlarla ‘Batılı’ kimliği benimsemiş, bu şekilde daha önce düşman olarak tanımlanan Batı, dost ve parçası olunan medeniyet haline gelmiştir.

Bozdağlıoğlu, Türkiye’nin Batı yönelimine 1940’lardaki Sovyet tehdidinden sonra değil çok önce karar verdiğini, bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı tercihinin güvenlik kavramıyla açıklanmasının yeterli olmayacağını söylemektedir.²⁸ Bu tercih Batılılaşma sürecinin devamı olarak değerlendirilebilmektedir. Keza Sovyet tehdidi bu süreçte söz konusu olmakla birlikte, Osmanlı-Rus İmparatorlukları arasındaki rekabet, Osmanlı’nın Avrupa’da izlediği denge siyasetinde Rusya ile olan durumu, ‘Rusların sıcak denizlere inmesinin engellenmesi’* gibi, Türkiye’nin Rusya’ya karşı temkinli duruşu-

²⁴ A.e., s. 161-162

²⁵ Huntington’a göre *Torn Country* olarak adlandırılan bölünmüş ülkeler “*bandwagoning*” stratejisini izleyerek kendilerini Batıya kabul ettirmek için çalışırken, diğer yandan tarihi ve kültürel olarak asla Batılı olamamaktadır. Bkz. Samuel P. Huntington: “The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Sayı: 72, 1993, ss. 22-50, s. 42; Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 162

²⁶ Huntington, a.y.

²⁷ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 6

²⁸ Bozdağlıoğlu, a.e., s. 163

* “Rusların sıcak denizlere inmesinin engellenmesi” düşüncesi Osmanlı’ya has bir düşünce değil ziyadesiyle Avrupa, özellikle İngiltere kaynaklı bir düşüncedir. 18. ve 19. yüzyılda İngiltere’nin dengeleyici rolü çerçevesinde düşünüldüğünde Rusya’nın topraklarını Akdeniz’e doğru genişletmesi kıta içindeki dengeleri altüst edebilecek bir gelişme olurdu. Nitekim Kuzeyindeki imparatorluğun bu dengeleri bozacak bir güce erişmesi Osmanlı’nın da kabul edebileceği bir durum değildir. Bu bakımdan Osmanlı’nın güç dengelerini iyi takip ederek kendi pozisyonunu koruma gayreti güttüğü gözlemlenmektedir.

nun daha çok tarihsel gerekçeleri vardır. Rusya'nın Türkiye açısından 'Doğu' olması ise Soğuk Savaş sürecinde, Dünyanın Doğu ve Batı diye kutuplara ayrılmasıyla başlamıştır. Yani Türkiye'nin Batı tercihinin bir sonucu, Avrupa açısından 'Doğu' olarak görülen Rusya'nın artık Türkiye açısından da 'Doğu' olmasıdır.

Tarihsel arka planda modernleşme süreçleri kimi zaman benzerlik, kimi zaman farklılıklar gösteren Osmanlı ve Rusya, Avrupa açısından her zaman 'Öteki' yahut 'Doğu' olmuştur. Türkiye içinse Rusya, imparatorluk geçmişinde ve modernleşme sürecindeki bir rakip, çok kültürlü ve çok uluslu yapısıyla Doğulu unsurlara da sahip olan bir Avrupalı devlet, Batıya karşı verilen Kurtuluş Savaşı mücadelesinde Türkiye'ye yardım eden bir dostken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte artık ideolojisi ve talepleri nedeniyle kendisinden endişe duyulan bir komşu halini almıştır. Bu endişeyi doğuran en temel sebepse bizzat Türkiye'nin Batı tercihidir. Komünizme karşı takınılan mesafeli tutum, cumhuriyetçi ve demokratik yönetim anlayışı, koşulların değişmesi ile çıkar tanımlarının da değişime uğraması gibi birçok sebep bizzat Türkiye'nin Batı tercihinden kaynaklanmaktadır.

Soğuk Savaş sürecinde Batılı ittifaklara katılım konusundaki Türkiye'nin ısrarlı tutumunda Batılılaşmayla birlikte ekonomi ve güvenlik unsurları da önemli bir etkiye sahiptir. Ancak DP dönemi dış politikasında bu yaklaşımda bir farklılaşma gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Batılı bir devlet gibi davranması için Amerikan yardımları ve NATO'ya üye olması yetmiştir. Altın Kılıç'a göre Türkiye artık Batıdan ayrı düşünülmemelidir, zira "Türkler NATO üyeliğiyle Batılı olmanın gurur ve heyecanını yaşamışlardır."²⁹ Keza Bağdat Paketi sürecinde izlenen Ortadoğu politikalarında Batı adına hareket etme, söz ve taahhütlerde bulunma gibi davranışlar böyle bir düşüncenin göstergeleri olmuştur. Bununla birlikte bu yaklaşım kendini Batıya kabul ettirmek için yapılmış manevralar olarak değerlendirilebilse de, burada söz konusu olan 'Batı' artık tek başına Türkiye'nin modernleşme sürecinde model aldığı Avrupa'dan ibaret değildir. Soğuk Savaş'la Doğu ve Batı olarak iki kutba ayrılan dünyada, ABD'nin liderliğindeki Batı bloğudur.

Türkiye 1959'daki Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusuyla, aslında Avrupa'nın bir parçası olmak istediğini göstermiştir.³⁰ Ancak 1959 yılı, DP'nin izlediği dış politikaya yönelik bu çalışmadaki dönemlendirmede üçüncü döneme, yani Türkiye'nin ABD ile çok sayıda ikili anlaşma ile bağ kurmuş olduğu, bununla birlikte ekonomik yardımlardan tatmin olmayarak ABD ekseninde kalmamayı gözden geçirdiği sürece denk gelmek-

²⁹ Altın Kılıç, **Turkey and the World**, Washington, Public Affairs Press, 1959, s. 159

³⁰ Atilla Erarp, "Turkey and the European Community in the Changing Post-War International System" **Turkey and Europe**, Ed. Canan Balkir ve Alan M. Williams, Londra ve New York, Pinter Publishers Ltd., 1993, s.26

tedir. Bu süreçte Sovyetler Birliği ile dahi ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için müzakerelerin başladığı gözlemlenmektedir. Fakat bu durum Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olmak düşüncesini bir süreliğine unuttuğu anlamına gelmemektedir. Zira Avrupa'nın da ekseninin ABD merkezli olduğu bu süreçte Türkiye'nin AET'nin oluşumunu yakından takip etmesi, Avrupalılıktan daha geniş bir çerçevede, Batı içinde bir şekilde yer edinme düşüncesinin bir tezahürüdür.

Türkiye'nin sadece ekonomik ve güvenlik nedenleriyle Batılı bir kimliğe sahip olma ihtiyacı duyduğu görüşü Realist yaklaşımın bir ürünüdür. Zira bu şekilde Sovyet tehdidi karşısında güvenliğin sağlanması, ekonomik olarak Türkiye'nin desteklenmesi söz konusu olmuştur. Ancak Batılılaşma faktörü düşünüldüğünde bu yaklaşım eksik hale gelmektedir. Zira Batılılaşmanın kökeni Osmanlı dönemi Tanzimat'a kadar gitmektedir. Keza Cumhuriyet döneminde izlenen Batı yönlü politikalarda bir Sovyet endişesiyle onu dengeleme çabasından söz etmek mümkün değildir. Atatürk döneminde Sovyetler Birliği ile dostluk anlaşmaları zemininde iyi ilişkiler geliştirilmiş, üstelik ekonomik olarak destek görülmüştür. Sovyetler Birliği'nin tehdit halini alması Türkiye'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı sürecinde Batı ile işbirliğine dayandığı süreçle paralellik göstermiştir. Hatta savaş sonrası Türkiye'nin kendini Batı'yla ilintilendirdiği ölçüde bu tehdidin arttığı söylenebilir.

Osmanlı Avrupa için rakip ve doğal olarak 'Öteki'ydi. Türkiye'nin Avrupa karşısındaki durumu ise farklıdır. Buradaki 'Ben'i tanımlama, ötekileştirmeden ziyade medeniyet temellidir. Osmanlı modernleşmesinin ilk aşamalarında Batının her alanda değil, askerî ve teknolojik alanda model alınması söz konusudur. Osmanlı bürokratlarının Batıda eğitim almalarıyla birlikte modernleşme kültürel anlamda da kendini göstermeye başlayacaktır. Tanzimat'la birlikte devlet seviyesinde yapılan reformlar neticesinde Avrupa'nın başka alanlarda da model olarak alındığı söylenebilir. Tanzimat reformlarıyla birlikte Osmanlı devlet adamlarında Avrupa tipi reformlarla birlikte, farklı kültürlerin harmanlanmasıyla yeni bir Osmanlı kimliği oluşturulabileceği düşüncesi doğmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki reformların da etkisiyle Batılılaşma askeriye kadar günlük yaşama kadar etkisini göstermiştir. Reformcuların düşüncesi Avrupa'yı bazı konularda model almaktan "Tek medeniyet vardır, o da Avrupa medeniyetidir"³¹ seviyesine kadar gelmiştir.

Ancak yapılan tüm reformlara karşın Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerileyişinin önüne geçilememiştir. II. Abdülhamit döneminde İslamcı bir politika izlendiği görüşü hâkim olsa da Batının model alınması sürdürülmüş, mo-

³¹ Şükrü Hanioglu, **The Young Turks in Opposition**, New York & Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 17. Osmanlı modernleşmesi, Batılılaşma hareketleri ve Jön Türklerin siyasal düşünceleri hakkında teferruatlı bilgi edinebilmek için ayrıca Bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2007

derneleşme süreci devam etmiştir. 1908’de II. Meşrutiyetin ilanından sonra Jön Türkler İttihat ve Terakki Partisi çevresinde siyasette daha aktif hale gelmiştir. Modern Türkiye’nin kurucuları da 1908-1918 yılları arasında etkili olan İttihat ve Terakki kadroları içinde yer almışlardır.³² Jön Türkler’e göre ise modernleşme belirli alanlarla sınırlı kalmamalı, hayatın her alanına yayılmalıydı.³³

Bu süreçte Osmanlı’da üç siyasi düşünce hâkimdir: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük.³⁴ Ancak bu ‘üç tarz-ı siyaset’in her üçü de Batılılaşma temelinde bir yol izlenmesi konusunda mutabıktır. Aynı zamanda bu ideolojiler devlet bütünlüğünü sağlamak üzere, her ne kadar çelişkili gibi görünse de, Batı’daki ulus kimliğine benzer modern kimlik arayışı neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Cumhuriyet, bu üç siyasetten de farklı bir yol izlemekle birlikte Batılılaşma ve Batılı kimlikte bir ulus inşa etme fikrini korumuştur. Osmanlı’da düşünce bağlamında modernleşme çeşitli şekillerde ortaya çıksa da devlet onu, Batı karşısında ayakta tutunabilmenin bir yolu olarak görmüştür. Cumhuriyetle birlikte modernleşme bizzat yukarıdan aşağı bir pozisyona geçmiş, devlet yönetimi için ‘muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak’ bir araç olmaktan çıkarak bir amaç haline gelmiştir. Osmanlı kurumları ortadan kaldırılırken devletin kimliği değişmekle kalmamış, Batılı bir toplumsal kimlik inşa edilmeye koyulmuştur. Bu durum resmi ideolojiyle toplum arasında bir krizi de beraberinde getirmiştir. Özellikle sekülerleşme alanında yaşanan değişimler toplumda travma nedeni olmuştur.

Atatürk döneminde önceleri kendisine karşı kurtuluş mücadelesi verilmiş olan Batıya karşı mesafeli bir tutum sergilense de radikal nitelikteki reformlar Batılılaşmanın devam ettiğini göstermiştir. ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ gibi barışçıl söylemlerin hâkim olduğu bu dönemde Türkiye kendisini Batılı bir devlet olarak tanımlamıştır. Nitekim Atatürk’ün ölümünden sonra, 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yapılan güvenlik anlaşmalarıyla Batı ile daha somut manada bir ittifak ilişkisi de kurulmuş olacaktır. Batılılaşma serüveninin devamında yaşanan bu gelişmeler, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı boyunca her ne kadar tarafsız kalsa da mezkûr devletlerle ittifak halinde olmasını sağlayacaktır. Bu durum Batının bir parçası olma noktasında önemli bir aşama olarak algılanmıştır. Türkiye savaşta Batılı devletlerle birlikte hareket etmediği için bir dışlanmışlık hissederek bundan sonraki süreçte NATO üyeliği, Avrupa Konseyi ve benzeri Batılı organizasyonlara katılım konusunda daha istekli bir görüntü çizecektir ve bu gelişmeler Batılılaşmanın başarısı

³² Hanioglu, a.g.e. s. 3

³³ Ali Kazancigil: “The Ottoman-Turkish State and Kemalism”, **Ataturk: Founder of a Modern State**, Der. Ali Kazancigil ve Ergun Özbudun, Londra, C. Hurst & Company, Hamden Archon Books, 1981, ss. 37-56, s. 50

³⁴ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, 3. Baskı, Ankara, Lotus Yay., 2008

olarak görülecektir.³⁵ Lewis'e göre İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında birçok devlet kendi çıkarlarını maksimize etmek, güvenliğini sağlamak, güç dengesinden yararlanmak gibi sebeplerle cephesini belirlerken, Türkiye ise Batılı olma sürecinin doğal bir sonucu olarak Batı ittifakını tercih etmiştir.³⁶

Türk modernleşmesinin Batı ekseni ve seküler nitelikli olması, devletin İslami referanslardan ve geleneklerden uzaklaşan bir görüntü vermesine neden olmuştur. Bu da ülke içinde İslamcı hareketlerin tepkisini çektiği gibi, dış politikada da Ortadoğu ile mesafeyi açan unsurlardan birisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybedilen Arap topraklarıyla olan din referanslı bağlar da Halifeliğin kaldırılması ve benimsenen laiklik ilkesi çerçevesinde dinin devletin alanından ayrılmasıyla kopmuştur. Bununla birlikte Sömürgecilik süreci kapsamında değerlendirildiğinde, Türkiye'deki sekülerleşmenin mesafe aralayıcı olmaktan ziyade yaşanan uzaklaşmanın neticelerinden biri gibi değerlendirilmesi daha isabetlidir. Zira Arap ülkelerinde bu süreçte üretilen 'Osmanlı'nın Ortadoğu'yu sömürdüğü' gibi söylemler karşısında Türkiye'de de 'Arapların Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ile işbirliği yaparak Osmanlı'ya ihanet ettiği' söylemleri söz konusu olmuştur.³⁷ Bu söylemlerin bizzat Batı mahreçli olduğunu söyleyen Akgündüz, meşhur İngiliz Ajanı Lawrence başta olmak üzere Batılı ajanların Ortadoğu'da Osmanlı'nın sömürgecilik yaptığı konusunda propaganda faaliyetlerinde bulunduğu ve ciddi bir biçimde bu düşüncüyü yaygınlaştırdıklarını ifade etmektedir.³⁸ Söz konusu İngiliz ajanlarının Musul meselesinin henüz bir çözüme bağlanmadığı sıralarda Türkiye'nin sınırlarına yakın bölgelerdeki faaliyetleriyle ilgili dönemin gazetelerinde de sıkça haberlere rastlanmaktadır.³⁹ Bu durum, aslında tek başına Türkiye'de yaşanan değişimin değil, çok farklı etkenlerin bölgedeki ayırışmaları tetiklediği konusunda ipuçları vermektedir

DP döneminde Ortadoğu'ya bir yönelim söz konusu olsa da bu da İslamî ya da tarihi kimlik referanslarıyla değil, Batı ile işbirliğinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Türkiye bu süreçte Batının kendisine biçtiği rolü oynamaya çalışarak Ortadoğu ile Batı arasında 'Köprü Ülke'⁴⁰ vazifesini üstlenerek bu doğrultuda bir Ortadoğu siyaseti izlemiştir. Bizzat Batı tarafından Arap ülkeleri kendi coğrafyası olmaktan çıkarılmış olan Türkiye'nin, Batı ekseni politikaları kabul ettirmek için Ortadoğu'ya yönelmesi ise genel an-

³⁵ Bozdağlıoğlu, a.e., s. 52

³⁶ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Londra, New York, Toronto: Oxford University Press, 1961, s. 296

³⁷ Bkz.: Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, OSAY, 1999, s. 296

³⁸ A.e.

³⁹ Örneğin bkz.: https://pbs.twimg.com/media/C_24ObNXYYAAJRQZ.jpg (E.t. 15.05.2017)

⁴⁰ Türkiye'nin 'Merkez ülke' veya 'Köprü ülke' olarak yorumlanmasının jeopolitik açısından değerlendirmesi için bkz. Yeşiltaş, a.g.e., s. 156-160

lamda olumlu bir karşılık bulmayacağı gibi bölgede tam tersi bir etki yapacaktır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde Batı ile bağlar kurma fırsatını sonuna kadar değerlendirme isteği, Batı'da kurulan organizasyonlara ve kurumlara gönüllü katılımını beraberinde getirmiştir. Truman doktrini, OECD'ye üyelik, Avrupa Konseyine katılım ve NATO'ya üye olunması konusunda gösterilen kararlılık gibi gelişmeler, Atatürk'ün Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası yapma hayalinin gerçekleştirilmesi olarak değerlendirilmiştir.⁴¹ Bu bağlamda Avrupa değerleri olarak görülen demokrasi eşitlik ve özgürlük gibi kavramların benimsendiğinin kabul görmesi için bir çaba başlayacaktır. Bunun ilk adımı da 1946 seçimlerinde çok partili yaşama geçilmesi olmuştur.

Türkiye'nin Batılılaşma sürecinin DP dönemindeki dış politika anlamındaki neticesi ise denge gözeten politikadan uzaklaşmaktır. Bozdağlıoğlu'na göre Türkiye'nin süper güçler arasındaki rekabetten yararlanma çabaları 1960'larda Küba Krizinden sonraki yumuşama sürecinde olmuştur.⁴² Keza AT'ye üyelik başvurusundan sonra Ankara antlaşması 1963 yılında imzalanmıştır. Bu, Türkiye'nin aynı zamanda Batı içindeki dengelerden de yararlanmaya çalışmasının bir göstergesi olmakla birlikte, Batılı kimliğini Avrupa üzerinden inşa etme düşüncesine yönelişin de bir göstergesidir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin tarafsız olması beklentisine karşın Türkiye, yaşadığı anlaşmazlıklara rağmen Batı ittifakının bir parçası olmayı sürdürmüş, Batılı kimliğini sorgulamamıştır. Bozdağlıoğlu'na göre Türkiye'de karar vericiler Batı ile özdeş politikalar güderlerken bunun bizzat Batılı olmak manasında Türkiye'nin çıkarına olduğunu düşünmüşlerdir.⁴³

Bu çalışmada çok yönlü dış politika arayışının DP'nin son dönemlerinde başladığı, ancak konjonktürün buna müsaade etmediği savunulmaktadır. İsmet İnönü'nün 1962 yılında Başbakanken söylediği: "Türkiye'nin Batı dışından herhangi bir devletle herhangi bir ilişkisi olamaz, Sovyetler Birliği ile ittifak kurulması yahut tarafsızlık söz konusu değildir"⁴⁴ mealindeki açıklaması, DP sonrasında da bir süre tek yönlü bir politikanın devam ettiğini göstermektedir. 1958 Irak darbesi ve Lübnan Krizinde izlenen politikaların muhalefet ve kamuoyunda getirdiği tepkiler, DP yönetiminin bundan sonraki süreçte Ortadoğu'ya karşı daha ihtiyatlı bir politika izlemesine neden olmuştur. Bağdat Paktı'nı bir 'fiyasko' olarak nitelendiren 27 Mayıs ihtilâl yönetimi ise daha çok iç meselelere yönelmeyi tercih etmiştir. Bozdağlıoğlu'na göre Tür-

⁴¹ Meltem Müftüler Bac, **Turkey's Relations with a Changing Europe**, Manchester ve New York, Manchester University Press, 1997, s. 53

⁴² Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 9

⁴³ Bozdağlıoğlu, a.e., s. 9-10

⁴⁴ Feroz Ahmad, **Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975**, Londra, C. Hurst & Company, 1977, s. 401

kiye'nin bundan sonraki Ortadoğu politikası müdahalecilikten uzak ve ihtiyatlı bir görüntü vermektedir.⁴⁵ Türkiye bu süreçte izlediği politikayla 1950'lerdeki aktif bölge siyasetinden vazgeçerken, kendi çıkarlarını ABD ve NATO ittifakı çerçevesinde değerlendirmekten ise taviz vermemiştir.

İnşacı yaklaşımda kimlik ve düşünceyle birlikte tarih ve kültür gibi faktörler de önemli yer tutar. Bu unsurlara ağırlık veren Reiter, devletlerin ittifak üyesi olma gibi dış politika davranışlarını ve kararlarını *Learning Theory*⁴⁶ (tarihsel tecrübelerden ders alma) kavramıyla açıklamaktadır. Bu teoriyi İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Batı bloğuna girme çabaları ve NATO üyeliği sürecine uygulayan Criss, Türkiye'nin 19. yüzyıldan beri Avrupa güc dengesi sistemine uyum sağlama çabalarının doğal bir sonucu olarak Batı ittifakına yöneldiği görüşünü savunmaktadır.⁴⁷ İttifakların oluşumunda realist perspektif etkilidir ve güvenlik faktörü ön plana çıkmaktadır. Ders alma kuramı ise güvenlikle beraber tarihsel deneyimlerin önemini vurgulamaktadır. Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecindeki Batı tercihi, yakın tarihinde Sovyet tehdidi karşısında yaşadığı tecrübe ile Batılılaşma sürecinin birlikte etkilediği bir dış politika anlayışının ürünüdür. Nitekim NATO ittifakına katılım Türkiye'nin sadece güvenlik endişelerini gidermekle kalmayıp Batı sistemine aidiyetini de sağlamıştır.⁴⁸

Türkiye'nin bu tercihi tarihsel süreçten ders alınması gibi değerlendirilebilse de bunun tersini iddia etmek de mümkündür. Sovyet tehdidine karşı dengeleyici olarak yöneldiği Batı ittifakına bir güvenlik ittifakı olmaktan öte anlamlar yüklenmesi bu manada sorun teşkil etmektedir. Batı ittifakı, yani NATO, üyelerinin güvenlik endişelerini gidermek ve çıkarlarını korumak temelindedir. Türkiye de güvenlik nedeniyle bu ittifaka yaklaşmış olsa da, bunun ötesine geçen aidiyet hissi ile hareket etmiştir. 1950'lerde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde izlediği politikalar bu durumdan birebir etkilenmiştir. Bu bağlamda Batı ittifakına Türkiye'nin idealist bir anlam yüklediği görülmektedir. Söylem düzeyinde ise bunun neredeyse tam tersi geçerlidir. Batılı liderlerin 'Hür dünya, demokrasi cephesi, özgür dünya' gibi söylemleri söz konusuysen, Türk liderler ise bu söylemlerle birlikte 'Realist' bir politika izlediklerini her fırsatta dile getirdiklerine dair örneklerle ilerleyen sayfalarda yer verilmiştir. Bu durum söylemle pratik arasında bir çelişki olduğunu göstermektedir.

⁴⁵ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 120

⁴⁶ Dan Reiter: "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past", *World Politics*, Cilt 46, No: 4, 1994, ss. 470-526

⁴⁷ Nur Bilge-Criss: "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 34 (Yaz 2012), ss. 1-28

⁴⁸ Criss, a.y., s. 3-4

DP yönetiminde Türkiye'nin dış politika anlayışı göz önüne alındığında Sovyet endişesinin tarihten ders alma ile açıklanması mümkün gibi görünmektedir. Zira çok yakın tarihte yaşanan Sovyet talepleri karşısında Türkiye'nin onu dengeleyecek olan karşı bloğa yönelmesi, Osmanlı'nın 19. yüzyılda Avrupa dengelerini gözeterek yaptığı birçok hamleyle atıfla ve tarihî referanslarla açıklanabilir. Bu politikayı sürdürmek de DP için bir vazife olarak addedilebilir. Keza Batılılaşma konusundaki tecrübelerin de bu dönemdeki aksülamelini görmek mümkündür. Fakat Batı ittifakına dâhil olmanın aidiyet temelinde değerlendirilmesi, DP yönetiminin tarihten ders alma işini layıkıyla yerine getirmedeği izlenimini de vermektedir. Zira aidiyet, bir askerî ittifaka dâhil edilmenin çok ötesindedir. Nitekim bundan sonraki süreçlerde Batı merkezli her oluşumda kendine bir yer bulma çabası, Türkiye'nin Batı'ya ait olduğu değil, kendini kabullendirmek için çalıştığını göstermektedir. Batılı devletlerle ilişkilere bakıldığında da, örneğin İngiltere ile ilişkilerin DP döneminde gereğinden fazla güven içerdiği düşünüldüğünde tarihten ders almanın neredeyse hiç işlemediği dikkat çekmektedir. Zira daha 1946'da 12 Ada'nın Yunanistan'a devredilmesi gündeme geldiğinde Türkiye'nin en azından bunlardan ikisini alma isteğine Sovyet tehdidini gerekçe göstererek olumsuz karşılık veren İngiltere'nin, 1956 yılına kadar Kıbrıs'ı Yunanistan'a teslim etmeyeceğinin düşünülmesi de çok yakın tarihteki bazı gelişmelerden ders alındığı düşüncesini zayıflatmaktadır.⁴⁹

Birinci Dünya Savaşında, savaşta olmanın maliyetleriyle yüzleşen ve kaybeden tarafta olmaktan ders çıkaran Türkiye, İkinci Dünya Savaşında bu tecrübenin de etkisiyle ne pahasına olursa olsun savaş dışı kalmayı tercih etmiş ve başarmıştır. Ancak bunun da maliyeti yalnız bırakılma endişesi olmuştur. Nitekim 1945 Sovyet talepleri karşısında bu tedirginlik çok net biçimde hissedilmiştir. Sovyetler Birliğinin sadece Türkiye karşısında değil, küresel ölçekte izlediği politika ve tutumları, buna karşı dünyanın sert bir biçimde bloklara ayrılması süreci, Türkiye'de Soğuk Savaş üçüncü bir dünya savaşının ön hazırlıkları gibi algılatmıştır. Üçüncü savaş ihtimalinde Sovyetler Birliğinin muhtemel ilk hedefi olma endişesiyle Türkiye, bu sefer Batı tarafında kendini konumlandırma derdine düşmüştür. Bu bakımdan Batı tercihi, Komünist ideolojiyi benimsemeyen ve yönünü batıya dönmüş Türkiye için, Sovyet endişesinin de tarihsel tecrübesiyle birleşmesinin bir sonucudur.

1953'e kadarki politikalar ve ittifak arayışı bu bağlamda tarihten ders alma ile açıklanabilmektedir. Ancak bundan sonraki süreçte NATO'ya eşit statüde katılmış bir Türkiye söz konusudur. Keza Sovyetler Birliğinin taleple-

⁴⁹ İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a terk etmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte İngiltere'nin Kıbrıs'ta Türk tarafının çıkarlarını kollayan bir tutumu da olmamıştır. İngiltere'nin bu konuda tek derdi Ortadoğu'daki nüfuzunu korumak ve bu çerçevede Adada kendisine ait üslerin garanti altına alınması gibi görünmektedir. Bu konuya "İngiltere ile ilişkiler ve Ortadoğu Politikaları" başlıklı kısımda teferruatlı bir şekilde değinilecektir.

rinden vazgeçmesi de yine 1953 yılındadır. Bundan sonraki süreçte Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin temkinli tavrı yine tarihsel tecrübeler ve güvenlik endişeleriyle izah edilebilse de, Batı adına bölgesel politikalar izlemeye başlamasında bu yaklaşım yetersiz kalmaktadır. Sovyetler Birliği'ne karşı önlem almanın ötesinde Ortadoğu ülkelerini Batılı bir ittifakta birleştirme gayreti, Soğuk Savaş'ta taraf olmayanlara karşı Bandung Konferans'ında Batının temsilciliğini yapılması gibi gelişmeler, tarihsel tecrübelerde yer alan denge siyasetinden uzaklaşarak Batıya aidiyet hissiyle davranıldığını göstermektedir. DP döneminde Türkiye'nin tarihten ders almaktan ziyade, statükonun getirdiği zorunluluklar sonucunda politika değişikliklerine gittiği söylenebilir.

Dış politika hem iç hem de dış faktörlerden etkilenmektedir. Bir ülkenin sahip olduğu güç, iç siyaset, sosyal ortam, siyasal kültür ve tarih gibi faktörlerin yanı sıra uluslararası sistem, sistemdeki güç dengesi, sistemin yapısı ve hegemon güçlerin davranışları gibi dış faktörlerin de etkilediği dış politika davranışlarıyla ortaya çıkmaktadır. Devletin sahip olduğu tarih, coğrafya, kuruluş ideolojisi gibi unsurlar yapısal faktörlerdir ve değişiklik göstermeleri çok zordur. Yönetimdeki hükümet ve uluslararası sistemin yapısı gibi konjonktürel faktörler ise dinamiktir ve kısa ve uzun vadede hızlı değişiklikler gösterebilmektedir.⁵⁰ Radikal anlamda dış politikada bir istikamet değişikliği ise çok sık rastlanılan bir durum değildir. Bunun nedeni böyle bir değişimin gerçekleşebilmesi için iç ve dış kamuoyunun buna ikna edilmesinin gerekli olduğudur.⁵¹ Demokratik sistemlerde bu gerçekleşmediği takdirde siyasi kriz başlar ve mevcut hükümetin meşruiyeti sorgulanır.

Dış politikanın değişimi ve sürekliliğiyle ilgili çalışmalar 1970'li yıllarda başlamış olsa da, Charles Hermann'ın 1990'daki Değişim kuramını işlediği makalesi⁵² bu konuda temel dönüm noktalarından olmuştur. Hermann değişim konusunu somut faktörlere dayandırarak deneysel açıdan analiz edilebilir hale getirirken, ayrıca dış politikanın değişmesinde karar alma sürecinin önemi üzerinde durmaktadır.⁵³ Hermann'a göre dış politika değişimi dört farklı sebeple olabilir. Birincisi, değişim karar almada yetkili liderlerden kaynaklanabilir.⁵⁴ Lider değişimin gerekli olduğuna kanaat getirdiğinde bir ülke-

⁵⁰ Birgül Demirtaş Coşkun: "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, ss. 51-86, s. 53-55

⁵¹ Coşkun, a.y., s. 55

⁵² Charles F. Hermann: "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy", **International Studies Quarterly**, Sayı: 34, No. 1, Mart 1990, ss. 3-21

⁵³ Hermann, a.y., s. 10-14

⁵⁴ Liderlerin karakteristik özellikleriyle dış politika arasındaki bağlantı konusunda detaylı bir inceleme için ayrıca bkz. Margaret G. Hermann: "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders", **International Studies Quarterly**, Sayı: 24, No. 1, Mart 1980, ss. 7-46

nin dış politikasında farklı yönelimlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. İkincisi bürokrasidir. Bu durumda bürokrasinin çeşitli basamaklarında bulunan gruplar değişimin öncülüğünü yapabilir. Ancak istedikleri değişimi gerçekleştirmek için karar alma mekanizmasının üst düzeyinde bulunan yetkililer de bu gruplara mensup olmalı ya da en azından etkilenebilecek durumda olmalıdır. Üçüncü faktör, toplumsal grupların tutumlarıdır. Bir başka deyişle iç kamuoyu da dış politikada değişikliğe gidilmesinde etkili olabilmektedir. Dördüncüsü ise uluslararası sistemde meydana gelen radikal değişikliklerden kaynaklanan dış şoklardır.⁵⁵ Bu dört neden birbirleriyle paralellik gösterebildiği gibi, bir neden diğerini tetikleyebilir. Dolayısıyla bir dış politika değişikliğinin birden fazla iç veya dış kaynaklı sebebi olabilir.

Hermann'a göre bu faktörlere dayalı olarak dört çeşit dış politika değişimi söz konusudur. Birincisi ufak ayarlamalardır, ki bu durumda dış politikanın temel niteliklerinde, uygulanış biçiminde, amacında ya da kullanılan araçlarda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. İkincisinde program değişiklikleri söz konusudur. Program değişikliği dış politikada kullanılan yöntem ya da araçlarda yapılan değişikliklerdir ve dış politikanın temel hedefinde ve yöneliminde yine bir farklılık söz konusu değildir. Üçüncü değişim türünde ise dış politikanın uygulanmasında bir değişim söz konusu olur. Burada amaç da değiştiği için radikal bir değişimden söz edilebilir. Dördüncü değişiklik türü, dış politikanın temel eğiliminde meydana gelen en kapsamlı değişikliklerdir. Bu durumda değişen tek bir dış politika davranışı değil, tüm politikadır.⁵⁶

İlk iki sınırlı değişiklikte süreklilik ve istikrar faktörleri değişimle iç içedir. Yani temel bir dış politika değişimi söz konusu değildir. Devletlerin dış politikalarındaki değişiklikler çoğu zaman kısmi nitelikteki süreklilik unsurlarını beraberinde taşımaktadır. Rosenau'ya göre de süreklilik olmadan değişiklik olmaz.⁵⁷ Yani, dış politikada değişim ve süreklilik etkileşim halindedir. Dış politikada istikrarı sağlayan faktörleri vurgulayan Goldmann'a göre, mevcut politikanın desteklenme düzeyi, konunun önemi ve karar alma yapısı bir dış politika meselesinde ne ölçüde değişim gerçekleştirebileceğini etkileyen temel faktörlerdir.⁵⁸ Dış politikada istikrarı sağlayan faktörleri aşarak değişimi gerçekleştirmek içinse öncelikle ilgili aktörlerin düşünsel yapısında bir değişim gerçekleşmesi gerekmektedir.⁵⁹

⁵⁵ Charles F. Hermann, a.y., s. 14-15

⁵⁶ Hermann, a.y., s. 16-17

⁵⁷ James N. Rosenau: "Restlessness, Change and Foreign Policy Analysis", **Search of Global Patterns**, Der. James N. Rosenau, New York, Free Press, 1978, ss. 369-376

⁵⁸ Kjell Goldmann, **Change and Stability in Foreign Policy. The Problems and Possibilities of Détente**, Princeton, Princeton University Press, 1988, s. 2-3

⁵⁹ Goldmann, a.e., 3-5

DP'nin Bağdat Paktı sürecindeki dış politika değişiklikleri de Hermann'ın sınıflandırmasında üçüncü tür değişiklik olarak değerlendirilebilir. İlk döneminde olduğu gibi, Batı yönlü dış politikasını sürdüren DP yönetiminin kendisinden önceki dış politika anlayışından herhangi bir farklılık gerçekleştirmediği izlenimi doğmaktadır. Dış politika bürokrasisinde yaşanan değişiklikler, Kuzey Kuşağı çerçevesinde Balkanlar ve Ortadoğu'ya yönelik yeni bir açılım yapılması gibi gelişmeler de ilk bakışta program değişikliği kategorisinde birer değişiklik gibi görünmektedir. Nitekim dış politikanın amacı değişmemiş, yönelimi yine Batıya doğru olmuştur. Ancak 1953'ten sonraki gelişmelere bakıldığında Batı yönlülüğünün kendi içinde bir değişim geçirdiği ve sonuçları itibarıyla sadece DP dönemini değil sonraki dönemlerde de Türk dış politikasını etkileyen bir değişimin yaşandığını söylemek mümkündür. Söz konusu değişim, Batı ile ittifaka girerek Sovyet tehdidini dengelemekten, Batılı olmuş bir devlet düşüncesiyle hareket edilen dış politika anlayışına geçilmesi olmuştur. Daha önce de Batı yönlü bir dış politika söz konusu olsa da, kendi çıkarları yerine Batı çıkarlarını öne koyan ve hareket alanı Batı tarafından belirlenen bir dış politika anlayışı, DP'nin ikinci döneminde belirleyici olmuştur. Bu politikaların sonuçları ise, 2000'li yıllardaki gelişmelerin 'Eksen kayması'⁶⁰ olarak değerlendirilmesinde dahi görülmektedir. Zira bu 'Eksen'e tam anlamıyla DP'nin ikinci döneminde girilmiştir.

DP döneminde yaşanan dış politika değişiminin hem içeride hem de dışarıda farklı etkileri ve sonuçları söz konusudur. Bunlardan dış politika ile ilgili olanlarının ilk somut karşılıkları ise Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde ve bölgede yaşanan krizler karşısında Türkiye'nin takındığı tutumlarda görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma özellikle Bağdat Paktı sürecinde yaşanan Ortadoğu krizlerine odaklanmaktadır.

Birinci bölümde DP döneminde Türk dış politikasını etkileyen faktörler incelenerek, DP dönemine kadar belirginleşen dış politika ilkeleri üzerinde durularak bir dış politika geleneğinden söz edilip edilemeyeceği tartışılacaktır. Dış politika üzerinde iç politika ve iç gelişmelerin etkilerinin de inceleneceği alt başlıkta, DP'nin dış politika söylemleriyle birlikte muhalefetin de tutumları, ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler, Ortadoğu politikalarında İngiltere'nin önemi gibi konular da birinci bölümde incelenecektir.

İkinci bölümde DP'nin dış politikası ve Ortadoğu'ya yönelik politikaları üç döneme ayrılarak incelenecektir. DP'nin devraldığı politikanın anlaşılabilmesi için öncelikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve Soğuk Savaş'ın başlangıç sürecindeki Türk dış politikasıyla tarihsel arka plan çizilecektir. DP dış politikasının dönemlendirilmesi konusunda 1950'den itibaren kurulan DP

⁶⁰ Eksen kayması konusunun sığağı sığağına Türk Akademisyenler tarafından tartışıldığı bir çalışma için ayrıca bkz.: Habibe Özdal (Der) v.d., **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara, USAK Yay., 2009

hükümetlerinden ziyade, dış politika anlayışında yaşanan değişimler göz önünde bulundurulacaktır. DP yönetiminin kendisinden önceki dış politikayı devam ettirdiği birinci dönem, NATO üyeliğinin gerçekleştiği süreci kapsamaktadır. NATO üyeliğiyle birlikte Batılı kimliğin oluştuğu ve Batılılaşmanın tekâmülünü tamamladığı düşüncesinin Türkiye’de yerleşmesi söz konusudur. Çalışmada DP’nin ikinci dönemi olarak adlandırılan süreçte bu düşüncenin hâkim olduğu anlatılmaktadır. Türkiye’nin Batı adına ve Batının verdiği görev bilinciyle belirlediği ‘Rol kimlik’ çerçevesinde hareket ettiği bu dönemdeki Ortadoğu politikaları da söz konusu başlıkta incelenecektir. Bu dönemde yaşanan dış politika değişimi, bir anda değil, bir süreçte gerçekleşmektedir. Bu bağlamda DP ikinci dönemi bu değişimin yaşandığı asıl dönem olarak değerlendirilecektir. Üçüncü dönem ise 1958 sonrasındır. Söz konusu dönemdeki dış politika hadiselerinin anlatımı yerine, ikinci dönemde yaşanan değişimin kısa vadedeki etkileri ve bunun sonucunda yaşanan çok yönlülük arayışına bu başlıkta kısaca değinilecektir.

Üçüncü bölümde 1950’lerin ikinci yarısında yaşanan Ortadoğu krizlerine odaklanılarak DP’nin bölgede izlediği politika gözlemlenecektir. Ortadoğu bölgesinin 1948’den itibaren en öncelikli sorunu olan Filistin meselesi konusunda Türkiye’nin tavrı ve bu konudaki gelişmelere genel hatlarıyla değinilmekle birlikte alt başlıklardaki meselelerin de bu konuya temas etmesi söz konusudur.⁶¹ Bu bağlamda Süveyş bunalımı karşısında takınılan tutum çerçevesinde Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde Türkiye’nin kendini konumlandırışı incelenecek, krizin tarafı değilken bir anda Türkiye’nin ana aktörü haline geldiği Suriye Krizinin ayrıntılarına yer verilecektir. 1958 Temmuz’unda yaşanan Lübnan ve Ürdün müdahaleleri ve Irak ihtilâli karşısında Türkiye’nin tutumu da yine bu bölümde incelenecektir.

⁶¹ Filistin Meselesi üzerine çok sayıda kaynak olmakla birlikte bu çalışmada incelenen dönem ile son zamanlardaki Türk tavrını karşılaştırmak için bkz. Orhan Battır, “Türk İnsani Dplomasi Faaliyetleri ve Filistin”, **Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi**, Özet Bildiri Kitapçığı, 20-22 Ekim 2017, ss. 103-118

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN UNSURLAR

Dış politikayı iç politikadan ayıran unsur, devletin kendi egemenlik alanının dışına yönelik davranışlarının belirlenmesidir. Bu bağlamda dış politika iç politikadan tamamen bağımsız değildir. Karar vericilerin sahip olduğu değerler ve beklentiler de dış politika üzerinde önemli etkiye sahiptir. Devletin nasıl bir sistem ile yönetildiği de belirleyici olan bir diğer husustur.

Dış politikayı etkileyen faktörler temelde iki grupta incelenebilmektedir: Birincisi tarih, coğrafya, kurucu ideoloji gibi sabit ve değişmesi zor olan faktörleri içermektedir. Bunlar daha ziyade siyasal kültür ve gelenek içinde değerlendirilir ve devletler tarafından verili kabul edilerek dış politika inşa edilir. Bununla birlikte, örneğin sınırlarda bir değişikliğe gidilmesini öngören bir dış politika hareketi de söz konusu olabilmektedir. O ülkenin kimliğinin tanımlanmasında bir değişikliğe neden olabilecek olan bu tarzdaki bir dış politika hareketi ise Hermann'ın en zor dış politika değişikliği kategorisine koyduğu köklü, radikal değişiklik sınıfına girer.¹

İkinci grupta ise zamanla değişkenlik gösterebilen faktörler yer almaktadır. İç siyasal ortam, hükümeti ve muhalefeti teşkil eden siyasi gruplar, uluslararası siyasal ortam ve konjonktürel faktörler bu bağlamda daha dinamikler ve devletler dış politikalarını belirlerken bu faktörlerin kısa ve uzun vadede gösterebilecekleri değişiklikleri de göz önünde bulundurmaya zorlandıkları.

DP döneminde dış politikayı etkileyen unsurları da üç ana gruba ayırmak mümkündür: Dış politika geleneği, iç faktörler ve dış faktörler. Türk dış politikasını belirleyen temel faktörler incelenirken, sabit olması gereken dış politika ilkelerinde yaşanan değişim gözlenecektir. Bu bağlamda Türk dış politikasının nerelerden beslendiği, DP dönemine kadar nasıl bir evrim geçirdiği ve bu dönemde yaşanan dış politika değişikliklerinin hangi kategoride değerlendirilebileceği konusunda ipuçları aranacaktır. İkinci başlıkta dış politika ile iç politika arasındaki ilişki, iktidar ve muhalefetin dış politika konusundaki tavırları ve DP yönetiminin benimsediği dış politika davranışları incelenecektir. Üçüncü başlıkta ise bu dönemde dış politikanın belirlenmesinde etkili olan uluslararası sistem bağlamında Soğuk Savaş, ABD ile ilişkiler, Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen politika ve Türkiye'nin özellikle Ortado-

¹ Hermann: "Changing Course...", s. 17

ğu'ya yönelik politikalarındaki etkileri olan İngiltere ile ilişkiler incelenecektir.

1.1. Dış Politika Geleneği

Türkiye'de Osmanlı'dan Cumhuriyete aktarılan ve devam ettirilen bürokrasi ve devlet geleneği dış politikada istikrarı sağlayan bir unsur olmuştur.² Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasının ilkeleri ağırlıklı olarak Atatürk döneminde inşa edilmiş olmakla birlikte bu ilkeler Osmanlı'dan miras alınan devlet geleneği ve diplomasi deneyimiyle harmanlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte Mustafa Kemal ve ekibinin temel iştiyakı 'Bağımsızlık' olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu ilke çerçevesinde bir dış politika belirlenmiştir. 'Yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesi ise dış politikanın bağımsızlıkla beraber 'Barışçı' çizgilere sahip olduğunun işaretidir. Bu ilke aynı zamanda, mevcut sınırları koruma ve kurulu dengeleri muhafaza etme anlamında kullanılan 'Statükocu' yaklaşımın da göstergesidir.³ Zira Misakı Milli Sınırları konusunda aceleci davranılmamış, Lozan sonrasında da statükoya sadık kalınmıştır. Musul konusunda uzlaşmacı tutum sergilenmiş, Boğazlar ve Hatay meselelerinde de dengeleri gözeten bir yaklaşım söz konusudur.

Atatürk döneminde inşa edilen dış politika aynı zamanda 'Dengeci' özelliğe sahiptir. 'Batıcılık' ilkesini benimseyen Cumhuriyet, aynı zamanda Batıdan farklı bir rejim benimsemiş olan Sovyetler Birliği ile dostluk kurarak bir denge oluşturmaya çalışmış, komşu ülkelerle de fazla sorumluluk yüklenmeden dostluk paktları kurmuştur. İçinde bulunduğu bölgede yaşanan anlaşmazlıklarda da 'Tarafsız' bir tutum sergilemeye çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde de bu tutum sürdürülmüştür. Bununla birlikte Savaş öncesindeki gelişmeler Türkiye'nin endişesini artırmış ve İngiltere ve Fransa ile yakınlaşarak güvenliğini sağlama alma yolu izlemesine neden olmuştur. Diğer yandan bu durum Almanya ile yüksek hacimli dış ticaretin sürdürülmesine de engel olmamıştır. Bu bağlamda Atatürk sonrası dış politikanın bir ilkesi de 'Aktif Tarafsızlık'⁴ olarak tanımlanabilir.

² Ramazan Gözen: "Teoriler Işığında Dış Politika," 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Der. İdris Bal, Ankara, Nobel Yay., 2004, s. 3-4

³ Mehmet Şahin: "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", Akademik Ortadoğu, Cilt 4, Sayı: 2, 2010, ss. 9-21, s. 10-11

⁴ Selim Deringil'in *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994) eserinde kullanılan bu tabir, Türk dış politikasının bu yıllardaki özelliğini niteleyen diğer kaynaklarda da aynı veya benzer karşılıklarını bulmuştur. Örneğin bkz. Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...* s. 54 ve 65

Cumhuriyet dönemi dış politikasının bir diğer özelliği de ‘Meşruiyetçi’ oluşudur. Dış politika eylemlerinde Türkiye uluslararası hukuka, imzaladığı anlaşmalara ve uluslararası kuruluşlara uygun olarak davranmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı esnasında, daha önce kurulmuş olan dostluk paktlarına riayet etmiş, her ne kadar güvenliğini tehdit eden veya endişe uyandıran hareketlerle karşı karşıya gelse de anlaşma bozan taraf olmamak konusunda dikkatli davranmıştır.

İki Dünya Savaşı arası dönemde Batılı devletler ile kurulan bağlar, İkinci Dünya Savaşı sürecinde alınan yardımlar ve Savaş sonrasında ABD ile kurulan yakınlıkla Türkiye ‘Aktif Tarafsızlık’tan Batı tarafında olmaya adım atmıştır. Bozdağlıoğlu’na göre Türkiye’yi içinde bulunduğu bölgedeki diğer devletlerden ayıran bu durum kısa vadeli güvenlik ve çıkar ilişkileriyle değil, dış politikanın sürekliliğiyle açıklanabilir.⁵ Zira Türkiye’nin herhangi bir tehdit altında hissetmediği süreçlerde de Batı ittifakına sadakatini sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Karar vericilerin dış politika tercihlerini belirlemelerinde devlet geleneğinin etkisi burada ortaya çıkmaktadır. Zira Batıcılık artık dış politikada bir gelenek halini almıştır.

Türk dış politikasına dair yazında ABD ve genel anlamda Batı’nın geleneksel müttefik olarak görüldüğü ve bunun doğal bir durum gibi kabul edildiği dikkat çekmektedir. Ancak tarihsel bağlam içinde gelişen müttefiklik ilişkileri hiçbir zaman mutlak değildir. 19. Yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketi ile Batıya yönelmiş, Cumhuriyetle birlikte bu yönelimini sürdürmüş olan Türkiye’nin, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Batı ile kurmuş olduğu ilişki biçimine ittifaktan öte bir varoluşsal anlam yüklemesi, bu müttefikliğin doğal ve sürekli olduğu düşüncesini yerleştirmiştir.⁶ DP yönetimi NATO üyeliği gerçekleştikten sonra Türkiye’nin Batı camiasına kabul edildiği, dolayısıyla artık bir Batılı devlet olduğu zannına düşmüştür. Bunun böyle olmadığı henüz DP dönemi bitmemişken, 1957-1958 Ortadoğu krizleriyle birlikte anlaşılacaktır.

Türkiye’nin Ortadoğu’ya bakışı da Batılılık çerçevesinde şekillenmiştir. DP döneminde Ortadoğu politikası tek boyutlu olarak Batı ekseninde belirlenmiştir. Bunun maliyetleriyle 1960’lı yıllarda yaşanan Füzeler krizi, Kıbrıs sorunu ve Johnson Mektubu sonucunda yüzleşen Türkiye dış politikada çok

⁵ Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity, A Constructivist Approach...**, s. 57

⁶ Bilal Yıldırım: “Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu’da Çok Boyutlu Politika’dan Asabiye Politikasına”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 1, Mayıs-2014, ss. 57-79, s. 59-60

boyutluluğa yönelmiştir.⁷ Kendini Batılı gören tutum Ortadoğu politikalarında da sürmüştür. Nitekim söz konusu Batı taraftarı tutumu nedeniyle Arap devletleri de Türkiye'ye şüpheyle yaklaşmıştır. Dolayısıyla yüzleşilen maliyetler 2000'li yıllara kadar artarak devam etmiştir. Çok boyutlu dış politika anlayışı, Türkiye'ye kısa vadede manevra alanını geniş tutan bir esneklik sağlarken, kısa vadeli çıkarlara dayalı pragmatik bir yaklaşım olması hasebiyle uzun vadede çözüm getirmekten ve istikrarlı bir dengeden uzak kılmıştır. Dolayısıyla örneğin 1967 savaşından sonra İsrail'e karşı alınan tavır ve 1970'ler boyunca sürdürülen İsrail'e mesafeli, İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ, Bugünkü adıyla İslâm İşbirliği Teşkilatı / İİT) çerçevesinde Arap ülkelerine karşı geliştirilen tutum, 1974'te Kıbrıs müdahalesi gerçekleştiğinde Libya dışındaki Arap ülkelerinin desteğini sağlayamamıştır. Aynı süreçte Türkiye'nin Avrupa Topluluğu (AT) veya diğer Batılı uluslararası örgütlere üyelik konusundaki çabaları, bir Avrupalı kimliğine sahip olma arzusunun ve kendini Batılı camiaya kabul ettirme isteğinin ürünü olmuştur. Ancak kimliğin aktörlerin karşılıklı etkileşimi üzerine inşa edildiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılacağı üzere, Batılı muhataplar böyle bir kimlik atfında bulunmadığı için bu hedef gerçekleşmemiştir.⁸

DP döneminde Türk dış politikası kendi içinde üç aşamadan geçmiştir. Bu politika nihai olarak Batı yönlülük çerçevesinde kaldığı için Türk dış politikası çalışmalarında genellikle tek bir dış politika anlayışıyla açıklanmıştır. Ancak DP döneminde Batı yönlü dış politika zaman içinde evrim geçirerek, Batı yönlü olmakla birlikte karşılıklı çıkarlara dayalı bir ittifak anlayışı olmaktan çıkmış ve tamamıyla tek taraflı bağımlılık halini almıştır. Hermann, dış politikanın uluslararası yönelimindeki bir değişikliğin, aktörün tek bir davranışında küçük bir değişiklik dahi olsa tüm dış politikayı etkileyip değiştirebileceğini söylemektedir.⁹ DP dönemindeki değişiklikler de Türk dış politikasının seyrini makro ölçekte etkilemiş ve Türkiye'yi tam anlamıyla Batı eksenine sokmuştur.

⁷ 1960'lı yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik ilgisinin artması ve dış politikasında bu bölgeye özel bir önem atfetmesi için çalışan ve eski diplomatlar ve akademisyenler tarafından kurulan Orta Doğu dergisi, bu dönemdeki kamuoyu çalışmalarını bakımından iyi bir örnektir. Derginin incelendiği bir çalışma için ayrıca bkz. Uğur Matıç: "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de Bir Dış Politika ve Strateji Dergisi: Orta Doğu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 82 (Ortadoğu Özel Sayısı), Cilt: 1, Ankara, Haziran 2016, ss. 320-352; Matıç, **Orta Doğu Dergisi 1961-1973**, İstanbul, Matbuat/İyidüşün Yayınları, 2022

⁸ Yıldırım, a.y., s. 59

⁹ Charles Hermann'ın dört dış politika değişikliği türünde 'Uluslararası yönelimdeki değişim' en uç noktayı ifade etmektedir. Ayrıca bkz. Hermann, a.y., s. 5-6

1.2. İç Faktörler

İç politika dış politikanın belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Dış politikanın belirlenmesinde etkili olan içsel faktörler genel hatlarıyla siyasi kültür, hükümet biçimi, iktidar-muhalefet ilişkileri, kamuoyu ve medya olarak sıralanabilmektedir. Burada, çok sayıda faktör dış politikayı etkileyebileceğinden, dış politika dinamiklerine göre başlıklandırma uygun görülmüştür. Bu bağlamda DP'nin dış politikası kendi içinde değerlendirilirken muhalefet ve basının dış politika konusundaki tutumları da bir başlıkta değerlendirilmiştir.¹⁰ Diplomasi anlamındaki bürokratik faaliyetler de ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir.

1.2.1. İktidar Partisi Olarak DP ve Dış Politika

DP'nin iktidara geldikten sonra izlediği dış politikaya dair resmi söylemleri, bu kapsamda tüzük ve programlarının ortaya konulmasının dış politika pratiklerinin yorumlanmasında önemli olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla buradaki ilk başlıkta bu konu incelenecektir. İkinci başlıkta ise DP içindeki siyasetin dış politikaya yansımaları üzerinde durulacaktır. Dış politika bürokrasisinin ve Dışişleri Bakanlığının DP iktidarındaki etkileri ve rolü de bu çerçevede incelenecektir.

1.2.1.1. Tüzük ve Hükümet Programlarında Dış Politika Söylemleri

DP'nin on yıllık iktidarını resmi olarak her yeni hükümet için ayrı bir dönem çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Kurulan her hükümetin dış politika söylemi bu hükümet süresince izlenilecek politikalar konusunda ipuçları verebilmektedir. 1950-1960 arası dönemdeki DP hükümetlerinin programlarında birbirine benzeyen söylemler kullanılmıştır. Bununla birlikte her hükümet söyleminin dış politika değişimlerine işaret eden şifreleri de mevcuttur.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre Atatürk ve İnönü'ye karşı millet kendisini borçlu hissetmiştir. Millet-iktidar ilişkisi bakımından DP'yi bekleyen en önemli sorumluluk bu noktada ortaya çıkmıştır. Zira oylarıyla iktidara gelen

¹⁰ Bu süreçte Türkiye'de sağ, sol, muhafazakârlık gibi kavramların tam oturmadığını gözlemlediğimiz için çok fazla detaya girmemeyi tercih ettik. Bu dönemi muhafazakârlık bağlamında ele alan bir çalışma için bkz.: Ali Ayata ve Hande S. Takkaç, *Türkiye'de Muhafazakâr Sağ İktidarların Dış Politika Vizyonu*, İstanbul, Efe Akademik yayınları, 2021.

DP ve Adnan Menderes'ten milletin beklentileri mevcuttur. 'Millele borçluluk'¹¹ olarak değerlendirdiği bu durumu Aydemir: "Bir partiyi iktidara getiren oylar bin başlı dev gibidir"¹² şeklinde ifade etmektedir. Ona göre CHP'nin 6 ilkesi aynen DP'de de mevcuttur. Parti programının 2. maddesi Cumhuriyetçilik, 13. maddesi Milliyetçilik, 14. maddesi Laiklik ve İnkılâpçılık, 16. maddesi Halkçılık ve 17. maddesi de Devletçilik ilkelerini ihtiva etmekteydi.¹³ DP'nin tüzüğünde ise dış politika ile ilgili ifadelerse şöyledir:

"Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır... Milli varlığın ancak milli kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber, milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz..."¹⁴

Hükümet programlarındaki dış politika söylemlerinde de barış, işbirliği, iyi komşuluk gibi konulara vurgular yapılmaktadır. DP'nin birinci hükümet programında (Mayıs 1950- Mart 1951) BM idealine olan bağlılık zikredilirken, 'geleneksel' İngiliz ve Fransız ittifakına vurgu ve ABD ile olan 'dostluğa' da ayrıca özel bir atıf yapılmaktadır.¹⁵ Batılı ülkelerle işbirliğine dayanan, dostluklarına sadık, bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine hürmetkâr olan bir dış politika söylemi söz konusudur:

"Truman doktrini ve Marshall yardımıyla bu barışçı siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel münasebetlerimizi samimi ve kardeş havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir... Doğu Akdeniz güvenliğini maddi ve manevi bakımdan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dost ve müttefiklerimizin dikkat ve alakalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk bağları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Doğu devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgede adalet ve kardeş esaslarına dayanan samimi bir dostluk dayanışması yaratmak lüzumunu duymaktayız..."¹⁶

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969, s. 150

¹² Aydemir, a.e., s. 153

¹³ A.e., s. 163

¹⁴ Baside İcra, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı: Demir Kırat Alfabeti**, Ankara, 1992, s.125.

¹⁵ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yay., 1968, s.364

¹⁶ Öztürk, a.e., s. 364-365

DP'nin dış politika ve anlayışını Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 24 Şubat 1951'de meclisteki Bakanlık bütçe görüşmelerinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Huzurunuzda hükümetimizin takip ettiği harici siyasetin Birleşmiş Milletler idealine sadakat, milletlerarası işbirliği ve müşterek emniyet yolu ile sulh ve istikrarın muhafazası davalarına dayandığını tekrarlamak isterim... Orta Şark devletleri arasında anlaşmazlıkların mevcut bulunmaması bizi, ne bu ayrılıklardan istifadeye çalışmağa ne de anlaşamayan taraflardan birine iyi niyetlerimizi açıkça ifade etmekle diğerine karşı düşmanca vaziyet aldığımız zehabını [zannını, izlenimini] uyandırmak endişesiyle her iki tarafa karşı da sakit durmağa sevk etmemelidir. Gizli hiçbir maksadımız olmadığına göre vaziyetimizi izah ve ilanda ancak fayda bulunabilir...”¹⁷

9 Mart 1951'de göreve başlayan ikinci hükümet programında “Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızdaki ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha da meydana çıkan samimi işbirliğimiz, dış siyasetimizin iki önemli unsuru sayılmaktadır”¹⁸ denilerek yine Batı ittifakına vurgu yapılmaktadır. 17 Mayıs 1954 tarihli üçüncü hükümet programında ise dış politika konusunda aynı kararlılığın sürdürüleceği ifade edilmektedir:

“Bu gün yalnız dost ve müttefiklerimiz değil, iyi niyet sahibi, sulh ve hürriyet taraftarı bütün milletler bizim dört yıldan beri takip ettiğimiz azimli, realist, yapıcı siyasetimizi anlamakta, bize itimat etmektedirler. Bunun sonucu olarak Türkiye artık yalnız değildir. Onun samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri vardır. Türkiye'nin işbirliği aranmakta ve dünya sulhunun başlıca güvencelelerinden biri olmak itibarıyla ona yardım edilmektedir. Memleketimize bu günün en kuvvetli müşterek emniyet sistemi içinde şerefli bir mevki teminine ulaşan, ona bütün dünyada büyük bir itibar ve muhabbet sağlayan dört yıllık dış siyasetimizi takip edeceğiz...”¹⁹

BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine ikinci kez üye seçilmenin (Birincisi 1951-1952, İkincisi 1954-1955 dönemleri) yanı sıra NATO ittifakına kabul edilmenin ve Batı ile kurulan sıkı bağların ön plana çıkarıldığı bu programdaki söylemlerden, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde üstleneceği aktif rol de anlaşılmaktadır. Zira Kuzey Kuşağı fikrinin gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'ye ihtiyaç duyulduğu ve bunun için Türkiye'nin vazgeçilmez bir konumda olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda Batı ittifakı çerçevesinde

¹⁷ **Ulus**, 25.02.1951

¹⁸ Öztürk, a.g.e., s.384

¹⁹ Öztürk, a.e., s.422.

Bağdat Paktı'nın işaretleri de görülmektedir. 1955'te yaşanan hükümet buhranının ardından kurulan yeni hükümetin dış politika söylemlerinde yine Batı ittifakına atıflar yapılırken, bu bağlamda Bağdat Paktı, Balkan Paktı ve Bandung Konferansı ile ilgili yaklaşımlara yer verilmiştir:

“Barış ve emniyet cephesinin müdafasını sağlamak üzere dâhil bulunduğumuz ve kurduğumuz bölgesel ortak müdafaa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına yönelik gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan BM'deki yapıcı faaliyetlerimize devam ederken diğer taraftan da kurucusu bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Paktı'nın her an biraz daha meydana çıkmasına çalışacağız. Geçen yıl katıldığımız Bandung Konferansı sonucunda Asya-Afrika camiası içinde olacağımız konunun gereklerini, imkânlarımız dâhilinde ve samimi suretle yerine getirmeye çalışacağız...”²⁰

1957 Mayıs seçimlerinden sonra kurulan kabinenin hükümet programında da NATO ve Bağdat Paktı yine söz konusu olurken Ortadoğu devletleri ile ilişkilerin de üzerinde çokça durulmuştur. Bölgede yaşanan gerilimlerin Soğuk Savaş çerçevesinde değerlendirildiği ifadeler dikkat çekicidir:

“Bağdat Paktı Ortadoğu'da emniyet ve istikrarı temin bakımından kendisine bağlanan ümitleri boşa çıkarmamıştır. Pakt geçen sene içinde maruz kaldığı sarsıntılara rağmen mevcudiyetini muhafaza etmiş, büyük dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'nın Paktın askeri komitesine katılmasıyla daha da kuvvetlenmiştir... Ortadoğu'da yaşanan hadiseler, herhangi iki devlet arasında, mesela Türkiye ile Suriye arasında değil Ortadoğu bölgesinde yoğunlaşan ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhasından ibarettir... Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihten gelen sosyal ve tarihi sebeplere dayanan kardeşlik bağlarıyla bağlıyız... Ortadoğu milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklaline sahip olarak refaha kavuşması aziz emelimiz olduğu kadar milli varlığımız için de bir teminatır... NATO müttefiklerimize, bilhassa Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ile olan karşılıklı anlayışa ve dostluğa dayanan iki taraflı münasebetlerimiz her sahada her gün biraz daha takviye edileceği gibi, Bağdat Paktı müttefiklerimiz Irak, İran ve Pakistan'la da mevcut kardeşlik ve ortaklık meselemiz her bakımdan meydana çıkarılacaktır...”²¹

²⁰ A.e., s.436.

²¹ A.e., s.457.

DP'nin parti tüzüğü ve hükümet programlarının tamamına bakıldığında, her daim Batı ittifakına verilen önemin altının çizildiği görülmektedir. Ancak Batı ittifakı içinde özellikle ABD ile olan ilişkilere tedricen daha fazla önem verildiği de görülmektedir. Ayrıca DP'nin Ortadoğu ile ilgili konulara da en başından beri alaka duymakla beraber yıllar geçtikçe daha çok eğildiği, yaşanan sorunlara ve krizlere kendi anlayışı doğrultusunda çözüm bulma gayreti içinde olduğu ve fakat bu konuları yeterince doğru okuyamadığı da, yine hükümet programlarındaki 'fazla iyimser' olarak nitelendirilebilecek olan ifadelerden anlaşılmaktadır.

1.2.1.2. Parti Yönetimi, Kabine ve Dışişleri Bakanlığı

DP'nin dış politikasında en belirleyici isim Adnan Menderes olmuştur. Menderes'in dış politika anlayışında etkili olan ve Dışişleri Bakanlığında hatırı sayılır süreler bulunmuş olan başlıca iki isim ise Fuat Köprülü ve Fatin Rüştü Zorlu'dur. DP'nin iktidara geldiği süreçte, önceki dönemden devralman dış politikanın yürütücüsü olarak Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığı mevkiinde kendini göstermektedir. 1950'lerin ortalarına doğru Ortadoğu konusunda daha aktif bir politika benimsemek isteyen Menderes için Köprülü yeterli bir isim olmamakla birlikte Parti içindeki ağırlığı ve itibarı nedeniyle 1956'ya kadar bu makamını korumuştur. Zorlu ise özellikle DP'nin ikinci dönemi itibarıyla dış politikada etkili olmuştur. Dışişleri bakanlığı görevini resmi olarak 1957'den itibaren tam anlamıyla yürütebilse de önceki kabinelerde başbakan yardımcısı, devlet bakanı gibi görevlerde kendini göstermiştir. Hariciyede başarılı bir geçmişe sahip olan Zorlu, özellikle iktisat ve dış ticaret konularındaki yetkinliği sayesinde Dışişleri Bakanlığı içinde hızlı yükselmiştir.²²

1954 Mayıs ayında yapılan seçimler neticesinde oluşan yeni kabinede Fuat Köprülü, hem kendisine duyulan saygı hem de parti içindeki nüfuzu nedeniyle Dışişleri Bakanlığı mevkiini korumuştur. Ancak Menderes'in dış politika konusunda bundan sonra daha aktif olarak değerlendireceği isim Zorlu'dur. Zorlu, bundan önce NATO daimi temsilciliği vazifesinde bulunmuş önemli bir isim olarak, daha önce Samet Ağaoğlu'nun işgal ettiği Başbakan yardımcısı pozisyonuna getirilmiştir. Zorlu, 'Dışişlerinden Sorumlu Başbakan Vekili' sıfatıyla bundan sonraki dış politikada Dışişleri Bakanından daha aktif bir görüntü sergilemiştir.²³ 30 Mayıs 1954'te Menderes'in ABD'ye yaptığı ziyarette Köprülü yer almamış, ardından Haziran ayında Pakistan Başbakanı Mehmet Ali Bogra'nın Türkiye ziyareti ve karşılık olarak Pakistan'a gidecek

²² Zorlu'nun hayatı ve hariciye serüveni hakkında Mahmut Dikerdem'in **Hariciye Çarkı** (İstanbul, Cem Yayınevi, 1989) adlı eserinde oldukça geniş bilgi mevcuttur.

²³ **Akis**, Sayı: 3, 29 Mayıs 1954, s. 7 ve 10

heyette yine Köprülü'nün ismine yer verilmemiştir.²⁴ Zorlu ise bu diplomatik girişimlerin hepsinde hazır bulunmuştur. Menderes'in bu önemli ziyaretlerde Dışişleri Bakanı Köprülü yerine Zorlu'yu yanına alması, Köprülü'nün artık Dışişlerinde istenmediğinin bir göstergesi olmuştur.²⁵ Menderes, 1955'ten itibaren Kıbrıs görüşmeleri ve Bandung Konferansı gibi kritik uluslararası görüşmelerde de yine Zorlu'yu görevlendirmiştir.

Menderes'e Köprülü'yü koltuğundan kaldırtarak Zorlu'yu aktif bir şekilde Dışişlerinin başına geçirme fırsatı sunansa Kıbrıs meselesi olmuştur. Köprülü'nün daha önce Kıbrıs konusunda Türkiye'nin böyle bir sorunu olmadığı yönündeki beyanlarına karşın Londra Konferansı sürecinde Zorlu'nun, Dışişlerindeki en yetkin isimlerden bir komisyon kurarak²⁶, birincisi Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde Yunanistan'ın iddia ettiğinden daha fazla hak sahibi olduğunun belgelerle kanıtlanması ve dünya kamuoyuna duyurulması, ikincisiyse mesele hallolana dek Kıbrıs Türklerine yardımda bulunulması olan iki temel ilke belirlemesi, kamuoyunda onun ne kadar isabetli bir isim olduğu düşüncesini uyandırmıştır.²⁷

1955 Nisan ayında dış politika gelişmelerinde Menderes ve Zorlu'yu öven Akis dergisi, Köprülü'nünse bu iki isme göre daha tecrübeli olmasına rağmen diplomatik bir başarı gösteremediğini eleştirmektedir:

“Türkiye Atatürk'ün ölümünden sonra hadiselerin icabı olarak çekildiği kabağundan çıkmış, 1950'den beri daha faal bir rol oynamaya başlamıştır. Köprülü de Menderes gibi tecrübesiz gelmişti ancak onun gibi olağanüstü bir diplomatik başarı gösterememiştir. Dış politika başarılarımız ziyadesiyle Menderes ve Zorlu'nun maharetidir. Menderes'in dış politikada işini kolaylaştırmak memleketeye hizmet manasını taşıyacaktır...”²⁸

Köprülü'nün koltuğundan feragat etmesi beklenen bu ifadelerle muhalefete de iktidara dış politikada destek çağrısı yapılmıştır. Nitekim 1955 Nisan'ında Celal Bayar'ın TBMM başkanlığına yazısında, Fuat Köprülü'nün

²⁴ 1954 yılında Köprülü'ye devlet erkânının ve büyükelçilerin katıldığı Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde, 'ilim adamı' sıfatına vurgu yapılarak bir doğum günü düzenlenmiştir. Akis dergisi, bu durumu Köprülü'ye teselli için verilen bir horoz şekeri benzetmesiyle yorumlamıştır. “Hariciye; Bir Horoz Şekeri”, **Akis**, Sayı: 6, 19 Haziran 1954, s. 9-10

²⁵ **Milliyet**, 26.05.1954

²⁶ Bu komisyon: Muharrem Nuri Birgi, Orhan Eralp, Rüştü Erdelhun, Settar İlksel ve Mahmut Dikerdem'den müteşekkildir. Bkz. Tekin Önal: “Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasî Mücadelesi (Mayıs 1954 - Mayıs 1960)”, **Akademik Bakış**, Cilt: 8, Sayı 15, Kış 2014

²⁷ Konuyla ilgili olarak hazırlanan *Beyaz Kitap* dünyadaki Türk temsilciliklerine dağıtılarak bu konuda aktif bir politika izlenmiştir. Bkz. Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s. 109

²⁸ “Dış Politika: Hakikatleri İsimlendirmekten Korkmayalım”, **Akis**, Sayı: 47, 2 Nisan 1955, s. 6-7

“Devlet vekâletine tayini ve Hariciye vekâleti vekilliğinin bizzat Adnan Menderes tarafından yürütülmesinin uygun görüldüğü” belirtilmekteydi.²⁹ Böylece Cumhurbaşkanının direkt müdahalesiyle kabine değişikliği gerçekleşmiştir.

1955'teki 6-7 Eylül olaylarını takip eden gelişmeler ve örfi idare sürecinde bir hükümet buhranı yaşanmış, Menderes dışında bütün kabine istifa etmiştir.³⁰ Bundan sonraki süreçte DP'de muhalif sesler giderek yükselmiş, bir süre sonra partiden ayrılmalar olmuştur. Nitekim Fuat Köprülü'nün de partiden istifası bu süreçte olmuştur. 1957 Ekim'indeki seçimlerde muhalefet partilerinin işbirliği yaparak seçime birlikte girme çabaları karşısında, muhalefet partilerinin birleşik listeye seçime girmesini ve bir partiden istifa edenlerin başka bir partiden aday olmalarını engelleyen yeni seçim kanunu kararı alınarak, Meclis kendisini feshetmiştir.³¹ Muhalefetin bu girişimlerini destekleyerek 8 Eylül'de istifa eden Köprülü'nün de böylece siyasi manevraları engellenmiştir.³²

Menderes'in Zorlu tercihi dış politika konusundaki değişimin bir göstergesidir. Önceki dönemin dış politika anlayışını sürdüren Köprülü yerine, 1953'ten itibaren Ortadoğu'da daha faal bir politika izleyen Menderes, daha genç ve dinamik olmasının yanında daha da önemlisi kendi istediği çizgide bir politikayı başarıyla yürütecek isim olan Zorlu'yu tercih etmiştir. Nitekim 1955 hükümet buhranından sonra da, 1957 seçimleri ve 1958 krizleri sonucunda Ortadoğu politikasındaki sıkıntılı süreçte de Menderes Zorlu'dan vazgeçmemiştir.

Türkiye'de iç politikada olduğu gibi dış politika yapımında da siyasi liderler başat aktörlerdir.³³ Menderes'in dışişleri bürokrasisine olan müdahalelerinde de bu durum rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Dışişleri bürokrasisinde etkili olan isimlerden biri de Muharrem Nuri Birgi'dir. DP'nin ikinci döneminde Birgi, Kıbrıs meselesi ve Bağdat Paktı gibi konulardaki çalışmalarıyla dış politikada önemli katkıları olan bürokratlardandır. Fakat Adnan Menderes'in dışişleri bürokrasisine karşı tavrı, dış politika konusunda kendi ağırlığını hissettirmiştir. 1957 yılı başında Dışişleri Genel Sekreteri pozisyonunda bulunan Birgi'nin hazırladığı beyanatları bir süredir beğenmeyen Menderes,

²⁹ “Hükümet: Bir Devrin Sonu”, **Akis**, Sayı: 50, 23 Nisan 1955, s. 5

³⁰ Aydemir, a.g.e., s. 297. 1955 Kasım-Aralık döneminde yaşanan hükümet buhranı ile ilgili olarak ayrıca bkz: İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, I. Cilt, Der. Ahmet Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2008, s. 646-649

³¹ **Milliyet**, 12.09.1957

³² Muhalefetin işbirliği yapma çabaları ve İnönü'nün evinde toplanmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 180-186

³³ M. Hakan Yavuz ve Nihat Ali Özcan: “Crisis In Turkey: The Conflict of Political Languages”, **Middle East Policy**, Sayı: 14, No. 3, 2007, ss. 118-135, s. 120

TBMM’de sunulacak beyanatları kendisi hazırlamıştır.³⁴ Birgi gibi Orhan Gökalp de Menderes’in iltifatına mazhar olamayanlardandır. Nihayet birincisi Londra, ikincisi Stockholm büyükelçiliklerine tayin edilmiştir.³⁵ Bu durum dış politikada aslında Menderes’in tek söz sahibi olduğu ve yerleşik bürokrasiye karşı da ciddi bir mücadele içinde olduğu fikrini vermektedir. Onun dışındaki isimlerin izledikleri yollarsa, ancak Menderes’in onayladığı ölçüde sürekliliğini koruyabilmiştir. Bu durum, özellikle 1950’lerin ikinci yarısından itibaren ‘Otoriterlik’ tartışmaları ve eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

1.2.2. Diplomasi ve Dış Politika Araçları

DP iktidarı, diplomasi ve protokol konularında bazen aşırıya kaçan uygulamaları dolayısıyla eleştirilmiştir. Bu durum, kimi zaman Türkiye’yi ziyarete gelen diplomatik bir misafirin karşılanması konusunda, kimi zaman yurtdışı seyahatlerinde yöneticilerin izlediği yöntemler konusunda kendini göstermiştir. Özellikle Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmak için DP yönetiminin izlediği bu yöntemler ve bunlara yönelik Akis dergisinde yer alan birkaç örnek aşağıda toplanmıştır. Bu örnekler üzerinden DP döneminde izlenen dış politikanın seyri, değişiklikler, muhalefetin ve basının tavırları hakkında bir fikir sahibi olunabilmektedir.

1954 Temmuz’unda Ankara’da Arap ülkelerinde görevli Türk büyükelçileriyle yapılan toplantıda Türkiye’nin bölge politikası konusundaki görüşler dile getirilirken, yeni bir Ortadoğu stratejisi belirlenmeye çalışılmıştır. Toplantıda Türkiye’nin Ortadoğu politikası, Arap dünyasının Türkiye’ye bakışı, güvenlik algılarındaki farklılıklar gibi konular gündeme gelmiştir. Toplantıda alınan kararlardan biri “Araplarla ilişkileri geliştirmek için davetler ve geziler düzenlenmesi, kültürel temasların artırılması” olmuştur.³⁶ Toplantıda, bu süreçte Kahire’de maslahatgüzar seviyesinde Türkiye’yi temsil eden bulunan Mahmut Dikerdem, Mısır’ın Batı eksenli bir pakta çekilebilmesinin imkânsız olduğunu dile getirmiştir.³⁷ Bu yüzden Türkiye-Pakistan Paketi’ne katılım konusunda Mısır ve Suudi Arabistan’a karşı olumsuz yaklaşımları nedeniyle ısrarcı olunmaması, buna mukabil Batı ile yakın ilişkileri bulunan Irak, Ürdün ve Lübnan’a yönelim kararlaştırılmıştır.³⁸ Özellikle bundan sonraki süreçte Türkiye’ye gelen başta Arap ülkelerinin liderleri olmak üzere bölge ülkelerinden gelen misafirlere karşı aşırı iltimaslı karşılama yapıldığı dikkat çekmiştir.

³⁴ “Dışişleri: Teşkilâta Değişiklik”, *Akis*, Sayı: 139, 5 Ocak 1957, s. 10

³⁵ A.y.

³⁶ İsmail Soysal, *1955 Bağdat Paketi*, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s. 191-192

³⁷ Dikerdem, *Ortadoğu’da Devrim Yılları*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1972, s. 105-110

³⁸ Soysal, a.e., s. 193

1954 Ağustos’unda Türkiye’ye gelen genç Ürdün Kralı Hüseyin’i Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve TBMM reisi sıfatıyla Refik Koraltan karşılamıştır.³⁹ Normal şartlarda eşit statüdeki bir devlet başkanını dahi en fazla Başbakan yahut Cumhurbaşkanının karşılaması kendisine verilen önemi gösterecekken, Türkiye’nin Ortadoğu’da kurmak istediği pakta çekmek istediği Ürdün Kralını tüm devlet ricaliyile havaalanında karşılaması basında da yadırganmamıştır.⁴⁰

Hükümetin kemer sıkma politikaları izlediği 1955 yılının yazında, Irak Kralı’nın dokuz günlük ve üstelik resmi olmayan ziyaretinde şerefine yapılan ziyafetler ve yapılan harcamaların ‘Lale Devri’ benzetmesiyle tasvir edilerek güzellenmesi, Akis dergisinde eleştiri konusu olmuştur.⁴¹ Irak Kralı’nın Türkiye’de tatil yaparken deniz gezintileri için Cumhurbaşkanlığına ait Savarona yatının kendisine tahsis edilmesi de ayrıca eleştiri konusu olmuştur. Bu yat, günün şartlarında dünyanın en lüks yatlarından biridir. Resmi bir makama ait bu yatın resmi olmayan bir ziyarette ve böylesi bir iş için kullanılması, Akis dergisinde 1955 yazındaki birkaç sayı boyunca eleştirilmiştir.⁴² Zamanında Celal Bayar hükümeti tarafından Atatürk’e hediye edilmiş olan Savarona, DP’nin muhalefette olduğu yıllarda sık sık CHP iktidarı ve İnönü’yü eleştirmek için konu edilmiş, sonuç olarak Deniz Kuvvetleri bünyesine verilerek eğitim amaçlı kullanılabilir hale getirilmiştir. Ancak şimdi bu yat, üstelik bu vazifesinden de azade edilmeksizin, “misafirleri memnun etmek amaçlı kullanılmaktaydı.”⁴³

1957 Şubat’ında Akis’te yer alan yazısında Toker, DP hükümetinin diplomatik incelik konusundaki eksiklikleri Batı merkezli bir bakış açısıyla eleştirmektedir. Toker’e göre ‘Din Kardeşliği’ gibi söylemlerin fiiliyatta karşılık bulmadığını tecrübe eden Türkiye’nin daha seküler bir yol tutması gerekmektedir. Bu aslında Batı merkezli bir yaklaşımdan da ziyade rasyonel tercihin gereği olarak görülmeliydi:

“Nereye gidilse yahut hangi ülkenin devlet ricalinden ziyarete gelen olsa hemen o memleketi kardeş ilan ediyoruz... Menderes Libya’da bütün Arapları kardeş ilan ettiği gibi, mensup olmakla müşerref bulunduğumuz İslâm âleminden bizi ayırmanın mümkün olmadığını da bildirdi... Bu politikayla mutabık olmadığımızı söylemek isteriz. Türkiye Müslüman bir nüfusa sahip olmakla birlikte devlet kimliği Müslüman değildir. Buna anayasa manidir. İslâm âlemine karşı siyasi hiçbir vecibemiz yoktur. Dostlarımızı dini değil

³⁹ Araplarla Aramız”, Akis, Sayı: 16, 28 Ağustos 1954, s. 9-10

⁴⁰ Akis dergisinde olduğu gibi Milliyet gazetesinde de Ürdün Kralının ziyaretiyle ilgili olumlu ifadeler yer verilmiştir: Bkz. Milliyet, 24.08.1954

⁴¹ Akis, Sayı: 61, 09.07.1955, s. 1

⁴² Akis, 60-65. Sayılar

⁴³ Akis, Sayı: 61, 09.07.1955, s. 1

milli menfaatlerimizi göz önünde tutarak seçmeliyiz. Halkı Hıristiyan öyle müttefiklerimiz vardır ki Arap 'kardeşlerimizden' bin kat kıymetlidir. Üstelik yüzümüzün dönük olduğu yer Batıdır. Gayemiz o âlemin sevilen sayılan bir mensubu olmaktır. Bunun için de hayat tarzımız ve zihniyetimizle birlikte devlet yaşatma ve hükümet etme usullerimizi de onlara benzetmeye çalışırız. Ötekiyle bağımızı Cumhuriyeti kurduğumuz gün koparmışızdır...

... Arab'ın sesi, düşünce ve telakkileri bize pek bir şey söylemez. Son senelere kadar biz onlara model olmuşuzdur, onlar bizlere değil... Denilebilir ki bütün o edebiyat bir politikanın icabıdır. Ama hadiseler böyle bir icabın müspet neticelerini göstermiyor. Eğer kardeşlik bir taktikse bunu fena kullanmış olduğumuz ortadadır. Yunanlı 'kardeşlerimiz', Yugoslav 'kardeşlerimiz' şimdi karşımızda yer almaktadır... Mısırlı 'kardeşlerimiz'le durum her gün radyolardan yapılan yayınlardan bellidir... Suudi 'kardeşlerimiz', ki uçaklarımızı topraklarına indirmemiştir. Iraklı 'kardeşlerimiz'i yarın Nâsır'la el ele verip bize sırtlarını dönmüş görürsek şaşırılmamalıyız... Menderes'in Libya dönüşünde Havadis gazetesi İslam âleminin lideri olduğumuzun artık katiyet keşbettiğini yazıyordu. Böyle bir liderlik iddiasında hiçbir avantajımız olmadığı, meselâ BM'de tüm İslam âleminin reylerini arkamıza alarak bir blok başı olarak ortaya çıkmayacağımız aşikârdır. Hatta biz lideriz dedikçe Arap âleminde aleyhimize nümayişler artacaktır... Arap âlemini tanımak, onların hislerini bilmek lazımdır. Liderlerini pohpohlayıp buraya gelen liderlerine bin bir gece masallarındaki gibi ziyafetler vermek netice verici taktik değildir...

... Irak kralını muhteşem ağırlamış olsak da petrol alacağımızı temin edemedik. Ürdün ve Lübnan liderlerini iyi ağırlasak da Bağdat Paktı'na katılmaya ikna edemedik. Üzerlerine düşmek yerine daha ağır davranmamız gerekir... Bu politikaların üzerine yeniden eğilmek lazımdır. Hiçbir şey elde etmeden çok şey kaybetmek, tarihin hiçbir devrinde başarılı bir politika olarak vasiylandırılmamıştır."⁴⁴

Irak'ın Türkiye'ye Musul meselesinden kalma 100 milyon liralık bir petrol borcu söz konusuydu. Bu borç 1955 yılı bütçesine eklenmiş olsa da Irak bu borcu ödemeye yanaşmamış, Bağdat Paktı sürecindeki temaslarda da bu konunun açılmamasına gayret göstermiştir.⁴⁵ Bu konudaki anlaşmazlığın sebebi doğrudan doğruya borcun mevcut olup olmadığı konusundadır. 1926'da İngiltere ile yapılan anlaşma gereği Türkiye Musul yerine 25 yıl boyunca Irak'ın petrol gelirlerinden %10 pay alacaktı. Türkiye bunun 1931'de, yani

⁴⁴ Toker: "Mutabık Olmadığımız Politika", **Akis**, Sayı: 144, 9 Şubat 1957, s. 9

⁴⁵ "Ziyaretler: Siyasi Temaslar", **Akis**, Sayı: 60, 2 Temmuz 1955, s. 8

Musul'daki petrolün işletilmesi ve kazanç sağlamaya başladığı yıldan itibaren yürürlüğe girdiğini savunmuştur. Irak ise anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girdiğini iddia ederek 1951'de ödeme yapmayı bırakmıştır.⁴⁶ Bu anlaşmazlık hali henüz devam ederken Irak Kralının bu şekilde ağırlanması Akis dergisinde eleştiri konusu olmuştur.

1957'de Suriye ile yaşanan kriz sırasında da yukarıda zikredilen 'Kardeşlik' söylemlerinin Arap ülkelerinde bir karşılık bulmadığı görülmektedir. Sovyet lideri Kruşçev, Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmasını eleştirirken "bir savaş halinde Türkiye'nin aklının başına geleceğini" söyleyerek tehditkâr bir dil kullanmış, Menderes ise: "Sovyet silahlarıyla tehlikeli hale gelen Suriye'nin sadece Türkiye değil komşu Arap ülkeleri için de tehdit oluşturduğunu" savunmuştur.⁴⁷ Arap ülkeleri ise bu yönde bir tavır almamıştır. Akis dergisine göre: "Arap Birliği, Irak için bile 'Türk dostluğundan' ve Bağdat Paketi'nden ağır basmıştı... DP'nin Ortadoğu siyaseti Boğaziçi'ne Arap sultanlarını doldurmuştu, fakat hiçbirini dost edinmeye yetmemişti."⁴⁸ Dolayısıyla 'Şaşalı' karşılımların da Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek adına herhangi bir karşılığı olmadığı bu örnek olayda da görülmektedir.

Bu dönemde Arap devlet adamlarına gösterilen iltifata rağmen genel olarak Arap ülkelerinde Türkiye karşıtlığı gittikçe artmaktaydı. Suriye Krizi sürecinde Türkiye'nin tek Arap müttefiki olan Irak, Türkiye'nin bir askeri müdahalesi karşısında Suriye'nin hamiliğini üsteleneceğini bildirmekte ve petrol borularının Türkiye'den geçmesine muhalefet etmekteydi.⁴⁹ Irak, Musul petrolünün Türkiye'ye verilmesi ve İran petrolünün İskenderun'a taşınması konusunda varılan prensip anlaşmalarına da karşı çıkmaktaydı. Avcıoğlu'na göre, DP'nin "6 yıllık aktif Ortadoğu siyasetinin sonucu böyle acayip bir dostluktan ibaretti."⁵⁰ Yazara göre bu sorunların tek sorumlusu olarak Türk Hariçyesini görmek hatalı olurdu. Türkiye müttefiklerinin muvaffakiyetsizliklerini paylaşmaktaydı.⁵¹

Bu örnekler, DP'nin ikinci döneminde izlediği 'aktif' Ortadoğu politikasında benimsenen yöntemlerin başarılı netice vermediğini göstermektedir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, diplomatik olarak hatalı bulunan bu davranış biçiminin yalnızca Ortadoğu ülkelerinden gelen liderlere yönelik değil, Batılı devlet adamlarına karşı da uygulandığıdır. Ortadoğu'dan gelen ve Türkiye'ye karşı ısındırılmak istenen misafirlere karşı iltimaslı davranılmasının, kurulan Bağdat Paketine karşı olumlu bir yaklaşım geliştirmeyi amaçladığı

⁴⁶ "Maliye: 100 Milyonluk Alacak Meselesi", **Akis**, Sayı: 71, 17 Eylül 1955, s. 13-14

⁴⁷ "Çözülmesi Güç Muamma", **Akis**, Sayı: 180, 19 Ekim 1957, s. 19

⁴⁸ "Endişe Duyan Araplar!", **Akis**, Sayı: 180, 19 Ekim 1957, s. 19

⁴⁹ Doğan Avcıoğlu: "Araplar ve Biz", **Akis**, Sayı: 185, 23 Kasım 1957, s. 18-19

⁵⁰ Avcıoğlu, a.y.

⁵¹ A.y.

bellidir. Ancak Batıdan gelen sadece liderlerin değil, büyükelçi, uzman, Bakan yardımcısı gibi değişik mevkilerdeki devlet adamları ve askeri yetkililerin de, protokolde kendilerine denk gelen bürokratlarla muhatap olması gerekirken devlet ricalinin en üst mertebesinde karşılanması gibi hareketler de bu çerçevede değerlendirilebilir.⁵²

Arap devlet adamlarına yönelik politikanın eleştirisi konusu yapıldığı Akis dergisinde ise Batılılara karşı bu türden muameleler eleştirisi konusu yapılmamış, aksine söz konusu diplomatik misafirlerin çok önemli olduğuna dair haberler yapılmıştır.⁵³ Bu yaklaşım Türkiye'nin Batılı olmuş bir devlet olarak görüldüğü, buna mukabil Arap ülkelerine yönelik bakışın daha yukarıdan bir bakış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin 1955'te Suriye ile nota krizinin yaşandığı süreçte Suriye için "Devlet olma vasfını kazanamamış bir kabile devleti"⁵⁴ benzetmesi yapılmıştır. Dönemin Beyrut büyükelçisi Cevat Dülger'in: "Araplar sadece iki düşünceyle harekete geçirilebilirler, korku ve para"⁵⁵ diyerek Irak ve Lübnan krizlerinin yaşandığı süreçte buralara askeri müdahale seçeneğini gündeme getirmesi de bu yaklaşımla ilgili olarak bir fikir vermektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan olayların⁵⁶ da etkisi olduğu düşünülünce, sorunlu olan bu yaklaşımın arka planı daha iyi anlaşılabilir.

İktidarın izlediği bu politikaların sorunu, Doğu ya da Batıdan gelen misafirlere yönelik olarak uygulandığı için değil, ziyadesiyle protokole göre davranılması noktasındadır. Bir Büyükelçi bir Cumhurbaşkanı ile görüşebilir, hatta Başbakanın yahut Cumhurbaşkanının hususi bir gezisine, ziyafetine de davet edilebilir. Ancak bu özel görüşmelerin sayısının sıklığı, büyükelçinin davet edildiği toplantıların birçoğunda Dışişleri Bakanı, Dışişleri Müsteşarı gibi isimlerin hazır bulundurulması gibi haller, derin bir diplomasi geçmişi ve

⁵² DP'nin ilk iktidar yıllarında Amerikan yardımlarıyla ilgili görevli olarak Türkiye'de bulunan ve daha sonra ABD'nin Ankara büyükelçisi olarak görevini sürdüren George McGhee, Türkiye anılarını kaleme aldığı kitabında Celal Bayar'ın özel yat gezileri davetlerini, Fuat Köprülü ile yakın münasebetlerini, Menderes, Bayar, Köprülü ve F. R. Zorlu ile birlikte yaptıkları çok sayıdaki görüşmelerde konuşulanları anlatırken bu diplomatik eşitsizliği "diplomatik nezaket" olarak da değerlendirmektedir. Bkz. George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Çev. Belkıs Çorakoğlu, Ankara, Bilgi Yay., 1992, s. 167-197

⁵³ Örneğin Eisenhower doktriniyle ilgili geniş yetkilere sahip büyükelçi James Richards'ın 1957 Mart sonundaki Türkiye ziyaretinde kendisi Akis dergisinde "Görülmemiş Bir Elçi" başlığıyla sunulmuştur. (Sayı: 151, 30.03.1957). Suriye Krizi sırasında yaşanan Şale Köşkü toplantılarına Türk ve Arap liderleriyle birlikte Amerikan dışişleri bakan yardımcısı Loy Henderson da katılmaktaydı. Bu durum diplomatik olarak yadırganmıyordu. Akis dergisi de kendisinde "Umulmayan Misafir" olarak bahsediyordu (Sayı: 173, 31.08.1957)

⁵⁴ "Suriye Aleyhinde Kampanya", **Akis**, Sayı: 46, 26 Mart 1955, s. 4

⁵⁵ Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye**, s. 225

⁵⁶ Falih Rıfık Atay'ın **Zeytin Dağı** (İstanbul, Pozitif Yay., 2004) eserinde 'Bedevi Arapların' rüşvetle çok kolay kandırılabilirleri, taraf değiştirmeleri, verdikleri zararlar örneklenerek anlatılmaktadır.

deneyimine sahip olan bir devletin protokol konusunda daha dikkatli davranması gerekirken, hiçbir gelenek ve tecrübeyi dikkate almadan hareket ettiği izlenimi vermektedir. Bu durumun basında yadırganmamış olması da kamuoyu nezdinde böyle bir duruma dikkat çekilmesinin önünü kapatmıştır.

1.2.3. Muhalefet ve Basın

DP'nin iktidara geldikten sonraki ilk süreçte izlediği dış politika, muhalefet tarafından uzun bir süre ciddi anlamda eleştiri konusu yapılmamıştır. Gelen eleştiriler de ya yapıcı olmakta ya da sert olmayan ifadeler barındırmaktadır. DP yönetiminin genel anlamda kendisinden önceki dış politika anlayışıyla çelişmeyen bir yol izlemesi bunda önemli bir etkiye sahiptir. Bir diğer neden ise, içeride her ne olursa olsun ülkenin dış dünyada tek sesli bir görüntüye sahip olması gerektiği konusundaki fikir birliğidir. Bu durum 1955'te yaşanan hükümet buhranından sonra değişmeye başlayacak, eleştiriler gün geçtikçe daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanacaktır.

Basın faktörü de muhalefet partilerinininkine benzer bir süreçten geçmiştir. DP'nin ilk iki hükümetine karşı dış politika konusunda neredeyse tam anlamıyla destek veren bir basın görüntüsü söz konusuysen, basın üzerinde uygulanan baskıların da etkisiyle dönemin gazetelerinde de muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Hükümete yakın olan Zafer, Havadis gibi gazetelerin ve Radyonun bulunduğu, iktidarı destekleyen yayın kuruluşları her türlü dış politika gelişmesine olumlu anlamlar yükleyerek yayınlarına devam ederken, muhalefet yayın organı olan Ulus ve tarafsızlık ve objektiflik iddiasında olan Akis gibi diğer gazete ve dergilerdeyse dış politika konusundaki eleştirilerin dozu gün geçtikçe artmıştır.

Basının bu dönemde Ortadoğu'ya ve Arap ülkelerine yönelik yaklaşımı tarihsel bağlara veya dini ortak noktalara atıfla değil, dönemin şartları çerçevesinde Batı merkezli bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Örneğin Arap-İsrail sorununda Türkiye'nin tarafsız bir tutum sergilemesinin önerildiği Akis dergisinde bu yaklaşımı görmek mümkündür. Ben Gurion'un beyanlarına dayanılarak çatışmaların çıkmaza sürüklenmesinin müsebbibi olarak hepten Araplar gösterilmektedir:

“Tek bir Arap mültecisinin bile geri dönmesi düşünülemez. Aksi halde İsrail'in varlığı tehlikeye düşecektir. Çünkü Araplar çölde yaşamasını değil, sadece girdikleri yeri çöle çevirmesini bilirler... Zayıf olduklarını anlayınca harbe ara veren Araplar, kuvvetlenince devam etmek istemektedirler...”⁵⁷

⁵⁷ “Dünya'nın Barut Fıçısı: Orta Doğu”, **Akis**, Sayı: 80, 19 Kasım 1955, s. 20-21

Tarafsız bir tutumun tavsiye edilmesi, rasyonel bir yönlendirme, pragmatik bir davranış benimseme olarak değerlendirilebilir. Yukarıdaki gibi ifadelerden anlaşılın, bu dönemde kamuoyunun tamamında olmasa bile Akis gibi dergi ve gazetelerde Arap ülkelerine karşı çok da iyi gözle bakılmadığı, buna mukabil İsrail'in 'Batılı ve medeni' bir ülke olarak görüldüğü yaklaşımın olduğudur.

Muhalefet ve Basın'ın DP dış politikası konusundaki tutumu iki temel dönemde incelenebilir. Birinci dönem, DP'nin Batı ile ittifak ilişkilerinde kararlılık gösterdiği ve CHP'den devraldığı politikayı sürdürdüğü düşüncesinin muhalefette hâkim olduğu 1950-1955 arası dönemdir. CHP ve diğer muhalefet partilerinin dış politika konusunda hükümetle çelişkiye düşmemesini sağlayan bir diğer unsur ise muhalefetin benimsediği 'Milli politika'⁵⁸ söylemidir. 1955'e kadarki gelişmeler izlendiğinde muhalefetin ve muhalif sayılabilecek yayın organlarının tutumlarında, iç politikada ne olursa olsun dış politikada hükümeti destekleyici bir yaklaşım görülmektedir. İkinci dönem ise 1955 yılından 1960 darbesine kadarki süreci kapsar. İkinci dönemde daha önceki süreçte neredeyse kayıtsız şartsız desteklenen dış politika artık eleştirilmekten muaf değildir. İlk dönemde, Atatürk döneminden beri süregelen dış politikanın devam ettiği gibi yorumlar yapılmakta ve desteklenmekteyken, ikinci dönemde ise ilk dönemde başarı olarak değerlendirilen gelişmeler dahi birer fiyasko olarak görülmeye başlanmıştır. Dış politika konusunda eleştirilere hedef olan ise ağırlıklı olarak Ortadoğu politikalarının yöntemleri olmuştur. Kıbrıs konusundaki gelişmeler de bu eleştirilerde tetikleyici etkiye sahiptir.

1.2.3.1. Birinci Dönem: Süreklilik Bağlamında Dış Politikaya Destek

Mayıs 1954 seçimleri sonrası kurulan hükümetin programını TBMM'de okurken Adnan Menderes'in kullandığı "Dört yıldan beri dış münasebetlerimizi idare eden prensipler" ifadesine karşı çıkan Ahmet Şükrü Esmer, Akis dergisindeki yazısında bunun yerine "Otuz yıldan beri" denilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁹ Esmer'e göre Atatürk'ün kurmuş olduğu 'Dâhilde sulh, haricte sulh' prensibi CHP tarafından nasıl yürütüldüyse DP'nin ilk dört yıllık iktidarı süresince de aynı şekilde yürütülmüştür. İngiltere ve Fransa ile dostluk siyaseti ve Amerikan yardımları gibi konuların CHP döneminde izlenen siyasetin devamı olduğunu belirten yazar, NATO ittifakı, Balkan Paktı, Pakistan ile anlaşma gibi konuların da aynı siyasetin devamı niteliğindeki merhale-

⁵⁸ "Milli Politika" söylemi, muhalefetin ilk olarak Kore'ye asker gönderilmesi konusundaki görüşlerinde dile getirilmiştir. Bununla birlikte 1957 yılına kadar özellikle Kıbrıs meselesinde kullanılan bir söylem olmuştur: Bkz. Balcı, a.g.e., s. 80. Bununla birlikte bu söylem askeri kaynaklardan neşet etmiştir: Bkz. Yeşiltaş, **Türkiye'de Ordu...**, s. 112

⁵⁹ Ahmet Şükrü Esmer: "Dış Siyasetimize Gelince...", **Akis**, Sayı: 4, 5 Haziran 1954, s. 11

ler olduğunu belirtmektedir. Yazar bu politikayı başarılı görmekte: “Hakikat Şudur ki CHP iktidarının dış politikası mucize denecek derecede başarılı olmuştur. DP iktidarı da aynı başarıyı göstermekte devam etmiştir.”⁶⁰

Bu görüş, genel anlamda CHP'nin bu süreçte dış politikaya bakışını yansıtmaktadır. Zira muhalefet, bu süreçte milli politika söylemiyle iktidarı dış politika konusunda desteklemiştir. Bu yaklaşıma göre DP yönetimi bu dört yıllık başarıları kendine mal edemezdi, zira önceden devralınan bir siyaseti devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştı. Peki, DP neyi başarmıştı? Esmer'in bahsettiği 30 yıllık siyaset, aslında 30 yıldan da geriye giden Batılılaşmayla ilgilidir. Türkiye'nin NATO'ya katılması, iktidar cephesinde olduğu kadar muhalefette de Batılılaşmanın evrimini tamamladığı hissi yaratmıştır. ABD'den ekonomik ve askeri yardımların sağlanması, bölgesel politikalarda Türkiye'ye önemli roller verilmesi gibi hususlar artık Türkiye'nin Batı camiası içinde yer aldığı fikrini uyandırmıştır. Dolayısıyla DP'nin söz konusu 'başarıları', Atatürk döneminde inşa edilen ve CHP'nin iktidarda olduğu süreçlerde sürdürülen siyasetin devam ettirilmesinden ileri gelmekteydi. Bu bağlamda 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibindeki 'Sulh' ile Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun 'sulhsever milletler camiası' olarak ifade edilmesi arasında bir bağ kurulmaktadır. Önceden beri devam eden Batı yönlülük de bu şekilde Batı ile bir olma çabası olarak evrimleşmiştir. Bölgesel politikalar ve dostluk ilişkileri de Batı bloğu içinde yer almanın doğal bir neticesi olarak görülmüştür. Balkan Paktı ve Bağdat Paktı'na giden süreçteki gelişmeler de Batılı bir devlet olarak ve Batı adına bölgesel girişimleri gerçekleştirmek yolunda önemli başarılar olarak görülmüştür.

CHP'nin Kore konusundaki görüşü, yardım isteyen ABD olduğu, dolayısıyla Marshall planından yararlandığı ölçüde Türkiye'nin de bu isteğe karşılık vermesi gerektiği doğrultusundadır.⁶¹ Yani mütekabiliyet esastır. Hükümet, Bakanlar Kurulu kararıyla Kore'ye asker gönderme kararı aldığı muhalefetten Faik Ahmet Barutçu, Anayasanın 26. maddesinin ihlal edildiğini, zira savaş ve barış ilan etme yetkisinin sadece TBMM'ye ait olduğunu dile getirmiştir.⁶² Millet Partisi lideri Hikmet Bayur da benzer bir tepkide bulunmuştur. Ancak CHP ve MP'nin yaklaşımı, NATO ittifakına faydası olacaksa böyle bir fedakârlığın yapılmasında bir sakınca olmadığı yönünde olmuştur.⁶³ Menderes'in: “Bu tartışmalarla muhalefet partilerinin memleket menfaatlerini rencide ettiğini” söylemesi üzerine itirazların sesi kısılmıştır.⁶⁴ Dolayısıyla DP

⁶⁰ Esmer, a.y.

⁶¹ Mim K. Öke, **Unutulan Savaşın Kronolojisi: Kore 1950-53**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1990, s.65

⁶² Aydemir, **İkinci Adam**, C. III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s. 301

⁶³ **Akis**, Sayı: 5, 12 Haziran 1954, s. 5-7

⁶⁴ A.y.

iktidarının henüz çok yeni olduğu bu süreçte Kore kararıyla ilgili keskin bir muhalefet söz konusu değildir.

NATO üyeliği sonrası izlenen dış politika da genel anlamda muhalefet tarafından hüsnü kabul görmüştür. ABD'den alınan yardımlar konusunda da muhalefetin itirazı olmadığı gibi, bilakis bu yardımların artırılması gerektiği düşüncesi hâkimdir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, 1955 Ocak ayında ABD'ye yaptığı seyahat öncesi Akis dergisine gönderdiği yazısında, Türkiye'de bütün siyasi partilerin Amerikan yardımlarının artırılması konusunda hemfikir olduğunu ifade etmiştir: “Amerika'nın yardım ettiği memleketlerin çoğunda Amerika'ya karşı en hafif tabirle soğukluk varken Türkiye bu konuda istisnadır.”⁶⁵ Gülek'e göre Amerikan yardımlarını sadece kendi çıkarları doğrultusunda kullanan diğer ülkelere kıyasla Türkiye ‘sadık bir müttefik’ olarak ayrı bir konumdadır. Gülek'in seyahati öncesinde CHP grubunda, Türkiye'nin içişleriyle ilgili herhangi bir münakaşaya girmemesi kararlaştırılmış, dış politika konusunda da muhalefetin iktidarı desteklediği bir tablo ortaya konulmuştur. 1954'te Nihat Erim'in, Amerikan yardımlarının uygun yerlerde kullanılmadığı gibi eleştirilerinin aksine Gülek, AP ajansına verdiği mülakatta bu konuların konuşulma yerinin ABD olmadığını belirterek yardımların da uygun yerlerde kullanıldığını söylemiştir.⁶⁶ Gülek'in seyahatindeki tutumuna karşılık Menderes de kendisine bir teşekkür telgrafi çekmiştir.

1955 Ocak ayında NY Times'ta yer alan Türkiye aleyhtarı yazılar Zafer gazetesinde eleştirilerek, ‘Siyonist çevrelerin etkisiyle Türkiye aleyhtarı kampanya’ başlatıldığı, İsrail'in, Türkiye'nin sanayileşmesinden ve Arap ülkeleriyle işbirliği yapmasından kaygı duyduğu için ABD'deki Yahudi lobisini harekete geçirdiği iddia edilmiştir.⁶⁷ Akis dergisine göre aslında bu süreçte dış basındaki eleştirilerin başlıca sebebi ise basın özgürlüğüdür. Zira Ulus gazetesi başyazarı ve CHP milletvekili Hüseyin Cahit Yağın başta olmak üzere birçok gazeteci DP yönetimine karşı getirdikleri eleştiriler nedeniyle hapistedir.⁶⁸ Keza CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de 1955 yılındaki kimi eleştirileri nedeniyle kısa süreliğine tutuklanmıştır.⁶⁹ Akis dergisine de Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol tarafından dava açılmış ve başyazar Metin Toker bir süre tutuklu kalmıştır.⁷⁰ Ancak Zafer gazetesinde çıkan makalelerde, bu konular daha ziyade ‘Siyonist çevrelerin etkileri’ ve ‘Uluslararası Gazeteciler Cemiyete-

⁶⁵ Kasım Gülek: “Türk Amerikan Dostluğu”, **Akis**, Sayı: 37, 22 Ocak 1955, s. 5

⁶⁶ “Amerika'ya Telgraf”, **Akis**, Sayı: 38, 29 Ocak 1955, s. 6-7

⁶⁷ “Arap Tarafsızlığında Çözülme”, **Forum**, Cilt 2, Sayı: 21, 01.02.1955, s. 19

⁶⁸ **Akis**, Sayı: 30, 4 Aralık 1954, s. 3

⁶⁹ “Sanki Bir Komedi, Gaye: Muhalefeti Susturmak”, **Akis**, Sayı: 67, 20 Ağustos 1955, s. 4-7

⁷⁰ 1954 yılında dergide yayınlanan bir yazısından sonra Sarol'un açtığı dava 3 yıldan fazla bir süre Akis dergisini ve Metin Toker'i meşgul etmiştir. Derginin muhalif bir tutuma yönelmesinde bu dava da etkili olmuştur. Bkz. “Kapaktaki Gazeteci: Metin Toker”, **Akis**, Sayı: 145, 16 Şubat 1957, s. 5

tinin Komünist kışkırtmalarının etkisinde kalması⁷¹ gibi sebeplere bağlanmıştır. Yalçın hapisteyken, Zafer başyazarı Burhan Belge ise, Adnan Menderes'in Türk-İrak Paktı'yla ilgili görüşmeler için gittiği Bağdat'ta, Menderes'in Irak Meclisine hitap ederken yaptığı konuşmayı tercüme etmektedir.⁷²

1955 Şubat'ındaki bir değerlendirmesinde İsmet İnönü, dış politikada tutulan yolun ve Irak ile pakt kurulmasının isabetli olduğunu, ancak bunun NATO ile birleştirilmesi yahut en azından Batı güvencesi altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Irak'a herhangi bir tecavüz olması halinde Türkiye'yi kendi başına müdahaleye zorlayacak bir tutumdan kaçınılmalı, eğer bir müdahale gerçekleşecekse de bu NATO güvencesi ve işbirliğiyle yapılmalıydı.⁷³ Mısır'ın Batı karşısındaki tutumunu da eleştiren İnönü, Nâsır'ın Arap âlemini arkasına alarak Batı ile pazarlık yapmaya çalıştığını ve Türkiye'nin de buna alet olmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu bakımdan Arap ülkeleriyle ayrı ayrı anlaşmalar akdedilmesini tasvip ederken, Mısır'a karşı çok yumuşak bir tutum sergilenmemesi gerektiğini söyleyen İnönü, bununla birlikte bu tarz 'küçük meseleler' üzerinde durulmasını da lüzumsuz bulduğunu dile getirmiştir.⁷⁴ Nitekim Mısır'a karşı kullanılan yumuşak üslup bundan sonra sertleşmeye başlayacaktır. Nâsır'a ve Mısır basınında çıkan Türkiye aleyhtarı yazılara karşı AA vasıtasıyla cevap verilirken, muhalefetin de bu tutuma iltifat ettiği görülmüştür.⁷⁵

Nâsır'ın Türk-İrak Paktı girişimine tepkilerine karşı Zafer ve Havadis gibi gazetelerde 'nasır' benzetmeleri; "Orta şarkta eşi çok görülen sergerdelerden biri" olduğu; "Mısır milletinin zaten güvenilmez" olduğu; "Mısır'dan bir fayda ummanın beyhudeliği" gibi yorumlara yer verilmiştir.⁷⁶ Akis dergisinde ise aynı gazetelerin başyazarlarının daha bir ay önce Nâsır için övgü dolu sözler sarf ettikleri eleştirilirken, Batı'da medyanın önemli bir güç olarak kullanılmasına karşı Türkiye'de neden etkisiz olduğunun cevabının da burada aranması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁷

Aynı günlerde konjonktüre göre bir dil kullanılması durumu Suriye ile yaşanan gerilimlerde de gözlemlenebilmektedir. Zafer gazetesinde çıkan haberlerde Türkiye'ye sevgi tezahürleri gösteren Suriyelilerden bahsedilirken, henüz Ocak ayında Ordu milli takımları karşılaşmasında Türk takımı "Süngülü muhafızlar eşliğinde sahaya çıkmıştı."⁷⁸ Menderes'in Ortadoğu seyahati sırasında da Suriye'de pek de hoş karşılanmadığı malumdu. Buradan dış poli-

⁷¹ "Amerika ve Biz", **Akis**, Sayı: 36, 15 Ocak 1955, s. 5-6

⁷² "Yeni Bir Pakt", **Akis**, Sayı: 36, 15 Ocak 1955, s. 10

⁷³ "İnönü Konuştu", **Akis**, Sayı: 39, 5 Şubat 1955, s. 10

⁷⁴ A.y.

⁷⁵ "Dış Politika", **Akis**, Sayı: 40, 12 Şubat 1955, s. 4-6

⁷⁶ "Bir Musibet Bin Nasihatten İyidir", **Akis**, Sayı: 38, 29 Ocak 1955, s. 9

⁷⁷ A.y.

⁷⁸ **Akis**, Sayı: 40, 12 Şubat 1955, s. 4-6

tikada muhalefetin ve muhalif basının çok fazla dikkate alınmadığı yorumu yapılabilmekle birlikte, örneğin yukarıda zikredilen İnönü'nün görüşlerinin Mısır gelişmelerinde etkisi olduğu iddia edilebilir. Ancak benzer bir durumu, hem de aynı zaman dilimi içinde Suriye ile yaşamak bu tecrübeden yararlanılmadığını göstermektedir. Akis dergisine göre basının da “Düşmanlıkta olduğu gibi dostlukta da ölçüyü koruması”⁷⁹ gerekmektedir.

1955 yılı Ocak ve Şubat ayında Türkiye ile Irak arasında Bağdat Pak-tı'na giden süreçte görüşmeler gerçekleşmiştir. Şubat ayı sonunda paktın ilk adımı olarak Türkiye ile Irak arasında bir anlaşma akdedilmiştir. Mart ayındaki Meclis görüşmelerinde Türkiye - Irak arasındaki pakt hakkında Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü izahat verirken, kurulacak paktın bir güvenlik anlaşması olacağı ve Türkiye'yi bağlayıcı nitelikte olmadığını söylemiştir. CMP adına söz alan Osman Bölükbaşı ve CHP temsilcisi Turgut Göle de, Türkiye'ye herhangi bir tecavüz olduğu takdirde bütün parti ihtilaflarının biteceğini söyleyerek dış politikada hükümeti desteklemiştir. Görüşmeler sonunda Irak ile yapılan anlaşma mecliste tam bir ittifakla kabul edilmiştir.⁸⁰ Bu durum, DP'nin Ortadoğu'da izlediği politikaların 1955 yılında da muhalefet tarafından desteklendiğini göstermektedir. Anlaşmaya göre Irak'a Sovyetler Birliği'nden bir tecavüz olursa Türkiye otomatik olarak müttefikinin yardımına koşmak mecburiyetinde bulunmuyordu. Hükümet ne yapacağına karar verirken NATO müttefiklerinin tutumlarını dikkate alacaktı. Bu nedenle Bağdat Pak-tı ilk aşamada ‘maceracılıktan uzak’ ve İngiltere ve ABD'nin iştiraki yahut garantisi olmaksızın hareket etmeyen bir görüntü vermektedir.⁸¹ Muhalefetin eleştiri konusu edebileceği alanlar bu şekilde kapatılmış oluyordu. Amerikan ve İngiliz elçileri Menderes ile yaptıkları görüşmelerde paktın tatbiki gerektiğinde yardıma koşulacağını taahhüdünü vermişlerdi.⁸² Bu taahhütlerin yerine getirilip getirilmeyeceği paktın işlerliğinde belirleyici olacaktı. Muhalefetin iyi ifade edemediği, ‘Paktın otomatik olmaması’ gerektiği dışındaki bir

⁷⁹ A.y.

⁸⁰ Turgut Göle, Irak ile yapılan anlaşmanın otomatik işleyen bir askeri taahhüt manası taşımamakla birlikte işbirliğinin tahakkuk ve tatbikini sağlamak için hükümete verdiği salâhiyetin anayasaya uygunluğunu ve anlaşmanın 4. maddesinin tarafların başka taahhütlerine hâlel getirmemekle birlikte Türkiye'nin NATO içindeki hak ve vecibelerini koruyan bir vuzuh taşımasını dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Köprülü cevaben aldığı sözde, DP'nin bütün dünyaya itimat telkin ederken CHP'yi de bundan mahrum bırakmaması gerektiğini söylemiştir. Menderes ise Paktın otomatik olmadığını söylerken CHP grubuna yönelerek otomatik mi olması gerektiğini sormuştur. Göle tekrar söz alsa da nihayet CHP grubunun da hükümeti tasvip ettiğini bildirmiştir. Menderes yeni sorular sorarak bu sefer muhalefeti köşeye sıkıştırmıştır. Sonuçta Menderes muhalefetin tasvipkâr fikirlerini de ele alarak Paktın tam bir ittifakla kabul edilmesinin önemini, bunun Irak tarafının mevzuu nasıl anlayacağı konusunda da önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hükümetin bu görüşmelerde de meclisin kabul edeceği yetkileri kullanırken anayasaya riayetkâr olacağını teminatını vermiştir: “Dış Politika: Meclisten Notlar”, **Akis**, Sayı: 43, 5 Mart 1955, s. 8-9

⁸¹ “Asıl Mühim Taraf”, **Akis**, Sayı: 43, 5 Mart 1955, s. 9-10

⁸² A.y.

diğer husus, İngiltere ve ABD ile birlikte dahi olsa, hükümetin Irak'ı müdafaa için bir kararı meclise danışmadan alıp almayacağıydı. Zira Kore savaşı konusunda alınan karar hafızalardaydı. Menderes, meclis görüşmelerinde bu konuda da sözlü olarak teminat vermiştir.⁸³

Akis dergisine göre de Irak ittifakı ile Türkiye, Batı âlemine en büyük hizmeti yapmakta, Arap Birliği'ni de Mısır'ın elinde bir 'şantaj vasıtası' olmaktan kurtarmaktaydı: "Mısır, Süveyş örneğinde olduğu gibi sürekli Arap Birliği'ni kullanmıştır. Batılılar için uzun zamandır bir dert kaynağı teşkil eden Arap Birliği korkuluğunu Türkiye bu Paktla yere sermiştir."⁸⁴ Hükümet tarafından CHP ile ilişkilendirilen derginin de böyle bir dil kullanması, konu Batı eksenli bir bölge politikası olduğunda eleştiri dilinin bir kenara bırakıldığını göstermektedir.

1.2.3.2. İkinci Dönem: İktidar-Muhalefet Gerilimi ve Dış Politika

Şevket Süreyya Aydemir *Menderes'in Dramı* kitabında Kore Savaşı'yla başlayan, ABD ve İngiltere ile yapılan çok sayıdaki ikili anlaşmayla devam eden, Lübnan müdahalesinde İncirlik Üssünün kullanılması ve Bağdat Paketi'nin sonlanmasından sonra CENTO'nun (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı) hayata geçirilmesi gibi meselelerde meclise danışılmaması ve hatta kimi zaman anlaşmaların sadece Dışişleri Bakanının imzası ile tatbik geçmesi gibi bir fiili duruma dikkat çekmektedir.⁸⁵ Aydemir'e göre muhalefetle uzlaşma aranması, özellikle İsmet İnönü'nün fikrinin alınması gerekliydi:

"Menderes, dış politika işlerini İnönü ile istişare etseydi, şu Kore harbine katılma, şu ne idüğü belirsiz ikili anlaşmalar ve hatta şu NATO'da eşit teminat işleri bile bir başka şekil alabilirdi. Ve bugün bunların sınırları ve garantileri hala belirsiz karanlıklarına Menderes, eminim ki sürüklenmezdi. Haysiyetli bir dış politika içinde haysiyetli anlaşmalara gider ve memleket bunlardan bugün de olduğu gibi endişe duymazdı. Hele 1952'de Brüksel'de olduğu gibi, hem de kimse bizden istemeden devletin bütün silahlı kuvvetlerini yabancı bir kumandanlığın emrine vermezdi. Ve biz bu kuvvetlere, mesela Kıbrıs işlerinde olduğu gibi bir gün ve aslında kayıtsız şartsız hâkim olmadığımızı anlamak durumuna düşmezdik..."⁸⁶

⁸³ A.y.

⁸⁴ "Paktın Asıl Kıymeti", *Akis*, Sayı: 43, 5 Mart 1955, s. 10

⁸⁵ Aydemir, a.g.e., s. 276

⁸⁶ Aydemir, a.e., s. 279-280

Aydemir'in ifadelerinden anlaşılan NATO üyeliği bile sorgulanması gereken bir durumdur. Bu böyleyken iktidar muhalefeti fazla dikkate almaya-
rak, üniversiteler, basın, askeriye ve bürokrasi üzerinde baskı uygulayarak,
gerek dış politika gerekse iç politika işlerinde kendisine karşı bir tepki birik-
tirmiştir. Aydemir'e göre Uşak'ta gerçekleşen İnönü'ye linç girişimi ve eko-
nominin kötüye gidişi gibi gelişmeler bu tepkilerin patlama noktasına geldiği
eşikler oluşturmıştır.⁸⁷

Aydemir'in 1960'lı yıllarda kaleme aldığı kitabında getirdiği eleştiriler
1950'li yıllarda muhalefet partilerinde veya basında yüksek sesle dile getiril-
mekten uzak kalmıştır. 1955 yılında yaşanan gelişmeler sonucunda ise DP
iktidarına karşı muhalif seslerin gittikçe yükselmesi söz konusudur. Bu yıl
içinde yaşanan 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs konusunun hassas bir vaziyet al-
ması, Bağdat Paketi'nin akdedilmesinden sonra Türkiye'ye karşı Ortadoğu'da
tepkilerin yükselmesi, yine aynı yıl yaşanan kabine buhranı ve neticesinde
birçok bakanın istifa ederek DP'den ayrılması gibi gelişmeler, dış politika
konusundaki eleştirilerin de daha yüksek sesle telaffuz edilmeye başlamasında
etkili olmuştur. Bununla birlikte muhalefetin milli politika söylemi de sürmüş-
tür. Eleştirilerin dozu çatışma boyutuna varmamış, Aydemir'in "iktidarın mu-
halefeti hiçe sayması" olarak değerlendirdiği gelişmeler karşısında dahi muha-
lefet liderleri iktidarı çok sert bir dille eleştirmekten geri durmuştur. Kıbrıs
meselesiyle ilgili olarak Londra görüşmeleri başladığında CHP lideri İsmet
İnönü ve CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın demeçleri Kıbrıs'ın bütün Türk
milletinin meselesi olduğu, iç politika meselelerinin Londra Konferansı bo-
yunca sadece Kıbrıs meselesine yerini bırakması gerektiği yönünde olmuş-
tur.⁸⁸ Ayrıca her iki lider de muhalefetle fikir alışverişi yapılmamasından
muzdarip olduklarını dile getirmişlerdir. Akis dergisinde bu durum şöyle ifade
edilmiştir:

*"Yunanlılar kanlı bıçaklı oldukları muhalefetle isti-
şare ederek Konferansa gitmişlerdi. Biliniyordu ki muhale-
fetin de desteğinin olması ellerini kuvvetlendirecekti. Bizde
ise muhalefet liderleri destek mesajları için kendiliğinden
harekete geçmek durumunda kalmışlardır. DP hükümeti
prestijini artırabilecek bir fırsatı da kaçırmış oluyordu böy-
lece... Hükümetin sözcüleri ise bu meseleden bahsetmek bile
bir yana, artık hiç kimsenin itimat etmediği kalkınma hamle-
lerini savunuyor, bunları eleştirenlere de ateş püskürüyor-
du... CHP ve CMP liderleri ve sözcüleri ise sadece milli da-
vamız Kıbrıs konusuna sahip çıkıyorlardı... Kalkınma tenkit
ile daha verimli hale gelebilirdi. Hâlbuki Kıbrıs davasının*

⁸⁷ A.e., s. 290-292

⁸⁸ "Muhalefetin Verdiği Ders", **Akis**, Sayı: 69, 3 Eylül 1955, s. 5-6

alemdarlığını muhalefete kaptırarak DP en basit siyasi inceliklerden mahrum şekilde hareket ettiğini gösteriyordu... ”⁸⁹

Akis dergisinde muhalefete yönelik girişimlerin arkasında Menderes’in taşıdığı iktidar endişesinin yattığı söylenmektedir:

“Bütün nutuklarınızdan endişe içinde olduğunu anlaşıyor. Endişenizin bütün sebebini de muhaliflerin ‘Hesap soracağız!’ sözlerinin teşkil ettiğini itiraf ediyorsunuz. Ne darağacı kurulacaktır ne İstiklal Mahkemeleri... Masum insanlara zulüm yapılmamasının teminatı demokrasiye inanmış Türk milletidir. Sizin sözlerinizle yetişen ve sizin başkalarına haksız davranmanızı önleyecek olan nesil, yarın aynı şekilde size zulmetmek isteyenlerin önüne set çekecektir... Endişe gözlüklerini çıkarınız ve haksızlık, hırsızlık yapan varsa onları bizzat siz cezalandırınız... Maksadınız rejim değiştirmekse hiçbir şey yapamayacaksınız Adnan Bey ve tehditleriniz hiç kimseyi korkutmayacaktır... ”⁹⁰

Türkiye, 1957 yılına gelindiğinde Kıbrıs konusunda Adanın tamamı üzerinde hak talep etmek gibi pratikte bir karşılık bulmayan söylemler yerine ‘Taksim’ politikasını tutmaya başlamıştır. Akis dergisine göre Türkiye Kıbrıs konusunda olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de ‘elle tutulur’ politikalar geliştirmek zorundaydı.⁹¹ Bu da sadece iktidarın görevi değildi. Demokrasinin teminatı olarak muhalefet de eleştiri ve söylemleriyle iktidarı yerine göre zorlaması ve yerine göre de desteklemesi gerekiyordu. Ancak muhalefet de sadece ‘kulaktan dolma bilgilerle’ iktidarı eleştirmeye kalkışmakta ve konuların yeterince doğru bir zeminde etraflıca tartışılmamasına neden olmaktaydı.⁹² Dış politika konusunda bir başarısızlık söz konusuysa bunda iktidar kadar muhalefetin de sorumluluğu söz konusuydu.

1957 Temmuz’unda Kıbrıs’la ilgili dış ve iç basında, İngiliz yetkililerin bir plan peşinde olduğu ve bunun taksim olmadığının dile getirildiği haberlerde, ABD’nin İngiltere ile birlikte hareket ederek Kıbrıs’a önce muhtariyet, sonra *self-determinasyon** verilmesi tezini destekleyeceği iddiaları, Türkiye’nin Kıbrıs konusunda bir oldubittiyle karşı karşıya kalması ihtimalini gündeme getirmiştir.⁹³ Bu konuyla ilgili gelişmelere Zafer gazetesinde ise yer verilmemekteydi. Zafer ve Havadis gazeteleri 1957 Aralık ayındaki BM görüşmelerinde Kıbrıs konusunda bir karar alınamayıp NATO görüşmelerine

⁸⁹ A.y.

⁹⁰ “Hiçbir Şey Olmayacak, Adnan Bey!”, **Akis**, Sayı: 101, 14 Nisan 1956, s. 5

⁹¹ “Meclisteki Dış Politika Müzakeresinin Hatırlattıkları”, **Akis**, Sayı: 139, 5 Ocak 1957, s. 6-7

⁹² A.y.

* Kendi kaderini tayin hakkı.

⁹³ “Kıbrıs”, **Akis**, Sayı: 167, 20 Temmuz 1957, s. 4-5

bırakılmasını da sanki bir ‘Zafer’ kazanılmış gibi aksettirmişlerdi.⁹⁴ Aslında Türkiye lehine alınmış bir karar yoktu. Hatta bu durum Yunan tarafı için olumlu bir gelişmeydi. Zira daha önceleri Yunanistan bu konuyu BM Genel Kurul gündemine bile getiremezken bu sefer tezini geçerli kılacak oy alamasa da, aksülamel etmesini hedeflemiş ve başarmıştı.⁹⁵ Bu gazetelerde ayrıca Menderes’in Paris’teki NATO toplantısında büyük itibar gördüğü gibi haberler yapılmıştır.⁹⁶ Hâlbuki bu toplantıda ne Türkiye’nin Ortadoğu ve Bağdat Pakti üzerine yaptığı teklifler kabul edilmiş, ne de somut bir sonuç alınmıştır. Toker’e göre Menderes, iç ve dış politikada ‘günü atlatmak’ prensibiyle hareket ederken, yayın organları vasıtasıyla iyi gitmeyen dış politikayı gizlemeye çalışmıştır.⁹⁷

Muhalefetin eleştirileri karşısında ise ‘DP Batıcı, CHP nötralist’ gibi söylemlere yer verilen iktidara yakın yayınlarda Menderes’in kesin bir muvaffakiyetle NATO toplantısında başarılı olduğu söylenmekteydi.⁹⁸ Akis dergisine göre iktidarın yayın organları dışarıya karşı böyle bir intiba mülhaza etmekten fayda umuyorlardı. Bu şekilde ABD’ye “Amerika’nın menfaatinin nötralist bir CHP ile mümkün değildir” gibi bir düşünceyi telkin etmek istemekteydiler.⁹⁹ Hâlbuki telkinde bulunulan muhatapların fikir beyan etmeleri ise iç işlerine karışmak olarak yorumlanabilirdi. Müttefikinin iç işlerine müdahil olmaksızın Batı’nın ‘demokrasi idealinden’ vazgeçmesi demekti.¹⁰⁰

ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles’in 1958’deki Bağdat Pakti toplantısına katılmak üzere Ankara’ya geleceği haberi de iktidara yakın yayın organlarında Menderes’in büyük bir başarısı gibi verilmekteydi.¹⁰¹ ABD’nin Bağdat Pakti’na olan ilgisi ve bu toplantıya katılım kararı, İngiltere ile ABD arasında varılan bir mutabakatın neticesiydi. Dulles’in Ankara’ya gelişinin, Kıbrıs konusunda Türk tezinin ABD tarafından kabulü anlamına geldiği ve Londra’nın da bu görüşü dile getirdiği iddia edilen yayın organlarına göre, Burhan Belge’nin ifadesiyle: “Menderes’in ‘Görülmemiş Zafer’ini görmeyenler kör olsa gerekti.”¹⁰²

1957 Nisan sonunda Hür Parti milletvekili Feridun Ergin Kıbrıs konusunda Mecliste umumi müzakere açılması teklifi getirmiş ve DP’lilerden olumsuz bir tepki almamıştır. Bu durum iktidarın muhalefeti dikkate alması

⁹⁴ “Çanlar Kimin İçin Çalıyor”, **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

⁹⁵ “Kıbrıs İşleri”, **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

⁹⁶ “Bir Vazife Bekliyor”, **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

⁹⁷ Toker: “Kıbrıs Meselesi”, **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 5

⁹⁸ “Kıbrıs: Hangi Muvaffakiyet?”, **Akis**, Sayı: 190, 28 Aralık 1957, s. 9-11

⁹⁹ A.y.

¹⁰⁰ “İki Perdeli Oyun”, **Akis**, Sayı: 190, 28 Aralık 1957, s. 9-11

¹⁰¹ “Horoz Şekeri”, **Akis**, Sayı: 191, 4 Ocak 1958, s. 6-7

¹⁰² A.y.

bakımından olumlu bir gelişme olarak yorumlanmıştır.¹⁰³ Aynı süreçte Cumhurbaşkanlığında Bakanlar ve DP Meclis grubundan isimler Kıbrıs konusunda toplanırken, Kıbrıslı liderler Fazıl Küçük ve Faiz Kaymak'ın Hür Parti ve CHP merkezlerini ziyaret etmeleri de söz konusudur.¹⁰⁴

1958 yılında iç politikada olan ihtilafların dış politikanın yorumlanmasına da yansdığı görülmektedir. Menderes'in özellikle Ortadoğu ve Kıbrıs konusundaki o güne kadarki tutumuna yönelik eleştiriler, Sovyetler Birliğinden gelen herhangi bir tehditvari söylem söz konusu olduğundaysa ortadan kaybolacaktır. Toker, bu duruma örnek olarak gösterilebilecek yazısında şu ifadelere yer vermektedir:

“Bilinmelidir ki bunlar bizim iç tartışmalarımızdır. Hariçten gazel okumanın zerrece faydası yoktur. Rus radyolarından yükselen tehdit sedalarına kulaklarımız kapalıdır. Biz Batıların yanında vaziyetimizi belirlemişizdir ve bu sorgulanamaz bile...”¹⁰⁵

İsmet İnönü de meclis kürsüsünde: “... Başımızdaki idareden son derece şikâyetçi olsak bile bir tehlike anında hudutlarımızda can vermekten başka bir şey bilmeyiz!”¹⁰⁶ demiştir. Bu açıklama Sovyet yayın organı İztvetiya'da yer alan ve NATO üyelerine Türkiye'nin 'tahrikkâr' politikalarını şikâyet eden yazılar üzerinedir. Toker'in, Menderes'in Paris NATO zirvesindeki konuşmasına atıfla Türkiye'nin hem kendini hem de müttefiklerini tehlikeye attığı söylentilerine cevabı şöyledir:

“Bu topraklar üzerinde Kremlin'in iyi niyet sahibi olabileceğini aklından geçiren dahi yoktur. Değil Rusya, en yakın müttefiklerimizin dahi iç politikada bir tarafı destekler tutum takınması bile bizi üzer... Toprakları üzerinde atom silahları bulundurulmasının ve füze üssü kurulmasının Sovyetler Birliği karşısında kendini tehlikeli duruma düşürmeyeceğine milletçe iman etmişizdir...”¹⁰⁷

Sovyetler Birliği'nden gelen eleştiriler, ABD'nin Türkiye üzerinde füze üsleri kurmasının gündeme gelmesi üzerine gelmiştir. Füze üsleri yerleştirilmesi konusunda muhalefetin itirazı ise böyle bir kararın mecliste alınması yönündedir.¹⁰⁸ Yani karara yönelik değil, kararın alınış biçimine yönelik bir muhalefet tavrı söz konusudur. Birkaç gün sonraysa Menderes Radyo konuşmasında CHP'nin 'nötralizm'e kaydığı söylerken, buna karşılık TBMM'de

¹⁰³ “Kırk Ümitler”, **Akis**, Sayı: 156, 2 Mayıs 1957, s. 5-6

¹⁰⁴ Kıbrıslı liderlerin muhalefet partileriyle görüşmelerine ya izin verilmiyor ya da zorluk çıkarılıyordu. Bkz. “Kapı Önündeki Fırsat”, **Akis**, Sayı: 156, 2 Mayıs 1957, s. 5-6

¹⁰⁵ Toker: “Şimalden Gelen Sesler”, **Akis**, Sayı: 191, 4 Ocak 1958, s. 5

¹⁰⁶ Toker, a.y.

¹⁰⁷ A.y.

¹⁰⁸ 1958 Şubat'ında CHP'nin füze üslerinin kurulmasıyla ilgili tebliğinde, bu kararın TBMM'de alınması gerektiği belirtilmiştir. “Dış Politika”, **Akis**, Sayı: 197, 15 Şubat 1958, s. 8-9

İnönü'nün Bülent Ecevit ile birlikte sunduğu muhalefet tebliğinde “dış politikadaki başarısızlık iktisadi vaziyetin handikabına ve demokratik rejime hükümetin itibar etmemesine”¹⁰⁹ bağlanmıştır.

1957 seçimleri öncesinde muhalefet partileri arasındaki işbirliği girişimlerinden sonra Menderes, haberdar etme ve fikir alışverişini neredeyse tamamen kesmiştir. Dolayısıyla 1958 yılındaki bu eleştiriler bir birikimin göstergesidir. İnönü ve Ecevit'in dış politika eleştirilerine Menderes meclisteki cevabında, Kıbrıs konusunda İngiltere'nin gittikçe taksim fikrine yaklaştığını iddia ederken ‘nötralizm’ tartışmasını tekrar gündeme getirerek, ‘CHP’nin Rusya’dan mı yardım alınmasını istediğini’ sormuştur.¹¹⁰ Bunun üzerine Ecevit bir soru takriri vermiştir: “Acaba bu yaklaşım Sovyetlerle yapılan kredi ve teknik anlaşmaları için müzakerelerin hükümet tarafından iptal edildiği anlamına mı geliyordu?”¹¹¹ Bu soru aslında hükümetin dış politikadaki birçok konuda Meclisi neredeyse hiç haberdar etmediğinin de delili gibidir. Zira Sovyetler Birliği ile bir anlaşma yapılmış mıydı, yapıldıysa içeriğinde ne vardı, yapıldı da iptal mi edilmişti, bilinmiyordu. Sovyetler Birliği ile 1958 yılında ekonomik ve ticari anlamda müzakereler söz konusuysa muhalefete yönelik ‘Sovyet işbirlikçisi’ gibi bir itham da yersiz ve çelişkiliydi.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 1958 Şubat’ında Bütçe müzakerelerinde söz aldığı Mısır-İrak arasındaki bölgesel liderlik yarışını, Mısır ile ilişkiler düzeltilmeye çalışılırken böyle iddiaların gündeme getirilmesinin doğru olmayacağı düşüncesiyle inkâr etmiştir.¹¹² Ancak ortada bir, Mısır-Suriye ve Irak-Ürdün federasyonlarının kurularak bölgenin kutuplaşması durumu vardır. Zorlu, NATO’da görüşülen Suriye meselesinin ehemmiyetle karşılandığını iddia ederken, Mısır’a karşı bir husumetin asla Türkiye’de mevcut olmadığını söylüyordu. Zira Suriye’nin Mısır himayesine girmesi, bir Sovyet peyki haline gelmesinden daha tercih edilebilir bir durumdu. Aynı konuşmada Bağdat Paketi’yle ilgili olarak ise her paktın zayıf devreleri olabileceğini söylemekteydi. Bağdat Paketi bu süreçte Arap ülkeleri arasındaki kutuplaşmadan ötürü “ciddi manada sallantıdaydı.”¹¹³ Zorlu, Kıbrıs konusunda ise İngiltere ile bir ihtilafın bulunmadığını belirtmekteydi. Ancak taksim fikrinin benimsenmesine dair en ufak bir emare yoktu. Muhalefetin dış politika tenkitlerinin gereksiz olduğunu iddia eden Zorlu, bunların ‘ah ü vah’ getirmekten başka işe yaramadığını söyleyerek, yapıcı ve yol gösterici olmaktan uzak olduğunu ifade ediyordu.¹¹⁴

¹⁰⁹ “Yeni Adetler”, **Akis**, Sayı: 197, 15 Şubat 1958, s. 8-9

¹¹⁰ A.y.

¹¹¹ A.y.

¹¹² “Dış Politika’nın Getirdiği Hüsrân”, **Akis**, Sayı: 199, 1 Mart 1958, s. 9

¹¹³ A.y.

¹¹⁴ A.y.

Kürkçüoğlu'na göre 'İhtilâl' kavramının Türk Siyasal hayatındaki tartışmalara konu olması Irak ihtilâlinden sonra başlamıştır.¹¹⁵ Ancak Menderes'in 1955 yılında yaşanan kabine buhranından itibaren bir ihtilal endişesi yaşadığı gözlemlenebilmektedir. Nitekim muhalefet ve basın üzerine gidilmesinde bu endişenin de rolü olduğu düşünülebilir. Muhalefetten gelen eleştirilere verilen tepkiler bir ihtilal tedirginliğinin baş gösterdiğini belli etmektedir. Nitekim 1958 yılı içerisindeki gelişmeler bu tedirginliği artırdığı gibi, kavramın gündemde yer tutmasında da önemli etkiye sahiptir. 1958 Mayıs ayı sonlarına doğru Zafer gazetesinde çıkan haberlere ve Namık Gedik'in meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalara bakılacak olursa, ülkede bir isyana teşvik havası estirilmekteydi.¹¹⁶ Fransa'da De Gaulle'ün göreve gelmesi, Lübnan'da anayasayı değiştirerek iktidarının süresini uzatmak isteyen Chamoun'a karşı halkın ayaklanması gibi gelişmeler, Türkiye'deki iktidar çevrelerinde pek hoş karşılanmamış, darbe vehmine neden olmuştur. Toker'e göreyse bizzat iktidar yanlısı basın bu düşünceyi körüklemekteydi:

"Bunlar halkın ruh haletini pek ala sezindiklerinden mutut veçhile mesuliyeti muhalefetin ve İsmet İnönü'nün üzerine yıkmak istemektedir. Menderes'in bu vehimlere değil halka kulak vermesi gerekir. Zafer'e şunu söylemek gerekir: hem ayaklanma olacak diye korkup hem de bunun bütün unsurlarını ellerinle hazırlamaya akli bağında bir hareketten başka her şey denir..."¹¹⁷

1958 Haziran'ında Kıbrıs'ta Türkler ve Rumlar arasında çatışmalar tekrar başlamıştır. Rumlar bir Türk ilkokuluna saldırıp Atatürk posterini parçalamış, bunun üzerine İstanbul'da büyük bir miting düzenlenmesine müsaade edilmiştir. İstanbul'un her yerinde tanklarla, askeri araçlarla geniş güvenlik önlemleri alınarak, 6-7 Eylül olaylarına benzer şeyler yaşanmaması için tedbirler alınması Akis dergisinde bir 'darbe provası' benzetmesiyle tasvir edilmiştir.¹¹⁸

Irak ihtilâliyle mezkûr tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Menderes, aslında 1940'lardaki ihtilâl girişimleri sonrasında bir süreliğine durulmuş olsa da, halk tarafından sevilmeyen yönetimin mevcudiyetinden ötürü her an böyle bir ihtimalin gündemde olduğu Irak'ın yöneticileri ile ikili dostluk ilişkilerini geliştirmiştir. Menderes'in, Bağdat'taki ihtilâl haberini aldığı anda Ürdün'e bir askeri uçak göndererek bu dostlarını kurtarma girişiminde bulunduğu iddiaları¹¹⁹ ve gösterdiği sert tepki muhalefette ve basında eleştiri konusu olmuştur.

¹¹⁵ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası...** s. 133

¹¹⁶ Toker: "Ayaklanma Psikozu", **Akis**, Sayı: 212, 31 Mayıs 1958, s. 5

¹¹⁷ Toker, a.y.

¹¹⁸ "Kıbrıs: Dananın Kuyruğu", **Akis**, Sayı: 214, 14 Haziran 1958, s. 12-15

¹¹⁹ Aydemir, a.g.e., s. 299-300

Irak İhtilâli gerçekleştiğinde DP yönetiminin Irak'a yönelik bir askeri müdahale seçeneğini gündeme getirmesinden endişe duyan İnönü, bundan birkaç yıl önce meclisteki bir dış politika tartışmasında Menderes'e F. R. Zorlu'nun 'sergüzeştçi' bir politika takip ettiği ve bu şekilde bizzat ülkenin kendi müttefiklerini tedirgin ettiğini söylemiştir.¹²⁰ TBMM'ye danışılmadan hareket edilmesini eleştiren İnönü, böyle hareketlerin muhalefetin dış politika konusundaki uzlaşmacı tavrını bitirebileceğini işaret etmiştir.¹²¹

26 Temmuz'da Londra'da yapılan Bağdat Paketi Bakanlar Konseyi Toplantısına giderken Daily Mail muhbirine verdiği demeçte Türkiye ve İngiltere'nin Irak'a karşı askeri müdahalede bulunmasını savunan Zorlu'nun bu yaklaşımı, muhalefetin dışişleri konularında yeterince bilgilendirilmediğini gösterirken, böylesine kritik kararların TBMM'de görüşülmemesi konusundaki eleştirilerin de önünü açmıştır.¹²² Nitekim 1958 yılındaki gelişmeler, DP iktidarı ile muhalefet arasındaki dış politika konusunda var olan görece uzlaşmayı sonlandırmıştır. Muhalefet, hükümetin Ortadoğu sorunlarında müdahaleden yana bir tutum benimsemesine karşı çıkmıştır. Bu zamana kadar iç politikada sert tartışmalar olsa da dış meselelerde iktidarı destekler görünen, başta CHP olmak üzere muhalefet partileri, bundan sonraki süreçte dış politika konusunda da çetin bir muhalefet sergilemiştir.

1.3. Dış Faktörler

Dış politikanın belirlenmesinde etkili olan dış faktörler, genel anlamda uluslararası sistem, hegemon devletlerin politikaları, ittifak ve dostluk ilişkileri, tarihsel düşmanlıklar şeklinde sıralanabilmektedir. DP döneminde Türkiye'nin dış politikasını etkileyen dış faktörlerin başında da Soğuk Savaş gelmektedir. Uluslararası ortama hâkim olan Soğuk Savaş'ın, blok liderleriyle olan ilişkilerden ikili dostluk ilişkilerine, büyük olaylardan küçük meselelere kadar tüm faktörleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ortama Soğuk Savaş hâkim olmuştur. Avrupa merkezli uluslararası sistem görünümü yerini ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabete dayanan çift kutuplu sisteme bırakmıştır. Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan bu iki büyük devlet ve onların çevresinde kümelenmiş diğer devletlerin oluşturduğu Doğu ve Batı blokları arasındaki anlaşmazlıkları, direkt silahlı çatışmaya girmeksizin, fakat bu seçeneğin gün geçtikçe gelişen nükleer silah teknolojisinin gölgesi altında her daim masada olduğu ve caydırıcı unsur olarak kullanıldığı sistemi ifade

¹²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem X, c. 1, 05.2.1955

¹²¹ A.y.

¹²² Behçet Kemal Yeşilbursa: "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 1950-1960", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss. 67-98, s. 91

eder. Türkiye yeni oluşan bu Soğuk Savaş sistemini Üçüncü Dünya Savaşının başlangıcı gibi algılamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın İttifak cephesinde Almanya ile birlikte yer almanın sonuçlarından ders çıkararak, İkinci Dünya Savaşı'nda her ne pahasına olursa olsun tarafsız kalmaya gayret gösteren Türkiye, olası Üçüncü Savaşta ise yalnız kalmanın endişesini yaşamıştır. Sovyetler Birliği karşısında fiili bir savaş halinde Türkiye cephe ülkesi olacaktır. Bu nedenle söz konusu cepheleşmede kendisini Batıda konumlandırma zorunluluğunu hissettirmiştir. 1945'ten 1953'e kadarki Türk dış politikasını bu güvenlik anlayışı içinde izah etmek mümkündür.

Türkiye'nin Batı yönlü dış politikası açısından ise Soğuk Savaş, Batıda kabul görmek adına bir fırsat olarak görülmüştür. Savaş sonrası Sovyet talepleri bir endişe yaratırken, bu talepler karşısında Batı ile işbirliği yapmanın zorunluluğu söz konusudur. Bununla birlikte, 19. yüzyıldan beri devam etmekte olan Batılılaşma hareketinin hedefinin gerçekleştirilmesi adına bu ortak tehdit, Türkiye'yi güvenlik kaygılarından ziyade Batılı kimliğini güçlendirmek adına, tereddütsüz olarak Soğuk Savaş'ın Batı cephesine yönelmiştir. Bu bağlamda DP yönetimi de gerek NATO üyeliği sürecinde ve gerekse sonraki süreçte tavizsiz bir Batı eksenli politika izlemiştir. Türkiye'nin 'Batılı' kalması Soğuk Savaş'ın devamıyla mümkündür. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nden gelen yumuşama belirtilerine karşı tepkisiz veya temkinli davranılırken, uluslararası ortamda da bir yumuşama belirtisine karşı Türkiye'nin tavrı olumsuz olacaktır. 1953 yılında Sovyetler Birliği'nin taleplerinden vazgeçtiğini bildirmesi karşısındaki Türk tutumu bunun en belirgin örneğidir.

1955 Cenevre Silahsızlanma görüşmeleri sırasında İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yumuşama yönlü mesajları söz konusu olmuştur. Churchill'in "Rusya'nın Komünizmi dünyanın diğer milletlerine dayatmaması halinde milli hak ve arzuları göz önünde tutularak bir anlaşma yapılabilir"¹²³ mealindeki sözlerine yer verilen *Akis* dergisinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası Konferanslar süreci ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki arzuları hatırlatılarak, DP hükümetinin bu gelişmeleri yakından takip etmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Nitekim ABD, kısa bir zaman sonra Yalta Konferansının zabıtlarını, İngiltere'nin itirazlarına rağmen neşretmiştir. Türkiye ile ilgili olarak Yalta'da pazarlıkların yapıldığı da böylece ortaya çıkmıştır: Stalin'in "Türklerin Rusya'nın boğazına sarıldığı bir durumu kabul etmesi mümkün değildir" dediği ve Montreux mukavelenamesinin tadilini istediği, Churchill ve Roosevelt'in buna itiraz etmedikleri, bilakis hak verdikleri görülmektedir.¹²⁴ Ancak daha sonra Türkiye'nin Rus isteklerini reddettiği ve Amerikan ve İngiliz siyasetinin bu yönde değiştiği bilinmekteydi. Batılılarla Sovyetler Birliği arasında Silahsızlanma konusunda yeni bir Konferansın söz

¹²³ "İngiltere: Churchill Tekrar Sahnede", *Akis*, Sayı: 44, 12 Mart 1955, s. 15

¹²⁴ "Beynelmîl Temaslar: Yalta'nın İçyüzü", *Akis*, Sayı: 46, 26 Mart 1955, s. 16-17

konusu olduğu günlerde Türkiye, kendi topraklarının pazarlık konusu edilmemesini temine çalışmıştır. Türk hükümeti neşredilen zabıtlar karşısında aksülamel göstermiş, buna karşı ABD büyükelçisi Başbakan'a bu konuda teminat vermiştir.¹²⁵

1955 yılında Sovyetler Birliği'nin dünya çapında giriştiği barış girişiminin hedefinin özellikle Balkanlar olduğu belirtilen Akis dergisinde, Yugoslavya ve Bulgaristan'da temaslarda bulunan Kruşçev ve Bulganin'in Yunanistan'da da bir şans peşinde olduğu, ancak Türkiye hakkında en ufak bir ümit bile besleyemedikleri söylenmektedir.¹²⁶ Aynı yılın Temmuz ayındaki Cenevre görüşmelerinde genel anlamda bir barışın mümkün olup olmadığı, bunun şartları, Almanya meselesi ve Çin'in tanınması gibi mevzular görüşüldüğünde bir nevi yumuşama sürecine girilirken, Akis'e göre "Kuzu postuna girerek barış yanlısı görünen Rusya'nın asıl hedefi ABD'nin Avrupa'daki askeri varlığını bitirerek kıtayı avuçlarının içine almaktı."¹²⁷

Cenevre'deki Konferansta silahsızlanma, ikiye bölünmüş ülkeler, peyk devletlerin durumu gibi meseleler gündeme getirilmiş olsa da somut bir sonuç çıkmamıştır. Türk kamuoyu ise bu görüşmelere ilgisiz görünmüştür. Ancak DP iktidarının bu Konferansa dikkat kesilmediğini iddia etmek güçtür. Zira burada gerçekleşecek bir anlaşma veya bir yumuşama belirtisi, Türkiye'ye olan Batı desteğinin azalması anlamına gelebilirdi. Batı basınında, Sovyetler Birliği'nin Cenevre görüşmeleri sırasında Ortadoğu'daki karışıklıklardan yararlanmanın ötesinde, Batılıları Mondros Boğazlar sözleşmesini kendi lehine tadile zorlamak emelinde olduğu iddia edilmekteydi. Zira Cenevre'de direkt olarak bu anlaşmadan söz edilmemekle birlikte, suyollarının kullanımı konusu gündeme getirilmiştir.¹²⁸

Türkiye'nin bu dönemde uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri Soğuk Savaş ve iki kutupluluk çerçevesinde okuduğunun bir diğer örneği de Bağlantısızlar hareketi karşısındaki tutumu olmuştur. Bağlantısızlığı başından beri bir Sovyet propagandası olarak değerlendiren DP yönetimi, bu harekete itibar edilmesine karşı çıktığı gibi, 1955 Bandung Konferansına da Batıyı temsilen katılmış ve bu hareket hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Bu durum, NATO'ya katılmakla Türkiye'nin güvenlik endişelerini bertaraf etmekle kalmayıp, Batı adına diğerlerine karşı bir söylem geliştirdiğini de göstermektedir.

1957'de Sovyetler Birliği'nin Sputnik'i uzaya göndermesi uzun menzilli füze teknolojisine de ulaşıldığının işaretiydi. Nitekim ABD bundan sonra

¹²⁵ "Beynelmilel Temaslar: Türkiye'nin Durumu", *Akis*, Sayı: 46, 26 Mart 1955, s. 17-18

¹²⁶ "Rusya: Seyyahlar", *Akis*, Sayı: 57, 11 Haziran 1955, s. 13-14

¹²⁷ "Doğu-Batı: Temmuz'un 18'i", *Akis*, Sayı: 57, 11 Haziran 1955, s. 14-15

¹²⁸ "Yeni Bir Tefsir Tarzı", *Akis*, Sayı: 81, 26 Kasım 1955, s. 16-17

Avrupa’da orta menzilli füzeler yerleştirmeye başlamıştır.¹²⁹ 1957 Aralık ayında Paris’te yapılan NATO toplantısı öncesinde, İngiltere ve ABD’nin Tunus’a silah satmalarına karşı Fransa’nın NATO’dan çekilme tehdidi gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin Sputnik başarısıyla 3000 millik menzile ulaşması sonucu ABD ise 1500-2000 millik füzelerini Türkiye’ye yerleştirme isteğini dile getirecektir. Bunun için de bütün NATO müttefiklerinin rızası gerekirken, Fransa ise Kuzey Afrika politikalarında iyice yalnızlaşmakta, dolayısıyla NATO kozunu oynamaya çalışmaktadır. Fransız basını da İngiltere ve ABD’nin Bermuda görüşmelerinden sonra Anglo-Amerikan hegemonya dayattığını gündeme getirmiştir.¹³⁰ Bu durum NATO ittifakına diğer üyelerinin Türkiye kadar hayati önem vermediğini gösteren bir örnektir.

1.3.1. ABD’nin Politikaları

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye’nin Batı ile ilişki biçiminde ABD’nin bölge politikaları önemli etkiye sahiptir. Nitekim NATO üyeliğinin gerçekleşmesinden sonra Türkiye’nin Ortadoğu’da izlediği politikalar ABD’nin belirlediği bir çerçevede yürütülmüştür. ABD ile ilişkilerde Amerikan yardımları da önemli bir yer tutar. Bu yardımların amaç ve kapsamlarını belirleyen Amerikan planları da Türkiye’nin Batı lideriyle olan ilişki biçimini ve Ortadoğu politikasını yakından etkileyen unsurlardır.

DP’nin devraldığı dış politikanın bir boyutu da dış yardımlar konusundadır. Türkiye’nin iktisadi kalkınmasının ancak dış yardımlarla ve bunun da Batı ile bütünleşmeyle mümkün olduğu düşüncesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hâkim olan ve DP döneminde de sürdürülen bir anlayıştır. Nitekim DP’nin kalkınma hamlesi söylemleri ve ABD ve Batı Avrupa merkezli oluşumlarda yer alma gayreti bu düşüncenin bir göstergesi olmuştur. Sovyetler Birliği karşısında ancak ve ancak bu yardımlar sayesinde dik bir duruş sergilenebileceği düşüncesi, sadece iktidarın değil muhalefetin de kabul ettiği ve desteklediği bir görüş olmuştur. Keza bu dönemde ABD’den alınan herhangi bir yardım başarı olarak nitelendirilirken, örneğin istenilen kredinin verilmesi de iktidarın başarısız politikalarının sonucu olarak değerlendirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD’nin ödünç verme ve kiralama yoluyla Türkiye’ye askeri yardımları söz konusudur. Savaşın sonuna doğru bu yardımlar gecikmeye başlamış ve bir süre sonra da kesilmiştir.¹³¹ Türk-Amerikan ilişkilerindeki asıl canlanma ise savaş sonrası Soğuk Savaş ortamına paralel olarak gelişmiştir. Sovyetler Birliği’nin 1943’te Mondros’ü gözden

¹²⁹ Mehmet Gönübol v.d., **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990**, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Sevinç Matbaası, 1974, s. 340

¹³⁰ “NATO: Buhranlar İçinde”, **Akis**, Sayı: 186, 30 Kasım 1957, s. 20-21

¹³¹ Gönübol v.d., a.g.e., s. 232

geçirme talebi ve 1945'te Postdam Konferansında Boğazlar konusunun görüşülmesi isteği söz konusudur. 1946'ya kadar Sovyetler Birliği'ne karşı uzlaşmacı bir tutum içinde olan ABD, Yunanistan'da Komünist tehdidin ortaya çıkması, Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmeyi geciktirmesi ve bunun sonucu olarak İngiltere ile artan gerilim ve 1945'te Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki talepleri neticesinde daha ihtiyatlı bir tutum sergilemeye başlamıştır.¹³² Sovyet talepleri karşısında ABD'nin tutum değiştirerek Türkiye'nin yanında yer aldığı gösteren ilk işareti, 1946 Mart'ında Missouri zırhlısının Türkiye'yi ziyareti olmuştur. Bu tavır bir süre sonra Truman doktrini ile resmi bir mahiyet kazanmıştır. Türkiye bu süreçte ekonomik olarak kalkınma gerçekleştirilmek isterken diğer yandan Sovyet tehdidiyle baş etmek durumunda olduğundan hem ekonomik hem de askeri bakımdan yardım ihtiyacı hissetmekteydi. ABD'nin ise Truman doktrinine kadar savaş öncesi düzenin yeniden tesis edilmesi gayesiyle hareket ettiği gözlemlenmektedir. 1947 Mart'ında Amerikan Kongresinde görüşülen Truman doktrininin aynı yılın Mayıs ayında yürürlüğe girmesiyle, ABD'nin somut olarak Sovyetler Birliği'ne karşı önlemler almaya başladığını göstermiştir.

1947 Temmuz'unda yapılan anlaşmayla Truman doktrini çerçevesinde Türkiye'ye yapılacak yardımlar devreye girmiştir.¹³³ Bu sadece parasal bir yardım değildir. Askeri uzmanların da gelmesi ve Amerikan basınının gözlemlmelerine müsaade edileceği belirlenen anlaşmaya, kapitülasyon tecrübesi olan Türk yönetimi gerekli şartları koyarak, içişlerine karışma anlamına gelebilecek durumların önüne geçmeye çalışmıştır.¹³⁴ Truman doktrini ile ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlardaki asıl sebep Sovyetler Birliği'ne karşı askerî direnç sağlayabilmektir. Zira Türkiye ekonomik olarak, savaştan büyük zararlarla çıkmış olan Batı Avrupa devletleriyle kıyaslandığında o kadar da kötü durumda değildir. ABD'den doktrin çerçevesinde alınan askeri malzeme yardımları için bir ücret de söz konusu değildir. Ancak bunların bakım, onarım ve yedek parçaları ciddi bir ekonomik külfeti de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla askeri yükünü hafifleterek ekonomik darboğazı atlmasına kolaylık sağlaması beklenen bu yardımlar, Türkiye'nin herhangi bir rahatlamasına neden olmadığı gibi gittikçe artan bir biçimde borçlanmasını da beraberinde getirecektir.¹³⁵

Savaşta yıkıma uğramış Avrupa devletlerine destek amaçlı olarak ortaya çıkan Marshall planı da Truman doktrini gibi, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi olarak Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir ürünü olmuştur.¹³⁶

¹³² Sever, a.g.e., s. 39; Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, Ankara, İmge Yay., 2001, s. 17

¹³³ *Cumhuriyet*, 13.07.1947

¹³⁴ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 232-233

¹³⁵ Gönlübol v.d., a.e., s. 234-235

¹³⁶ Erhan, a.g.e., s. 17

Bu plandan Türkiye'nin kalkınma amaçlı yararlanma isteğine ABD ilk başta yakın durmamış olsa da, 1948 Temmuz'unda imzalanan anlaşmayla Türkiye bu plan çerçevesindeki Amerikan yardımlarından da yararlanacaktır.¹³⁷

Türkiye'nin NATO'ya kabul edilışinden sonraki süreçte Amerikan yardımları artarak devam etmiştir. İlk olarak 1951'deki NATO Kuvvetler Statüsüne Dair Sözleşme'yle ilgili olarak 1952 yılında ABD ile Türkiye arasında bir ikili anlaşma imzalanmış, bunu 1954 yılındaki Askeri Tesisler Sözleşmesi takip etmiştir.¹³⁸ Bu anlaşma aynı zamanda ABD'nin Türkiye üzerinde kurduğu çok sayıda üs ve radar istasyonunu kullanmasının da önünü açmıştır.¹³⁹ Bölme'ye göre İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte ABD'nin üs kurduğu ülkelerde kendisini 'eşit ortak' olarak konumlandırması, kurulan yeni düzene diğer devletlerin de rıza göstermelerini kolaylaştırmıştır.¹⁴⁰ Serbest piyasa üzerine inşa edilen ekonomik düzen de, Komünizm tehdidine karşı müttefik devletlerin askeri destek arayışlarına bir karşılık olarak üslerin kurulmasında kolaylık sağlamıştır. Bu bağlamda üslerin sadece askeri değil, ekonomik ve siyasi anlamda da Amerikan hegemonyasının inşasında önemli bir rolü söz konusuyken, NATO gibi askeri ittifaklar da bu bağlamda hegemonyayı meşrulaştırıcı araç rolü görmüştür.¹⁴¹

ABD'nin Türkiye'nin NATO üyeliği konusundaki tutumu, Türkiye üzerinde kurulan üslerin kullanımıyla ilgili endişeleriyle paralel gitmiştir. ABD Kuzey Kuşağı fikrini gerçekleştirmek isterken, Türkiye de Batı ittifakına dâhil olmak konusunda talepkâr bir görüntüye sahipti. Bu bir tür karşılıklılık getirmekteydi. Keza, ABD üsler kurmak isterken Türkiye de zaten inşa etmek istediği havaalanı ve tesisleri için yardım talep etmekteydi.¹⁴² Türkiye'nin NATO üyeliğini temin etmek için bu üslerin kullanım hakkını koz olarak kullanması da ABD'nin iknasını kolaylaştırmakla birlikte, bu durum da diğer üyelerin itirazlarını ortadan kaldıracaktır.¹⁴³ Bu bağlamda NATO üyeliği sürecinde Türkiye'nin ABD karşısında izlediği diplomatik hamleler başarılı gibi görülebilir. Zira istenilen elde edilmiş, nihai olarak Türkiye, bu güvenlik paktına üye olarak kabul edilmiştir. NATO üyeliği sürecinde aslında olan ise Türkiye'nin bir sürü taahhüdün altına girerek, Batı âleminin bir üyesi haline

¹³⁷ Cumhuriyet, 05.07.1948

¹³⁸https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706427.pdf e.t. 02.03.2017

¹³⁹ ABD'nin Türkiye üzerindeki üs politikası hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Selin M. Bölme, **İncirlik Üssü, ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İstanbul, İletişim Yay., 2012

¹⁴⁰ Bölme: "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), ss. 51-71, s. 53

¹⁴¹ Bölme, a.y.

¹⁴² Bölme'nin makalesinde ABD ve Türkiye'nin bu 'talepkârlık' konusunda bir anlaşma yaptıkları ve bu şekilde uluslararası alanda meşruiyet sağlandığı ortaya konmaktadır. Bkz. a.y., s. 55-56

¹⁴³ Bölme, a.y.

gelmek yerine, ABD ile tek taraflı bir bağımlılık sürecine adım atması olmuştur.

Türkiye NATO üyeliğinin peşi sıra, bütün müttefikler tarafından imzalanmış olan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ni de 1952 Ağustos'unda imzalayarak ABD'nin Türk topraklarında askeri üsler ve tesisler kurması ve askeri personel bulundurmasını da kabul etmiştir.¹⁴⁴ Böylece ABD'nin bilfiil buradaki varlığı NATO çerçevesinde meşru bir zemine oturtulmuştur. 1954 Haziran'ında imzalanan uygulama anlaşmaları¹⁴⁵ ise Amerikalılara tanınan hakların NATO çerçevesinden daha geniş hale getirilmesini sağlarken, üslerin kullanımını konusunda hukuki sorunları da beraberinde getirecektir. Bundan sonraki süreçte Türkiye'de iki tip askeri üs yapılanmasından söz edilebilir: birincisi NATO çerçevesindeki üsler, ikincisi ise Amerikan üsleri. Amerikan üslerinde bulunan asker NATO'ya değil direkt ABD'ye bağlıdır.¹⁴⁶

Amerikan üsleri aslında tamamen Türkiye'nin kendi mülkiyetindedir ve NATO anlaşması çerçevesinin dışında bir imtiyaz sağlamamaktadır. Ancak 1954'teki anlaşmalar bu konuda çelişkileri beraberinde getirecektir. Bu dönemde NATO üssü - Amerikan üssü gibi bir ayırım dile getirilmemiştir.¹⁴⁷ Genel olarak birbirinin yerine ikame edilebilen bir anlamda kullanılan bu söz öbeklerinin sorgulanmaya başlanması, Amerikan üslerinde görevli personelden kaynaklanan sorunların baş göstermeye başlamasıyla olacaktır.¹⁴⁸ 1950'li yıllarda yaşanan kimi sorunlar kamuoyunda tartışma konusu olsa da, Amerikan personelinin sayısı ve statüsüyle ilgili meseleler resmi olarak 1960'lı yıllarda çözülmeye çalışılmıştır.

Bu süreçte ABD ile yapılan birçok anlaşma gizli olarak, kimi zaman sözlü veya nota teatisi yoluyla yapılmış, çoğunlukla uygulama anlaşmaları olduğu gerekçesiyle meclis onayına da sunulmamıştır. Dolayısıyla hukuki açıdan içinden çıkılmaz bir karışıklığı da beraberinde getiren bu ilişki biçimi NATO ittifakının ötesinde bir sorun teşkil etmiştir.¹⁴⁹ Menderes'in, Türki-

¹⁴⁴ A.y., s. 57-58

¹⁴⁵ 23 Haziran 1954'te Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması ve Askeri Tesisler Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölme, a.y., s. 60

¹⁴⁶ Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s.144

¹⁴⁷ Bölme, a.y., s. 60-61

¹⁴⁸ 1956 Ağustos'unda Eskişehir'de Amerikalı bir askerin kullandığı araçta üç çocuğu ezerek kaçması ve sonrasında Amerikan askeri yetkililerince yargılandıktan sonra sembolik bir para cezasıyla serbest bırakılması Akis dergisinde: "Türk-Amerikan dostluğuna hanel getirebilecek bir gelişme" olarak değerlendirilmiştir: "Bir Karar Hakkında", **Akis**, 18 Ağustos 1956, s. 5. Bununla birlikte bundan sonraki yıllarda Amerikan personelinin benzer davranışları ve yaşanan hukuksuzluklar Türk toplumunda Amerikan karşıtlığını gittikçe artıracaktır.

¹⁴⁹ Bölme, a.y., s. 61

ye'nin Amerikan yardımlarıyla 'Küçük Amerika' olmak için çalıştığını¹⁵⁰ söylediğinde herhangi bir itirazla karşılaşmaması, Türkiye'nin Batılı bir devlet olduğunu ve bu ilişki biçimine yönelik herhangi bir sorgulamaya gidilmediğini de göstermektedir.

DP döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinde askeri ve ekonomik yardımlar önemli yer tutmuştur. Daha önce başlamış yardım programlarının devam etmesi bir yana, Türkiye'nin askeri ve ekonomik anlamda büyük oranda ABD'ye bağlanması bu döneme tekabül etmektedir. Bu durum aynı zamanda DP döneminde uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin denge gözetmeksizin Batı yönlü bir politika izlediğini de göstermektedir. Dış yardımlar konusunun ne muhalefet, ne iktidar çevreleri ne de basın tarafından bir sorgulamaya tabi tutulmadığı gözlemlenmektedir. 1950 Mayıs seçimlerinden sonra DP'nin ilk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, hükümetin planladığı kalkınma hamlelerine ulaşmak için ülkenin kendi kaynaklarının yeterli olmadığını, dünyanın gerisinde kalmamak için dış yardımlara muhtaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

ABD, Türkiye'nin 1955 yılında talep ettiği 300 Milyon dolarlık krediyi vermeyi istediğini belirtmekle birlikte, iktisadi politikaları beğenmeyerek reddetmiştir. Bu gelişme üzerine Amerikan basınında Menderes'in bu karara kızdığı belirtilirken, Türkiye'nin kendisine layık olduğu ehemmiyetin verilmemesi düşüncesiyle ABD'nin dikkatini çekmek için tarafsızlığa meyiletme ihtimalinden söz edilmiştir.¹⁵² Ancak 1955 yılı itibariyle Türkiye'nin böyle bir siyaset izlemesi söz konusu değildir. Bilakis aynı yıl içinde gerçekleşen Bağlantısızlar Konferansına Türkiye Batı adına ve Batının sözcülüğünü yapmak için katılmıştır. Keza bu süreçte Türkiye'de muhalefet dahi tarafsızlığa karşıdır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, partisinin görüşünü belirten beyanında: "Türkiye ile ABD'nin mukadderat birliği yaptığını ve Batı dünyasıyla yollarını ayırmasının bahis mevzuu edilemeyeceğini" söylemiştir.¹⁵³

Türkiye her yıl aldığı 72,5 Milyon dolar Amerikan yardımına ek olarak istediği 300 milyon dolar krediye karşın ABD, bunun için siyasi enflasyonun durdurulması gibi şartlar koşmuş ve 30 milyon dolar hibe yapılmasına karar vererek kapsamlı bir iktisadi program olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁴ Yardım konusunda ABD'nin tavrı ne olursa olsun, Türkiye'nin ABD'ye karşı yaklaşımı değişmemiştir. Zira bu dönemdeki zihni arka planda Sovyet endişesi çok tazedir ve Türkiye'nin Batılı bir devlet olduğu, ne olursa olsun bu çerçevede hareket etmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir. Türkiye kendisini Batı

¹⁵⁰ Ramazan Gözen: "Patterns in Turkish Foreign Policy Behavior Towards the Middle East", *Foreign Policy*, Sayı: 19, 1995, ss. 70-100, s. 73

¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 17.06.1950

¹⁵² "Dış Politika: Tarafılular ve Tarafsızlar", *Akis*, Sayı: 52, 7 Mayıs 1955, s. 9-10

¹⁵³ A.y.

¹⁵⁴ "Dış Yardım: 300 mü 30 mu?", *Akis*, Sayı: 58, 18 Haziran 1955, s. 4

içerisinde tanımlıyordu. Dolayısıyla yardımların eksilmesi yahut kesilmesi, Türkiye'nin ayağını Doğu bloğuna kaydıracak bir gelişme olarak görülmemiştir. Akis dergisine göre, eğer bir değişiklik beklenecekse bu dış politikada değil, ABD'nin de beklentisini karşılayacak şekilde iktisadi siyasette olmalıydı.¹⁵⁵ Dergiye göre hükümet elbette ki başkasının eline çok fazla bakmanın mahzurlarını artık görüp anlamıştı. Menderes de verdiği bir beyanatta: “İktisadi yardım müzakerelerinin neticesi ne olursa olsun ABD ile askeri ve siyasi münasebetlerin bozulmayacağını”¹⁵⁶ söylemiştir.

1955 yılında, ABD'den 300 Milyon dolar kredi çekebilmek için hükümet bin bir yol deneyip başarılı olamazken bir Türk tüccarı Amerikan bankalarından 300 Milyon dolarlık kredi çekmiştir.¹⁵⁷ Bu durum Türkiye'nin yardım ya da kredi talep ederken açık bir program belirlememesinden kaynaklanmaktaydı. ABD Türkiye'nin belli bir ekonomik program belirlemesi halinde yardım yapabileceğini beyan etmekteydi. Nitekim bu dönemde yapılan yardımların sayısal değeri oldukça yüksek olmakla birlikte her kuruluşun nereye nasıl harcadığı belliydi. Amerikan yardımları günü geldiğinde hesabı sorulabilecek birer siyasi araçtı. DP yönetimi ise daha koşulsuz yardım istemekteydi. Menderes 1957 Mart'ında bir Amerikan radyosuna verdiği beyanatta: “Askerî ve iktisadî bakımdan kuvvetli bir Türkiye yaratılsaydı Ortadoğu'daki herhangi bir tecavüz girişiminin karşısında daha güçlü bir cephe bulacağını” söylemiştir.¹⁵⁸

Amerikan yardımlarının bu dönemde dünya genelinde %90'a yakın kısmı askeri harcamalara gitmekte, kalkınmaya ancak %10 civarında bir pay düşmekteydi. Bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerdeki yaklaşık bir milyar insan içinse açlık söz konusuydu.¹⁵⁹ Sovyetler Birliği'nin iktisadi yardım hareketleri bu yüzden özellikle Asya ülkelerinde büyük rağbet görmekteydi. Zira herhangi bir karşılık gözetilmeksizin ve askeri yardım olmaktan ziyade ekonomik ihtiyaçları da karşılayabilecek yardımlar söz konusuydu. ABD'nin Asya ve Afrika ülkelerinin kalkındırılmasını temin için büyük bir iktisadi yardım hamlesi geliştirme çabası fikri işte buradan çıkmaktaydı. Amerikan yardımları askeri olmaktan bir anda çıkmamakla birlikte bu süreçte kalkınma yardımlarında artış söz konusudur. Örneğin, Bağlantısız Hindistan'a 1956 yazında yapılan 300 milyon dolarlık yardım bu konudaki önemli bir örnektir.¹⁶⁰ Siyasi olduğu kadar iktisadi sebepler de bu yardımlarda etkilidir. Zira hammadde bakımından zengin bu ülkelerle ilişkiler önemli olduğu gibi, kendi ürünlerine de pazar olarak bu büyük nüfusa ABD muhtaç görünmektedir.

¹⁵⁵ “Amerikan Dostluğuna Bağlıyız”, *Akis*, Sayı: 52, 7 Mayıs 1955, s. 10

¹⁵⁶ A.y.

¹⁵⁷ “300 Milyon Özel Kredi”, *Akis*, Sayı 70, 10 Eylül 1955, s. 14-15

¹⁵⁸ “Amerikan Yardımı”, *Akis*, Sayı: 148, 9 Mart 1957, s. 12-13

¹⁵⁹ Avcioğlu: “Amerikan Yardımında Son Gelişmeler”, *Akis*, Sayı: 148, 9 Mart 1957, s. 13

¹⁶⁰ Avcioğlu, a.y.

Ancak yardım alan ülkeler kalkınma için plan yapmazlarsa kısa vadede yapılacak yardımların ekonomik olarak pek müspet netice vermesi de beklenmemeliydi. Bu durumda ABD yine yardımlarına bir karşılık bekleyen kapitalist ülke görüntüsünden kurtulamamıştır.

ABD ve Batılı ekonomik kuruluşlar, dış yardım konusunda oldukça fazla şart ileri sürmekteydi. Amerikan senatosunda dış yardımları onaylayacak olan senatörler, adını dahi bilmedikleri ve tanımadıkları ülkelere yapılacak yardımları israf olarak görmekteydi. Bunların iknası içinse bağlantılı buldukları şirketlerin kayırılması, yardım yapılan ülkelere bağlanan şartlarla kendi çıkarlarının gözetilmesi gibi durumlar söz konusudur.¹⁶¹ Bu böyleyken Sovyetler Birliği ise çok düşük faizli kredilerle ve fazla şart koşmaksızın yardım yaparak kendi yardımlarını cazip hale getirmekteydi. 1957 Eylül’ünde Türkiye’yi ziyarete gelen Afgan Kralı ve Dışişleri Bakanının açıklamalarından da bu durum anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı: “En iyi şartların maatteessüf Ruslar tarafından teklif edildiğini”¹⁶² dile getiriyordu. Aynı durum Mısır ve Suriye için de geçerliydi. Durum böyleyken ABD’nin Üçüncü Dünya’da Sovyetler Birliğiyle rekabet edebilmesinin başka yollarını araması gerekmektedir.

1956 Aralık ayında Akis dergisinde yer alan bir yorumdaki “ABD, Orta Doğu’da Batıya karşı iyice bilenen Arapların gönlünü tekrar kazanmak ve bölgede etkili olma gayretindeki Sovyetler Birliği’nin planlarını boşa çıkarmak için kesenin ağzını açacaktır...”¹⁶³ ifadeleri Eisenhower doktrininin ve ABD stratejilerindeki değişikliklerin bir habercisi olmuştur. Zira ABD Süveyş Bunalımı günlerinde, sömürgecilik karşıtı söylemleriyle İngiltere ve Fransa karşısında bölgede sempati toplamaya çalışmıştır. Süveyş Krizi, Batı içinde tam anlamıyla bir uyum olmadığını göstermiştir. ABD ve Avrupalı güçlerin çıkarları ve bölge politikaları gittikçe farklılaşmaktaydı. 1957 yılı itibariye ABD artık müttefikleriyle birlikte değil, tamamen kendine ait bir Ortadoğu politikası izlemenin yolunu tutmaya başlamıştır. Eisenhower doktrini de bu yolda atılmış bir adım olarak düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır.

1956 Aralık ayındaki NATO Konferansında Dışişleri Bakanı Dulles’in, ABD’nin NATO müttefiklerine diğer müttefiklerinden daha fazla kıymet vermediği ve politikasını kendi istediği gibi yürütmek arzusunda olduğunu belirtmesi, ABD’nin dünya politikasındaki değişim niyetini gösteren bir başka gelişmedir.¹⁶⁴ İngiltere ve Fransa Süveyş hadisesinde kendi başlarına hareket etmişlerdi. Ancak bu süreçte ABD tarafından desteklenmeyip zor durumda

¹⁶¹ Avcioğlu: “Doğu - Batı Arasındaki İktisadi Savaş”, **Akis**, Sayı: 174, 7 Eylül 1957, s. 18

¹⁶² Avcioğlu: “Batının Hataları, Rusların Kurnazlığı”, **Akis**, Sayı: 174, 7 Eylül 1957, s. 18

¹⁶³ “Amerika Kesenin Ağzını Açıyor”, **Akis**, Sayı: 134, 1 Aralık 1956, s. 15-16

¹⁶⁴ “Atlantik Camiası: Çok Millet - Tek Lider”, **Akis**, Sayı: 137, 22 Aralık 1956, s. 16

kaldıklarında “gözlerini Atlantik ötesine dikmişlerdi.”¹⁶⁵ ABD’nin politikasındaki fark da burada ortaya çıkmıştır. Zira bundan sonraki süreçte ABD bu müttefikleriyle birlikte hareket etmekten ziyade kendi başına küresel politikalar belirleme yoluna girecektir.

Eisenhower doktrini ilk etapta Sovyetler Birliği’nin Asya ve Ortadoğu’daki hamleleri karşısında Truman dönemindeki gibi yardım politikalarına bir dönüş izlenimi vermiştir.¹⁶⁶ Süveyş bunalımı sonrası bölgede artan Sovyet etkisi karşısında ABD yeni tedbirler almak düşüncesindeydi. Bu çerçevede, Bağdat Paktı üyeleriyle ilişkilerini belirli bir zeminde muhafaza ederken, Ocak 1957’de de Eisenhower doktrini yayınlanmıştır.¹⁶⁷ Bu şekilde ABD, Süveyş krizi sonrası Batı Avrupalı devletlerin Ortadoğu’da bıraktığı güç boşluğunu doldurmaya net bir şekilde talip olmuştur. 5 Ocak 1957’de ABD Kongresine sunulan doktrin, ABD’nin Ortadoğu politikasında yeni bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu tarihe kadar İngiltere ve onun etkisindeki rejimlerle birlikte Ortadoğu politikası yürüten ABD, ilk kez kendi çıkarlarını vurgulayarak politika üretecektir. Başkan Dwight D. Eisenhower Kongrede Ortadoğu bölgesini Komünist tehlikeden korumak ve gerekli yardım ve işbirliğini yapabilmek için yetki istemiştir.¹⁶⁸ Kongrede bu istekler kabul edilmiş ve gerektiği takdirde Ortadoğu’ya yönelik askerî müdahalelerin de önü açılmıştır.

Eisenhower planı açıklandığında oldukça ihtiyatkâr bir görüntüsü vardır. Zira Sovyetler Birliği’nden herhangi bir saldırı olması ve saldırıya uğrayanın ABD’den yardım istemesi söz konusu değilse ABD’nin direkt bir müdahalesi öngörülmemiştir.¹⁶⁹ Bu ihtiyatkârlık, Ortadoğu ülkelerinde Batıya karşı oluşan sömürgecilik yargısından ABD’yi muaf tutma amacını taşıyordu. Bu bakımdan Mısır ve Suriye’deki rejimler de Komünist düşmanı milliyetçi yönetimler olarak görülmüş, istedikleri takdirde doktrinden yararlanmalarına kapı aralanmıştır.¹⁷⁰ Ayrıca doktrinde BM otoritesine saygılı olunması, askeri bir müdahale söz konusu olacaksa Güvenlik Konseyi denetiminde olması gerektiği dile getirilerek, uluslararası alanda bir meşruiyet kaygısı taşındığı da gözlemlenmektedir.

Eisenhower doktrininin söylemi ‘İstikrarsız Ortadoğu bölgesinde uluslararası Komünizmin yayılmasının engellemek’ şeklindeydi. Sovyetler Birliği’nin bölgeyi tamamen stratejik ve politik nedenlerle ele geçirmek istediğini

¹⁶⁵ A.y.

¹⁶⁶ “Orta Doğu: Amerika’nın Hudutları”, **Akis**, Sayı: 140, 12 Ocak 1957, s. 11-15

¹⁶⁷ Başkan Dwight D. Eisenhower’ın Kongredeki 5 Ocak tarihli “Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East” başlıklı konuşması doktrine temel teşkil etmiştir. Metnin tamamı için bkz.: (Çevirimiçi) <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=11007&st=&st1=> (E.T. 01.08. 2017)

¹⁶⁸ A.y.

¹⁶⁹ A.y.

¹⁷⁰ “Amerika’nın Hudutları”, **Akis**...

söylenen Eisenhower: “Üç büyük din için önemli olan bu bölgenin, tanrıyı reddeden materyalist bir devletin egemenliğine bırakılmayacağı”¹⁷¹ belirtmiştir. Doktrin açıklanırken, ABD’den ekonomik ve askeri yardım isteyen Ortadoğu ülkelerine yardım programları hazırlanması, Sovyetler Birliği yahut ondan beslenen Komünist rejimlerce tehdit edilen bölge ülkelerinin de, istemeleri halinde Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılacağı taahhüt edilmiştir.¹⁷² Mart 1957’de Kongre tarafından kabul edilen doktrini Arap ülkeleri, sadece Sovyetler Birliği’nden gelecek tehditlerle sınırlı olması, İsrail’e karşı da kendilerine güvence vermediği gerekçesiyle eleştirmiştir.¹⁷³ Gelgelelim doktrinin amacı Sovyetler Birliği’nin Süveyş sonrası bölgede artan prestijine karşı cephe oluşturmaktır. Sovyetler Birliği’nin ‘Barış içinde birlikte yaşama’* söylemi ise yalnızca Komünistlere değil, emperyalizme karşı olan her ülkeye hitap etmekteydi. Dolayısıyla Sovyet söylemleri, Bağlantısız politika izleyen Arap ülkeleri gözünde daha cazip olmuştur. Arap ülkelerinin sempatisinin kazanılmaya çalışılması nedeniyle İsrail de doktrin karşısında mesafeli bir tutum sergilemiştir.¹⁷⁴

Türkiye’de Eisenhower doktrini ABD’nin Ortadoğu’da daha faal bir politika benimsemesi olarak yorumlanmıştır. Adnan Menderes Eisenhower planını methederken, Filistin sorununun çözümünde de bu planın önemli olacağını ve bölgeyi ilgilendiren sorunların çözümlerinde Sovyetler Birliği’nin ‘peykleştirme’ çabalarına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁵ Bu yaklaşım, doktrinin uygulanma aşamasında Türkiye’nin ağırlık kazanmasının umulduğunu göstermektedir. Ancak ABD bu süreçte Bağdat Paktı’nı ve üyelerini merkeze alan bir politika izlemekten vazgeçmiştir. Bunda İngiltere’nin önemli payı vardır. Süveyş Krizi nedeniyle İngiltere Bağdat Paktı toplantılarına bir süre katılamamıştır. 1956’ya kadar ABD ile dost iken aynı zamanda rekabet eden İngiltere, bundan sonraki süreçte adeta hegemonu biat etmiştir. İngiltere, bundan sonra ABD’yi pakta dâhil ederek Ortadoğu’da onun gölgesinde eski nüfuzundan ne kaldıysa onu idame ettirmeye çalışmıştır.¹⁷⁶ ABD’de ise İngiltere’nin içinde bulunduğu paktın Arap âlemini böldüğü kanaati söz konusudur. Esasen Eisenhower doktrininin ortaya çıkmasının bir sebebi de, Eisenhower ve Dulles’in Bağdat Paktı’nın bölgeyi sükûna kavuştur-

¹⁷¹ Eisenhower: “Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East...”

¹⁷² A.y.

¹⁷³ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 115-116

* Bu söylem Stalin’in ölümünden sonra Kruşçev yönetimine tekrar gündeme getirilmiştir. Kapitalizm ile Sosyalizmin çelişmesine rağmen barış içinde yaşamının mümkün olduğu söylemiyle Sovyetler Birliği, Batılı devletleri de içine alan bir söylem geliştirmiştir. Türkiye’de bu söylem Sovyetler Birliği’nin Sulh taarruzu gibi ifadelerle, şüphe ile karşılanmıştır. Bu konuda DP yönetiminin tutumu ve Akis dergisinde yer alan örnek ifadelerle de bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında yer verilmiştir.

¹⁷⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 116-118

¹⁷⁵ Kürkçüoğlu, a.e., s. 119

¹⁷⁶ “Bağdat Paktı: Sadece Ümit”, Akis, Sayı: 147, 2 Mart 1957, s. 10

racağına inanmamalarıdır. ABD'nin katılmadığı, İngiltere'nin de dışlandığı bir pakt olarak Bağdat Paktı'nın anlamsızlaşması da bu süreçte başlamıştır.

1957'de Sovyetler Birliği'nin Sputnik başarısı ve bölgedeki nüfuzunu genişletmesi karşısında ABD, Ortadoğu'yu Komünizm karşısında birleştirmek için yeni bir yol arayışına girmiştir. Bağdat Paktı fiili olarak devam etmekteydi. Eisenhower doktrini de geçerliliğini sürdürmekteydi. Ancak bölgede Batı adına daha farklı bir politika gerekmektedir. Kuzey Kuşağı, Sovyetler Birliği'nin Mısır'a silah göndererek adeta bu kuşağın etrafından dolaşıp Ortadoğu'ya girmesiyle başarısız olmuştu. Eisenhower doktrini bir hat yerine bir sathı oluşturmak gayesiyle, bütün Ortadoğu'nun bir çatı altında toplanmasını amaçlamıştır. Ancak Mısır ve Suriye buna karşı da cephe aldığı gibi, Lübnan'dan başka bu doktrinden yararlanan da olmamıştır.

Eisenhower doktrininin bir sonucu da ABD'nin Ortadoğu'da ortaklıklar yoluyla değil, artık tamamen kendi politikasıyla hareket ederek hegemon rolünü daha belirgin bir şekilde oynamaya başlaması olmuştur. Bu bağlamda kurulu ittifaklar çerçevesinde belirli müttefiklerle değil, istenilen politikanın güdülmesi konusunda karşılıklı çıkar ilişkileri kurularak bir bölge politikası üretilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Suudi Arabistan ile kurulan yakın ilişkiler, Lübnan müdahalesi, Irak darbesi karşısında müdahil olunmaması gibi gelişmeler bunun açık göstergeleri olmuştur. Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının ise, müttefik ülkelerin topraklarında füze konuşlandırılmasıyla devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'ye konuşlandırılacak olan Jüpiter füzeleri konusu da gündeme gelmiştir.

ABD 1955 yılından beri mevcut yardımların dışında Türkiye'ye başka bir yardım programı uygulamamak niyetindeydi. Zira verilen yardımlar rasyonel bir ekonomi politikası çerçevesinde değerlendirilmek yerine daha populist işlerde harcanabilirdi. Menderes, fabrika, baraj gibi halkın teveccühünü kazanacak yatırımlara daha fazla önem vermekteydi.¹⁷⁷ Ancak bu yatırımlar için de ABD yardımlarına tek taraflı bir bağımlılık söz konusuydu. ABD'nin nükleer başlıklı füzeleri Türkiye'de konuşlandırma teklifi bu tek taraflılığı gidererek karşılıklı bağımlılığa çevirmek için bir fırsat olarak görülebilirdi. 1957 Aralık NATO toplantısında Menderes, Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye askeri desteğini ileri sürerek nükleer başlıklı balistik füzelerin Türkiye'de konuşlandırılması konusunu gündeme getirmiştir.¹⁷⁸ Burada Türkiye'nin güvenlik gerekçelerini öne sürerek bu fikri desteklediği ortaya çıkmaktadır. Füzelerin konuşlandırılmasıyla ilgili süreç Bağdat Paktı sonrasında işlemeye başlayacaktır. Ancak bu konunun da karşılıklı bağımlılık yaratmak yerine tek

¹⁷⁷ Ercüment Yavuzalp, **Menderes'le Anılar**, Ankara, Bilgi Yay., 1991, s. 81-93

¹⁷⁸ Criss: "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu...", s. 18

yönlü bağımlılığı güçlendirdiği, 1960'larda yaşanan füzeler krizinde kendini gösterecektir.

1.3.2. Sovyetler Birliği Karşısında Türkiye

Sovyet tehdidi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarından beri taşıdığı bir endişeydi. Tarihi 'Rusların sıcak denizlere inme çabaları' gibi düşüncelerin yanında, 1936'da Mondros'ta Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tekrar egemen olması, bu konuda en hassas muhatap olan Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi bir söylem söz konusu olmasa bile bir endişe doğurmaktaydı. Nitekim 1945'teki Sovyet talepleri bu endişeyi haklı çıkarmıştır. Soğuk Savaş sürecinde Türk dış politikasındaki en belirleyici unsurlardan biri yine bu endişe olmuştur. Öyle ki, Sovyetler Birliği'nin yumuşama sinyalleri verdiği ve dostluk çağrısında bulunduğu zamanlarda bile Türkiye'nin tutumu her daim temkinli olmuştur.

Savaş sonrası oluşan çift kutuplu uluslararası sistemde Batı bloğu adına Sovyetler Birliği birincil düşmandır. Blok lideri olarak ABD'nin izlediği küresel politikalar Sovyetler Birliği'nin yayılma alanlarına yönelik jeopolitik önlemler üzerine kurulmuştur. Çevreleme politikası bu politikanın somutlaşmış halidir. Batı adına Sovyetler Birliği aynı zamanda bir korku unsuru olarak da kullanılmıştır. Bu bağlamda 'Sovyet tehdidi', Batı içindeki ittifaklarda olduğu gibi Batı ittifakına karşı başka ülkelerin de çokça kullandığı bir pazarlık unsuru olmuştur. Balkanlar'da ve Ortadoğu'daki devletlerin, Amerikan yardımlarından yararlanmak için bu unsurdan yararlandığı örnekler çoktur. Avrupa devletleri de bu endişeyi yaşıyor ve bu unsurdan yararlanıyorlardı. İngiltere, özellikle kendi nüfuz alanlarını muhafaza etmek amaçlı politikalarını destek bulurken ABD'yi Sovyet yayılması karşısında ikna edebiliyordu.

Sovyet tehdidini bir pazarlık unsuru olarak kullanma durumu Türkiye için de söz konusudur. Türkiye bu tehdidi, gerçekten ve yakinen hissetmiş bir devlet olarak, Batı içinde yer almak ve Batının desteğini almak için her daim dile getirmiştir. Batı ise Sovyetler Birliği'ni kuşatmak, onun yayılmasını önlemek için Türkiye'den yararlanmak istemiştir. İlk başta bu durum basit bir rasyonalite ilişkisi olarak izah edilebilirken, 1950'lerin ortalarına gelindiğinde durum öyle bir hal almıştır ki, Türkiye neredeyse Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasından endişe eder hale gelmiştir. Zira böyle bir tehdidin ortadan kalkması demek, Batı ile kurulan bağın en güçlü unsurunun ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Öte yandan Türkiye, sınır komşusu olması ve 1946'daki Sovyet taleplerine muhatap olmuş olması hasebiyle diğerlerinden farklı olarak bu tehdidi gerçekten hissetmiştir. Zira tarihsel tecrübelere dayanan hafıza da bu endişeyi sürekli canlı tutmuştur. Diğer yandan Türkiye, Ortadoğu ülkelerinin de aynı endişeyi taşıması gerektiğini varsayarak hareket etmiştir.

1953 Mayıs'ında Sovyetler Birliği, Türkiye'den herhangi bir toprak talebi olmadığını ve iki ülke için kabul edilebilir koşullar temelinde Boğazlar bölgesinde güvenliğin sağlanmasının artık mümkün olduğunu belirten bir nota göndermiştir. Türkiye'nin cevabında toprak iddialarından vazgeçilmesinden duyulan memnuniyet belirtilirken, Boğazlar konusunun Montrö Sözleşmesiyle düzenlendiği hatırlatılmıştır.¹⁷⁹ Sovyetler Birliği'nin 'Barış içinde birlikte yaşama' söylemine karşı Türkiye'nin şüpheli tutumu 1954'te de değişmemiştir. Moskova radyosunun Türkiye'nin Zafer Bayramında takındığı dostane ses tonu yine bir taktikten ibaret görülmüştür.¹⁸⁰ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik iddialarından vazgeçtiğini açıklamasını Menderes: "Rusların hareketi ya Türkiye'yi NATO güçlerinden ayırma planının bir parçası, ya da yeni bir 'çok cepheli yumuşama' politikası"¹⁸¹ olarak yorumlamıştır.

1956 Mart'ında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Rusya'dan gelen bir telgrafta 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk anlaşmasının yıldönümü kutlanıyordu. Bu telgraf radyoda yayınlanmıştır. Türkiye'nin dostça denilebilecek olan bu yaklaşımı sergilemesindeki sebep, herhangi bir propagandayı önlemektir.¹⁸² Hâlbuki söz konusu anlaşma bizzat Sovyetler Birliği'nin uzatılmasını kabul etmemesi nedeniyle yürürlükten kalkmıştır. Pravda'da çıkan makalelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye için tehdit olmadığı, NATO üyesi başka devletlerle de dostane ilişkiler kurduğu yazıyordu ve bu makaleler Türkiye'de de neşrediliyordu.¹⁸³ Aslında bu durum, Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yeniden dostluk ilişkileri kurabilmek için gayret gösterdiği ve bu tutumunda samimi olduğu gibi bir izlenim de veriyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu manevraları "Asıl muratları dostluk kurmak değil Türkiye'yi tecrit etmek"¹⁸⁴ şeklinde yorumlanmıştır.

CHP'li eski Bakan Cemil Sait Barlas'ın makalelerinde Sovyetler Birliği'nin tekliflerinin değerlendirilmesi gerektiği, artık toprak talep edilmediğine inanılması gerektiği ifade ediliyordu.¹⁸⁵ Sovyet yayınlarında Barlas'ın gerçekleri görebilen tek başyazar olduğu söylenmesine karşın, Akis dergisine göre ise haklı olanlar Rusya'nın samimiyetine inanmayanlardı. Zira Barlas: "politikada romantizme meyyal bulunduğu için ihtiyatsızlık ediyordu." Rusya, Batı bloğu karşısında kendini zayıf hissederek güçlenmenin yolu olarak karşı tarafı zayıflatmak istemekteydi. Türkiye'ye yönelik hamleleri bu çerçevede okunmalıydı. 1945'te Molotof ile Sarper arasında geçen görüşmede Sarper, 1921

¹⁷⁹ Bkz: FO371/112921/WK1011/1, Turkey: Annual Review for 1953, From Knox Helm to Anthony Eden, 01.01.1954; Aktaran: Yeşilbursa, a.y., s. 79

¹⁸⁰ Yeşilbursa, a.y., s. 79-80

¹⁸¹ Sever, a.g.e., s. 115; TBMM Tutanak Dergisi, 1950-54 Dönem IX, 01.11.1953 Sütun 4.

¹⁸² "Dış Politika", **Akis**, Sayı: 98, 24 Mart 1956, s. 4-6

¹⁸³ "Bacadan Girenler", **Akis**, Sayı: 98, 24 Mart 1956, s. 4-6

¹⁸⁴ A.y.

¹⁸⁵ "Dış Politika: Samimiyet Buhranı", **Akis**, Sayı: 99, 31 Mart 1956, s. 8-9

Karşılıklı Ebedi Dostluk Anlaşmasını ve 1925 Anlaşmasını hatırlattığında Molotov: “O zaman zayıftık” cevabını vermişti. Akis dergisine göre bu sözler her şeyi izah ediyordu:

“Bugün yapılan Vorosilof taarruzunu Molotov’un sözleri açıklıyor. Ruslarla göz göze bakıp müsavi şartlar altında konuşmaya evet, ancak istedikleri gibi kendilerine inanmaya, herhangi bir yardım kabul etmeye, dostane ilişki kurmaya hayır! ...Moskova’da düzenlenen XX. Komünist parti kongresinde Türkiye Komünist Partisine selam edilmiş. Hangi parti? Türkiye’de iktidar ve muhalefet açılan kapılardan içeri girmeyecektir. Sovyetlerle ilişkiler ancak ve ancak Batı ile ilişkilerinde yaşadığı yumuşama ölçüsünde yumuşayabilir. Bunu iki taraflı görüşmeler çerçevesine sokmak menfaatimize değerlidir...”¹⁸⁶

Akis dergisine göre Sovyetler Birliği’ne karşı temkinli olunmakla birlikte en azından Kıbrıs konusunda, ABD ve İngiltere’nin tutumları karşısında bu durumun siyaseten değerlendirilemeyeceği söylenemezdi: “Rusya bize elini uzatırken Amerika ile ekonomik anlaşmazlıklarımızın olduğu zamanı seçmektedir... Elbette ihtiyatlı olunmalıdır, ancak başı kuma gömmenin bir fayda vermeyeceği de gün gibi aşikârdır.”¹⁸⁷ Zira bu süreçte Kıbrıs konusunda Türkiye, Batıda aradığı desteği bulamamaktaydı ve başka devletlerin yaptığı gibi, en azından Sovyetler Birliği ile yakınlaşma ihtimalini bir koz olarak kullanabilirdi. Fakat DP yönetiminin dış politika anlayışında böyle diplomatik manevraların yeri yoktur. 1957 yılında Sovyetler Birliği Türkiye’ye ekonomik yardımda bulunmayı teklif etse de Türkiye’nin soğuk tavrı sürmüştür. Sovyetler Birliği’nden gelen siyasi konularda görüşme isteklerine de, iki ülke arasında görülecek herhangi bir siyasi husus olmadığı şeklinde cevap verilmiştir. Aynı yılın Temmuz ayında, Sovyetler Birliği’nde Molotov’un görevden uzaklaştırılmasının ardından Türkiye’ye yeni bir “sulh taarruzu” başlamıştır.¹⁸⁸ Zira 1945 yılında Türkiye’den Sovyet taleplerini dile getiren, Doğu Anadolu’dan toprak ve Boğazlarda üs talebinde bulunan Sovyet politikalarında imzası olan devlet adamı Molotov’dur.

1957 yılında yaşanan Suriye Krizi, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yaşanma ihtimali gündeme gelen yumuşama konusundaki gelişmelerin önüne geçmiştir. Bununla birlikte Suriye Krizinden sonraki süreçte Sovyet - Türk ilişkilerinde nispi gelişmeler olduğu söylenebilir. 1957 Ağustos’unda Times’ta çıkan bir haberde Kıbrıs konusunda “Amerika Türkiye’yi taksim fikrinden vazgeçirmelidir”¹⁸⁹ ifadeleri yer alırken, aynı gün Türk basınında da Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye 300 milyon dolarlık kredi açma teklifinde

¹⁸⁶ A.y.

¹⁸⁷ Akis, Sayı: 99, 31 Mart 1956, s. 3

¹⁸⁸ A.y.

¹⁸⁹ “Kıbrıs”, Akis, Sayı: 170, 10 Ağustos 1957, s. 7

bulunduğu iddialarının yer bulması¹⁹⁰ basının bir diploması iletişim aracı olarak, nadiren de olsa etkin bir şekilde kullanılabildiğine delalet eden bir gelişmedir. Yani bu süreçten itibaren Türkiye'nin Sovyet kozunu ABD'ye karşı kullandığı görülmektedir. Nitekim bundan sonra İngiltere ve ABD Kıbrıs konusunda taksim fikrini kabul etmemekle birlikte, üzerinde daha önce kendi aralarında uzlaştıkları *self-determinasyon* yerine Türkiye'nin hesabı katıldığı üçlü müzakerelere geçilmesi fikrini desteklemeye başlamışlardır.¹⁹¹

1958 itibariyle Sovyetler Birliği'nin ticari ilişkileri geliştirme yaklaşımına, ekonomik sıkıntı içindeki Türk hükümeti de, temkinli olmakla beraber artık ılımlı yaklaşmaktaydı. Hükümetler nezdinde olmasa da ticari bakımdan ilişkilerde gelişmeler yaşanmaktaydı. İş Bankası yetkililerinin Sovyet kuruluşları ile teknoloji transferi konusunda imzaladıkları anlaşma ile somut manada iki ülke arasında bir ilişki kurulmasını sağlanmıştır.¹⁹² Dolayısıyla Türkiye Sovyetler Birliği'nin bu sulh taarruzunu söylemde olumlu karşılayarak kendine iktisadi anlamda hareket alanı açmaya çalışırken, diğer yandan Batılı mütefiklerine karşı da siyasi bir manevra yapma şansını elde etmiştir.¹⁹³ Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nden gelen her hareket gibi bu hareket de temkinli karşılanmıştır.

Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin DP dönemindeki hükümet düzeyindeki ilk resmi teması ise 1959 Aralık ayında, Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın Moskova ziyaretiyle gerçekleşmiştir.¹⁹⁴ Bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir yakınlaşma temayülü belirecektir. Adnan Menderes 1960 Nisan'ında, Temmuz ayında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştireceğini ve Kruşçev'in de Ankara'ya geleceğini beyan etmiş¹⁹⁵ olsa da, 27 Mayıs ihtilâli söz konusu tarihten önce olduğu için bu ziyaretler gerçekleştirilemeyecektir. Bu gelişme, daha sonraki yıllarda 27 Mayıs ihtilâlinin ABD tarafından planlandığı iddialarını gündeme getirmiştir.

27 Mayıs öncesi yaşanan U-2 Krizi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerindeki yeni bir gerilimi beraberinde getirmiştir. Bölme'ye göre U-2 Krizi, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yaşanan gerilim nedeniyle Türkiye'nin NATO ittifakına duyduğu güveni sorgulamasına ve üslerin kullanımı konusundaki tartışmalara neden olan önemli olaylardan biridir.¹⁹⁶ İncirlik Üssünde konuşlandırılmış olan U-2 casus uçaklarının temel görevi Sovyet hava sahasında dolaşarak istihbarat toplamaktır. 1 Mayıs 1960 günü Sovyetler

¹⁹⁰ “Amerika'ya Düşen İş”, **Akis**, Sayı: 170, 10 Ağustos 1957, s. 7-8

¹⁹¹ “Kıbrıs: Tehir Edilen Plan”, **Akis**, Sayı: 170, 10 Ağustos 1957, s. 8

¹⁹² **Milliyet**, 01.08.1957

¹⁹³ “Türkiye ve Rusya”, **Akis**, Sayı: 167, 20 Temmuz 1957, s. 19-20

¹⁹⁴ **Milliyet**, 13.12.1959

¹⁹⁵ **Milliyet**, 12.04.1960

¹⁹⁶ Ayrıca bkz., Bölme, a.y., s. 62

Birliği tarafından, İncirlik Üssünden havalandığı iddia edilen bir U-2 uçağı düşürüldüğünde Türkiye, bu uçağın Türkiye'den kalkmadığını iddia etse de, Sovyet notasında Türkiye ABD'nin saldırganlıklarına hizmet etmekle suçlanmıştır.¹⁹⁷

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin normalleşme seyrine girmesi ancak 1960'larda yaşanan Küba Krizi, Johnson Mektubunun ortaya çıkması gibi hadiselerden sonra ABD'ye karşı güvenin azalmasıyla paralel olarak gerçekleşecektir. Bu gelişmelere mukabil Soğuk Savaş şartlarında yaşanan 'Yumuşama'nın da etkisiyle Türkiye, Batı yönlü çizgisinden ödün vermeksizin ve çok yönlü dış politika anlayışı çerçevesinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmiştir. DP iktidarının son dönemlerinde ise sadece manevra nitelikli bir yakınlaşma söz konusu olabilmıştır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki temkinli duruşunun tarihsel dayanakları olmakla birlikte, bu tutumun gerek Batı ve gerekse Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilere etkileri düşünüldüğünde sorunlu bir yaklaşım olduğu açıktır. Sovyetler Birliği ve onun ideolojisi olan Komünizme karşı Türkiye'deki gerek resmi, gerekse kamuoyundaki yaklaşım 'tanımadan düşman belleme' şeklinde olmuştur. Aslında bu yaklaşım biçimi, dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda yadırganacak bir şey değildir. Zira Batı bloğu içinde yer alan veyahut ABD ile yakın ilişkiler kuran devletlerin birçoğunda da benzer bir biçimde Komünizm karşıtlığı ve Sovyet endişesi söz konusu olmuştur. Ancak gerek Sovyetler Birliği ile sınırdaş olması ve gerekse Ortadoğu ile arasında bir set pozisyonundaki stratejik önemi itibarıyla Türkiye'nin Sovyet ideolojisine karşı tavrı, önyargılarla değil bilip tanıyarak belirlenmesi gereken bir konudur. Nitekim 1960'lı yıllarda bu durumun farkına varılarak Batı'daki Rusya coğrafyası ve Komünizm üzerine yapılan araştırmaların tercüme edilmeye ve gündeme getirilmeye başlanması söz konusudur. Dolayısıyla 1960'ların sonlarından itibaren Türk dış politikasının Sovyetler Birliği'ne karşı daha bilinçli bir temkinlilik çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir.

1.3.3. İngiltere ile İlişkiler ve Ortadoğu Politikaları

Türkiye'nin DP dönemindeki dış politikasının Ortadoğu boyutunda İngiltere ile ilişkilerinin etkileri önemli bir yer tutmaktadır. 1950'li yılların başında ODK (Ortadoğu Komutanlığı) ve ODSO (Ortadoğu Savunma Organizasyonu) gibi, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumayı amaçlayan ve hayata geçirilemeyen projelere karşı Türkiye'nin yaklaşımı, ABD'nin güvençesi olmaksızın herhangi bir somut adım atılmaması şeklinde olmuştur. Nitekim NATO güvençesi sağlandıktan sonra da, bu sefer Mısır'ın isteksiz ve

¹⁹⁷ Milliyet, 08.05.1960

uzlaşmaz tavırları neticesinde bu projeler sonuçsuz kalmıştır. Ancak bu durum Türkiye'nin İngiliz politikalarını ABD'den farklı gördüğü anlamına gelmemektedir. Zira bundan sonraki süreçte Türkiye, ABD'nin belirlediği bir bölge politikası izlerken İngiltere ile de eşgüdümlü hareket etmiştir.

Batı adına 1953'ten sonra yeni proje Kuzey Kuşağıydı. Bu proje Amerikan menşeliydi. Dolayısıyla istediği güvenceyi Amerikan himayesindeki politikalarda gören DP iktidarı Ortadoğu'da politikalarını, Kuzey Kuşağı çerçevesinde gönüllü olarak yürütmeye başlamıştır. Bu bağlamda önce Pakistan sonra Irak ile pakt yapmış ve Bağdat Paktı sürecini işletmiştir. Balkan Paktı da bu sürecin bir ürünü olarak gerçekleştirilmiştir. Pakt düzenlenen ülkelere hemen akabinde Amerikan yardımlarının yapılmaya başlanması ve bu ülkelerin somut manada Batı bloğunu desteklemeye başlamaları, Türkiye'nin Batı adına bu paktları gerçekleştirdiğinin göstergeleri olmuştur. Nitekim Bandung Konferansında Türkiye, Batı adına söz söylüyor ve Bağlantısızlığın Sovyet bloğuna dâhil olmaktan bir farkı olmadığını dile getiriyordu.

ABD'nin kurulan paktlara dâhil olmaması da dikkate alındığında, risk faktörünü kendi üzerinden atması, kurulan bu paktların ömürlerinin uzun olmasını ve bölgede bir cazibe merkezi haline gelmesini engellemiştir. Türkiye'nin ABD adına söz söylemesi veya güvence vermesi de rasyonel bir anlam taşımamaktaydı. Yalnızca Türkiye'nin değil, İngiltere'nin de üye olması veya vaatlerde bulunması bir karşılık bulmadığı gibi, ters etki yapmıştır. Bu bakımdan ABD'nin bulunmayıp İngiltere'nin üyesi bulunduğu Bağdat Paktı, İngiltere'nin önceki kadük kalan projelerinden farksız kalmıştır. Bölge ülkelerinde pakt, İngiltere'nin yeni bir sömürge oyunu gibi algılanmıştır. Dolayısıyla Türkiye de bölge politikalarında İngiliz siyasetine alet olmaktan başka bir şey yapmıyor gibi görünmüştür. ABD'nin desteğini yadırgamayan, ancak söz konusu İngiltere olduğunda bir adım geri atan ülkelerin halkları gözünde durum bundan ibarettir. İngiltere içinse bölgede tutunmanın tek çaresi ABD ile birlikte hareket eden bir politika izlemek olmuştur. İngiltere'yi vazgeçilmez bir müttefik, bir ortak olarak görmeleri dolayısıyla ABD'nin de Türkiye'nin de bölgede bıraktığı izlenim aynılaşmıştır.

Süveyş Krizi sonrasında bu durumun farkına varan ABD yönetimi, Eisenhower doktriniyle birlikte bölge üzerinde yeni stratejiler izleme yolunu tercih ederken, Türkiye ise ABD'nin vazgeçtiği ancak İngiltere'nin tuttuğu son dal olarak kalan Bağdat Paktı'nı ayakta tutmak için çalışmış, ABD'nin yeni stratejisini pakt lehine yorumlamıştır. 1950'lerin başındaki İngiliz politikaları karşısında temkinli durabilen DP yönetimi, Süveyş krizi sürecinde ve sonrasında ise İngiltere'ye karşı belirgin bir tutum sergilememiştir. ABD'nin Eisenhower doktrini sonrasında bölgede izlediği denge politikalarını anlamlandırmakta zorlanan Türkiye, somut olarak kendisine ve Bağdat Paktı'na yönelik mevcut olandan daha fazla yardım beklentisinin boşa çıkmasını da

kabullenememiştir. Türkiye'nin bölgedeki antipatisini katlayan İngiltere ise Bermuda görüşmeleri¹⁹⁸ sonrasında artık tamamen ABD'ye teslim olmuş görünümlü vermiştir.

İngiltere ile ilişkilerin seyri Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki politikalarını da etkilemiştir. Türkiye, 1950'li yılların ilk yarısında Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili uluslararası platformdaki girişimleri karşısında bir hamlede bulunmuyor, bu konuda İngiltere'nin söz sahibi olduğunu dile getiriyordu. 6-7 Eylül olaylarından sonra Türkiye'de bu konuda somut adım atılması gerektiği anlaşılmaya başlanmış olmakla birlikte, yine de Adadaki egemen güç olan İngiltere'nin nasıl bir yol izleyeceği önemli görülmüştür. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu konusunda İngiltere ile yollarını ayıramamasının bir diğer nedeni olmuştur. Zira İngiltere de Kıbrıs konusunda Yunan isteklerine sıcak bakmamaktaydı. Aslında İngiltere'nin tek derdi Adadan kendisine ait üsler bırakarak çekilebilmektir. Bu durum Yunan tezlerinde kabul görmemekle birlikte Türkiye'nin politikası İngiltere'nin işine gelmekteydi. Süveyş Krizi sonrasında da İngiliz stratejisi, ABD'nin Yunan tezine yakın veya en azından daha tavizkâr bir politika izlemesi dolayısıyla Türkiye'yi telaşlandırmıştır. Yani Kıbrıs söz konusu olduğunda Türkiye'nin ABD karşısında destek bulabileceği liman İngiltere iken, İngiltere'nin ise kendi çıkarlarını gerçekleştirdikten sonra Türkiye'nin görüşünü önemsemeyebileceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Yunan tezlerine karşı 'Kıbrıs Türk'tür', 'Ya taksim ya ölüm' gibi sloganları destekleyerek Adanın taksimini savunan tezleri geliştirilmesi Bermuda görüşmelerinden sonra, 1957'den itibaren dir.

1956'da İngiltere'nin, Mısır'ın Süveyş Kanalı millileştirmesi karşısında takındığı tutum Türkiye tarafından desteklenirken, Kanala İngiliz-Fransız müdahalesinden sonra ise Türkiye, İngiltere'nin Bağdat Paketi'nin diğer üç Müslüman üyesi ile ilişkileri üzerindeki etkilerini hafifletmeye ve İngiltere'nin pakt ile olan ilişkilerini muhafaza etmeye çalışmıştır.¹⁹⁹ Akis dergisinde ise 1956 Mart'ında Ortadoğu'da gittikçe daha zor duruma düşen İngiltere ile aynı istikamette bir politika izlemenin Kıbrıs konusunda da sakıncalı olduğu ifade edilmiştir:

“Londra hükümeti Ortadoğu'da tutunmak için bize güveniyor, daha doğrusu bizi bir paravana sayıyordu... Kıbrıs konusunda ise bizim tavrımızı uzlaşmaz görüyorlardı. Türkiye'nin ve Yunanistan-

¹⁹⁸ ABD Başkanı Eisenhower ile İngiltere başbakanı Mc Millan arasında gerçekleşen ve İngiltere'nin Süveyş sonrası ABD hegemonyasını kabullenerek hareket etmesi açısından önemli bir kırılma olan Bermuda Konferansı, Türk dış politikası açısından da son derece önemli bir yere sahip olsa da Türkçe yazında fazla bir yere sahip değildir..Ayrıca bkz.: Dwight D. Eisenhower: “Joint Statement With Prime Minister Macmillan Following the Bermuda Conference”, 24.03.1957, Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=11002> (E.t. 01.05.2017)

¹⁹⁹ “Dış Politika: Kıbrıs Çıkmazı”, **Akis**, Sayı: 97, 17 Mart 1956, s. 4-5

tan'ın farklı tavırları Makarios'un sürgüne gönderilmesine neden olmuştur. Ancak bu tavır Amerika'da tasvip olunmamıştı... Başlı sıkışık devletlerle işbirliği yapmanın tehlikeleri üzerinde durmamak imkânsızdır. Hele Amerika ile ihtilaflı haldeyken İngiltere'nin politikasını yüklenmek menfaatlerimize uygun değildir...''²⁰⁰

ABD ile uyumlu olmayan bir politika konusunda Türkiye'nin İngiltere ile uzlaşma içinde olmasını rasyonel bir davranış olarak değerlendirmek güçtür. Burada Türkiye'nin tam anlamıyla ABD güdümünde hareket etmediği sonucu da çıkmaktadır. Kendi politikasını Batı ekseninde belirlemeye çalışan, ancak Kıbrıs meselesi hasebiyle İngiltere ile bir şekilde uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan ABD'nin desteğini bekleyen, bu desteği sağlayabilmek için de yeterli ikna edici araçları kullanamayan bir Türkiye'den bahsetmek daha doğrudur. Keza İngiltere'nin Ortadoğu politikalarından da bu çıkarımlar yapılabilmektedir. Menderes'in, İngiltere'nin Türkiye'nin istediği doğrultuda bir politika izlediği gibi bir yaklaşıma sahip olduğu iddia edilen Akis dergisinde, Türkiye'nin dış politikada 'England above all' prensibindeki İngiltere'ye karşı dikkatli olması, kendisine ait bir hareket tarzı tutması tavsiye edilmiştir: "Hükümetimizin başkanı Londra'nın, Ankara'nın dümen suyunda olduğunu zannediyor olabilir, ancak görmesini bilen gözler hakikatın böyle olmadığını bilir..."²⁰¹ Dergiye göre Kıbrıs konusunda da tüm partilerin iştirak ettiği bir milli politika benimsenmeliydi. Bunun temel taşı ise hukuki veya stratejik mülahazalardan ziyade Türkiye'nin Kıbrıs Türk'üyle olan demografik alakası olmalıydı. Zira hukuki açıdan hak istemenin zamanı geçmişti. Bu süreçte Sovyetler Birliği'nden gelen dostluk mesajları, en azından Kıbrıs konusunda ABD ve İngiltere'nin tutumları karşısında siyaseten değerlendirilebilirdi.²⁰²

Süveyş meselesi sırasında Türk basınında "falsolu sesler yükselmesinin" iyi olmadığı değerlendirilmesinin yer aldığı Akis dergisinde, bu müdahaleyi tasvip ve teşvik eder mahiyetteki yazıların Türkiye'nin kaderini sanki İngiltere'ye bağlar gibi bir hal aldığı izlenimi verdiği ifade edilmiştir.²⁰³ Bu süreçte BM'deki Türk heyeti de çelişkili davranmıştır. Süveyş meselesinin gündeme alınmasına İngiltere ve Fransa ile birlikte karşı çıkan Türk temsilcisi, konu Genel Kurulda gündeme geldiğinde ise İngiltere ve Fransa aleyhindeki cepheye geçmiştir.²⁰⁴ İngiltere ise bu müdahale vesilesiyle Ortadoğu'daki prestijini hepten kaybetmiş, İngiliz yanlısı olarak bilinen Nuri Sait Paşa gibi

²⁰⁰ A.y.

²⁰¹ Akis, Sayı: 99, 31 Mart 1956, s. 3

²⁰² A.y.

²⁰³ Aydemir Balkan: "Süveyş Ötesinde: İngiliz-Amerikan Petrol Harbi", Akis, Sayı: 134, 1 Aralık 1956, s. 12

²⁰⁴ Balkan, a.y.

devlet adamlarını dahi karşısında bulmuştur. Türkiye ise Bağdat Paktı müttefikine karşı Süveyş Krizi sürecinde çok net bir tavır geliştirememiştir.

Eisenhower Doktriniyle birlikte değişen ABD politikalarının bir sonucu da, İngiltere'nin bölgedeki varlığının neredeyse tamamen ortadan kalkmasıdır. ABD'nin Bağdat Paktı'nın diğer üyelerine karşı sorumluluk alması İngiltere'nin yerini alması olarak yorumlanabileceği gibi, İngiltere'nin bölgede kaybettiği itibardan eski günlerine dönmesi de mümkün görünmüyordu. 1958 Ocak ayında Glubb Paşa'nın* "Ortadoğu'da artık bana yer yok"²⁰⁵ açıklaması İngiltere'nin bölgedeki sembol ismi olması açısından önemlidir. Süveyş krizi sırasında Ürdün'den kovulan Paşa'nın son gelişmeler karşısında Ürdün'e tekrar dönmek gibi bir ihtimalinin kalmadığı anlaşılıyordu. Bu durum Glubb Paşa şahsında İngiltere'nin de Ortadoğu bölgesindeki etkisinin giderek yok olmasını sembolize etmiştir. Zira bundan sonra bölgeye yönelik politikalarını bir ittifak çerçevesine sığdırmak yerine, tamamen kendi adına gerçekleştirilmeye başlayan bir ABD söz konusudur. İngiltere'nin ise Süveyş Krizinde yaşanan sıkıntılardan ders çıkararak, bundan sonra ABD ile birlikte hareket etmeye çalıştığı, onun onayı olmayan bir hamlede bulunmaktan geri durduğu gözlemlenmektedir.

ABD bu süreçte sömürgecilikle mücadele söylemiyle hareket ederek Ortadoğu ülkelerinde ve Bağlantısızlar camiasında sempati kazanma çabası içindedir ve bu İngiltere ve Fransa gibi müttefikleriyle karşı karşıya geldiği bir başka durumdur.²⁰⁶ Akis yazarı Balkan'a göre ise mevzu 'müstemlekecilik meselesi' olmaktan ziyade petrol çıkarlarıdır ve bu konuda İngiltere, ABD'nin "alt ettiği rakibi durumuna gelmiştir."²⁰⁷ Bu yaklaşım, ABD ile İngiltere'nin her konuda hemfikir olmadıklarını göstermektedir. Nitekim Kıbrıs konusunda ABD'nin Yunan tezine yaklaşması da, aslında Yunanistan'ın faaliyetlerinin

* Ürdün'de İngiltere tarafından teşkil edilen Arap lejyonu askerî birliğinde görevde bulunan ve asıl adı John Bagot Glubb olan Glubb Paşa, Ürdün'de ordu üzerinde çok etkiliydi. 1951 yılından itibaren Kral Hüseyin ile yaşadığı anlaşmazlıklar ve 1956 yılında darbe girişiminde bulunacağı söylentilerinin neticesinde Kral tarafından bütün görevlerinden azledilerek Kıbrıs'a sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zekeriya Kurşun: "Glubb Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 14, s. 96, (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=140096> (E.T. 01.07.2017)

²⁰⁵ "Glubb Paşaya Ne Buyrulur?", **Akis**, Sayı: 193, 18 Ocak 1958, s. 22

²⁰⁶ Balkan: "Orta Doğu: Petrol Savaşları", **Akis**, Sayı: 169, 3 Ağustos 1957, s. 21-22

²⁰⁷ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hemen hemen bütün Ortadoğu'da petrol imtiyazlarını almış olan bir İngiltere söz konusudur. Amerikan petrol şirketlerinin etkisiyle ABD hükümetinin İngiltere'ye yaptığı baskılar neticesinde 1928'den itibaren bu durum değişmeye başlamış ve Ortadoğu petrollerinde Amerikan şirketleri imtiyaz sahibi olmuşlardır. Umman bu konuda istisna olarak kalan ülkelerden biri olmuştur. Maskat sultanı imtiyazları yalnızca İngilizlere tanımıştır. 1957 Temmuz'unda Umman'da çıkan olaylar İngiltere ile ABD arasındaki petrol konusundaki rekabeti daha çok gün yüzüne çıkarmıştır. S. Arabistan'ın ABD ile yakınlaşması ise İngiltere'nin burada işini zorlaştırmıştır. Bununla birlikte Umman'daki gelişmeler İngiltere lehine sonuçlanmıştır. Bkz. Balkan, a.y.

etkisinden ziyade, İngiltere'nin Ortadoğu'da etkinliğini koruyabilmesi açısından son derece önemli olan Kıbrıs'ı kaybetme endişesini körükleyici bir hamle olarak görülebilir. İngiltere'nin buna karşı hamlesi, Türkiye'yi de yanına çekerek Kıbrıs konusunu uluslararası bir mesele olmaktan çıkarmak olmuştur. Böylece Kıbrıs meselesi İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasındaki bir konu haline gelmiştir.

Balkan'a göre Arapları Osmanlı'ya karşı ayaklandırarak Ortadoğu bölgesini nüfuzu altına alan İngiltere, 1930'larda da Türkiye'yi Arap devletlerine karşı bir baskı vasıtası olarak kullanmayı bilmiştir.²⁰⁸ 1957'ye gelindiğinde ise İngiltere'nin bölgede iki büyük rakibi vardır: Sovyetler Birliği ve ABD. İkisinin ortak noktası ise sömürgecilik karşısında yükselmekte olan milliyetçilere hamilik konusunda yarış halinde olmalarıdır. Sovyetler Birliği Akdeniz'e inmek gayretinde iken, ABD ise Ortadoğu petrollerine hâkim olmak peşindeydi. İngilizlerin işlevselliği sorgulanır nitelikte ve alelacele hazırlanmış paktlar kurma çabaları, Arap milliyetçiliğini görmezden gelirken sömürgeci metotlarını kamufle dahi etme gereği duymaması, yangına körükle gitmek anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan ABD'nin Bağdat Paketi'ne girmesini engelleyen, aradaki bu gizli rekabet nedeniyle bizzat İngiltere'ydi.²⁰⁹ Süveyş'te kendi başına manevraya teşebbüs eden İngiltere'nin acele etmesindeki sebep de Irak başbakanı Nuri Sait'in dahi her an bir darbe ile karşı karşıya olmasıdır.²¹⁰ Balkan'a göre, Türkiye sırf bu nedenlerden dolayı İngiliz siyasetine karşı daha temkinli olmak zorundaydı.

Türkiye'nin bu süreçteki dış politikasında Batılı devletlere dost gözüyle bakarak güven duyması, rasyonel anlamda temkinli olmasını imkânsız kılan bir durum olmuştur. Kendisini kabul ettirmek istediği camiayı tek bir kolektif kimlikle yorumlayan bu yaklaşım, Batı kimliğine sahip aktörlerin aralarındaki farklılıkları ve rekabeti görmekten uzaktır. Hâlbuki 'Batı bloğu' bir kolektif kimliği ifade etse de, devletlerin şahsi kimliklerini ortadan kaldırmamaktadır. İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda nüfuz alanlarını muhafaza etme çabalarının ABD'nin Soğuk Savaş stratejilerinden ayrı görülmesi gerekmektedir. İttifak, ilişkilerin bir ortak hedefte birleşmesi değil, farklı hesapları olan aktörlerin ortak noktalarını bularak sadece o konularda birlikte hareket etmesidir. Nihayetinde Türkiye'nin İngiltere ile olan yakın ilişkisi Ortadoğu'da kendisine karşı antiemperyalist tepkileri de çekerken, ABD'nin bölge stratejilerindeki değişimleri de gözlemleyememesine neden olmuştur.

²⁰⁸ Balkan: "Bir Yeni Macera Önlenmelidir", *Akis*, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, s. 16-17

²⁰⁹ Balkan, a.y.

²¹⁰ 1958'deki Irak darbesinin bir anda olmadığı bu yorumlardan anlaşılmaktadır. İngiltere'nin çok daha önceden tahminleri ve darbe ihtimale karşı hazırlıkları söz konusudur. Bkz. Balkan, a.y.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİNİN ORTADOĞU POLİTİKALARI

Türk dış politikasının Ortadoğu'ya dönük kısmında genellikle Bağdat Paktı sürecinde yaşanan gelişmelerden yola çıkılarak, Ortadoğu'da aktif olmak isterken izlenen Batı yanlısı politikaların neticesinde Arap ülkeleriyle daha sorunlu bir hal alındığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda dönemin dış politikası için 'Aktif Amerikancılık'¹, 'Aktif taraflılık'² gibi tabirler kullanılmaktadır. Ancak bu 'Taraflılık' veya 'Amerikancılık' olarak ifade edilen politika da kendi içinde bir değişim sürecinden geçmiştir. Dolayısıyla DP dönemine odaklanıldığında tek bir anlayışın tahakkümünden ziyade farklı aşamalardan geçen bir dış politikadan bahsetmek mümkündür.

DP'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası ana hatlarıyla Sovyet tehdidi ve Batılılaşma çerçevesinde belirlenmiştir. Tarihsel olarak dış politikanın belirlenmesinde birincisi güvenlik, ikincisi kimlikle ilgili olarak devletin dış politika geleneğinde yer etmiş olan bu faktörler DP'yi Soğuk Savaş atmosferinde kaçınılmaz olarak Batı yönlü bir politikayla baş başa bırakmıştır. Bu dönemdeki dış politikanın da üç aşaması olmuştur: Birinci aşama Batıya kendini kabullendirme aşamasıdır. NATO'ya giriş sürecinde izlenen politikaları birinci aşamada değerlendirmek mümkündür. Bu aşamada DP, geleneksel olan Batı yönlü dış politikayı sürdürmüştür.

DP yönetiminin, NATO üyeliği sonrasında Türkiye'nin artık tam anlamıyla Batılı bir devlet olduğu varsayımıyla hareket ettiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Bağdat Paktı ile kurulan Batı yanlısı bölgesel ittifaka Arap ülkelerinin katılımlarını sağlama konusunda Türkiye'nin gayret sarf ettiği süreç ikinci aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, Batının sözcülüğü yapılarak Bağlantısızlığın bir Sovyet propagandası olduğu düşüncesini bölge ülkelerinde yayma eğiliminin gösterildiği, Batı adına hareket edilip çeşitli vaatlerde bulunduğu; yani Türkiye'nin Batı ile tam anlamıyla bütünleştiği fikrinin dış politika zihniyetinde hâkim olduğu bir aşamadır. Kendisinden önceki dış politika anlayışından daha fazla Batıcı olması bakımından DP dış politikasının farklılaştığı bu süreçte, muhalefette yer alan CHP'nin de dış politika konusunda ciddi bir itirazı olmaması, aksine milli politika söylemi çerçevesinde iktidarı desteklemesi, DP'nin önceki dış politika anlayışını sürdürdüğü izlenimi vermektedir.

¹ Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 79

² Şahin: "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim...", s. 10-11

Üçüncü aşama ise 1950’li yılların ikinci yarısında Ortadoğu’da yaşanan krizlerde Batı yanlısı rejim liderlerine karşı yapılan ihtilâl girişimleri karşısında Batı’nın bu rejimleri korumaya yönelik bir tutumunun olmadığını DP yöneticileri tarafından anlaşılmasıyla, İkinci dönemde oluşan ‘Batılı olunduğu’ düşüncesinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğinin doğduğu süreç olan 1958 sonrası dönemi ifade eder. Başka bir deyişle, bu dönemde Ortadoğu’da Batı adına yürütülen politikaların akamete uğraması sonucunda Türkiye, adına bölgede aktif rol üstlendiği Batı karşısında kendi konumunu yeniden değerlendirmek durumunda kalmıştır. Dış politikada böyle bir sorgulamanın yapıldığı ya da net bir adım atıldığı iddia edilememekle birlikte bazı siyasi manevralarda ve içeride gelişen dış politikaya yönelik eleştirilerde, bir ‘çok yönlülük’ arayışına girildiği söylenebilmektedir. Nihayetinde Türk dış politikasında 1960 ihtilâlinde sonra da Batı yönlülük devam etmiş, bununla birlikte çok yönlü dış politika inşası uzun ve zahmetli bir süreçte gerçekleşmiştir.

DP’nin dış politika anlayışındaki değişimlerle izah edilebilen bu dönemlendirme, Ortadoğu’ya yönelik dış politikanın anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte öncelikle DP öncesi süreçte Türkiye’nin izlediği dış politikayla bu konuya başlamak yerinde olacaktır. Zira en radikal iktidar değişikliklerinde bile yeni yönetime gelenler ilk etapta önceki dönemden miras aldıkları konular üzerine ve çoğunlukla aynı yönde bir dış politika izledikleri görülmektedir. DP’nin dış politikası da, ilk döneminde kendisinden önce iktidarda bulunan CHP’nin dış politika anlayışını devam ettirdiği izlenimi vermektedir. 1940’lı ve 1950’li yıllardaki dış politika arasındaki farklar ise, özellikle Ortadoğu’ya dönük politikaların nasıl şekillendiğinin gözlemlenmesiyle ortaya çıkmaktadır.

2.1. 1940’lı Yıllarda Türk Dış Politikası ve Ortadoğu

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk dış politikası Cumhuriyet’in kuruluş ideolojisiyle belirlenmiştir. Atatürk’ün ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ ilkesi çerçevesinde Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Balkan Antantı ve Sadabat Paktı girişimleri söz konusu olmuştur. 1940’lı yıllara gelindiğinde Türkiye her ne kadar ‘Yurtta ve cihanda sulh’ ilkesi üzere bir dış politika izlemeye devam etmek istese de, ‘Cihan’ ikinci büyük harbe girmiştir. Bu süreçte Türkiye’nin temel ihtiyakı tarafsız kalmak olsa da yeniden filizlenen Sovyet endişesi ve dış politikada devam eden Batı yönlülük, savaş sürecinde ve sonrasında politikalarda belirleyici olacaktır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’nin yönetiminde bulunanlar, bir şekilde tarafsız kalmayı başarabilmişlerdir. Uluslararası alanda yalnız kalmanın ne türden sıkıntılara kapı aralayabileceğini, Birinci Dünya Savaşı tecrübesiyle yaşamışlardır.³ Türkiye’nin, savaşın hemen

³ Criss: “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, s. 4-5

ertesinde başlayan Batı ittifakı içinde kendine yer bulma ve sadık bir müttefik olarak kendini kabullendirme çabaları bu çerçevede anlam kazanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde tarafsız bir tutum sergilemeyi başaran Türkiye'nin, savaş sonrası ortamında Batıya yönelmesindeki tek iştiyakı Sovyet endişesi miydi? 1946'ya kadar Sovyetler Birliği ile uzlaşmanın mümkün olabileceğini düşünen bir ABD söz konusuyken bu açıklayıcı olabilir. Ancak özellikle 1946 sonrasında, İngiltere'nin de teşvikiyle, Sovyet yayılmasına karşı pozisyon alan bir ABD ve Batı bloğu oluşumu söz konusudur. Bu durum zaten Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde elini güçlendiriyordu. Zira stratejik konum olarak Sovyetler Birliği ile Ortadoğu bölgesinin arasında bulunması, Batının doğal olarak ittifak kurmak isteyeceği bir rol ve pozisyon sağlamaktadır. O halde Türkiye neden Batı kendisini yalnız bırakacakmış gibi bir endişeyle hareket ediyor, sadık bir müttefik olduğunu ispat için olan gücüyle çabalıyordu? Bu durumu ABD'nin dış politikasındaki değişikliklerle izah etmek mümkündür. Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisi 1947 Truman doktriniyle hayata geçirilmeye başlanmış olsa da, Kuzey Kuşağı söylemi Türkiye'nin NATO üyeliğinden sonra gündeme gelmiştir. Buradan İngiltere ve Türkiye'nin endişe ve teşviklerinin, ABD'nin Sovyetler Birliği karşısındaki tutumunda ve Soğuk Savaş'ın derinleşmesinde önemli etkisi olduğu sonucunun çıkartılması mümkündür. Zira ABD'nin lider pozisyonunu güçlendirecek olan Sovyetler Birliği'ne karşı hamlelerde anahtar rolleri üstlenmesi için söz konusu endişe ve teşvikler büyük öneme sahiptir.

Sovyetler Birliği'nin 1945 yılındaki Türkiye'den talepleri ve savaşı izleyen Konferanslardaki tutumu, bir süre sonra ABD'nin savaş öncesi politikaya dönüş yapılamayacağını anlamasını sağlamıştır. Zira savaş süresince ABD'nin izlediği tutum savaş öncesindeki statükoya dönüleceği şeklindedir. Sovyet taleplerinden doğan endişeyi Haziran 1945'te İngiltere de ABD ile paylaşmıştır. Temmuz-Ağustos 1945'te toplanan Postdam Konferansında, Boğazlar konusunda ABD taraf olmak istemiş, sınır konusunu ise iki tarafın meselesi olarak gördüğünü belirtmiştir. Bu tavır kısa sürede değişmiş, Kasım'da Türkiye'nin Boğazlarda hâkim olduğu ve Mondros sözleşmesinin bu doğrultuda düzenlenmesi gerektiğini belirten bir nota Türkiye'ye verilmiştir. 1946 Nisan'ında, Washington büyükelçisi iken vefat eden Münir Ertegün'ün cenazesinin Missouri savaş gemisiyle Türkiye'ye getirilmesi, Sovyetler Birliği karşısında ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakmayacağını ifade eden net bir hareket olarak önemli bir sembolik değere sahiptir. Nitekim Türkiye'de de bu misafir büyük hoşnutlukla karşılanmıştır.⁴ Zira Türkiye bu hareketle, Sovyetler Birliği karşısında ABD'yi daha somut bir şekilde yanında bulmuştur.

⁴ Missouri Zirhlısının ziyareti sırasında cami mahyalarına "Wellcome" yazılmış, gemi personeline özel ikramlarda bulunulmuş, bu ziyareti resmeden pullar basılmıştır. Konuyla ilgili teferruatlı bir analiz için bkz. İbrahim Bozkurt: "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zirhlısının İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", ÇTTAD, VI/15 2007, ss.251-274

Ağustos ayında Sovyetler Birliği, Boğazların Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin ortak inisiyatifine bırakılması ve Türk-Sovyet ortak savunması konusunu tekrar dile getirmiştir. Bunun sonucundaysa ABD Türkiye'nin ciddi bir Sovyet baskısı altında olduğunu kabullenerek Türkiye'yi daha çok desteklemeye başlamıştır. ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson'un başkan Truman'a sunduğu raporda Türkiye'nin Sovyet etkisine bırakılmasının sonucunun önce Yunanistan daha sonra Akdeniz ve Ortadoğu'nun Sovyet etkisine girmesi olacağı ve bu durumda dengelerin ciddi biçimde bozulacağı belirtilmiştir.⁵

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Boğazlar konusundaki ısrarlı istekleri ve Türkiye'nin bu talepler karşısında ABD'nin desteğini araması, ABD'nin bölge stratejisinde Türkiye'ye önem vermesini sağladığı gibi Soğuk Savaş'ın kızışmasında da önemli bir merhale olmuştur. Türkiye Sovyet baskısı karşısında askeri yönden hazırlıklı kalmak durumundaydı ve bu da ekonomide ciddi bir daralmaya neden oluyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin ödünç verme ve kiralama politikası çerçevesinde yaptığı yardımlar savaş bittiğinde kesilmişti. Savaş bittiğinde ekonomik olarak buhrana giren İngiltere, Yunanistan ve Türkiye üzerindeki yardımları yapamaz hale geldiğini ABD'ye Şubat 1947'de verdiği bir muhtıra ile bildirmiş ve bu ülkeleri ABD'nin desteklemesini istemesi üzerine Truman doktrini devreye girmiştir.

1950'li yıllara girilirken Batı ile müttefik pozisyonuna girmiş, Truman doktrini çerçevesinde ABD'den yardım almaya başlamış, 1949'da kurulmuş olan NATO'ya başvuru yapmış, İngiltere ile Ortadoğu Komutanlığı konusunda pazarlıklar yapmakta olan bir Türkiye söz konusudur. Dolayısıyla Soğuk Savaş çerçevesinde Batıcılık politikası DP'nin devraldığı bir denge politikası olarak görülebilir. Ancak Soğuk Savaş'ın ilk evrelerindeki Türk dış politikası güvenlik endişeleriyle izah edilebilse de, devamındaki politikayı açıklayabilmek için güvenlik, güç dengesi, rasyonalite gibi kavramlar yetersiz kalmaktadır. Burada Türkiye'nin Batılı kimliğe sahip olma gayretleri daha açıklayıcı olacaktır. Bunu 1940lı yılların sonlarından itibaren Ortadoğu politikalarında gözlemlemek mümkündür. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'ya ilişkin politikası genel olarak Batı kaynaklı politikalarla bütünleşme arzusundan neşet etmiştir. Bununla birlikte 1948 yılı sonlarına kadar Ortadoğu konusunda nispeten bağımsız bir politika izlediği de gözlemlenmektedir.⁶

Bu süreçte İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletler için Ortadoğu'dan çekilmek kaçınılmaz olmuştur. Bu devletlerle ittifak halinde bulunması Türkiye'nin Arap ülkeleri ile arasında sorun teşkil eden bir unsurdur olmakla birlikte, Arap milliyetçiliğinin de bağımsızlık hareketlerindeki tetikleyici

⁵ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 218-220; **Vakit**, 23.08.1946

⁶ İdris Bal, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa yay., 2001, s.415

etkisi göz ardı edilmemelidir. Bir diğer önemli sebep ise İsrail devletinin kurulması olmuştur. Türkiye'nin bundan sonraki süreçte Batı ile kurduğu ittifaklar ve bölgeye yönelik politikalarında Batının sözcüsü gibi davranmasının yanında bir de İsrail devletini tanımış olması, bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmasını neredeyse imkânsız kılmıştır.

1947'deki Filistin taksim planı görüşmelerinde Türkiye tamamen Arap devletlerinin yanında yer almıştır. Türkiye'nin bu plana karşı hareket eden cepheye geçmesinde ise Sovyetler Birliği'nin plan lehindeki tavrı etkili olmuştur. Bundan sonraki hamlelerinde de Türkiye'nin Arap ülkelerinin konuya yaklaşımlarını dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Zira Arap ülkelerinin kurulmasına karşı oldukları Filistin Uzlaştırma Komisyonunda ABD ve Fransa ile birlikte yer alan Türkiye, tarafsız bir tutum sergilediğini iddia ederken Batı ile paralel, Arap dünyasından ise gittikçe uzaklaşan bir çizgiyi tercih etmiştir. Mısır basınında Uzlaştırma Komisyonundaki Türk temsilcisi için: "İsrail'e yardım ve Yahudi menfaatlerini tercih etmek bakımından Yahudi murahhaslarından daha ileri gittiği"⁷ ve İsrail'in ilhamıyla hareket ettiği suçlamaları yer almıştır. Neticede 1947'de Filistin taksim planına Arap ülkeleriyle birlikte karşı çıkan Türkiye, 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıma noktasına gelmiştir.

İsrail'in kuruluşuyla ilgili Türk basınında ilk önce, bu devletin bir Sovyet peyki olacağı ve Ortadoğu'da Komünist bir devletin tehlikesine işaret eden yazılar söz konusudur.⁸ Ancak ABD'nin kısa sürede bu devleti tanımasıyla bu yaklaşım değişmiştir. ABD'nin tanıma kararı Türkiye'de "Yahudi şeflerinin Moskova'nın kollarına atılmaması"⁹ şeklinde yorumlanmıştır. Hatta Sovyetler Birliği'ne yakın olacağına dair endişenin kaybolmasıyla İsrail'i tanımanın zaruri olduğu bile konuşulmaya başlanmıştır.¹⁰ Dışişleri Bakanı Namık Sadak'ın, Türkiye'nin BM Uzlaştırma Komisyonundaki görevini daha iyi yerine getirebilmesi için aceleci davranılmamasını daha faydalı bulduğunu zikretmesine rağmen kısa sürede Türkiye İsrail'i resmen tanımıştır. Bundan sonra basında çıkan haberlerde bu sefer İsrail için övgü dolu sözlere yer verilirken, 1949 Kasım'ındaki TBMM açılışında İnönü: "İsrail'in Yakın Doğuda bir istikrar ve barış unsuru olacağını ümit ediyoruz"¹¹ diyerek bu devlete yaklaşımın resmi boyutunu da göstermiştir. Arap kamuoyunda Türkiye'nin İsrail'i tanıması, İslam'a ihanet ve 1916 Arap isyanının intikamı olarak görülmüştür.¹² İnönü'nün İsrail'in askerî gelişiminin Sovyetler Birliği karşısında

⁷ Kürkçüoğlu, a.e., s. 30-31

⁸ Bülent Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yay. 1997, s. 131

⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 31

¹⁰ Kürkçüoğlu, a.e., s. 32

¹¹ A.e., s. 33

¹² Oya Akgönenç Muğisuddin: "Perceptions and Misconceptions in the Making of Foreign Diplomacy: A Study of Turkish-Arab Attitudes until the End of the 1970s", **Turkish Review of Middle East Studies**, Sayı: 7, 1993, ss. 147-169, s. 161

bölge savunması için önemli olduğunu dile getirmesi¹³, Türkiye'nin bölge politikasında temel iştiyakının Sovyetler Birliği'ne karşı önlem almak olduğunu göstermektedir.

Bundan sonraki süreçte de Türkiye uluslararası konjonktürün de etkisiyle Batı yönlü politikasını sürdürecektir. CHP yönetiminin iktidarı DP'ye devrettiği günlerde, Türkiye için öncelikli sorun olan Sovyet endişesi karşısında tam anlamıyla bir güvence sağlanabilmiş değildir. Bu anlamda NATO ittifakına katılım önemli bir merhale olarak görülmüştür. Yapılan ilk başvuru, NATO'nun Kuzey Atlantik bölgesine ait bir ittifak olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. DP'nin devraldığı dış politika için bu anlamda tek bir seçenek söz konusudur: Batı ittifakına Türkiye'yi kabul ettirmek konusunda ısrarcı bir politika izlemek.

2.2. DP İlk Dönemi: Tevarüs Edilen Dış Politika

DP iktidara geldiğinde Batı yönlü bir dış politika devralmış, ancak önceki dönemde izlenen ve Türk dış politikasının geleneksel özelliklerinden biri olarak tabir edilen, pragmatizme dayanan denge politikasından¹⁴ gittikçe uzaklaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, Soğuk Savaş atmosferinin oluşmaya yeni başladığı, ABD ve Sovyetler Birliği'nin savaş nedeniyle henüz müttefik pozisyonunda olduğu ve Konferansların sürdüğü günlerde, Sovyet lideri Molotov'un Türkiye büyükelçisi Sarper'le yaptığı görüşmedeki istekleri, Türkiye'yi kuzey komşusu konusunda oldukça tedirgin etmiştir. Bu talepler Türk yöneticileri Batıcı bir politika izlemeye adeta mecbur etmiştir.

Önceki dönemden devralındığı üzere DP'nin dış politika anlayışında da Sovyet endişesi ve Batılılaşma temel faktörler olacaktır.¹⁵ Sovyet tehdidi, Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesindeki başlıca güvenlik faktörüdür. Ancak Batıya yönelmişlik sadece güvenlik endişesi ile değil, tarihsel süreçten gelen Batıya kendini kabullendirerek uluslararası sistemde eşit bir aktör olarak kabul görme arayışını da içinde barındıran Batılılaşma faktörü de hesaba katıldığında anlaşılabilir. Nitekim DP'nin ilk döneminde bu yönde bir çaba söz konusuysa, NATO üyeliği sonrasında bu düşüncenin gerçekleştiği gibi bir anlayışla hareket edildiği gözlemlenmektedir.

DP iktidarında Türkiye, Soğuk Savaş atmosferine uygun olarak iki kutuplu bir dünya düşüncesiyle tamamen uyumlu, üçüncü veya orta bir yola

¹³ Sever, a.g.e., s. 94-95

¹⁴ Ömer Kürkçüoğlu'na göre çok yönlü ve pragmatik dış politika anlayışı Türk dış politikasının geleneksel bir özelliğini yansıtmaktadır. Bkz. Kürkçüoğlu: "Çoklu Bir Dış Politika İzleyebilecek Birikim ve Maharet Dışişlerinde Var",., **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara, Derleyen: Habibe Özdal, USAK Yay., 2009, s. 23

¹⁵ Criss, a.y., s. 3

inanmayan bir dış politika sürdürmüştür. Bu bağlamda kendisini de önce Batıya kabul ettirmek istemiş, NATO üyeliğine tekrar başvurmuştur. Bu süreçte Kore'ye asker gönderilmesi de, Komünizme karşı verilen her türlü mücadeleyi destekleyerek kendini Batıda kabul ettirmenin bir yolu olarak değerlendirilebilir. Hem coğrafi hem de tarihsel bağları düşünüldüğünde Ortadoğu ülkeleriyle Batı arasında bir köprü ülke olma iddiası, Türkiye'nin bu dönemde Batıya kendini kabullendirmesi bakımından en önemli unsur olmuştur.

DP'nin iktidara gelmeden önce de Batı yönlü bir politika benimsediği söylemlerine yansımıştır. 1948 yılında Adnan Menderes, Soğuk Savaş döneminde bir ülke için tarafsız kalmanın mümkün olmadığını, oluşmakta olan iki kutuplu yapıda Batı tarafında bulunmaktan yana olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Menderes'e göre, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabette arada kalmak en büyük hata olurdu. Dolayısıyla DP'nin muhalefette bulunduğu yıllarda CHP'nin Batı yönlü siyasetini desteklediği anlaşılmaktadır. Nitekim DP iktidarının ilk Dışişleri Bakanı olarak Fuat Köprülü de: "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Batıya dönük olan dış politika daha aktif bir halde aynı istikamette devam edecektir"¹⁷ demiştir.

2.2.1. Dış Politika ve Ortadoğu

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından en önemli sonuçlarından birisi çok partili hayata geçiş olmuştur. Savaş bitene kadar tek parti rejiminin sürdüğü Türkiye'de, Sovyet endişesi nedeniyle Batı'ya daha çok yakınlaşma gereği hâsıl olmuştur. Batının hüsnü kabulünü görebilmek için de demokrasi anlamında adımlar atılması gerekmektedir ve bu çerçevede 1945 yılında İsmet İnönü çok partili hayata geçildiğini ilan etmiştir.¹⁸ DP ilk seçimlerde ana muhalefet partisi, 1950 Mayıs ayındaki seçimlerde ise tek başına iktidar olmuştur. İktidara geldiği yıllarda DP'nin izlediği dış politika kendisinden önceki dış politikayla aynı minvalde bir görüntü çizmiştir. İlk iktidar yıllarında bu izlenimi veren DP dış politikası ilerleyen yıllarda farklılık gösterecektir. DP iktidarında Sovyetler Birliği karşısında tam anlamıyla Batı bloğu içinde kendini konumlandıran Türkiye, gittikçe Batılı devletler arasındaki farklılaşmayı da göremez hale gelmeye başlamıştır. NATO üyeliği sürecinde İngiltere'nin Türkiye'ye bunun yerine ODK içinde yer alması teklifi karşısında, her ne kadar temkinli bir duruş sergilense de NATO üyeliği gerçekleşmeden bu konuda bir adım atılmayacağı belirtilmesi, Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusunda bir denge siyaseti yürüttüğünü göstermektedir. Ancak yine aynı örnek üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, ODK'nın da ilâhîhaye bir

¹⁶ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Ankara, Bilgi Yay., 1976, s. 16

¹⁷ **Cumhuriyet**, 01.06.1950

¹⁸ **Akşam**, 02.11.1945

Batı projesi olduğu ve istenilen şartlarda NATO üyeliği gerçekleştiği takdirde bu projenin de desteklenmesi sözünün verilmesi, DP yönetiminin ‘Batı’yı yekvücut gördüğü izlenimini de doğurabilmektedir. Nitekim ODK Batının bir projesi değil, İngiltere’nin bölgedeki çıkarlarını korumak adına kendisine destek aradığı bir proje olmuştur.

Fatin Rüştü Zorlu’nun Akis dergisinde yayınlanan bir yazısında, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin Truman doktrini ve Marshall planı çerçevesinde oluşturulan Atlantik Paktı’nın ötesinde olduğu, her iki devletin dünya meseleleri konusunda görüş birliği, karşılıklı sevgi, saygı ve derin itimat olduğu savunulmaktadır:

“Türkiye de Amerika gibi sulhün bölünmezliğine, te-cavüzün nereden gelirse gelsin önlenmesi lüzumuna ve bu-nun tavizlerle değil, ancak kuvvet ve mütecellidane hareketle sağlanabileceğine inanmaktadır... Şunu söylemeliyiz ki Türk milletinin Amerikan dostluğuna bağlılığı ve sevgisi yapılan yardımlardan ziyade Amerikan millet ve hükümetlerinin in-sanlığın hürriyet ve adalet içinde inkişaf ve tealisini temin etmek hususunda besledikleri fikirlere ve bu yolda açtıkları mücadelelerden ileri gelmektedir... Bu iki millet ilk itti-faklarını Kore’de bilfiil imzalamışlardır... Türkiye’ye ya-pılmış ve yapılmakta olan askeri ve iktisadi Amerikan yar-dımları hayatiyetini kaybetmiş bir bünyeyi canlandırmaya matuf değildir. Bu yardımlar, hayatiyetini mükerreren ispat eden sağlam ve azimli bir milleti dünya sulh ve emniyetinin korunması için lüzumlu olan seviye ve kudrete erişirmeye matuftur... Türk-Amerikan münasebetleri reisicumhurumuz Bayar ve Başvekilimiz Menderes’in ziyaretlerinden sonra öyle mesut bir devreye girmiş bulunmaktadır ki bundan son-ra bu münasebetleri ancak kardeşlik mefhumuyla vasıflan-dırmak kabildir.”¹⁹

Burada ABD ile ilişkilere karşılıklı çıkar ilişkisi olmaktan öte anlamlar yüklenmektedir. Benzer bir yaklaşım Dışişleri komisyonu reisi sıfatıyla Cihat Baban’ın Akis dergisinde yer alan yazısında da bulunmaktadır:

“1950’de Türkiye yardımı müstahak bir ülke olarak görülüyordu. Bugün birçok ülkenin yardımı kesilirken Türkiye’ninki artmaktadır... Dulles, ‘Orta Doğu meseleleri-ni ancak Türkiye’de anladım’ demektedir. Türkiye artık üçüncü bir memleket değil, Amerika’nın dostu ve ortağı ola-rak üçüncü devletler nezdinde insanlık ve medeniyet namına müessir olma vazifesini üzerine alan bir memleket olmuştur. Türk-Pakistan dostluğu Türk-Amerikan işbirliğinin eseridir.

¹⁹ Fatin R. Zorlu: “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Akis**, Sayı: 8, 3 Temmuz 1954, s. 4

Ankara Paktı yine menşeyini bu dostluktan almaktadır. Libya hükümeti ile Türkiye arasında bir emrivaki halinde olan işbirliği de gıdasını Türk-Amerikan dostluğunda bulacaktır... Garp dünyası ile ipleri koparmış olan Tito'ya Türkiye istikbali parlak bir yol açmaktadır... Birleşik Amerika ile Türkiye'nin politikalarını birbirine bağlayan halkın aslı hümanizmdir. Dünyadaki klasik ittifak ve anlaşmaların kökü karşılıklı menfaatlerdir. Hâlbuki Türkiye ile Amerika harbi durdurmak, insanlığa hizmet mevzuunda tamamiyle diğergâm bir zihniyetle el ele vermişlerdir... Irak, Arap dostlarının hissî kalan temayülleri ile realitenin sert çehresi arasında bocalamaktadır. Suriye istikrara kavuştuğu gün Şarkın bütün şüpheli mantığına rağmen bu yola girecektir. Bu takdirde Mısır'ın da beşeri sulh endişelerine kulaklarını fazla tıkamayacağını ummak fazla nakbinlik sayılmaz..."²⁰

Türkiye'nin artık üyesi bulunduğu Batı bloğu adına girişimlerde bulunduğu ve bunu kendine görev edindiği yaklaşımı bu ifadelerde açıkça görülmektedir. Karşılıklı çıkarın yerini bir idealin aldığı, onun da 'Hümanizm' olduğu vurgulanmaktadır. Bu 'iyi niyetli' girişimlerin Arap ülkeleri nezdinde de karşılığını bulacağı düşünülmüştür. Burada göz ardı edilen şey ise, Türkiye'nin kendine görev addettiği mevzuda bir idealin peşinde olduğu fikrinin aksine, aslında adına inisiyatif olarak hareket ettiği Batının ve blok lideri ABD'nin, böyle bir ideal üzere değil, tam olarak kendi çıkarlarına dayanarak hareket ettiği gerçeğidir.

DP dönemi dış politikasında, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilere önceki dönemlerde yeterince ehemmiyet verilmediği ve ihmal edildiği eleştirisi ve özellikle Arap ülkeleriyle olan tarihsel ve kültürel bağlara atıfla daha sağlıklı ilişkiler kurulması gerektiği zaman zaman dile getirilen bir husustur.²¹ Menenderes, 29 Mayıs 1950'de TBMM'de yaptığı açılış konuşmasında, önceki iktidarı Batıdan açık taahhütler alamadığı ve Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kuramadığı için eleştirirken, DP hükümetinin Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın işbirliği arayışına gireceğini ve Türkiye'nin dost ve müttefiklerinin dikkatini Doğu Akdeniz'in güvenliği konusuna çekeceğini söylemiştir.²² Cumhurbaşkanı Celal Bayar da, Kasım 1950'de TBMM açılış konuşmasında Türkiye'nin Sadabat Paktı'nın canlandırılmasından büyük memnuniyet duyacağını ifade etmiştir.²³ Ancak hem Batı ile yakın ilişkiler kurmak, hem de Ortadoğu'da etkin olmak iddiası idare edilmesi zor bir süreci beraberinde getirmiştir. Zira bu dönemde Ortadoğu ülkelerinin her biri Batıya sempati duymamaktaydı. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği ve Kurtuluş mücadelesi

²⁰ Cihad Baban: "Türk - Amerikan İşbirliği ve Orta Doğu", **Akis**, Sayı: 8, 3 Temmuz 1954, s. 11

²¹ Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s. 42-43

²² Yeşilbursa, a.y., s. 68

²³ A.y., s. 70

verdiği Batılı devletler bundan sonra da Arap ülkelerini vesayet altına almışlardı. Şimdi ise Türkiye Batılılarla birlikte hareket etmekte ve Ortadoğu ülkeleri ile Batı arasında bu tezatlarla dolu süreçte köprü olmak niyetindeydi. Bunun kolay olmadığı, olamayacağı da ilerleyen süreçte anlaşılacaktır.

DP döneminde yapılan, ezanın tekrar Arapçalaştırılması ve dini kurumlardaki kısıtlamaların azaltılması gibi nedenler Müslüman ülkelerin DP yönetimini olumlu karşılamasında etkili olmuştur.²⁴ Ancak DP'nin Batı yönlü bir dış politika izlemesi ve Ortadoğu ülkeleri için de böyle bir politikanın zorunlu olduğu düşüncesiyle hareket etmesi bu durumu tersine çevirmiştir. DP iktidarları süresince Ortadoğu ülkeleriyle inişli çıkışlı ilişkiler olurken Irak ile ilişkiler ise daha dostane bir seviyede devam etmiş gibi görünmektedir. Bu durum Irak'taki yönetiminin Batı ile yakın olması ve İngiltere ile ortak hareket etmesinden ileri gelmektedir.

2.2.2. NATO Üyeliği ve ODK

Türkiye, 1945-46 Sovyet isteklerinden sonra dış politikasını Batıya sıkı bağlarla bağlanmak üzerine inşa etmiştir. Bu durum DP'nin iktidarda olduğu yıllarda değişmemiş, bilakis Batı ile olan bağa çok daha hayati bir anlam yüklenmiştir. Zorlu'nun 1953 Meclis bütçe görüşmelerindeki "Atlantik ittifakı bizim için milli bir politikadır"²⁵ sözleri, NATO üyeliğinin ne derece hayati bir mesele olarak görüldüğünü göstermektedir. Nitekim NATO üyeliği Türkiye'nin Batı ile en güçlü bağını teşkil etmiştir. Ancak bu durum bir askeri ittifaka katılmanın ötesinde Batılı bir devlet olarak kabul görmenin en önemli adımı olarak görülmüştür.

Truman doktrini ve Marshall planları ekonomik, NATO ise askeri boyutta ABD'nin Batı bloğu liderliğini tescillemiştir. Uluslararası kamuoyunu yakından ilgilendiren Sovyetler Birliği'nin Berlin ablukası ve Almanya'nın bölünmesinden sonra Kore Savaşı da, Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki ayrışmanın net bir hal almasını sağlamış, Doğu ile Batı arasındaki çatışmanın yalnızca Avrupa'yla sınırlı olmadığını göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin İran'da İngiltere ile olan ihtilafının uzun sürmesi ve yeniden buraya girme ihtimali, devamında Ortadoğu'nun geri kalanında da Sovyet etkisi tehlikesi doğacağı düşüncesini doğurmuş, Batı bloğunda çok taraflı paktlar fikrinin destek bulmasını sağlamıştır.

Türkiye'de NATO, ilk başta bölgesel bir anlaşma olarak görülmüş, dolayısıyla Sovyet tehdidine karşı Türkiye için etkili olabilecek bir ittifak girişimi olarak değerlendirilmemiştir. Ancak pakta İtalya'nın dâhil edilmesiyle

²⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 39

²⁵ Gönübol v.d., a.g.e., s. 335

Akdeniz güvenliği de gündeme gelmiştir. Stratejik olarak Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya uzanmasının önüne geçmek gibi bir gayeye hizmet etmeyecek olan herhangi bir girişim, Soğuk Savaş atmosferinde yetersiz kalacaktır. Bundan sonra Türkiye'de NATO'nun Atlantik ittifakı ibaresi ya ni kısmi bir bölgeselliğe sahip olduğu görüşü yüksek sesle eleştirilmiş, bu pakta girilmesi gerektiği dış politikada gündem olmaya başlamıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılmak istemesindeki temel iştiyak, önce kendi güvenliğini Batı ile sağlam temeller üzerine kurulu bir ittifakla garanti almaktır. Başka bir organizasyon bu denli bir güvenceyi sağlayamazdı. Örneğin Ortadoğu'da kurulacak herhangi bir organizasyonun bölgede tam anlamıyla kabul göreceği kuşkuluydu. Nitekim Arap-İsrail sorunu temelindeki sebepler bu bölgeyle ilgili hemen her girişime gölge düşürmekteydi. İngiltere'nin Akdeniz güvenliği çerçevesindeki ODK ve ODSO girişimlerine Türkiye'nin yaklaşımı bu temelde okununca daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Türkiye, NATO'ya tam ve eşit bir üye olarak katıldıktan sonradır ki İngiltere'nin girişimlerini daha somut olarak cevap verebilir hale gelmiştir.

27 Haziran 1950'de BM Güvenlik Konseyi Kore'ye yardım çağrısında bulunmuş, Türkiye buna olumlu yanıt vererek, Kore'de BM komutanlığı kurulduktan sonra 25 Temmuz'da 4500 kişilik bir askeri destek kararı almış ve 18 Ekim'de göndermiştir.²⁶ Ağustos 1950'de, 14 Mayıs'ta iktidara gelen DP hükümeti NATO'ya üçüncü defa müracaatta bulunmuş, bununla ilgili Amerikan, İngiliz ve Fransız büyükelçiliklerine Türkiye'yi desteklemeleri dileğiyle bilgilendirici muhtıralar vermiştir. Türkiye ve aynı süreçte NATO'ya başvuran Yunanistan'ın başvuruları yine kabul edilmemiştir. Bunun yerine bu iki devlet Doğu Akdeniz savunmasıyla ilgili planlama konularındaki toplantıya davet edilmiştir. Bununla birlikte DP'nin iktidara geldikten hemen sonra Kore Savaşına asker gönderme kararı alması Batı kamuoyunda, İkinci dünya savaşı sonrasındaki süreçte güvenilmez müttefik intibamını edinmiş olan Türkiye lehine bir havanın doğmasını sağlamıştır.

Kore Savaşının patlak vermesiyle Avrupa merkezli güvenlik stratejisini genişleten ve dünyanın her noktasında 'Komünist tehdidin' engellenmesi gerektiği düşüncesiyle hareket etmeye başlayan ABD, Türkiye'nin de stratejik önemini dikkate almaya başlamıştır. Zira Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinde ve NATO üyeliği konusundaki ısrarcılığının arkasında yatan temel sebep Sovyet yayılması karşısında inisiyatif alma isteğidir. Ekim 1950'de BM Güvenlik Konseyi'ne seçilen Türkiye Kore konusundaki desteğini burada da aktif bir şekilde sürdürmüştür. Sonuç olarak ABD, NATO'da Türkiye'ye verilen üçüncü retten sonra, başta İngiltere olmak üzere diğer NATO üyelerini de

²⁶ Karar, Bakanlar Kurulu kararıyla alınmıştır. *Milliyet*, 27.07.1950

ikna ederek Türkiye'nin Şubat 1952'de NATO'ya üye olmasını sağlamıştır.²⁷ NATO üyeliğinin gerçekleşmesi Türkiye'deki muhalefet partileri ve genel anlamda kamuoyu tarafından da hoşnutlukla karşılanmıştır. Nitekim karar TBMM'den oybirliğiyle geçerken, bu başarı "Milli politikanın sağladığı bir eser"²⁸ olarak yorumlanmıştır.

Türkiye bu süreçte İngiltere'nin Ortadoğu'da bir merkezi komutanlık kurulması fikrinin karşılığı olan ODK projesini de hepten reddetmemiş, NATO üyeliği istediği şekilde gerçekleştiği takdirde Ortadoğu bölgesinde aktif bir strateji izlemek için bir vasıta olarak görmüştür.²⁹ Henüz 1948'de Necmettin Sadak'ın dışişleri bakanı olarak "Türkiye'nin Ortadoğu'da lider rolü üstlenenecekse bunun Halifelik gibi bir iddiayla değil, İngiltere ve Fransa ile olan ittifakın temelinde olacağını"³⁰ söylemiş olması, bu düşüncüyü temellendiren açıklamalardan biridir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de 1950'de yönetime gelen DP yönetimini büyük ölçüde önceki rejimlere benzetmiştir.³¹ Bu yargının nedeni DP'lilerin birçoğunun CHP kökenli olmasıdır. Aynı sosyal gruptan gelmiş ve aslında benzer siyasi görüşe sahip olan DP'nin iktidara gelmesiyle güç el değiştirmiş ancak değişim, politikalarından çok kişilerin değişimi olmuştur.

Nitekim Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliklerinin prensipte kabul edilmesi kararı, Eylül 1951'de Ottawa'da yapılan NATO Konseyi'nde, ABD'nin baskıları sonucunda alınmıştır. Türkiye, İngiliz Hükümetine NATO üyeliğiyle ilgili sorunun çözümlenmesinden sonra Ortadoğu savunmasındaki rolünü eksiksiz oynayacağı garantisini vermiş, ancak bunu Eisenhower komutasındaki Güneydoğu Avrupa Komutanlığı çerçevesinde yürütebileceğini belirtmiştir. Türkiye'ye göre NATO üyeliği ve ODK'nın kurulması birbiriyle ilişkilendirilmemesi gereken iki ayrı hususken İngiltere ise ısrarla bu konuları birbirinden ayrı tutmamaya çalışmaktaydı. Bu nedenle Türk Hükümeti 13 Ekim 1951'de Ankara'da yapılan görüşmelerde İngiltere ve ABD tarafından

²⁷ ABD açısından Türkiye'nin NATO'ya alınmasında başka gerekçeler de mevcuttur. Daha sonraki yıllarda Dışişleri Bakanı Dulles, Amerikan Kongresindeki tartışmalarda Amerikan askerlerine nazaran Türkiye, Pakistan gibi ülkelerin askerlerinin maliyetlerinin çok düşük seviyede olduğu fikrini savunmuştur. Bunun üzerine Nazım Hikmet Ran: "23 Sentlik Askere Dair" adlı şiiriyle bu yaklaşıma tepki göstermiştir.

²⁸ **Cumhuriyet**, 19.02.1952

²⁹ Philip J. Robins, **Turkey and the Middle East**, New York, Council on Foreign Relations Press, 1991, s. 25

³⁰ Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity...**, s. 117

³¹ İngiliz büyükelçilerinin Türkiye konusundaki raporları üzerinden yapılmış geniş kapsamlı bir tahlil için Bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa: "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 1950-1960", **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

yapılan ve Türkiye'nin Mısır merkezli Ortadoğu Komutanlığına katılması önerisini reddetmiştir.³²

Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda ABD'nin tavrı son derece önemliydi. Zira blok liderinin onayı halinde diğer itirazların bir önemi kalmayacaktı. 1951 Mayıs'ına kadar bu konuda ABD'nin tutumunda kararsızlık söz konusudur. Türkiye'nin toprakları üzerinde kurulan ve kurulacak olan askeri üslerin kullanımıyla ilgili olarak, NATO üyeliğini güvenceye alınmadan herhangi bir taviz vermeye yanaşmayan kararlılığı ABD'nin ikna olmasında etkili olmuştur. Zira Sovyetler Birliği'nin 1949 yılı itibarıyla atom bombası teknolojisini yakalayarak ABD'yi dengelemesi sonucu bölge üzerindeki askeri havaalanı ve üslerin gerekliliği ABD tarafından anlaşılmış ve bu çerçevede Türkiye'ye havaalanı ve tesis yatırımları yapılmaya da başlanmıştır.³³

Türkiye ve Yunanistan'ın üyelikleri konusunda Kuzey ülkelerinin endişesi Akdeniz'deki bir çatışmaya sürüklenmek ve ABD'nin askeri yardımlarından kendilerine düşen payın azalacağı düşüncesidir.³⁴ Ayrıca "Batı uygarlığı ittifakı" düşüncesiyle de bu ittifaka farklı kültürlerin dâhil edilmesine karşı çıkmışlardır. ABD ise Türkiye ve Yunanistan'ın OECD üyesi oldukları argümanı ile bu yaklaşımı anlamsız kılmıştır.³⁵ İngiltere'nin karşı çıkışı ise kendi ODK projesiyle ilgiliydi. 1951 yazında Ortadoğu buhranının gittikçe derinleşmesi ve İran'da yaşanan gelişmeler bu itirazların hafiflemesine neden olmuş, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya kabulünü destekler pozisyona geçmesini sağlamıştır. İngiltere ODK'nın kurulabilmesinin ancak ve ancak Türkiye'nin NATO'ya alınmasıyla mümkün olacağını kabullenmiştir. Nitekim 20 Temmuz'daki meclis konuşmasında Dışişleri Bakanı Köprülü, NATO'ya kabulden sonra İngiltere ile müzakerelere hazır olduğunu belirtmiştir.³⁶ Nihai olarak Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya tam ve eşit üye olarak katılmıştır.

Türkiye'nin ODK projesinde bulunması coğrafi konumu itibarıyla bölgenin savunması için önemli olduğu gibi, Ortadoğulu ve Müslüman bir ülke olarak ODK'nın tamamen Batı ve İngiliz damgası taşımasını önlemek amacıyla da taşıyordu.³⁷ İngiltere ODK için Türkiye'nin desteğini istediğinde Türkiye direkt olarak hayır demese de önceliğinin NATO olduğunu belirtmiş, NA-

³² A.y, s. 73

³³ Türkiye'deki üslerin Sovyetler Birliği karşısında hayati bir öneme sahip olduğu yönündeki raporların ABD'nin bu konudaki tutum değişikliğinde etkisi büyüktür. Ayrıntılar için ayrıca bkz. Bölme: "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler ...", s. 51-57.

³⁴ ABD için Türkiye'nin üyeliği bir güvenlik ve kuşatma meselesidir. Detaylı bir çalışma için bkz.: Levent Yiğittepe, "NATO'nun Güvenlik Algılaması ve Türkiye Tartışmaları". *International Journal of Academic Value Studies*, Sayı: 3(9), 2017, 344-359

³⁵ Gönübol v.d., a.g.e., s. 247

³⁶ Gönübol v.d., a.e., s. 248

³⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 34

TO'ya eşit şartlarda üye olmadan bu konuda kesin bir adım atmayacağını göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye, NATO'ya istediği koşullarda katılması halindeyse İngiltere'nin Süveyş sorununun çözülmesinde kendisinin de etkili bir rol oynayabileceği gibi argümanlar sunmuştur.³⁸ NATO'ya üyeliğinin hemen ardından, İngiltere ve ABD Ortadoğu Komutanlığı'na dördüncü üye olarak Türkiye'nin katılmasını istemişlerdir. DP hükümeti Projeye katılımını NATO üyeliğinin gerçekleşmesi şartına bağlasa da, Mısır'ı ODK'ya katılmaya resmen davet eden dördlünün arasında da yer almıştır.³⁹ Fakat bu çağrıdan hemen önce, 1936 İngiliz-Mısır Anlaşması'nı iptal ettiğini ilan eden Mısır hükümeti bu daveti reddetmiştir.⁴⁰ Ana hedeflerinden biri de Mısır'ın ODK'ya katılımını sağlayarak Süveyş'e ilişkin İngiliz-Mısır anlaşmazlığını çözmek olan bu proje, Mısır'ın olumsuz cevabıyla ölü doğmuştur.

Mısır'ın Süveyş kanalında herhangi bir İngiliz varlığına tahammülü olmadığı, kanalın uluslararasılaştırılmasına da izin vermeyeceği belliydi.⁴¹ ODK teklifi sonrası Türkiye'ye karşı da düşmanca bir dil oluşmuştur.⁴² Türkiye'nin NATO'ya davet edildikten hemen sonra ODK tekliflerine verdiği destek, Sovyetler Birliği'nin de 1946'dan sonra tekrar Türkiye'ye doğrudan baskı uygulamasına neden olmuştur. 1951 Kasım'ındaki Sovyet notasında, Türkiye'nin NATO'ya bağlılığını ve Türk topraklarında Amerikan desteğiyle üsler yapılmasını, emperyalist güçlerin Türkiye'yi kendisine karşı saldırgan amaçları için kullanacaklarının bir göstergesi olarak değerlendirileceği bildirilmiştir.⁴³

ODK tutumu, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını Batı ittifakına yönelik bir araç olarak kullanmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir. NATO'ya katılım öncesi 1948'de Akdeniz Birliği gibi projeler gündeme geldiğinde Türkiye, bu projeleri destekler görünse de Batı himayesinde ve Sovyet tehdidi karşısında garanti sağlamaktan uzak olan herhangi bir projenin hayata geçirilmesi için somut bir adım atmamıştır. Nitekim ilk ODK görüşmelerinde de Türkiye, İngiliz komutasını katıyen kabul etmemiştir. Ocak 1952'de Eisenhower komutanlığına girmesi kabul edilmiş olsa da bu sefer Mısır'ın ODK'yı kabul etmediğini açıklaması nedeniyle ODK konusu artık bir anlam ifade etmemeye başlamıştır. Aynı yıl Mısır'da gerçekleşen darbe sonrası bu proje tamamen işlevsiz hale gelecek, İngiltere de burada daha farklı bir politika izlemesi gerektiğinin farkına varacaktır. Ortadoğu'da askeri komutanlık yerine planlama ve savunma organizasyonu olarak ODK'nın yerine geliştirilmeye çalışılan ODSO yeni bir İngiliz stratejisi olarak gündeme gel-

³⁸ Sever, a.g.e., s. 95

³⁹ A.e., s. 91

⁴⁰ *Milliyet*, 16.10.1951

⁴¹ Kürkçüoğlu, a.e., s. 35-36

⁴² Sever, a.e., s. 95

⁴³ Yeşilbursa, a.y., s. 74

mişse de o da ODK gibi neticesiz kalacaktır. Temmuz 1952 Mısır ihtilâli ile Arap dünyası Batıdan daha keskin çizgilerle ayrılmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına etkileri de yine bu dönemde kendini daha net olarak göstermeye başlamıştır. Nitekim ODK'ya olan Sovyet tepkisi bunun en belirgin göstergesi olmuştur.

İngiliz projelerinin başarısızlığından sonra gündeme gelecek olan Kuzey Kuşağı, 1953'te ABD'nin tasarladığı, Türkiye, İran, Irak, Suriye ve Pakistan ile düşünülmüştür.⁴⁴ ODK, İngiltere'nin Süveyş üssünü bir nevi müttefik üssüne çevirme çabasıydı. ABD bu fikre sıcak yaklaşmamakla birlikte İsrail'i korumak adına, silahların kontrolü gibi konularda çoğunlukla İngiltere ve Fransa ile ortak hareket etmiştir.⁴⁵ Ancak hegemon olarak müttefiklerinin kadük doğan projeleri yerine kendi yeni stratejisini ortaya koyması gerekmektedir. Kuzey Kuşağı, ABD'nin bölgeye yönelik kendi projelerini hayata geçirmesinin bir başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Bağdat Paktı müttefiklerinden birinin İngiltere olması, Ortadoğu'yla ilgili konularda ABD'nin halen müttefikleriyle birlikte hareket ettiğini göstermektedir. İngiltere ise her ne kadar ABD ile birlikte hareket etse de 1956 Süveyş Krizine kadar kendi nüfuz mücadelesini sürdürecektir. Türkiye açısından Batılı müttefikler arasındaki bu gizli rekabet, 1956 yılına kadar tam olarak anlamlandırılmayan bir husus olmuştur.

2.3. DP'nin İkinci Dönemi: Batı Merkezli Dış Politika ve Ortadoğu

DP döneminde Türkiye'nin NATO'ya eşit statüde bir üye olarak kabul edildikten sonraki dış politika anlayışında artık 'Batıya yönelmiş bir devlet' değil, 'Batılı olmuş bir devlet' düşüncesi hâkimdir. NATO üyeliğiyle Türkiye sadece askeri bir ittifaka dâhil olmakla kalmamış, Batılılaşma idealini gerçekleştirerek, tarihsel süreçteki kendini kabul ettirme amacına da ulaştığı fikrine kapılmıştır.⁴⁶ Dolayısıyla bundan sonraki süreçte uluslararası sistemde Batı aidiyetine sahip bir aktör olarak hareket eden Türkiye, 1953-1958 arası dönemde Batı adına hareket eden, paktlar kuran, zaman zaman inisiyatif alan ve hatta kimi zaman Batı adına taahhütlerde bulunan bir devlet görüntüsü çizecektir. Türkiye'nin bu düşüncesini besleyen hamleler de bizzat Batı tarafından gelecektir.

Bu süreçte 'Batı' kavramı, uluslararası sistemdeki durum da göz önünde bulundurulduğunda hegemon konum itibarıyla özellikle 'ABD ve İngiltere' olarak karşılık bulmaktadır. 'ABD ve İngiltere' ifadesi, Türkçe literatürde

⁴⁴ Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, İstanbul, IQ Yay., 2007, s. 10.

⁴⁵ Yeşilbursa, a.e., s. 40

⁴⁶ Criss, a.y., s. 2

bugün dahi pek ayrı düşünülmemektedir. Nitekim 1950’li yıllardan bahsedilirken de bir ‘İngiliz politikası’ veya ‘Amerikan politikası’ gibi bir ayırım ancak detaya girildiğinde mümkündür. Bu yaklaşımla bakıldığında, İngiltere’den devraldığı hegemon rolünü ABD, selefiyle uyum içerisinde yürütmekte ve Batı camiasındaki diğer devletler de onlara uymak durumundaydı. ABD’nin küresel siyasetinde İngiliz deneyiminden yararlandığı, hegemonyasını tesis ederken İngiltere ile eşgüdümlü hareket ettiği bilinmekteydi. Örneğin 1947’deki Truman doktrini, İngiltere’nin Türkiye ve Yunanistan’a yeterince destek olamadığı gerekçesiyle ABD’yi bu konuda harekete geçirmesinin bir neticesi olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’nin bu devrede aslında ‘ABD ve İngiltere’ içinde de asıl söz sahibinin ABD olduğunun farkında olarak hareket ettiği, bir önceki başlıkta da anlatılmaya çalışıldığı gibi, İngiltere’nin Ortadoğu projeleri karşısında tutunduğu temkinli politikalarından anlaşılmaktadır. NATO üyeliği için ön şart olarak ODK projesinde yer almayı teklif eden İngiltere karşısında, bunun ancak eşit şartlarda NATO üyeliğinin gerçekleşmesiyle mümkün olduğunu belirten Türkiye, İngiliz komutasında bir ODK yerine, Amerikan komutasındaki Güneydoğu Avrupa Komutanlığında yer alması gerektiğini öne sürmüştü ve bunu kabul ettirmiştir. Keza NATO üyeliği sonrasında ODK ve ODSO projeleri de, ABD’nin tam anlamıyla destekleyici bir pozisyonda olmadığı görüldükten sonra Türkiye tarafından yarım ağızla desteklenmiştir. Ancak söz konusu örneklerde İngiltere öncülük etmekle birlikte ABD onayı ile veya ABD ile birlikte girilen projeler gibi bir görüntü söz konusudur. Bu yüzden her ne kadar asıl söz sahibi ABD ise de Türkiye açısından ‘ABD ve İngiltere’ tek ses gibi, daha doğru bir deyişle, harekete geçtikleri her hamlede ortak kanaat ile hareket ettikleri düşüncesi mevcuttur.

Bu iki devletin, aralarındaki ittifakla birlikte eşzamanlı olarak süregelen çıkar çatışması ve rekabet DP yönetimi tarafından pek göz önünde bulundurulmamıştır. Bağdat Paktı sürecinde bu durum yavaş yavaş anlaşılmaya başlanacak, Süveyş Krizinde de küresel ölçekte bariz olacaktır. İngiliz siyaseti de Süveyş hadisesinden sonradır ki ABD ile rekabeti bırakarak tamamen uyumlu bir çizgiye girmiş görünecektir. Ancak zaman, ittifakların hiçbir zaman DP yönetiminin algıladığı gibi, yani bir Katolik evliliği gibi olmadığını gösterecektir. Uluslararası ilişkilerde ‘Devletlerin dostları yoktur, çıkarları vardır’⁴⁷ realist prensibinin göz ardı edilmesinin, ilişkileri mutlaklaştırmak gibi bir sonucu olabilmektedir. Nitekim Türkiye NATO ittifakına kabul edilmekle Batı camiasının ebedi dostu olmadığı gibi, İngiltere ile ABD de ebedi dost ve müttefik değildir. Aynı şekilde düşmanlık da mutlaklaştırılmaz. Bu dö-

⁴⁷ “Lord Palmerston” kuralı olarak da bilinen bu ifadenin aslı “İngiltere’nin ebedi dostları ve düşmanları yoktur, değişmez çıkarları vardır” şeklindedir. Çıkar merkezli yaklaşımı yansıtan bu ifadeler, Realizmin temel prensiplerinden biri halini almıştır. Bkz.: (Çevirimiçi) <https://history.blog.gov.uk-/2016/04/07/lordpalmerston/> (E.T. 13.07.2017)

nemde Sovyetler Birliği'nin ebedi bir düşman gibi düşünülmesi, realist prensiplerin göz ardı edildiğini gösteren sonuçlar doğurmuştur.

Batı açısından Türkiye'nin nasıl ve nerede görüldüğü de benzer bir yaklaşımı ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye, Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe karşısında aradığı Batı desteğini sağlamak için stratejik konumunu ön plana çıkarmaktaydı. Keza NATO üyeliği sürecinde ve sonraki gelişmelerde de Türkiye yine sahip olduğu stratejik konum olan Avrupa ile Asya arasındaki kilit konumunu öne sürmekte, Batı ile Ortadoğu arasında gerek coğrafi gerekse kültürel olarak bir köprü olabileceğini, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya inme çabalarının önünde bir set olduğunu pazarlık konusu etmekteydi. Bununla uyumlu bir şekilde 'Batı' da Türkiye'yi stratejik konumuyla değerlendiriyor, ona göre rol biçiyor, örneğin 'Türkiye ve Yunanistan' olarak bu stratejik değere anlam veriyordu. Türkiye kendi güvenlik endişeleriyle yardım talep ediyor, Truman doktrini kapsamındaki yardımlar 'Türkiye ve Yunanistan'a yapılıyordu. Türkiye NATO'ya eşit bir üye olarak başvuruyor, NATO'ya 'Türkiye ve Yunanistan' birlikte alınıyordu. Keza Kuzey Kuşağı çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan, Yugoslavya'nın Sovyet etkisinden kurtulması adına Balkan Paketi'nin birlikte kuruyorlardı. Ortadoğu'nun Sovyet etkisinden korunması ve Batı ile yakınlaştırılması için köprü vazifesi de 'Türkiye ve Pakistan', 'Türkiye ve Irak' şeklinde düşünülmüş paktilarla hayata geçiyordu.

Bu durum, Türkiye'nin eşit şartlarda kabul edilmiş bir müttefik olarak görülüp görülmediğinin sorgulanmasına neden olmalıdır. Zira Türkiye'ye bir müttefik olarak böylesine önemli görevler yüklenilirken, aslında hiçbir zaman tam manasıyla güvenilmediği ve eşit görülmediği de anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye de bu süreçte güvensizliğin farkında olarak her daim sadık bir müttefik olduğu ispat etmeye çalışan bir görüntü vermektedir. Öyle ki, henüz İngiliz egemenliğinde bulunan Kıbrıs ile ilgili Yunanistan'ın dünya kamuoyunda giriştiği propaganda faaliyetlerine karşılık Türkiye, 1955'e kadar 'Türk-Yunan Dostluğu'nun zeval görmemesi adına herhangi bir hamlede bulunmamış, Adada İngiltere'nin tek egemen güç olduğu beyan etmiştir. Atatürk döneminde kurulmuş olan bu 'dostluk', şimdi Batılı müttefiklerinin birlikte zikretmesi hasebiyle yeni bir evredeydi. Bu dostluğun bozulmaması için çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Söz konusu Batı yaklaşımı daha ziyade ABD'nin tutumlarında gözlemlenmektedir. İngiliz yaklaşımında ise küçük ama önemli nüans farkları mevcuttur. İngiltere, imparatorluk geçmişi ve diplomatik deneyimlerinin de etkisiyle ABD'den farklı yaklaşım sergilemekteydi. Örneğin bir İngiliz stratejik değerlendirmesi olan ODK'da da 'Türkiye ve Yunanistan' denilmekteyse de, Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren bir mesele gündeme geldiğinde, birlikte zikredilen bu iki ülkenin pekâlâ birbirine tamamen zıt pozisyonlara geçebile-

ceğini de öngörülebilmekteydi. Zira İngiliz hafızası Kıbrıs üzerinde kimin ne kadar hak sahibi olduğunu bilmekteydi. Türkiye de bu hafızayı göz önünde bulundurmakta ve buna göre hareket ederek İngiltere ile ters düşmeyen bir politika izlemekteydi. Nitekim Türkiye, ‘Türk-Yunan dostluğu’ mitine, İngiltere’nin Kıbrıs konusundaki tutumunda bir gevşeme görene kadar sahip çıkar-ken, ABD’nin Yunan tezlerine karşı sempati gösterdiğinin sezilmesinden sonra bu dostluk söyleminden vazgeçerek Kıbrıs konusunda kendi tezini üretme gayretine girecektir. Türkiye’nin taksim tezi, Londra ve Zürih Konferansları sürecindeki müzakere unsuru olmuştur.

Kıbrıs konusu Türkiye’nin Ortadoğu politikalarını da etkileyecektir. İngiltere ile uyum sağlayarak hareket etmek isteyen DP yönetimi, ABD’nin İngiltere ile farklılaşan politikalarını Kıbrıs meselesi üzerinden deneyimlen-ken, Ortadoğu’da ise bu iki devletin müttefik oldukları kadar aynı zamanda rakip de olduklarını göz önünde bulundurmaktan uzak bir yaklaşımla hareket etmiştir. Kuzey kuşağı kapsamında geliştirilen yeni ittifaklarda da ABD ve İngiltere tamamen Sovyetler Birliği’ne karşı politikalar üretme konusunda mutabık görünürken, Ortadoğu’ya yönelik belirlenen stratejilerde iki devletin hareket noktaları farklıdır. Türkiye’nin, örneğin Bağdat Paketi’na ABD’nin dahlinin İngiltere’ninkinden daha önemli olduğu kanısıyla hareket ettiği görülmektedir. Ancak ABD’nin Ortadoğu’yla ilgili siyasetinin Sovyetler Birliği’ni çevreleme gibi küresel politikasının bir ürünü olduğu, İngiltere’nin bu bölgeyle ilgili politikalarında eski nüfuz alanlarını muhafaza etmek gibi saiklere dayandığı, dolayısıyla bundan kaynaklı farklılıkların olabileceği Türkiye’nin çok fazla hesaba katmadığı bir durumdur. NATO üyeliğiyle edinilen ‘Batılı’ kimlik ve Sovyetler Birliği’nden duyulan endişe, DP’nin ikinci döneminde de Türkiye’nin bölge politikasındaki en belirleyici unsurlar olurken, Soğuk Savaş’ın yalnızca iki blok arasında ve sistem düzeyinde gerçekleştiği düşüncesi, bu dönemde izlenen Batı eksenli dış politikaya hâkim olmuştur. Bu durumun neticesi de Türkiye’nin dış politikada gittikçe bağımsızlığını kaybederek tek yönlü olarak ABD’ye bağımlı hale gelmesidir.

2.3.1. Kuzey Kuşağı Ekseninde Bölgesel Politikalar

Eisenhower’ın başkanlık vazifesinde gelmesinden sonraki dönemde ABD Ortadoğu’da daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 1953 yılı Mayıs ayındaki 20 günlük Ortadoğu turu sonrasında Mısır, Suriye ve Ürdün’ün Sovyetler Birliği’nden ve Komünizm yayılmasından endişe duymadıkları sonucuna varmıştır. Bu endişe daha çok Türkiye ve Irak’ta söz konusuydu. Arap ülkelerinin çoğunlukla asıl rahatsızlığı İsrail’in bölgedeki varlığıyla ilgiliydi. Bu çerçevede bölgeye yönelik stratejiler belirlenirken İsrail-Arap sorunu konusunda tarafsızlık söylemleri, Süveyş konusunda sömürgecilik karşıtı söylemler güdülerken Arap ülkelerinin gözün-

de olumlu bir imaj yaratılmalıydı.⁴⁸ İngiltere'nin projelerinde ön görülen bir Ortadoğu savunma teşkilatı kısa vadede mümkün görünmemekteydi. Bunun yerine Sovyet tehdidinden endişe duyan Kuzey Kuşağı ülkelerinin öncülüğünde, bölgesel paktlar kurulması gerekiyordu. Türkiye, Ortadoğu ile Batı savunma sistemi arasında bir köprü olabilecek durumdaydı. Pakistan da insan gücü bakımından önemli olduğuna göre bu iki devletin girişimiyle pakt fikri harekete geçirilebilirdi.

Dulles'in Ortadoğu turunun son durağı Türkiye olmuştur. Dulles, ilk defa olarak burada Kuzey Kuşağı fikrinden bahsetmiştir.⁴⁹ Menderes-Dulles görüşmesinde Menderes'in "Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin dostluk girişimi karşısında Türkiye sert tutumundan vazgeçmeyecektir, Batı da vazgeçmemelidir..."⁵⁰ mealindeki ifadeleri, Sovyetler Birliği'ne yönelik yaklaşımı ve ABD'yi de bu doğrultuda yönlendirme çabasını göstermektedir. Görüşmede Menderes, Ortadoğu savunmasını Arap ülkeleri olmaksızın yapmak gerektiğini savunurken, Dulles ise en azından Irak'ın da katılması gerektiğini savunmuştur.⁵¹ Dulles ile görüşmesinde Celal Bayar ise, Arap'ların İsrail ve Süveyş'e odaklandığını ve Ortadoğu'nun Komünizm tehlikesine karşı korunmasını önemsemediklerini belirtmiştir. Bir tek Irak'ın daha güvenilir olduğunu belirten Bayar, Arap ülkelerinin sorunları çözülse dahi ABD'nin yanında yer almayacaklarını söylemiştir.⁵² Gerek Menderes, gerekse Bayar'ın görüşlerinden anlaşılan, Türkiye'nin Ortadoğu savunması için Arap ülkelere güvenmeyen bir tutuma sahip olduğudur. ABD ise Arapsız bir Ortadoğu savunmasının ne kadar anlamlı olacağı konusunda şerh düşmüştür.

İngiltere'nin öncülük ettiği ODK ve ODSO projelerinin başarılı olamamalarında en az Mısır'ın tutumu kadar etkili olan bir diğer husus, ABD'nin İngiltere'nin bu projelerine en başından beri temkinli yaklaşması olmuştur. ABD bu projelere görünürdeki desteğini 1953'te tamamen çekerek, Sovyetler Birliği'nin güneyine yönelik kendi projelerini üretmeye başlamıştır. Dulles, Ortadoğu'nun savunulması için, İngiliz projelerindeki Mısır'ın kilit konumda olduğu fikrini kabul etmemekteydi. Evet, Mısır önemliydi. Ancak Komünizmle mücadelenin yolu Kuzey Kuşağında yapılacak yeni ittifaklar zinciriyle mümkündü. ABD'nin 4 yıllık Ortadoğu stratejisini içeren ve Temmuz 1953'te hazırlanan NSC 155/1 raporunda, İngiltere ile bölge ülkelerinin sorunlarını ve Arap - İsrail çatışmasını çözmek başlıca konulardandır.⁵³ Bu çerçevede Ortadoğu stratejisinde Türkiye'nin merkeze alındığı Kuzey Kuşağı'nın oluşturul-

⁴⁸ Sever, a.g.e., s. 107-108

⁴⁹ Gencer Özcan: "Ellili Yıllarda 'Dış' Politika", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yay., 2015, ss. 97-150, s. 126

⁵⁰ Sever, a.e., s. 109

⁵¹ Yeşilbursa, a.g.e., s. 114-115

⁵² Yeşilbursa, a.e., s. 115

⁵³ Yeşilbursa, a.g.e., s. 119

ması fikri çok daha gerçekçi ve makul bulunmuştur. Buna göre İngiltere kendi nüfuzunu ve çıkarlarını korumakla ilgilenmekteydi. ABD ise daha geniş bir yaklaşımla hareket etmek zorundaydı.

Türkiye'ninse bu dönemde ne Filistin meselesi, ne Süveyş'te Mısır'ın durumu ve ne de benzeri Ortadoğu konularında Arap ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerini önemseyen bir yaklaşımı söz konusudur. Sovyetler Birliği de Stalin sonrası barışçıl söylemleriyle artık bir tehdit unsuru olarak görülmeye-bilirdi. Keza artık NATO üyesi olmuş ve Batı ile ittifak halinde, olası tehditlere karşı savunmasız bir pozisyonda olmayan bir Türkiye söz konusudur. Burada güvenlik olgularından öte, Batılı kimliğine kavuşmuşluk durumu etkilidir. Bununla birlikte realist bir bakışla bakıldığında, akla Türkiye'nin bölgede kendi hegemonyasını kurmaya mı çalıştığı sorusu gelmektedir. ABD de Türkiye'nin bölgeyle ilgili çeşitli taleplerine çoğu zaman temkinli yaklaşmış, hemen hiçbir talebini tam olarak istediği gibi, istediği zamanda yerine getirmemiştir. Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı NATO'ya girmişti. Şimdiyse özellikle Mısır ve Suriye'nin bu endişeyi paylaşmamasından dolayı güneyinin Sovyet etkisine açık olduğu düşüncesiyle, söz konusu tehdidin arttığı endişesiyle hareket etmekteydi.

1953 Haziran'ında Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa'ya Ortadoğu'da bir savunma organizasyonu kurulmasını öneren bir memorandum göndermiştir.⁵⁴ Memorandumda, Ortadoğu'yu uzun ve belirsiz bir dönem için boş bırakmanın son derece tehlikeli olacağı ifade edilmekteydi. Buna göre Arap devletleri, kendilerine gösterilen ilgiye dayanarak Ortadoğu'nun savunulması konusunda, kendileri istemezlerse hiçbir şeyin yapılamayacağını düşünerek bir uzlaşmazlık politikası yürütmekteydi. Onları daha mantıklı bir yola sevk etmek için böylesi bir düşüncüyü bertaraf etmek gerekliydi. Bu nedenle plana onlarsız başlamak yararlı olacaktı. Ayrıca Türkiye'ye göre Arap devletleri Sovyetler Birliği ile anlaşma tehdidini kullanarak Batı'yı daha ödün verici olmaya zorlayabileceklerine inanıyorlardı. Onlarsız girişilecek bir hareketse, böyle tehlikeli bir oyunun kesinlikle yararsız olduğunu gösterecekti. Eğer organizasyon kurulursa Arap devletleri Batının niyetinin ciddi olduğunu anlayacaklardı. Arap ülkelere karşı ancak ve ancak böyle bir yaklaşımla kurulacak olan hazır bir organizasyon çekici gelecek ve ikna edici olacaktı.⁵⁵ Dulles ise, Ulusal Güvenlik Konseyinde Kuzey Kuşağı projesini gündeme getirirken kurulacak olan paktın Batılılarca değil, bizzat bölge ülkelerince kurulması gerektiğini söylüyordu.⁵⁶

Kuzey Kuşağı çerçevesinde ABD'nin teşvikiyle Ortadoğu'da, 1954 Türkiye-Pakistan Anlaşması ile bölgesel bir girişim Türkiye'nin öncülüğünde

⁵⁴ Sever, a.g.e., 110-112

⁵⁵ Sever, a.e., s. 112-113

⁵⁶ A.e., s. 114

başlatılmış olacaktır. Diğer yandan, Balkan Paktı ile Güneydoğu Avrupa'daki Yugoslavya da, NATO ile SEATO arasındaki bu kuşağın zincirine eklenecektir. Balkan Paktı'na da yine Türkiye önyak olarak Batı adına bölgenin öncülüğünü yapacaktır. Bağlantısızlar konferansına Batı adına katılmakla Türkiye, artık tamamen Batı camiasının bir parçası olduğu varsayımını benimsediğini gösterecektir.

2.3.1.1. Balkan Paktı

1953 Ocak ayında Dışişleri bakanı Köprülü'nün Yugoslavya ziyaretinin amacı, bu ülkeyi Sovyetler Birliği karşısında Batı ittifakına çekecek bir ittifak kurulmasıydı.⁵⁷ Zira Köprülü'nün bir sonraki durağı Atina olacak, bir Türk-Yunan-Yugoslav işbirliği için zemin hazırlanacaktır. Neticede Yunanistan ziyaretinden sonra bir üçlü Balkan Paktı kurulması konusunda anlaşmaya varılmış, Şubat sonunda Ankara'da Balkan Dostluk Paktı imzalanmıştır.⁵⁸ Pakta göre dışarıdan gelen bir saldırı halinde taraflar ortak karar alacaklardı. Ağustos 1954 Bled Anlaşmasıyla bu anlaşma pekiştirilmiş, ekonomik ve askeri işbirliğini öngören ve NATO ile uyumlu çalışacak Balkan Paktı kurulmuştur.⁵⁹ Böylece pakt askeri bir ittifaka dönüşmüştür.

Türkiye'nin Bled Konferansı sürecindeki temel endişesi NATO ile çelişmeyen bir ittifak kurulmasıdır. Konferans için 17 Temmuz tarihi düşünülmüş, ancak Türkiye NATO müttefiklerinin Balkan Paktı konusunda rızalarını almak için konferansı geciktirmiştir.⁶⁰ Balkan Paktı'nın NATO ile ilişki biçiminin ne olacağı merak konusuydu. Zira paktın iki üyesi olan Türkiye ve Yunanistan NATO'ya üyeydi. Menderes'in Yunan gazetesi Akropolis'e verdiği bir mülakatta Yugoslavya için önerisi, Balkan Paktı'nın NATO'yla birleştirilmesinden ziyade entegrasyonunun sağlanması şeklinde olmuştur.⁶¹ Yani Sovyetler Birliği'ne karşı mesafeli bir tutum sergilemeye ikna edilen Yugoslavya NATO'ya girmeye zorlanmamalıydı. Aslında bu yaklaşım Yugoslavya'nın politikasıyla da uyumluydu. Zira Yugoslavya lideri Tito, Sovyetler Birliği karşısında temkinli olmakla birlikte Batı ile göbek bağı kurmak değil, yalnızca devletin güvenliğini sağlamak adına bir ittifak kurmak düşüncesindeydi. Balkan Paktı üyeliğiyle de askeri ve ekonomik yardım sağlanarak Batı güvencesi sağlanmış oluyordu.⁶² Yugoslavya bu hareketle hem NATO'ya katılmamış hem d aldığı yardımlarla manevra alanını genişletirken Türkiye ise

⁵⁷ *Milliyet*, 17.01.1953

⁵⁸ *Milliyet*, 28.02.1953

⁵⁹ "Balkanlar: Yerine Konan Halka", *Akis*, Sayı: 13, 7 Ağustos 1954, s. 15

⁶⁰ "Balkanlar: İttifak Yolunda Duraklama", *Akis*, Sayı: 11, 24 Temmuz 1954, s. 11-13

⁶¹ Mücahit Toprak: "Entegrasyon", *Akis*, Sayı: 5, 12 Haziran 1954, s. 11

⁶² A.y.

Yugoslavya'nın Batı camiası içinde yer almasını sağlayarak Batı adına giriştiği rolü yerine getirmiş oluyordu.⁶³

Kurulan Daimi Konseyin ilk toplantısı 28 Şubat - 2 Mart 1955'te yapılmıştır. Burada özellikle Türkiye ve Yugoslavya arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bunda Sovyetler Birliği'nin Stalin'in ölümünden sonra değişen tavırlarının etkisi olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği bu süreçte barışçıl söylemler geliştirmeye başlamış, bu bağlamda Türkiye üzerindeki toprak taleplerinden vazgeçtiğini ve Boğazlar konusundaki isteklerini yumuşattığını belirten notasını 30 Mayıs 1953'te göndermiştir.⁶⁴ Sovyetler Birliği'nin yalnızca Türkiye karşısında değil, dünya genelinde sürdürdüğü yumuşama tavrı genel anlamda memnuniyetle karşılanırken, yine de Türkiye ihtiyatlı bir tutum sergilemeye devam etmiştir. Yugoslavya'da ise durum Türkiye'den farklı olmuş, Sovyetler Birliğinin barışçıl girişimleri neticesinde aralarındaki sorunlar büyük ölçüde çözülmüştür. Ayrıca Tito'nun politikası bu dönemde ortaya çıkan Bağlantısızlar hareketine meyyalken, Türkiye ve Yunanistan ise Batı bloğuna bağlı kalmayı tercih etmiştir. Kısacası Yugoslavya geçici bir güvenlik arayışı ile Balkan Paketi'ne girmiş, 1955 yılında ise Sovyetler Birliği ile resmen anlaşarak endişelerini bertaraf etmiştir.⁶⁵ Bundan sonraki süreçte benimsediği Bağlantısızlık politikası gereği iki bloğa da mesafeli bir tutum takınması, Yugoslavya'nın Batı ile entegrasyonunu sağlayacağı düşünülen Balkan Paketi'ni artık anlamsız kılmıştır.

Bu süreçte Yunanistan'ın uluslararası kamuoyunda Kıbrıs meselesini gündeme getirmesi, imzalanan bu ittifakı tehlikeye sokan bir diğer durum olmuştur. Türkiye ise Balkan Paketine hanel gelmemesi düşüncesindedir. Yunanistan Kıbrıs nedeniyle Türkiye ile mesafeli bir tutum geliştirirken Yugoslavya ve Mısır ile ikili ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmüştür. Dolayısıyla Ortadoğu gelişmeleri karşısında Mısır'a yakın bir tutum sergilemiştir. Bu nedenlerle Balkan Paketi, aslında ilk toplantısından itibaren kadük durumunda kalmıştır.

1956'ya gelindiğinde Bağlantısızlığı tercih eden Yugoslavya'nın ABD'den istediği krediyi kolayca alabildiği, buna mukabil Türkiye'nin 300 milyon Dolarlık kredi talebinin bin bir gerekçeyle reddedildiği görülmektedir.⁶⁶ Batıya zaten sıkı sıkıya bağlı olan Türkiye'nin, kredi verilmesinde sadık bir müttefik olarak kalacağı düşüncesi ABD için bir rahatlık sağlarken, Yugoslavya ise Bağlantısız olarak Batı'nın da Doğu'nun da kendine çekmeye çalıştığı bir devlet olmuştur. Akis dergisindeki yazısında Aydemir Balkan: "Balkan Paketi ile Batıdan yardım alan, prestiji yükselen Tito oldu. Türkiye'ye

⁶³ "Kuvvetlenen Zincirler", *Akis*, Sayı: 9, 10 Temmuz 1954, s. 10

⁶⁴ Bkz. yuk. "Sovyetler Birliği Karşısında Türkiye"

⁶⁵ *Milliyet*, 04.06.1955

⁶⁶ Balkan: "Tito, Menderes ve 300 Milyon Dolar", *Akis*, Sayı: 98, 24 Mart 1956, s. 18-19

ise başkaları için ateşten kestane çekmek düştü”⁶⁷ şeklinde yotrumlamıştır. Aynı süreçte Tito, Bağdat Paktı’nı eleştiren açıklamalar yaparken, Balkan Paktı’nınsa askeri yönünün bittiğini açıklamıştır.

Yugoslavya’nın bu süreçte İtalya ile Trieste konusunda anlaşmazlığı söz konusudur. BM’de ve uluslararası alanda sürekli bu konuyu gündeme getirerek kendi lehine bir çözüm arayışı içinde olmuştur.⁶⁸ Benzer bir durum Yunanistan’ın Kıbrıs konusundaki tutumunda da geçerlidir. Yugoslavya Balkan Paktı ile Batıya karşı bir yakınlık sağlayabilmiş, Bağlantısızlık politikasıyla da iki blok arasında manevralar yaparak kısa vadeli diplomatik başarılar elde etmiştir. Ancak Batı’dan kredi ve yardımlar almayı başarabilmiş olsa da Trieste nihai olarak İtalya’da kalmıştır. Bu konuda İtalya’nın başarısından ziyade yine Yugoslavya’nın bu politikaları etkilidir. Nitekim Batı, kendisine yakınlaştırmak için dünyada önemli bir yer işgal eden Bağlantısız bir devlete kredi ve yardım kapılarını açarken, Akdeniz’de stratejik bir öneme sahip olan Trieste konusunda taviz veremeye yanaşmamıştır.

Benzer politikalar izlemek isteyen Yunanistan’ın durumu ise farklıdır. Zira kendisi ilânihaye Batı bloğunun bir üyesidir. Kıbrıs konusunda Batı içindeki müttefikleri olan İngiltere ve Türkiye ile karşı karşıya gelmiştir. Nitekim bu meselenin bir BM meselesi olmasının önlenerek İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında halledilmesi gereken bir konu haline gelmesi de İngiliz diplomasisinin marifetidir. Türkiye de Adada İngiliz hâkimiyeti sürdüğü müddetçe bu konunun İngiltere’nin iç meselesi olduğu görüşüyle hareket etmiştir. Bu bakımdan Yugoslavya’nın veya Mısır’ın Batı’dan kredi alabilirken, zaten birçok kaleme yardım gören Türkiye’nin aynı kolektif kimlik içinde yer aldığı ABD’den kredi talebinin geri çevrilmesiyle Yugoslavya’nın kredi talebinin karşılık bulması aynı kulvarda görülmemelidir. Tüm bunlarla birlikte Türkiye’nin Batı’ya olan tek yönlü bağlılığının pekişmesi ve alternatif diplomasi seçeneklerini değerlendirmemesi üzerine düşünülmeye değer bir konudur.

2.3.1.2. Ortadoğu’da Bir Pakta Doğru

1954 Temmuz’unda Arap ülkelerindeki elçi ve mümessillerle yapılan Ankara toplantısı köklü bir dış politika değişiminin ilk göstergelerindedir. Zira Mayıs 1954 seçimlerinden sonra dış politikanın daha dinamik bir hale geçtiği gözlemlenmektedir. DP iktidarında Türkiye, Batı camiası içinde yer alan ve kalkınma hamlesi yapan devletlerin Amerikan yardımlarıyla bunu başarabildikleri düşüncesiyle hareket ederken siyasi ve ekonomik olarak ABD’den yardım alanlar arasında ilk sıralarda olmamıştır. Menderes’in 1954 Haziran’ındaki ABD ziyaretinde bu konular görüşülmüş, müzakerelerin neti-

⁶⁷ Balkan, a.y.

⁶⁸ “Kıbrıs Meselesi: Herkes Konuşuyor, Biz Hariç!”, **Akis**, Sayı: 15, 21 Ağustos 1954, s. 7-8

cesinde ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımlarının hızlanarak devam edeceği taahhüt edilmiştir.⁶⁹ Bu görüşmelerde alınan kararların neticesinde Türkiye kendi bölgesinde ABD'nin dünyada oynadığı 'birleştirici' rolü oynamaya başlamıştır. Türkiye-Pakistan Paketi, Balkan askeri ittifakının kurulması, Arap ülkelerini Batı ile yakınlaştırma ve Batıcı bir çatı altında toplama gayreti, yine bu günlerde yapılan ziyaret vesilesiyle Libya ile yakınlaşma çabaları da ABD'de varılan prensip kararlarının tatbiki olarak değerlendirilebilir.⁷⁰ Ankara'daki büyükelçiler toplantısı da bu yeni politikanın esaslarının tespiti için yapılmıştır.

2.3.1.2.1. Türkiye-Pakistan Anlaşması

Dulles'in Ortadoğu gezisi sonucu edindiği izlenimleri Kuzey Kuşağın-daki devletlerin Sovyet endişesi yaşadıklarını göstermiştir. Arap ülkeleri ise genel anlamda böyle bir endişeyi paylaşmamaktaydı. Dolayısıyla onları Sovyetler Birliği karşısında tek çatı altında toplamak pek mümkün görünmüyordu. Bununla birlikte Ortadoğu coğrafyası Batı için önem arz ediyordu. Ortadoğu'da kurulacak bir teşkilatın bölge devletlerinin kendi rızalarına dayanması ve doğrudan Batılı bir devlete bağlı olmaması gerekiyordu. Bu bağlamda Türkiye ile Pakistan bir pakt yapabiliirdi. Pakistan'ın gönüllülüğü de Ortadoğu savunması yahut Sovyet endişesi kaynaklı değil, Keşmir sorunu başta olmak üzere, daha ziyade Hindistan ile yaşadığı gerilimlerde güçlü bir destek arayışından kaynaklanmıştır.⁷¹ Nitekim 1954 Mayıs'ında ABD ile imzaladığı yardım anlaşmasına Pakistan ülkede herhangi bir üs kurulmaması gibi şartlar koşarken, ABD de ekonomik ve askeri yardım karşılığında Pakistan'ın bölge savunmasına katılması koşulunu koymuştur.⁷²

Söz konusu zaman diliminde ABD'nin Güneydoğu Asya'da SEATO'ya (Güneydoğu Asya İşbirliği Projesi) ağırlık vermesi söz konusudur. Hindini üzerindeki anlaşmayla Vietnam Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kuzey Vietnam Komünistlere bırakılırken, Güneyliler ise anlaşma gereği herhangi bir uluslararası anlaşma veya pakta giremeyeceklerdi.⁷³ Dolayısıyla ABD, artık burada bir üs edinme gibi bir şans kalmadığından SEATO'ya ağırlık vererek bölgesel projeler üzerinden bir dünya siyaseti izlemeye başlamıştır. Pakistan'ın Ortadoğu bölgesel işbirliğine çekilerek desteklenmesi de ABD'nin bu yeni stratejisi açısından anlamlıydı. Nitekim Kuzey Kuşağı Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisiydi. NATO ile SEATO arasında eksik

⁶⁹ **Akis**, Sayı: 5, 12 Haziran 1954, s. 7

⁷⁰ "Dış Politika: Dünya Karşısında Türkiye", **Akis**, Sayı: 11, 24 Temmuz 1954, s. 8-9

⁷¹ Mustafa Bostancı: "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paketi", **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, ss. 171-184

⁷² Sever, a.g.e., s. 120

⁷³ "Uzak Doğu: Hindini'de Mütareke", **Akis**, Sayı: 12, 31 Temmuz 1954, s. 11-14

halkanın tamamlanması ise Pakistan'ın da dâhil olduğu bir Ortadoğu Pak-tı'ndan geçiyordu.

Nisan 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan Karaçi anlaşma-sının bir dostluk anlaşması olmanın ötesinde herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Bununla birlikte bu şekilde Bağdat Paktı'na giden sürecin ilk adımı atılmıştır. Aralık 1953'te gerçekleşen Pakistan-ABD teknik ve ekonomik yardım anlaş-ması sonrası gerçekleşen bu anlaşmayı, Mayıs 1954'te ABD-Pakistan karşı-lıklı savunma ve yardım anlaşması izlemiştir.⁷⁴ Yani ABD taahhüdünü yerine getirerek Pakistan'a vaat ettiği yardımları gerçekleştirmeye başlamıştır.

19 Şubat 1954'teki Türkiye-Pakistan Dostluk ve İşbirliği Mutabakatı-nın, Batı dünyasının savunmasında askeri bir boşluk arz eden Ortadoğu'da bir bölge savunma sisteminin temeli olmaya namzet olduğu biliniyordu. 25 Şu-bat'ta Eisenhower yönetiminin Pakistan'a askeri yardım kararı bu anlaşmayı takip etmiştir. 18 Mart tarihli Sovyet notasında ise “telaşlı ve asabi” bir dil olduğu gözlemlenmiştir.⁷⁵ Ancak bu teşebbüsün ilk etapta NATO gibi başka bir sisteme raptedilmesi gibi bir iddiası yoktur. Bölge devletlerinin kendi sa-vunmaları için iştirak edebilecekleri kolektif bir güvenlik paktı olarak sunul-muştur. Akis dergisinde Türk-Pakistan işbirliğiyle kurulmak istenen yeni sis-temin ‘iyi niyetli’ olduğu ve iyi niyetli ülkelere açık olduğu ifade edilmekteydi:

“Bölge devletlerinin küçük menfaat ve ihtiraslarından vaz-geçerek müşterek savunma ve işbirliği adına bu iştirake sahip çık-malarıyla... Hint denizinden Şimal denizine yarımından korkmayan milletlerin teşkil edecekleri sulhsever cephe içinde Türkiye de ken-dinden emin olacaktır...”⁷⁶

Mezkûr ‘iyi niyet’ Batı ile uyumlu, Sovyetler Birliği'ne karşı kendini konumlandıran bir yaklaşıma sahip olmak demektir. 1954 yılında Türkiye'de yalnızca iktidar değil, muhalefet partileri ve muhalif basın da bu yaklaşıma sahiptir. Bağdat Paktı'na giden yolda Pakistan işbirliğiyle temelleri atılan sisteme gayet olumlu anlamlar yüklenirken Arap şüpheleri ise sert bir dille eleştirilmiştir. Dergide kurulmak istenenin: “kimseye yönelmemiş ancak çok kimseye fayda sağlayacak” bir sistem olduğu, buna mukabil “yıkılmasından korkulan Arap Birliği'nin ise kimseye fayda sağlamadığı” gibi: “tek ortak noktası olan İsrail karşıtlığının da kimseye fayda vermeyeceği” söylenmektedir.⁷⁷

⁷⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 54

⁷⁵ “Diplomasi: Türkiye-Pakistan”, **Akis**, Sayı: 6, 19 Haziran 1954, s. 11-12

⁷⁶ “Bütün İyi Niyetlere Açık Bir Sistem”, **Akis**, Sayı: 6, 19 Haziran 1954, s. 13

⁷⁷ “Arap Birliği”, **Akis**, 19 Haziran 1954, s.12

Pakistan'dan sonra İran'ın da Kuzey Kuşağı projesi kapsamında Ortadoğu'da Batı ile işbirliği halkası içinde yer alması gerekmektedir. Zira 1952'de Musaddık'ın devrilmesinden sonra İngiliz petrol şirketleri ile anlaşma hemen olmamıştır. 1954 Ağustos'u itibariyle bu konuda bir neticeye varılmaya başlanırken, Amerikan yardımları da İran için bu tarihten itibaren söz konusu olmuştur.⁷⁸ Böylece İran'ın Türkiye-Pakistan Paketi'ne yakınlaşması kolaylaşmaya, bu vesileyle de Kuzey Kuşağının İran halkası zincire eklenmeye müsait hale gelmeye başlamıştır. Makro ölçekte ise gerçekleşen şudur: ABD, Pakistan ve İran'a yardımlarda bulunarak Sovyetler Birliği'nin bu süreçte yaptığı Uzakdoğu hamleleri ile sağladığı üstünlüğü karşısında Ortadoğu'da güçlü bir yapılanma oluşturarak karşılık vermeye çalışmaktaydı.

1955 Şubat ayındaki Celal Bayar'ın Pakistan ziyareti bir Türk devlet liderinin ilk resmi ziyareti olarak önemlidir.⁷⁹ Bu ziyareti asıl önemli kılan husus ise Türk-Pakistan Paketi'nin ilerde ekleneneceği Türk-İrak Paketi'nin gerçekleştiği süreçte gerçekleşmesiydi. Zira Türk-Pakistan anlaşmasıyla ilk adımı atılan yapılanmanın Bağdat Paketi sürecine evrilmesi Türk-İrak Paketi ile gerçekleşecektir.

2.3.1.2.2. Türkiye-İrak Anlaşması

Bağdat Paketi'ne giden süreçte asıl önemli merhale Türkiye-İrak anlaşması olmuştur. Irak ile ABD arasında 20 Nisan 1954'te yapılan askeri yardım anlaşması hususunda Arap Birliği'nin çekinceleri olmuştur. Nâsır'ın karşıt kampanyalarından çekinilse de, 1954 Ekim'inde Mısır'ın İngiltere ile Süveyş konusunda bir anlaşmaya varması, Irak'ı bu konuda daha rahat hareket etmeye yöneltmiştir. Aynı tarihlerde İngiltere'de girişimlerde bulunan Irak başbakanı Nuri Sait, Adnan Menderes ile İstanbul'da bir araya gelerek gayri resmi buluşmuş, bir Ortadoğu Paketi için neler yapılabileceğini istişare etmişlerdir.⁸⁰ Nisan'dan itibaren ABD'den yardım almaya başlayan Irak Başbakanının: "Hür milletleri birbirine bağlayan paktlar zinciri her gün yeni bir halka almaktadır. Bu zincir Uzak Şarka kadar uzanmalıdır ki sulh ve selamet tahakkuk etsin"⁸¹ ifadeleri, bu zincire Irak'ın da katılacağını işaret etmiştir.

Bu görüşmeden sonra ABD'nin de içinde bulunduğu bir Ortadoğu savunma teşkilatı kurulacağı iddiaları, Amerikan Dışişlerince yalanlamıştır. Türkiye'de ise, ABD'nin teşvik ettiği bir savunma paktına ABD'siz olarak girilmesinin ne kadar doğru olacağı tartışma konusu olmuştur.⁸² ABD'nin

⁷⁸ "Ortadoğu: Yeniden Fıskıracak Petrol", *Akis*, Sayı: 13, 7 Ağustos 1954, s. 13

⁷⁹ "Riyaseticumhur: Dost Pakistan'da On Gün", *Akis*, Sayı: 42, 26 Şubat 1955, s. 9

⁸⁰ "Zincir Kuvvetleniyor", *Akis*, Sayı: 23, 16 Ekim 1954, s. 10

⁸¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 55

⁸² "Mısır: 10 Kurşunun Neticesi", *Akis*, Sayı: 26, 6 Kasım 1954, s. 23-24

bilfiil içinde bulunmayacağı bir pakt sakıncalı olabilirdi. Ancak bu türden eleştiriler çok yankı bulmamış, pakt gerçekleştirildiğinde iktidar çevreleri gibi muhalefet çevreleri de Batılı anlamda önemli bir adım atıldığına kani olmuşlardır.

1955 Ocak ayında Menderes'in Bağdat'a yaptığı seyahat, Nuri Sait'in davetine icabetle sınırlı ve sadece Irak'a yapılacakmış gibi görünse de genel anlamda bir Ortadoğu turuna dönüşmüştür. Türkiye bu dönemde Arap âlemi ile dostluğunu Irak ve bu süreçte ilişkilerde yumuşama yaşanan Mısır üzerinden kurmaya çalışmıştır. Menderes'in seyahatinden önce Irak'a ve Mısır'a iyi niyet heyeti olarak giden gazeteciler, özellikle Mısır'la ilgili gözlemlerini aktarırlarken dostluk söylemleri kaleme almışlardır.⁸³

Arap ülkeleri, Ortadoğu savunması için bir teşkilat olacaksa Arap Birliği temelinde olmalı görüşündeydiler. Menderes ise Bağdat ziyaretinde Arap Birliği dışında bir işbirliğine girmenin Arap Birliği'ne hanel getirmeyeceğini anlatmaya çalışmıştır. ABD ve İngiltere'nin kurulacak bu sisteme katılması ilk başta mümkün değildi. Bu yüzden Batı ile yakınlaşmanın ilk merhalesi Türkiye ile yakınlaşmaktı.⁸⁴ Ancak Arap ülkelerinin istediği, Batı temelli bir işbirliği gerçekleşecekse burada ABD'nin bizzat katılımının olmasıydı. Aslında Türkiye de bunu şart olarak görmekteydi. Böylece 1955 yılı başlarında Türkiye ile Arap ülkeleri arasında bağlar Batı merkezli bir ittifak çerçevesinde yeniden kurulmuş olacaktı. Ancak bu şimdilik sadece 'platonik' olarak telakki edilebilirdi.⁸⁵ Zira neticelenmek şöyle dursun, henüz başlamamış bir yakınlaşmanın ilk adımları atılıyordu.

Ortadoğu seyahatine Menderes, Hariciye Umum vekili (Dışişleri Müşşarı) Muharrem Nuri Birgi dışında herhangi bir yetkiliyi yanına almayarak ve herhangi bir anlaşma imzalamak üzere değil, daha ziyade iyi niyet ziyareti amaçlı çıkmış gibi görünüyordu. Fakat seyahat devam ederken Amerikan, İngiliz ve İsrail elçileri Fatin Rüştü Zorlu'yu aynı gün içinde ziyaret etmişlerdi.⁸⁶ Aynı günün akşamında Zorlu'nun Irak'a, Menderes'in yanına hareket etmesi, bu görüşmelerin neyle ilgili olduğu konusunda bir fikir vermekteydi. Nitekim Menderes'in Irak Meclisine hitap ettiği günün akşamında yayınlanan tebliğde, iki ülke arasında "Birleşmiş Milletlerin 51. maddesinden derpiş edilen meşru müdafaa hakkına dayanarak aralarında tedefüi bir pakt imzalayacakları"⁸⁷ belirtiliyordu. Savunma konusunda işbirliği öngörülen pakt, Türk-Pakistan anlaşmasından bir adım öne geçerek başka ülkelerin iştirakine de

⁸³ "Dış Politika: Bir Politikanın Başarısı", **Akis**, Sayı: 34, 1 Ocak 1955, s. 9-10

⁸⁴ "Arap İçi Mi Arap Dışı Mı?", **Akis**, Sayı: 35, 8 Ocak 1955, s. 8-10

⁸⁵ "Türkiye-İrak Görüşmeleri", **Milliyet**, 11 Ocak 1955

⁸⁶ "Demokrasi: Amerika ve Biz", **Akis**, Sayı: 36, 15 Ocak 1955, s. 5-6

⁸⁷ "Yeni Bir Pakt", **Akis**, Sayı: 36, 15 Ocak 1955, s. 10

açık bulunacaktı. Ayrıca paktın bölge içi ve bölge dışından gelecek saldırılara karşı da işbirliğini içereceği ifade edilmiştir.

Irak dönüşünde Suriye ve Lübnan'ı ziyaret eden Menderes, Lübnan'ın tereddütlü, Suriye'nin ise pakt girişimine karşı tepkili olduğunu gözlemlemiştir. 14 Ocak'ta Suriye Başbakanı Faris el Huri ile görüşmüş, aynı gün Lübnan'ı da ziyaret etmiştir.⁸⁸ Lübnan Dışişleri Bakanı Nakkaşi, sonraki gün yaptığı açıklamada, Türkiye'nin İsrail ile benzer bir anlaşma yapmayacağını taahhüt ettiğini, bununla birlikte Lübnan'ın Türk-İrak Paktı'na katılması için Arap Birliği'nin onayının gerektiğini belirtmiştir.⁸⁹

Nuri Sait, Türk-İrak Paktı'na yönelik Mısır'dan yükselen itirazlar üzerine Arap Birliği'ne aykırı davrananın asıl Mısır olduğunu söylemiştir. Mısır Irak'ı kendi başına Arap Birliği dışında bir ülkeyle anlaşma imzaladığı için eleştirmektedir. Sait de, Arap Birliği üyeleri eğer kendi başlarına başkalarıyla anlaşma imzalamayacaksa neden Mısır'ın İngiltere ile Süveyş anlaşmasını yaptığını soruyordu. Eğer o bir anlaşmanın devamı idiye, Türkiye ile Irak arasında da geçmişte yapılan Sadabat Paktı vardı. Sait'e göre Mısır hareket kabiliyetini kaybettiğinde önünde sonunda Ortadoğu'da kurulacak sisteme dâhil olmaya mecburdu. Pakta Lübnan ve Ürdün dâhil olursa Mısır da katılmak zorunda kalacaktı.⁹⁰

Bu arada Irak, Türkiye ile pakt yapılacağını duyurduktan hemen sonra ABD'den askeri yardım talep etmeye başlamıştır. Nuri Sait: "yüzü garba müteveccih"⁹¹ bir devlet adamıydı. Irak'ta Komünistleri bahane göstererek baskı kurmuş, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri kesmiş, petrol gelirlerinin artması için İngiltere ile birlikte çalışmıştı. Şimdi Türkiye ile pakt imzalayarak ABD yardımları ve Batı yönlülük konusundaki kararlılığını ispat ederken, diğer Arap devletleriniyse karşısına alıyordu. Türk-İrak deklarasyonundan hemen sonra Nâsır Arap Birliği liderlerini toplantıya davet ederek itiraz sesini yükseltmiştir. Menderes ise Mısır'ın bu yaklaşımına teessüf etmiş, bilakis pakta iştirak etmesi için Mısır'a davette bulunmuştur.⁹²

22 Ocak'ta başlayan Arap Birliği Kahire toplantısına Nuri Sait katılmamış, yardımcısı Fazıl Cemali ise gecikmeli olarak katılmıştır. Irak adına Bağlantısızlığın mümkün olmadığını belirten Cemali, BM çerçevesinde Türkiye ile kurdukları yeni ittifakın zaruri olduğunu belirtirken, Nâsır ise Arap devletlerinin farklı devletlerle ittifaka girmemelerini teklif etmiş, fakat buna

⁸⁸ "Başvekil Bugün Suriye'ye Gidiyor", *Milliyet*, 14 Ocak 1955

⁸⁹ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 61

⁹⁰ "Dış Politika: Başarılı İşler", *Akis*, Sayı: 37, 22 Ocak 1955, s. 7-8

⁹¹ "Kapaktaki Başvezir: Nuri Sait Paşa", *Akis*, Sayı: 38, 29 Ocak 1955, s. 10

⁹² *Milliyet*, 20.01.1955

da Suriye, Ürdün ve Lübnan karşı çıkmıştır.⁹³ Ancak Nasır'ın çabaları Ürdün ve Lübnan'ın Bağdat Paktı konusundaki tereddütlerini artırmaya yetmiştir. Nihai olarak Arap Birliği üyeleri Irak'a karşı tavır almıştır.

Arap Birliği toplantısında Nâsır: “Türkiye Irak’a yardım mı edecek? Edebilir mi? Tamamıyla lüzumsuz bir anlaşma...”⁹⁴ gibi ifadelerle pakta ve Türkiye’yi küçümsüyor ve sözüne itimat edilmez bir devlet olarak sunuyordu. Nâsır, Arap dünyasının liderliğine soyunmuştu ve diğer liderlerin farklı görüş beyan etmelerine fırsat vermeyecek şekilde cephesini oluşturmuştu. Akis dergisine göre Nâsır, Irak’ta bir darbe tasarlıyordu, zira Mısır gazeteleri Nuri Sait aleyhinde kampanya başlatmış ve onu Arap davasına ihanetle suçluyorlardı ki bu da dolaylı yoldan ihtilâli teşvik etmek demektir.⁹⁵ Irak halkı da bu kampanyalardan etkilenmekteydi. Nitekim bu süreçten itibaren Nuri Sait ömrünün sonuna kadar bir suikast endişesiyle yaşamıştır. Kahire’de düzenlenen zirveye hasta olduğunu gerekçe göstererek gitmeyen Sait, Mısır’da düzenlenecek bir suikast halinde Nâsır hükümetinin kolayca işin içinden sıyrılarak, suçu Müslüman Kardeşler’e atabileceğini düşünmekteydi. Zira aynı zaman diliminde Müslüman Kardeşler çeşitli suikast girişiminden sorumlu tutulmuş, Nâsır’ı devirmeye çalışmakla suçlanmıştır.⁹⁶

1955 Şubat ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden’in Mısır ziyareti ve Nâsır ile görüşmesi konusunu haber alan Menderes, bütçe müzakereleri devam ederken ani bir kararla pakta akdetmek üzere Bağdat’a gitmiştir. Eden’in programında Ankara ve Bağdat ziyaretleri de mevcuttu ve bu ziyaretler gerçekleştirilmeden pakt akdedilmek isteniyordu.⁹⁷ Eden-Nâsır görüşmesinde ise Türk-İrak Paktı’ndan söz edilmemiştir. Bu gelişme yüzünden ilk etapta İngiltere’nin Bağdat Paktı’nı desteklediğine gönül ferahlığıyla müspet cevap vermek mümkün olmamıştır. Hatta Amerikan himayesinde böyle bir pakt kurulmasına bazı İngiliz çevreleri de karşı çıkmıştır.⁹⁸ Zira İngiltere, bölgede düşmekte olan nüfuzunu ABD’ye kaptırmaktaydı. Fakat pakt imzalandığında Türk basınında, İngiltere ile Pakistan’ın da katılacağı haberleri yer almıştır.⁹⁹

24 Şubat 1955’te, Ocak’taki deklarasyonda öngörülen anlaşma Bağdat’ta imzalanarak Türk-İrak Paktı kurulmuştur.¹⁰⁰ Bundan iki gün sonra an-

⁹³ Gönübol v.d., a.g.e., s. 277

⁹⁴ “Arap Birliği: Bir İhtilal Peşinde”, **Akis**, Sayı: 38, 29 Ocak 1955, s. 17

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ Müslüman Kardeşler’e yönelik Nâsır yönetiminin faaliyetleri konusunda bkz. aş. “Süveyş Krizi”

⁹⁷ “Menderes Bağdat’ta”, **Akis**, Sayı:40, 26 Şubat 1955, s. 9-10

⁹⁸ “Arap Birliği: Eden’in Turnesi”, **Akis**, Sayı:40, 26 Şubat 1955, s. 27

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 25.02.1955

¹⁰⁰ A.y.

laşma, her iki ülke parlamentolarında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece Bağdat Paktı'nın ilk aşaması tamamlanmış oluyordu.

Bağdat Paktı Türkiye'deki çevrelerde Batı yönlü Ortadoğu politikası bakımından hayırhah bir gelişme olarak görülmüştür. Fakat diğer Arap ülkelere rağmen bölgesel bir pakt kurulması fikrini, Batının teşviki bilinmekle birlikte Türkiye kendi başına icra ediyor gibi görünüyordu. Türkiye'nin bu fikrinde, ABD'nin de içinde bulunacağı bir paktın, kendilerine rağmen kurulsa da Arap ülkelerine cazip görüneceği düşüncesi vardı. Şimdi ise ABD'nin katılma ihtimalinin zor olduğu bu paktla Türkiye, gelecek her türlü Arap tepkisi karşısında, Irak ile baş başa kalmaktaydı. İngiltere'nin katılımı da söz konusu tepkileri azaltan değil artıran bir durum olacaktır. Bundan sonraki süreçte bu durumun sakinlerinin farkına varıldığı, bu yüzden ABD'nin bu paktta dâhil olması gerektiği yönünde bir politika izlendiği görülmektedir.

2.3.1.3. Bağlantısızlar Hareketi

Amerikan Başkanı Eisenhower'ın 1955 yılı Noel mesajına son anda eklenen: "Totalitarizm ile hürriyet arasında bitaraflik iddialarının hakkında şüpheye düşmemek elde değildir"¹⁰¹ ifadesi, dünyada hızla yükselen Bağlantısızlık hareketine karşı Batı bloğunun henüz belirginleşmeye başlayan yaklaşımını ifade etmekteydi. Zira bu süreçte sadece gelişmekte olan ülkelerde değil Avrupa'da da, özellikle de Fransa'da, Bağlantısızlık yönünde temayüller dikkat çekecek derecede artmıştır. Bandung'da yapılacak olan zirveden bir süre önce Batı bloğunun Bağlantısızlık konusundaki yaklaşımı Eisenhower'ın ifadeleriyle belli edilirken, Sovyetler Birliği ise bu hareket karşısında ılımlı bir tutum takınarak dünyada oluşan tarafsızlık eğiliminin sempatisini çekmekteydi. Aslında Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu bu 'sempati' nedeniyle de ABD açısından tarafsızlık sakıncalı bir hareket olarak değerlendirilebilir.

18-24 Nisan 1955 Bandung Konferansı'na Türkiye'yi temsilen devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı sıfatıyla Fatin Rüştü Zorlu katılmıştır.¹⁰² Konferans başlamadan önce Nâsır, Türk-Irak Paktı'na karşı kendine taraftar ararken Hindistan'dan destek bulmuştur. Nehru kendi Tarafsızlık politikası çerçevesinde Batı yanlısı Türk-Irak Paktı'nın zararlı olduğu neticesine vardığını bir beyanatta açıklamıştır.¹⁰³ Konferansta Batı âleminin sesini duyurmak vazifesi hemen hemen sadece Türkiye'ye düşmüştür. Pakistan, Irak ve Lübnan Türkiye'ye yakın bir tutum sergilese de, diğer katılımcıların görüşleri ABD ile Sovyetler Birliği'ni aynı kefeye koymaktaydı. Zira bu hareketin özünde "ne

¹⁰¹ "Amerika: Tarafsızlara İhtar", *Akis*, Sayı: 33, 25 Aralık 1954, s. 18-19

¹⁰² Bkz. BCA, 030.18.1.2/144.90.11

¹⁰³ "Afrika-Asya: Bandung'ta Mücadele", *Akis*, Sayı: 50, 23 Nisan 1955, s. 15

Batı de Doğu, üçüncü bir yol mümkündür” şeklinde sloganlaştırılabilecek olan bir düşünce mevcuttur.

Konferansta Nehru, NATO’nun barış için tehlikeli olduğunu söylemiş, Zorlu’nun sert tepkisi üzerine sözlerini geri almak durumunda kalmıştır. Bununla birlikte Zorlu’nun NATO’nun öneminden bahsetmesi de diğer katılımcıların tepkisini çekmiştir. 21 Nisan’da Konferansta yaptığı konuşmada Komünizm tehlikesinden bahseden Zorlu, Tarafsızlığı iyi niyetli fakat yarardan çok zarar getirecek bir davranış olarak nitelemiş ve kınamıştır.¹⁰⁴ Zorlu’nun konuşması, Konferansta Batı yanlıları ile Tarafsızlar arasında bloklaşmaya neden olmuştur. Zorlu: “Barış ve emniyetin teşkili için hürriyet sever milletlerin teşkil ettiği birliğe dayanılmalıdır. Orta yol siyaseti izleyen Çekoslovakya’nın akıbeti ortadadır...”¹⁰⁵ diyerek tarafsızlığın Sovyetler Birliği tarafında olumlu karşılanırsa bile aslında sonunun hüsrana olduğunu iddia etmiştir. Fakat Zorlu’nun bu tutumu, anti-empyralist bir çerçevede ve çift kutuplu sisteme karşı oluşturulmak istenen bu üçüncü bloğu anlamsızlaştırmaya çalışmak olarak yorumlanmıştır.

Türkiye’de Bağlantısızlar, Komünizme meyyal ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenen ülkelerin bir oluşumu olarak görülmüştür. Bandung’da karşı karşıya gelenler de: “Komünist temayüllü tarafsızlar” ile “Komünist aleyhtarı demokrasiler” olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁶ Ancak Konferansta Komünist bir tahakküm söz konusu olmamıştır. Bunda kulis faaliyetleriyle Türk delegasyonunun da hissesi vardır. Zira Zorlu, bu gibi Konferansların nasıl cereyan ettiğini, usul sorunlarının önemini biliyordu. Nitekim Türk delegasyonu aynı zamanda İsrail ve Kuzey Afrika konularında Arap ülkelerini destekleyen bir tutum sergileyerek taraftar kazanmaya da çalışmıştır. Türk basınında da Bandung Konferansı sürecinde Türk delegasyonunun faaliyetleri övülerek anlatılırken, Bağlantısızlığın bir Komünist propagandası olduğu iddia ediliyordu:

“Herkes zannediyordu ki Nehru’nun Tarafsızlık politikası Asyalı ve Afrikalı memleketlerde müspet akisler uyandıracaktı. Bandung’ta görüldü ki bu bir hayalden ve Komünist propaganda-sından başka bir şey değildi... Bilakis bu devletler Komünizm tehlikesini iyi anlamışlardı. İçlerinde gerçekten taraf tutmayanlar vardır ve bunlar Batıya Rusya’dan daha yakındılar... Konferans bunlara cesaret vermiştir...”¹⁰⁷

¹⁰⁴ A.y.

¹⁰⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 77

¹⁰⁶ “Asya-Afrika: Bir Hülyanın Sonu”, **Akis**, Sayı: 51, 30 Nisan 1955, s. 17

¹⁰⁷ “Türkiye Arapların Yanında”, **Akis**, Sayı: 51, 30 Nisan 1955, s. 17

Bu ifadeler, Konferansta Türkiye'nin Batı adına gayet başarılı bir performans sergilediği izlenimi doğurmaktadır. Bu durum, Bandung Konferansı'nın ve Bağılantısızlık hareketinin, Türkiye'deki bağımsız ve tarafsızlık iddiasında bulunan Akis gibi yayın organlarında dahi bir Komünist propagandası faaliyetinden ibaret olarak görüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla DP iktidarının Batı adına bu Konferansta bulunarak söz söylemesine muhalefet partileri dâhil herhangi bir itiraz söz konusu olmamıştır.

Zorlu'nun konuşmaları, Batı adına ve Bağılantısızlık hareketine karşı yaklaşımı dile getirdiği için Türkiye, Batının sözcülüğünü yaparak Konferansı manipüle ettiği ithamlarına maruz kalırken, Konferansın asıl amacına ve ruhuna uygun olan tarafsızlık çerçevesinde hitabet yeteneğini konuşturan Nâsır'ın ise yıldızı daha da parlamıştır.¹⁰⁸ Bu yüzden Bağılantısızlık taraftarı devletlerle Türkiye arasına ciddi bir mesafe girmiştir. Zorlu İstanbul'a döner dönmez yaptığı açıklamada şunları dile getirmiştir:

“Bandung Konferansında, müşterek emniyet sistemlerine mensup memleketlerin nokta-i nazarı galip gelmiştir. Bu Konferansta nazar-ı dikkati celbeden diğer bir husus da Türk, Pakistan, Lübnan, İran ve Libya heyetleri arasında tessüs eden sıkı işbirliği olmuştur.”¹⁰⁹

Bağdat Paktı sürecinde izlenilen politikalarla birlikte düşünüldüğünde Bandung Konferansındaki tutum, Türk dış politikasının Batı ile tam bir paralellik içine girdiğini göstermektedir. Zorlu, 1956 yılı bütçe konuşmasında, Bandung Konferansına Türkiye'nin Batılı müttefiklerin ısrarları üzerine gittiğini söylemiştir.¹¹⁰ Bu durum Türkiye'nin Batı adına bu toplantıya katıldığını ve Batının sözcülüğünü üstlendiğinin resmi belgesi niteliğindedir. Bunun Ortadoğu'daki kaçınılmaz neticesi ise Nâsır ve cephesiyle karşı karşıya gelmek olmuştur.

Nâsır, Komünizm taraftarı olmamakla beraber Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmakta ve Batı çıkarlarına uymayan türden davranışlar sergilemekte de beis görmeyen bir politika izlemekteydi. Benimsediği ve Ortadoğu'da öncülük ettiği Bağılantısızlığı bir 'tarafsızlık politikası' veya 'üçüncü bir yol' olarak değil de, Sovyetler Birliği'ne hizmet olarak yorumlayan Türkiye ise bu durumdan tedirgin olmaktaydı. Bu yüzden Nâsır yönetimi “Yakın gelecekteki amansız bir düşman”¹¹¹ olarak tanımlanıyordu. Aslında Nâsır, kendi ülkesinin milli çıkarları için hareket etmekteydi. Bu onu düşman yapmazdı. Türkiye'nin Batı 'ideallerine' bağlılığı ve bunun dışındaki her türlü yaklaşımı düşman

¹⁰⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 78

¹⁰⁹ **Ayın Tarihi**, Sayı: 257, Nisan 1955, s. 124

¹¹⁰ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 296

¹¹¹ Sever, a.g.e., s. 206-207

olarak görmesiye Nasır'a karşı bu yaklaşımı doğurmakta, düşman yaratmaktaydı. Nitekim karşı taraftan bakıldığında da, Türkiye'nin Batılı emperyalistlerle hizmet etmekte olduğu ve sözcülüğünü yaptığı görüntüsü söz konusuydu.

2.3.2. Bağdat Paktı

Kuzey Kuşağının ikinci ve en önemli merhalesini Bağdat Paktı oluşturmuştur. Pakt çerçevesinde Ortadoğu bölgesinin kuzey kısmını saran ülkeler bir çatı altında toplanarak Sovyetler Birliği ile bölge arasında fiziki bir set çekilmek istenmiştir. Bundan sonraki aşamada, Arap ülkelerinin bu pakta iştirakleri sağlanarak Ortadoğu'da Batılı anlamda bir ittifak zinciri kurulması hedeflenmiştir. Batı adına bu paktın öncülüğünü yapmak da Türkiye'ye düşmüştür. Pakta öncelikle Soğuk Savaş şartlarında Batı ile yakınlığı artmış olan Irak, Pakistan ve bölgede nüfuzunu korumak isteyen İngiltere girecektir. Sonrasında, 1952'de petrolü millileştirmek istediğinde bizzat İngiltere ve ABD'nin dahliyle alaşağı edilen Musaddık'tan sonra gittikçe Batılı bir çizgiye girmiş olan İran dâhil olacaktır. Paktın bizzat Batılı anlamda bir işbirliği olması bir yana, antiemperyalizmin yükselişini sürdürdüğü süreçte İngiltere'nin dâhil oluşu, Arap milliyetçiliğinin son derece yükselişe geçtiği bir süreçte Arap olmayan devletlerin ağırlıklı pozisyonu, Kuzey Kuşağı projesinin sahibi ve Batı bloğunun liderliğini üstlenmiş olan ABD'nin direkt olarak dâhil olmaması gibi nedenler, Bağımsızlık hareketlerinin yükselişte olduğu Arap dünyasındada, bu pakta katılmayı rasyonel bir tercih olmaktan uzak kılmıştır. Türkiye ise tüm bu dezavantajlı duruma rağmen Bağdat Paktı'na umutla bakmış, Batı adına bölgede bir lider pozisyonu elde edebilmenin mümkün olduğuna inanmış gibi görünmektedir.

2.3.2.1. Paktın Kuruluş ve İşleyişi

Kemal Karpat'a göre Bağdat Paktı'na Türkiye Batı ile ilişkilerde yeni bağlar oluşturma aracı gibi bakarken, bu durum Ortadoğu'da ters etki yapmıştır. Pakt, bölgedeki Batı çıkarları için de, Türkiye'nin bölgede bıraktığı izlenim için de, paktın diğer üyeleri için de onulmaz yaralara neden olmuştur.¹¹² Nitekim Bağdat Paktı çerçevesinde yürütülen politikaların sonucunda Ortadoğu bölgesindeki çatışmalar daha da artmış, bölgede Batı karşıtlığı çok daha yüksek bir konuma evrilmiş ve Arap ülkelerinin Türkiye karşıtlıkları da aynı oranda artmıştır. Başka bir deyişle Bağdat Paktı, beklentilerin neredeyse tamamen zıttı sonuçlar doğuran bir girişim olması hasebiyle Türk dış politikası tarihçesinde sevimsiz bir yer edinmiştir. Pakistan ve Irak ile yapılan anlaşmalardan sonra Bağdat Paktı süreci aşağıdaki şekilde işlemiştir.

¹¹² Kemal Karpat, *Turkish Foreign Policy in Transition, 1950-1974*, Leiden: E.J. Brill, 1975, s. 116

Türkiye Batı ittifakına katıldıktan sonra Ortadoğu’da bir pakt kurulmasını kendine görev edinmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bir İngiliz gazetesine verdiği röportajda: “Ortadoğu emniyette olmadıkça Avrupa kendini emniyette hissetmeyecektir. Ortadoğu’nun kalkınması ve müdafaası için bu bölge ile Batı arasında işbirliğini sağlamak Türkiye’nin vazifesidir”¹¹³ diyerek bu görevi ifade etmektedir. Nitekim Irak ile pakt akdettikten sonra Türkiye, girdiği bu işbirliğine diğer Arap ülkelerinin de katılması için çalışmaya başlamıştır. Zira bu pakt ile bütün Ortadoğu ülkeleri bir şemsiye altında toplanmalıydı. Köprülü: “Bu çok hayırlı andlaşmaya diğer Arap ülkelerinin de iştirakini samimiyetle temenni etmekteyiz”¹¹⁴ derken, Bağdat Paktı konusundaki iyimserliği ifade ediyordu. Yani DP yönetimi bu paktın hem Türkiye, hem Batı, hem de Arap ülkeleri için büyük beklentileri karşılayacağını ümit etmiştir.

Öncelikle Batı ile yakın ilişkileri bulunan devletler ikna edilmeliydi. Bu çerçevede Lübnan ve Ürdün’e, Menderes’ten sonra Celal Bayar’ın da ziyaretleri söz konusu olmuştur.¹¹⁵ ABD ise İsrail ile sınırdış olmaları nedeniyle bu ülkelerin katılımı konusunda mütereddit kalmıştır. Zira pakta katılan Arap ülkelerinin pakt karşıtı diğer Arap ülkelerince ‘Batı kuklası’ damgası yememek için İsrail karşıtı ifadelerle yer verilmesi talepleri söz konusuydu. Fakat buna olumlu karşılık vermek demek, Sovyetler Birliği’ne karşı Ortadoğu’nun korunması gibi bir amaca hizmet etmesi gereken paktın İsrail karşıtı bir girişime dönüştüğü izlenimi yaratacaktı.¹¹⁶ Nitekim Celal Bayar, Ürdün ziyaretinde bu ülkeyi Bağdat Paktı’na katılmaya ikna edebilmek için İsrail karşısında askerî güvenceler vermeye giden açıklamalar yapmıştır.¹¹⁷ Bu durum İsrail’in tepkisini çekmekle kalmamış, ABD’nin de bu oluşum karşısında daha mesafeli durmasına neden olmuştur. Keza Ürdün de pakta katılmaya ikna edilememiştir.

Batı yanlısı Arap ülkelerinin tereddütlü duruşu karşısında pakta Batılı bir destek şarttı. ABD henüz mesafeli bir tutum sergilerken, bölgedeki nüfuzunu korumak gayretindeki İngiltere içinse bu pakta katılım iyi bir fırsattı ve bunu Nisan 1955’te değerlendirmiştir.¹¹⁸ Bağdat Paktı’na resmen katılımı İngiltere açısından Süveyş’ten çekildikten sonra bölgedeki nüfuzunu korumak adına önemliydi. Aynı süreçte davet edilen Pakistan da, Türkiye ile kurduğu pakta Bağdat Paktı ile pekiştirirken özellikle Güney Asya’da ihtiyaç duyduğu Batı desteğini sağlamıştır.

¹¹³ İngiliz Birmingham Post gazetesindeki röportaj için bkz. **Cumhuriyet**, 15.01.1952; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 71

¹¹⁴ Kürkçüoğlu, a.e., s. 72

¹¹⁵ Yeşilbursa, a.y., s. 81

¹¹⁶ Sever, a.g.e., s. 147-150

¹¹⁷ Sever, a.e., s. 150-151

¹¹⁸ “İngiliz-İrak Anlaşması”, **Akşam**, 2 Nisan 1955

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin çok eski bir ziyaretinin iadesi maksadıyla Celal Bayar'ın İran'a 1955 Eylül'ünde yaptığı ziyaret, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri çok sıkı ilişkilerin bulunmadığı komşu ülke ile bir ilk temas ziyareti olmuştur. Seyahat vesilesiyle İran'ın Türk-İrak-Pakistan-İngiltere Paktı'na katılacağına dair haberler çıkmıştır.¹¹⁹ Şah'ın Ekim'deki meclis açılış nutkunda tarafsızlık politikasına son verileceğini açıklaması, Bağdat Paktı'na katılma ihtimalini gündeme getirmiştir.¹²⁰ Zira Bayar'ın ziyaretinin asıl konusunun da bu olduğu bellidir. Bu durum Mısır'ı rahatsız etmiştir.¹²¹ Şah'a göre tarafsızlık İkinci Dünya Savaşı'nda İran'a bir fayda sağlamamış, aksine zarar vermişti. Şah, BM'ye uygun olarak çıkarlarına göre savunma birliklerine girmenin gerektiğini söylerken, İran Başbakanı da bunu destekler açıklamalarda bulunmuştu. Bu konuşmaları takiben 11 Ekim'de İran hükümeti Bağdat Paktı'na iltihak ettiğini beyan etmiştir.¹²² İran'ın katılımı, Musaddık'tan sonra tarafsız politikadan Batıya meyledişin bir sembolü olmuştur.

1955 Kasım'ında Pakt üyelerinin Bağdat'ta toplandığı ilk Konsey toplantısıyla "NATO ile SEATO arasındaki ittifak manzumesinin" kurulduğu düşünülmüştür.¹²³ Kuzey Kuşağının eksik halkası böylece tamamlanmış oluyordu. Ancak bu halkanın kendi içinde eksiklikleri vardı. Zira kuşağın Ortadoğu boyutunu oluşturan bu halkada Irak dışında bir Arap ülkesi bulunmuyordu. Bu toplantıda Batı yanlısı olup kararsız tutum sergileyen iki Arap devleti olan Lübnan ve Ürdün'ü pakta çekmenin tek yolunun, İsrail'in ihlallerine karşı paktın Arap ülkelerini himaye etmesi olduğu fikri Türkiye tarafından ısrarla savunulmuştur.¹²⁴ Zira Arap ülkeleri için Sovyet tehdidi gibi bir endişeden söz edilemiyordu. Sovyetler Birliği ile sınırdış olan Türkiye'nin yaşadığı endişenin Arap dünyasında aynı anlamda bir karşılığı yoktu. Dolayısıyla Arap ülkelerinde Rusya'dan gelen herhangi bir dostluk veya yardım teklifi Türkiye'deki gibi kuşku ile karşılanmamaktaydı. Arap ülkelerine pakta cazip kılmanın yolu Arap dünyasının ortak düşman olarak gördüğü İsrail'e karşı bir söylem geliştirmek olabilirdi. Bir diğer seçenekte Batıdan gelecek yardımların en az Sovyetler Birliği'nin sundukları kadar cazip kılınabilmesiydi. Bunların her ikisinin gerçekleşmesi halinde Bağdat Paktı bölgede tam olarak amacına ulaşabilecek, Ortadoğu Batıya bağlanmış bir hal alabilecekti. Fakat her iki seçenek de çelişkiler barındırıyordu. Zira İsrail karşıtı bir söylem geliştirilmesi, her şeyden önce ABD'nin kabule yanaşmadığı bir şeydi. Keza yardım konusunda da Batının endişeleri söz konusuydu. Bölge ülkelerinin bekledikleri gibi koşulsuz ve karşılıksız yapılacak yardımlar boşa gidebilirdi. Durum böyle olunca Türkiye'nin istediği gibi bir pakt gerçekleştirilmesi aslında hayalden

¹¹⁹ "İran Yolunda", **Akis**, Sayı: 71, 17 Eylül 1955, s. 10

¹²⁰ **Vatan**, 19.10.1955

¹²¹ **Zafer**, 09.10.1955

¹²² "İran: Zincirin Son Halkası", **Akis**, Sayı: 76, 22 Ekim 1955, s. 16-17

¹²³ "Yeni Bir Halka", **Akis**, Sayı: 81, 26 Kasım 1955, s. 10

¹²⁴ A.y.

öteye gidememiştir. Zira Batı adına Batının kabul etmeyeceği bir söylemle yardım taahhütlerinde de bulunamazdı. Başka bir deyişle, Arap ülkelerine pakta cazip kılmak için yapılması düşünülen her hamle, Batı ile işbirliği adına kurulan pakta bu o derece Batıdan uzaklaşacaktı.

1955 Aralık ayında Bulganin ve Kruşçev'in, Hindistan ziyaretinin sonunda Afganistan'a giderken uğradıkları Keşmir'de, Keşmir meselesinin hallinin ancak Hindistan'a bağlanmasıyla mümkün olacağını söylemeleri karşısında Bağdat Pakta üyelerinden en ufak bir ses çıkmamıştı.¹²⁵ Pakistan'ın Hindistan karşısında yalnız bırakılması anlamına da gelebilecek olan bu durum Bağdat Pakta'nın işlerliğini de sorgulatmıştır. Bu dönemde İran ile Türkiye arasında da Bağdat Pakta ile kurulan bağ haricinde çok fazla yakın münasebet söz konusu değildir. Görünen oydu ki Bağdat Pakta üyelerinin kendi aralarında da bir yakınlık söz konusu değildi ve pakta başka ülkeleri çekmeye çalışmadan önce bu bağların kuvvetlendirilmesi gerekmektedir.

Bağdat Pakta, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir ürünü olarak etrafında kurulmakta olan güvenlik çemberinin bir halkası olarak düzenlenmişti. Fakat pakta bu konuda başarılı bir sonuç gibi görünse de, Batıya karşı tepkili olan ülkeler ziyadesiyle Doğu bloğuna yaklaşmışlardır. Mısır'ın Çekoslovakya ile yaptığı silah anlaşması da genel anlamda Batıya bir tepkinin neticesidir. Nâsır başka devletlerin şart ve koşullar öne sürerek silah yardımı yapmak istediğini, mezkûr anlaşmada ise sadece karşılıklı ticaret olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁶ Fakat her ne olursa olsun Çekoslovakya bir Doğu bloğu ülkesiydi. Nâsır'a göre Bağdat Pakta ise, Türkiye'nin Batı ile iyi ilişkileri Ortadoğu'ya dayatma çabasından ibarettir.¹²⁷ Mısır'ın pakta karşıtı hamleleri, Türkiye'nin etkin bir politika üretememesi ve pakta üyesi devletlerin aralarında samimi bir bağ bulunmaması gibi nedenler, pakta'nın asıl amacı olan Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkinliğini dizginleme işlevini yerine getirmesini engellerken, Türkiye üzerinden geliştirilen Batı karşıtlığını da körüklemiştir.

29 Ekim 1956'da Süveyş krizinin çatışma boyutu patlak verdiğinde İsrail Sina üzerinden Mısır'a saldırmış, İngiltere ve Fransa da Kanal bölgesini işgal etmişlerdi. 7 Kasım'da Tahran'da, İngilteresiz olarak toplanan Bağdat Pakta üyeleri bu konuda tepki göstermişlerdir. İngiltere de aslında bu davranışla bölgede bütün etkisini kaybetmenin endişesini hissetmiş ve pakta üyelerinin tepkilerine karşı ılımlı cevaplar vermek zorunda kalmıştır. Türkiye, Kasım ayında İsrail'deki büyükelçisini geri çekerken Arap iltifatını kazanabileceğini düşünmüştür.¹²⁸ Ancak bu diplomatik hamle yeterli olmamıştır. Nitekim ilişkiler maslahatgüzar seviyesine indirilse de, İsrail'i gücendirmeyecek ifadeler

¹²⁵ "Hindistan: Dönen Dolaplar", *Akis*, Sayı: 85, 24 Aralık 1955, s. 16

¹²⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 69-71

¹²⁷ Kürkçüoğlu, a.e., s. 1

¹²⁸ *Cumhuriyet*, 27.11.1956

kullanılmaya dikkat edilmesi ve ticari ilişkilerde hiçbir değişikliğin olmaması, bu hamlenin sembolik kaldığını göstermiştir.¹²⁹ Sonuç olarak, Arap ülkelerinin iltifatını kazanamamak şöyle dursun, Süveyş krizi sonrasında İsrail ile ilişkisinde de yaşanan soğukluk Türkiye'nin yanına kâr kalmıştır.

İngiltere'nin Süveyş politikasının etkisiyle Irak başbakanı Nuri Sait de, hem Irak'ta hem de Arap dünyasında gözden düşmeye başlamıştır. Bu durumun farkında olarak, İngiliz karşıtı bir söylem geliştirmeye çalışan ve İngiltere'nin katıldığı Bağdat Paktı toplantılarına Irak'ın katılmayacağını bildiren Sait, ABD'nin de İngiltere'yi desteklemediğini göstermesi gerektiğini, aksi takdirde Arap ülkelerinin yüzlerini hepten Moskova'ya döneceklerini dile getirmiştir.¹³⁰ Tüm bunlara rağmen Irak'ta, 'İngiliz dostu' şöhretiyle tanınan Nuri Sait ve İngiltere aleyhindeki nümayişler sürmüştür.

Bağdat Paktı'yla bütün Ortadoğu'nun Batılı bir ittifak çerçevesinde birleştirilmesi düşünülse de tam tersi olmuş, Arap dünyası cephelere ayrılmıştır. ABD için de bu pakt tek başına bir şey ifade etmiyordu. Ortadoğu'nun bütünüyle Komünizm karşısında birleştirilmesi için Nâsır'ın güçlendirilip Bağdat Paktı'nın zayıflatılmasında bile bir sakınca yoktu. Bununla birlikte pakt hepten gözden çıkarılmamıştır. ABD Süveyş Krizi sonrasında, toprak bütünlüklerinin korunması teminatı vererek Türkiye, İran ve Pakistan'a paktın arkasında durduğu izlenimi vermiştir.¹³¹ Irak'ta ise artan nümayişler sonucu örfi idare ilan edilmiştir. Zira 'İngiltere'nin müstemlekecilik oyunu' olduğu düşünülen Bağdat Paktı'na karşı şüpheler giderilememiştir. Bu süreçte Irak kralının tahnını, Nuri Sait'in de iktidarını koruma çabaları gittikçe daha zor bir aşamaya geçmiştir.

1956 Aralık ayı sonlarına doğru Irak ve diğer Arap ülkelerinde Nuri Sait aleyhtarları gösteriler artmıştır. Buna Batı taraftarlığı ve Türkiye ile olan işbirliğindeki ısrarı neden olmaktaydı. Sait'e karşı olan nümayişlerde İngiliz ve Türk olan her şey de hedef haline gelmekteydi. Amman'daki Türk büyükelçiliği taşlanırken "Kahrolsun Nuri Sait!"¹³² sloganları atılıyordu. Akis dergisine göre bu durumu ABD görüyor ve politikasını şahıslarla ilişkilere endekslemiyordu. ABD Lübnan Dışişleri Bakanı vasıtasıyla Ortadoğu'da yeni bir barış formül geliştirmeye çalışmaktaydı: "Bunu Amerika görüyordu, peki Sait'in başka müttefikleri de görebilecek miydi? Amerika'nın yeni dostu Mısır veya Irak değil, Lübnan ve onun yeni Dışişleri Bakanıydı... Ortadoğu'da hakemlik yerine muharipliği seçen Türkiye bu rolü Lübnan'a kaptırıyor..."¹³³ Ayrıca Türkiye'nin Irak ile olan yakınlığında mesafeyi korumaması

¹²⁹ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 307

¹³⁰ "Orta Doğu: Uzaklaşan Harp Bulutları", **Akis**, Sayı: 134, 1 Aralık 1956, s. 16-17

¹³¹ "Washington'dan Gelen Teminat", **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, s. 12-14

¹³² "Belahlı Dost", **Akis**, Sayı: 137, 22 Aralık 1956, s. 17-18

¹³³ A.y.

eleştirilirken, kişisel dostluklardan ziyade devlet düzeyindeki ilişkilerin önemsenmesi ve devletin çıkarları doğrultusunda hareket edilmesi gerektiği savunulmaktaydı.¹³⁴

1956 Aralık ayında Nâsır yanlısı Ürdün parlamentosu, Irak Kralı Fay-sal'a Nuri Sait'i kovmasını isteyen bir mesaj göndermiş, buna karşılık Nuri Sait taraftarlarının çoğunlukta olduğu Irak parlamentosu da, Ürdün'ün Irak'ın 15. Vilayeti olarak derpiş edilmesi hususunda bir kanun teklifini gündeme almıştır.¹³⁵ Bu durum Ortadoğu'da birbirine yakın görünen ülkelerin dahi ilişkilerinde her an bir krizin patlak verme ihtimalinin gündemde olduğu çok hassas bir döneme girildiğini göstermektedir.

1957 Şubat'ında Karaçi'deki olağan Bağdat Paktı toplantısı öncesi Türkiye, İran, Pakistan ve Irak liderleri Ankara'da toplanmışlardı. Nuri Sait, Arap dünyasındaki tepkiler nedeniyle İngiltere'nin pakttan çıkarılmasını istiyordu. Menderes ise İran Şahıyla birlikte bu fikre karşı çıkmıştı. Toplantı sonrasında yayınlanan bildiriye "Pakta üye dört Müslüman devlet"¹³⁶ ibaresi yer alıyordu. Bu, İngiltere'ye karşı, net olmasa da pakt üyelerinin tavrının devam ettiğini de gösteriyordu. Ancak çelişkili bir tutum sergilenmesi paktın samimiyetini ve işlerliğini sorgulatmaya devam etmiştir.

Eisenhower doktriniyle ilgili geniş yetkilere sahip büyükelçi James Richards'ın 1957 Mart ayı sonundaki Türkiye ziyaretinde Başbakanlıkta yapılan görüşmede, ABD'nin Bağdat Paktı'nın askeri komitesine katılacağı kararı açıklanmıştı.¹³⁷ Bunun dışında ABD pakt üyelerinin müşterek projelerinin finansmanını da sağlayacaktı. Bu bağlamda Türkiye-İran-Irak arasındaki kara ve demiryolu projeleri desteklenecekti. Bu destek, yardımların iktisadi olduğu kadar askeri gayelerinin de olduğunu gösteriyordu. Eisenhower doktriniyle Bağdat Paktı'na toplam 12,5 Milyon dolar yardım yapılmıştır.¹³⁸ Bu yardımların büyük kısmı iletişim ve ulaşım üzerine harcanmıştır.

ABD'nin Bağdat Paktı'nın askeri kanadına girmesi, Süveyş Krizi sonrası İngiltere ve ABD'nin en üst seviyedeki buluşması olan, Bermuda'daki MacMillan-Eisenhower görüşmelerinden hemen sonraya denk gelmektedir. ABD, Bağdat Paktı üleriyle birlikte Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Mısır'ı Komünizme karşı birleştirme gayesiyle Eisenhower doktrinini yürürlüğe sokmuşsa da, bölgedeki gelişmeler böyle bir amacı gerçekleştirmeyi imkânsız hale getirmiştir. Paktın askeri kanadına katılma kararı da, ABD'nin Nâsır'ı yola getirme ümidinin azaldığını göstermiştir. Nâsır'ın, İsrail gemilerinin

¹³⁴ A.y.

¹³⁵ "Gizli Harp", **Akis**, Sayı: 138, 29 Aralık 1956, s. 14-15

¹³⁶ "Hepimiz Birimiz İçin", **Akis**, Sayı: 142, 26 Ocak 1957, s. 6-8

¹³⁷ "Görülmemiş Bir Elçi", **Akis**, Sayı: 151, 30 Mart 1957, s. 12-13

¹³⁸ "Dış Yardım: Cömertlik", **Akis**, Sayı: 160, 1 Haziran 1957, s. 16

Süveyş Kanalından geçirilmemesi konusunda ve Gazze meselesinde takındığı tutumu da ABD'nin bu kararında etkili olmuştur.¹³⁹

Pakta askeri kanattan katılmak ABD'ye herhangi bir garanti veya taahhüt sorumluluğu getirmemiştir. Önceden verilmiş taahhütler zaten mevcuttu. Dolayısıyla bu karar daha ziyade siyasiydi. Bununla birlikte İngiltere, Fransa ve İsrail'de bu haber olumlu karşılanmıştır. Zira ABD Nâsır'a karşı somut anlamda cephe alıyor ve müttefiklerinden ayrı bir politika izlemekten vazgeçmiş gibi görünüyordu. Bağdat Paktı üyeleri için de benzer bir durum söz konusuydu. Süveyş Buhranından beri tam kadro toplanamayan pakt bu vesileyle tekrar bir araya gelebilecekti. ABD'nin bu tutumu Nuri Sait hükümetinin durumunu kuvvetlendirecekti ve İngiltere aleyhindeki tutumunu yumuşatabilmek için bir zemin hazırlayabilecekti. Amerikan basınında ise bu karar çok önemli bir haber değilmiş gibi verilirken, sadece fiili durumun hukuki bir zemine geçmesi olarak yorumlanmıştır. Bu karar yardım programlarında bir değişiklik getirmeyecekti. Amerikan yetkilileri de aslında Türkiye'den Pakistan'a uzanan bir radar zinciriyle ilgileniyordu. Bermuda'dan sonra İngiltere'nin de ABD ile görüş birliğine vardığı iddia edilebilirdi. Fakat Dulles'ın açıklamaları bu yönde değildi: “Ortadoğu’da sulhun temini gayesine bağlıyız ancak bunu nasıl temin edeceğimizi bilmiyoruz”¹⁴⁰ mealindeki sözlerinden anlaşılın, ABD'nin bölge üzerinde henüz net bir politika belirlemediği fikrini uyandırmaktaydı. İngiliz ve Fransız gazetelerinde ise ABD'nin pakta katılmasının avantaj getirmeyeceği, bu kararın Hindistan ve Mısır gibi Bağlantısız ülkelere yarayacağı, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek tecavüzlere karşı daha açık bir tavır olmakla birlikte bölgedeki endişelerin temel kaynaklarına hitap etmeyen bir durum olduğu ifade edilmekteydi.¹⁴¹ Yani Batı'da resmî makamlarca ABD'nin paktın askeri kanadına girme kararı olumlu karşılanırken, basın ve kamuoyunda bu duruma şüpheyle yaklaşılmaktaydı.

1957 Haziran'ında Karaçi'de düzenlenen Bağdat Paktı toplantısında Menderes: “Paktın şimdiye kadar müspet bir ilerleme kaydedebileceken nefisini müdafaa için menfî bir mücadele içinde bulunduğunu”¹⁴² kaydetmiştir. Menderes'e göre bu durum ABD'nin pakta olan desteğindeki tereddütlerinden ileri gelmekteydi. Şimdiyse ABD askeri kanada katılarak paktın durumunu kuvvetlendiriyordu. Ancak bu, eğer pakta kurtarmak için yapılmışsa geç kalmış bir hamleydi.

Bağdat Paktı'nın Müslüman üyeleri 1957 Aralık başında Ankara'da toplanarak NATO toplantısında yine Türkiye'nin Müslüman müttefiklerinin haklarını savunması için bir rapor hazırlamışlardı. Birinci konu Ortadoğu'daki

¹³⁹ “Bermuda Hediyesi”, **Akis**, Sayı: 151, 30 Mart 1957, s. 16-17

¹⁴⁰ “Amerika'nın Kararından Sonra”, **Akis**, Sayı: 152, 6 Nisan 1957, s. 18-20

¹⁴¹ A.y.

¹⁴² “Karaçi'deki Bağdatlılar”, **Akis**, Sayı: 161, 8 Haziran 1957, s. 10

Sovyet sızmaları, ikincisi ise Arap-İsrail anlaşmazlığının Arap lehine çözülmesi idi.¹⁴³ Böylece Türkiye Aralıktaki NATO Konseyi toplantısında paktın güçlendirilmesi, ABD'nin tam üye olması ve NATO'nun Güneydoğu yönünde genişletilmesi gibi konuları savunacaktı.¹⁴⁴

Paris'teki NATO zirvesinde Menderes Ortadoğu meselesinin hallinin İsrail'in 1947 sınırlarına çekilmesiyle mümkün olduğunu savunarak özellikle Irak'ın isteğini yerine getirmiştir. Ortadoğu'daki Sovyet emellerinin önüne geçilmesinin diğer önemli ayağı Bağdat Paktının takviye edilmesi, yani ABD'nin de tam üye olmasına bağlıydı. Ancak bu fikir NATO'da İngiltere'nin kısmi desteği dışında bir karşılık bulmamıştır.¹⁴⁵ ABD NATO'da Ortadoğu ile ilgili herhangi bir kararın alınmasına bizzat karşı çıkmaktaydı. Bu durum Türkiye'nin Bağdat Paktı üyelerini temsil etmesinin NATO'da pek de kabul görmediği anlamına da geliyordu. Keza İskandinav ülkeleri de Atlantik Paktı'nın genişletilmesi fikrine karşıydı. Hazırlanan nihai tebliğde Ortadoğu ile ilgili Türkiye'nin herhangi bir tezinden bahsedilmezken, Amerikan tezlerinin yumuşatılarak benimsendiği ortaya çıkıyordu. Yabancı basına göre Türkiye 'kraldan fazla kralcı' bir tutum sergilemişti ve bu durumdan 'kral' (ABD) bile memnun değildi.¹⁴⁶ Batı basınında Türkiye'nin NATO'daki teklifleri anlamsız olarak değerlendirilirken, Arap ülkeleri ise kendi fikirleri olmadan NATO'nun alacağı kararları tanımayacaklarını belirterek, Türkiye'nin kendilerini temsil etmediğini resmen bildirmişlerdi.¹⁴⁷ Bu durum Türkiye'nin Bağdat paktı temelinde Batı eksenli politikalarının realitede karşılık bulmadığını özetlemektedir.

2.3.2.2. Pakta Tepkiler ve Ortadoğu'da Soğuk Savaş

Bağdat Paktı'nın başlıca amacı bölge devletlerini Batılı anlamda bir çatı altında toplamakken sonuç ise beklenenin tam tersidir. Pakta Irak, İran ve Pakistan dışında başka bir Ortadoğu ülkesi girmemiştir. Böyle olunca pakt, Arap olmayan Kuzey Kuşağı ile Arap Ortadoğu arasındaki mesafeyi açmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Bağdat Paktı'na Mısır'ın karşı çıkışı ve bundan sonraki süreçte Türkiye karşıtı bir tutum sergilemesinin Bağdat Paktı'nın ODK'nın devamı olarak görülmesinden ileri geldiği görüşü hâkimdir. Ancak bu pakt bir İngiliz projesi değil, Kuzey Kuşağı çerçevesinde bir Amerikan projesinin ürünüdür. İngiltere'nin buradaki dahli, bölgedeki kendi çıkarlarını korumak ve nüfuz alanlarını muhafaza etmek amaçlı olmuştur. İngiltere ile ABD'nin yakın işbirliği içinde görünmesi ve pakta katılımı, bu politikaların

¹⁴³ "Fikri Alınanlar, Müdafaa Silahları", **Akis**, Sayı: 188, 14 Aralık 1957, s. 9

¹⁴⁴ "Türkiye ve NATO", **Akis**, Sayı: 188, 14 Aralık 1987, s. 23

¹⁴⁵ "Tarihi Arap Dostlarımız", **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

¹⁴⁶ "Bir Vazife Bekliyor", **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

¹⁴⁷ "Horoz Şekeri", **Akis**, Sayı: 191, 4 Ocak 1958, s. 6-7

İngiliz stratejisinin devamı gibi görünmesinde etkili olduğu gibi, ABD'nin de aynı şekilde yeni emperyalist olarak görülmesine neden olmuştur. Bu da, başta Mısır olmak üzere bölge devletlerindeki antiemperyalist tepkiyi Bağdat Paktı gibi girişimlerin üzerine çekmiştir. Türkiye'nin İngiltere'den çok ABD'ye bakarak hareket etmesi bu açıdan durumu değiştirmemektedir. Nihai olarak Bağdat Paktı'na önyak olan Türkiye, bölgede 'emperyalistlerin kuklası' olarak görülmüştür.

Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan 1955 Mart'ında yeni bir pakt yapacaklarını ve Türk-İrak Paktı'na katılmayacaklarını beyan etmişlerdi. Mısır, 1955 Ekim'inde Suriye ve Suudi Arabistan'la ayrı ayrı güvenlik anlaşmaları imzalararak Bağdat Paktı karşıtı cephe oluşumunu sürdürmüştü.¹⁴⁸ Türk-İrak Paktı'nın imzalanmasıyla başlayan süreçte Arap ülkeleri arasında geniş bir gedik açılmıştı. Irak'ın İngiltere ile birlikte hareket ettiği ortadaydı. Ürdün ve Lübnan'da pakta yönelik olumlu temayüller mevcutken, Suriye'de ise başından beri olumsuz bir hava esmekteydi.¹⁴⁹

Batı bloğu içerisinde genel olarak ABD ile uyumlu bir durum söz konusu olmakla birlikte, istisnai olarak Fransa'nın Bağdat Paktı'na karşı bir tutum geliştirdiği gözlemlenmektedir. Türkiye ile Irak arasında pakt akdedildiğinde bölge güvenliğini dile getirirken Fransa'nın asıl sorunu bölgeyle ilgili projelerden haberdar edilmeyişi olmuştur. Lübnan ve Suriye bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bölgeyle ilişkisi kalmayan Fransa, yine de aktif bir rol üstlenmeye çalışıyor ve buna da kültürel bağlarını dayanak gösteriyordu. 1950'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye bir pakt girişiminde bulunmuş, ancak bu gerçekleşmemişti. Bağdat Paktı'ndaysa Fransa dışarıda bırakılmıştı. Buna mukabil Türk-İrak anlaşmasına karşı çıkarak Mısır'ı desteklemekteydi. Hâlbuki aynı süreçte Mısır, Kuzey Afrika'daki Müslümanları Fransa'ya karşı desteklemekteydi.¹⁵⁰ Türk hükümeti ise Fransa'ya hiç kızmamış, hatta bilakis pakta katılmayı teklif etmiştir.¹⁵¹ Bu şekilde, Suriye ve Lübnan üzerinden politika üreten Fransa'nın reaksiyonu hafifletilmek istenmiştir.

İngiltere'de hükümetin Bağdat Paktı'na katılma kararı almasından sonra, Türkiye'de ABD ve Fransa'nın da İngiltere'yi takip ederek pakta katılacakları düşünülmüştü. Arap devletlerinin katılımı olmaksızın paktın amacına uygun bir vaziyet almayacağı düşüncesindeki Türk hükümetine göre bu gelişme gerçekleşirse Lübnan pakta girmeye ikna edilebilirdi.¹⁵² Böyle bir durumda Lübnan'ı Ürdün'ün takip edeceği ve paktın amacına uygun bir şekilde Arap dünyasını etrafında toplayabileceği varsayılmıştır. Lübnan lideri Cha-

¹⁴⁸ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 285

¹⁴⁹ "Araplar Arasında Çatlak", *Akis*, Sayı:40, 26 Şubat 1955, s. 27

¹⁵⁰ "Fransa'nın Durumu", *Akis*, Sayı: 45, 19 Mart 1955, s. 17

¹⁵¹ "Lübnan Girecek mi?", *Akis*, Sayı: 46, 26 Mart 1955, s. 4-5

¹⁵² "Lübnan'dan Gelecek Misafir", *Akis*, Sayı: 47, 2 Nisan 1955, s. 7

moun'sa, sınır sorunlarının halledilmesi ve Suriye'nin pakta girmesinin temin edilmesi halinde pakta girebileceğini ifade etmişti. Yani aslında Lübnan'ın pakta gireceğine dair herhangi bir işaret yoktu. Lübnan'ın Türkiye ile bir sınırı olmadığından pakta katılmasının anlamsız olacağını savunan Chamoun'un, aynı şekilde Suriye'yi de sınırdış olmadığı Mısır ve Suudi Arabistan tarafından oluşturulacak pakta katılmamaya ikna etmeye çalışması, en azından pakt lehine bir hamle olarak düşünülmüştür.¹⁵³ Lübnan bu süreçte Batı yanlısı bir yönetime sahip olmakla birlikte, aslında bölgede yaşanan kutuplaşmada taraf olmamaktan yanadır.

Mısır, Lübnan ve Suriye'de yapılan gösterilerde asıl hedef İngiltere iken Türkiye aleyhtarı söylemler de söz konusu olmuştur. Mısır basınında Türkiye'nin "Batının köpeği"¹⁵⁴ olarak karikatürize edilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk defa Ortadoğu'da Türkiye'ye yönelik bu denli sert ifadelerin gündeme gelmesi bakımından önemlidir. Türkiye ise Ortadoğu'da Batı adına, Batı çıkarlarına uyumlu olarak bir pakt kurmak istemiş ve Bağdat Paktı ile bunu gerçekleştirdiğini düşünmüştür. Gelgelelim bu pakt, Ortadoğu ülkelerinde olumlu karşılanmak şöyle dursun tam tersine tepki ile karşılanmış, bölge ülkeleri ile Türkiye arasında bir yakınlaşmadan ziyade daha da derinleşen bir kutuplaşmayı doğurmuştur. Sovyetler Birliği'nin politikaları ve Nâsır'ın bölgedeki etkileri gibi sebeplerin Türkiye karşıtlığını körüklediği iddia edilse de, aslında temel neden Türkiye'nin bölge ülkelerinin politikalarını ve tabanlardan gelen sesleri doğru okuyamaması olmuştur.

Mısır, Fransa, Sovyetler Birliği ve Suudi Arabistan'ın tepkileri Arap ülkelerini paktan uzak tuttuğu gibi, üye olan tek Arap ülkesi olarak Irak'ı da Arap dünyasında yalnızlaştırmıştır. Nâsır'ın Bağdat Paktı'nın Arap Birliği'ne karşı bir tehdit olduğu düşüncesini çok defa dile getirdiği bilinmektedir. Nitekim Bağdat Paktı, Arap dünyasında Irak ve Mısır merkezli bir Arap Soğuk Savaş'ına¹⁵⁵ da neden olmuştur. Mısır ve Suriye yeni bir Arap Paktı kurma isteklerini açıkladıklarında Menderes buna tepki göstermiştir. Özellikle komşuluk vurgusuyla Suriye'yi eleştirmiş ve Suriye'ye bir nota verilmiştir.¹⁵⁶ Buna karşılık Suriye, bu yeni girişimin Bağdat Paktı'na karşı değil, İsrail'e karşı Arap ülkelerini koruma amaçlı olduğunu iddia etmiştir. Türkiye bu girişimle Irak'ın Arap dünyasından tecrit edilmeye çalışıldığını söylerken, Suriye bunu

¹⁵³ "Yeni Metotlar", *Akis*, Sayı: 48, 9 Nisan 1955, s. 9

¹⁵⁴ Yeşilbursa, a.g.e., s. 73-74

¹⁵⁵ "Arap Soğuk Savaşı" tabiri literatürde ilk defa Malcolm Kerr tarafından, 1958'den sonraki süreçte Nâsır'ın Arap dünyasındaki lider pozisyonunu güçlendiren politikalarını ve bu süreçteki gelişmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bkz. Malcolm H. Kerr, **The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970**, Londra ve New York , Oxford University Press, 1971

¹⁵⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 74-75

reddetmiş ve karşılıklı notalaşmalarla Suriye ile ilişkiler de iyice gerilmiştir.¹⁵⁷

Türkiye, Batı ile işbirliği yapmak istemeyen, Sovyetler Birliği'ni de yakın bir tehdit olarak görmeyen Arap ülkelerini anlayamamış, onların da kendi güttüğü endişeleri güdeceğini ve Batı ile uyumlu bir politika izlemeyi kaçınılmaz olarak görmeleri gerektiği zannıyla hareket etmiş gibi görünmektedir. Bağdat Paktı'na karşı Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan, Arap Birliği üzerinden söz konusu karşı paktın ilk adımlarını attıklarında Lübnan ve Ürdün, Batı yanlısı olmakla birlikte birer Arap ülkesi olmanın çelişkisiyle kararsız kalmışlardır.

Bağdat Paktı'nın hedef kitlesinin Arap ülkeleri olması hasebiyle İsrail'e karşı bir pakt havası uyandırılması İsrail'in de tepkisini çekmiştir. 13 Ocak 1955'teki Türk-Irak bildirisinde bir İsrail saldırısı halinde Türkiye Irak'ın yardımına koşacağını taahhüt etmiş, ayrıca İsrail'in 1947 sınırına çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁸ Irak Batı güdümlü bir görüntü vermemek adına İsrail karşıtı söylemleri pakta dâhil ederken, bunun sonucu olarak Türkiye'ye İsrail tepki gösteriyordu. Türkiye bu süreçte ne İsrail dostu olabilmiş, ne de tam anlamıyla İsrail karşıtı bir görüntü çizebilmiştir. Dolayısıyla bu net olmayan tutum hem Arap hem de İsrail tarafında muteber olmayan ve tepki çeken bir tutum olmuştur.

Celal Bayar'ın 1955 Kasım'ındaki Ürdün ziyaretinde Kral Hüseyin'le birlikte İsrail sınırında görevli Arap lejyonunu teftiş etmesi, Türkiye'nin Arap-İsrail sorununda tarafsızlık iddiasına gölge düşüren bir başka hareket olarak yorumlanmıştır.¹⁵⁹ Ayrıca Bayar: "Ürdün'ün bir gün haksız bir tecavüze uğraması halinde Türk ordusunun Ürdün'ün yanında olacağını" söylemiştir.¹⁶⁰ Ürdün'le imzalanmış bir ittifak söz konusu değilken böyle bir demeç verilmesi ülkeyi sıkıntıya düşürebilirdi:

"Harbin bir an meselesi olduğu Orta Doğu'da Arap-Yahudi ihtilafı dolayısıyla böyle bir vecibenin meclis tarafından yüklenileceği şüphelidir. Eğer hükümetin böyle bir politikası varsa bu izah edilmelidir... Eğer İsrail'den Ürdün'e gelecek bir tecavüz dolayısıyla Türkiye'yi harbe sokmak hükümetin politikasıysa onu da tasvip etmediğimizi söylemeliyiz..."¹⁶¹

¹⁵⁷ Kürkçüoğlu, a.e., s. 75-76

¹⁵⁸ Türel Yılmaz: "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 5 Sayı 1, 2010, ss. 9-24

¹⁵⁹ "Bayar'la Mutabık Değiliz", **Akis**, Sayı: 79, 12 Kasım 1955, s. 5

¹⁶⁰ A.y.

¹⁶¹ A.y.

1955 Aralık ayının sonlarına doğru Ürdün’de Bağdat Paktı karşıtı hareketler yükselişe geçmiştir. Türk konsolosluğuna saldırılıp Türk bayrağı yakıldığı haberleri yalanlansa da, Türk Konsolosunun Kudüs’ün İsrail tarafına sığındığı ortaya çıkmıştır.¹⁶² Aslında Ürdün kamuoyu Bağdat Paktı’na girmeye hazır değilken onları zorlamak böyle bir tepkiye neden olmuştur. 1956 başında Ürdün’de iki kere hükümet değişikliği yaşanıp istikrarsız bir seyir devam ederken İngiltere’nin aceleci bir politikayla yaptığı baskılar da ters tepmiştir. Ürdün kralı, İngiltere’nin ülkedeki sembol ismi olan Glubb Paşayı ihraç etmiş, yerine Nâsır’a yakın olan Hadi Ünab’ı getirmiştir.¹⁶³ Bu gelişme ile Ürdün’ün Bağdat Paktı’na katılması ihtimali hepten ortadan kalkmıştı. Mayıs’ta Ürdün ile Mısır arasında imzalanan askerî anlaşmaysa Ortadoğu’daki İngiliz nüfuzuna indirilen yeni bir darbe olmuştu. Irak’ın ‘Büyük Suriye’ emelinden duyulan endişeyle birlikte İngiltere’nin, Glubb Paşa’nın tasfiyesinden sonra yıllık 80 milyon Sterlin yardımı kesmesi de bunda etkili olmuştur.¹⁶⁴

İngiltere’nin bölge üzerindeki politikaları gibi, Bağdat Paktı’na dâhil olması da Arap dünyasındaki olumsuz intibai körüklemiştir. Zira bölge dışı ve üstelik Arap ülkelerinin bağımsızlık ve anti-emperyalist mücadelelerinin bir numaralı hedefi olan devlet İngiltere’ydi. İngiltere Bağdat Paktı’yla Irak’ın bir kapısından çıkıp yekdiğerinden girmiş oluyordu. Türkiye-Irak bildirisinden itibaren Nâsır, Irak’ı İngiltere ile işbirliği yaparak Arap davasına ihanet etmekle suçlamıştı. Nitekim Nâsır’ın bu propagandaları etkili de olmuştur. 1958 darbesine kadar Irak yönetimi bir türlü rahat etmemiş ve sürekli Arap dünyasında ‘Batı kuklası’ görüntüsü vermeme çabası içinde olmuştur. Bağdat Paktı’na karşı Mısır ve Suriye’nin girişimine Türkiye’nin gösterdiği tepkiyse Irak dâhil bütün Arap ülkelerinde rahatsızlığa neden olmuştur. ABD’li ve İngiliz diplomatlar Türkiye’nin bu tutumu konusunda kendi hükümetlerini uyarılmışlardır. ABD’nin Mısır büyükelçisinin Washington’a yolladığı mesajda Türkiye’nin Arap ülkelerine yukarıdan bakan bir tutumu olduğu ve uzun vadede bir yakınlaşma isteniyorsa, onları eşit gören ve daha ılımlı bir yaklaşım gerektiği söylenmekteydi.¹⁶⁵

1957 yılında özellikle Ürdün’de yaşanan gelişmeler, gerek Bağdat Paktı’nın kaderi ve gerekse bu süreçte yaşanan krizler için önemli ipuçları barındırmaktadır. 1957 Nisan’ında Ürdün’de yaşanan hükümet kriziyle ordu, kral taraftarlarıyla Nâsır yanlıları olarak ikiye bölünmüştü. Suriye Ürdün’de bulunan birliklerine takviyelerde bulunurken, diğer yandan Irak da Ürdün sınırına asker yığmaya başlamıştı. Ürdün’de bulunan Filistinlilerin Kral karşıtı hare-

¹⁶² “Müessif Hadise”, **Akis**, Sayı: 86, 31 Aralık 1955, s. 14-15

¹⁶³ “Mart İçeri Glub Dışarı”, **Akis**, Sayı: 96, 10 Mart 1956, s. 19-20

¹⁶⁴ “Çevrilen Dirsek”, **Akis**, Sayı: 106, 19 Mayıs 1956, s. 19-20

¹⁶⁵ Sever, a.g.e., s. 137-138

ketlerde etkili olduğu söylentileri de söz konusuydu.¹⁶⁶ Mayıs'taki seçimi kazanan partiler Kral Hüseyin tarafından dağıtılmış, bunun üzerine Dulles 6. Filoyu Akdeniz'e gönderme kararı almıştır. Dulles'in planı, Nâsır'ın dostlarını ondan uzaklaştırmaktı. Bu çerçevede Suudi Arabistan'ın Batıya yakınlaştırılması ilk adımdı. İkinci aşama Suriye'de Albay Saraç yerinden edilerek Nâsır'cılarının zayıflaması ve hükümetin Batı ile işbirliğine hazır bir kıvama gelmesiydi. Üçüncü aşama ise Ürdün'ün Nâsır'dan koparılmasıydı.¹⁶⁷

Kral Hüseyin, ilk önce Nâsır taraftarlarını tutuklatmış, ardından 10 milyon dolarlık Batı yardımını kabul etmişti. Kitlelerin tepkisinden çekindiği için İsrail karşıtı söylemlerini devam ettirirken, diğer yandan ülkesindeki Nâsır yanlısı Filistinlilere karşı da baskı uygulamaktaydı.¹⁶⁸ Suriye'deyse 1957 Mayıs'ındaki seçimlerde, Batıcı bilinen partiler dahi kitlelerin oylarını elde edebilmek için Batı karşıtı söylemlerle hareket etmiş, seçimin galibiyese Nâsır yanlıları olmuştu. Bu durumu "Ortadoğu'nun içinde bulunduğu tehlikeli bir paradoks"¹⁶⁹ olarak yorumlayan Akis dergisi, Ortadoğu meselelerinin "ikiyüzlülükle halledilemeyeceğini" Batının da artık anlaması gerektiğini belirtirken, Dulles'in planının tutmadığına işaret etmiştir.

1957 Mayıs'ında Kral Suud, Irak Kralını ziyaret etmişti. İki eski düşman şimdi dostane pozlar veriyordu. Bu arada Lübnanlı bir Bakan Irak, Ürdün, Lübnan ve Suudi Arabistan'ı tek masa etrafında toplayacak bir plan getirerek Nâsır karşıtı bir vaziyet alınmasına çalışmaktaydı. Kral Suud hala Bağdat Paktı'na aleyhtardı ve Irak'ın da bu konuda pek sesi çıkmıyordu: "Şimdi Amerikan dostluğu, İsrail düşmanlığının üzerine eklenerek bu memleketleri bir araya getiriyordu."¹⁷⁰ Süveyş Krizi sırasında Ürdün'ün kuzeyine yerleşen Suriye askerlerinin 1957 Haziran'ı itibarıyla çekilmeye başlamaları, Suudi Arabistan ve Irak'ın bir başarısı olarak görülmüştü. Suriye idarecilerine göreyse askerlerinin Ürdün içişlerine karıştığı gibi iddialar da gerçeği yansıtmıyordu. Ürdün Suriye'nin askerlerini çekmesi için Irak ve Suudi Arabistan'dan destek istemiş ve onun çekildiği yerlere Suudi birliklerini yerleştirmeyi planlamıştı. Irak ve S. Arabistan'dan sonra ABD de Ürdün'de bir siyaset değişikliğine müsaade etmeyeceğini bildirerek teminat vermiştir.¹⁷¹ Bu durum Ürdün'ün en azından Mısır-Suriye mihverine girmeyeceği anlamına geliyordu.

1957 Haziran'ında Ürdün Mısır askeri ataşesini, bir Ürdün askerini Kral ailesine suikasta teşvik ettiği gerekçesiyle *persona non grata* (İstenmeyen adam) ilan etmiştir. Mısır'ın buna tepkisi sert olmuş ve Ürdün elçisini

¹⁶⁶ "Ürdün: Çöküntüye Doğru", **Akis**, Sayı: 154, 20 Nisan 1957, s. 12

¹⁶⁷ "Dulles Planı", **Akis**, Sayı: 157, 11 Mayıs 1957, s. 13-14

¹⁶⁸ "Ürdün'de Olup Bitenler", **Akis**, Sayı: 157, 11 Mayıs 1957, s. 13-14

¹⁶⁹ "Suriye: Ara Seçimler", **Akis**, Sayı: 157, 11 Mayıs 1957, s. 14

¹⁷⁰ "Suud Irak'ta", **Akis**, Sayı: 158, 18 Mayıs 1957, s. 14

¹⁷¹ "Ürdün: Geri Çekilen Askerler", **Akis**, Sayı: 161, 8 Haziran 1957, s. 19-20

Kahire'den yollamıştır.¹⁷² Bu arada Kral Suud Amman'da Lübnan muhalefetine isimlerle görüşerek Sami El Sulh ile anlaşmaları konusunda arabuluculuk rolüne soyunmuştur.¹⁷³ Suud'un bölge üzerindeki bu gibi girişimleri en çok da Nâsır'ı rahatsız etmekteydi. Bölgede yaşanan gerilimli hava ise Bağdat Paktı'nın sonunun yaklaştığının habercisi gibidir.

Mısır ile Suriye'nin BAC'yi (Birleşik Arap Cumhuriyeti) kurdukları süreçte, Irak ve Ürdün de alelacele bir taslak hazırlayıp federasyon ilan etmişlerdi. BAC'ye reaksiyon olarak kurulan Irak-Ürdün Federasyonunda belirlenen yeni anayasaya göre, devletin başı Irak Kralı Faysal olmuştur. Dış politika ve savunma gibi konular federasyonun işi olmakla birlikte Irak'ın bu konularda belirleyici bir rolü olması öngörülmüştür.¹⁷⁴ Ürdün ve Irak'ın, ordu ve dış politikalarını birleştirmeleri Bağdat Paktı açısından bir tür kördüğüm getirmektedir. Zira Bağdat Paktı konusunda Ürdün'ün tutumu Irak ile uyumsuzlukta idi. Aslında bu süreçle birlikte Bağdat Paktı üyeleri arasında da bir çıkar birliği kalmamıştı. Ankara'da ise Irak'ın pakti terk etme ihtimali üzerinde durulmamıştır. Çünkü federasyon kararından sonra Irak'ın Ankara büyükelçisini kabul eden Menderes, bundan sonra Irak'ın durumunu sorduğunda pakta kalmacağı sözü almıştır.¹⁷⁵

Bu yeni birliktelik, en azından Ürdün'ü Nâsır'dan uzak tutacağı düşüncesiyle Batı'da olumlu karşılanmıştır.¹⁷⁶ BAC, Sovyetler Birliği'yle yakınlaşmakta tereddüt etmezken, Irak-Ürdün Federasyonu ise Batıya yakındı. Bölgedeki kutuplaşmayı körüklemesi bir yana, her iki federasyonun ortak tek noktası İsrail düşmanlığıydı. Bu bakımdan ABD açısından Ortadoğu'da yeni bir siyasete ihtiyaç vardı. Akis dergisine göre bu siyaset "halka dayanmayan sultanlar"¹⁷⁷ sayesinde yürütülemezdi.

Irak'ın, Bağdat Paktı'na bağlı kalacağını söylese de Ürdün ile federasyon kurduktan sonra, 1959 yılında süresi dolduğunda paktın devamı konusunda artık gönüllü olmayacağı, dolayısıyla paktın otomatikman sonra ereceği yorumları yapılmaya başlanmıştı. Diğer yandan Kral Suud ve Ürdün Kralı Hüseyin de, Faysal'a Bağdat Paktı'ndan çıkmak konusunda baskı uyguluyorlardı.¹⁷⁸ Nâsır ise Irak-Ürdün federasyonunun İsrail ile işbirliği yaptığı propagandası yapıyordu. Sovyetler Birliği, Mısır-Suriye cephesine destek verirken buna karşı İngiltere ise Doğu-Batı görüşmelerinde İsrail-Arap sınırının BM güvencesinde garanti edileceği bir formül arayışındaydı. Zira Batı açısından

¹⁷² "Kopan Bağlar", *Akis*, Sayı: 163, 22 Haziran 1957, s. 19

¹⁷³ "Orta Doğu: Arabulucu Suud", *Akis*, Sayı: 163, 22 Haziran 1957, s. 19

¹⁷⁴ "Yeni Selahaddin Taarruzu", *Akis*, Sayı: 203, 29 Mart 1958, s. 20

¹⁷⁵ "Perşembenin Gelişi", *Akis*, Sayı: 198, 22 Şubat 1958, s. 6

¹⁷⁶ "Unutulan İsrail", *Akis*, Sayı: 198, 22 Şubat 1958, s. 22-23

¹⁷⁷ "Ortadoğu: Soğuk Harp", *Akis*, Sayı: 198, 22 Şubat 1958, s. 22-23

¹⁷⁸ "Kazan Kaynıyor", *Akis*, Sayı: 199, 1 Mart 1958, s. 22-23

Sovyetler Birliği'nin karşısına Irak-Ürdün federasyonunu destekleyerek çıkmak Arap Soğuk Savaş'ını körüklemekten başka bir şey değildi.

1958 Mart başında Irak Dışişleri Bakanı Fazıl Cemali, Ürdün'e bir tevavüz vukuunda Türk ordusunun müdahale edeceğini söylerken, bu çıkarımını Ankara'daki Bağdat Paktı toplantısında yapılan görüşmelere dayandırmıştı.¹⁷⁹ TBMM ise böyle bir durumdan haberdar değildi. Gizli taahhütlere mi girildiği tartışma konusu olurken, paktın muhtevasında üyelerden birine dahi saldırı olursa diğerlerinin de otomatik olarak müdahil olacağına dair bir ibare yoktu. Bununla birlikte Iraklı yetkililer ve Bağdat Paktı Sekreteri Hâlidî, bu tür iddiaları sık sık dile getirmeye başlamışlardı.¹⁸⁰

1958 Mart'ında Yugoslavya lideri Tito Balkan Paktı'nın artık anlamsız olduğunu söylemişti. Bu süreçte İran'ın da Sovyetler Birliği ile yakınlaşması söz konusuyken, Pakistan Başbakanı da Keşmir meselesinde Batıdan yeterince destek alınmaması halinde Bağlantısızlığa meyletme ihtimalini gündeme getiriyordu. Kral Suud da koltuğunu Nâsır yanlısı olarak bilinen kardeşi Faysal'a teslim etmişti.¹⁸¹ Mart sonunda Zorlu, Arap ülkelerindeki büyükelçilerle yeni bir toplantı düzenlemişti. Bu durum Ortadoğu politikalarının gözden geçirilerek bundan sonrası için ne yapılacağına dair bir arayışın söz konusu olduğunu göstermekteydi. Dışişleri Bakanının elçileri dinlemesi bölge halklarının nabzının nasıl attığına dair bilgi edinme ihtiyacı duyulduğunu da gösteriyordu. O güne kadar tabanda nasıl bir yaklaşım olduğu gözler önünde olsa da, Türk politikası daha ziyade liderlere odaklanmıştı. Akis dergisinde: "Sultanlarla ve krallarla kurulan dostluklara dayanan bir siyasetin sonu ortadaydı... Halkın itibar etmediği Bağdat Paktı'ndan Irak da çekilirse buna hazırlıklı olunmalı"¹⁸² denilmekteydi.

Temmuz başında Londra'dan sonra İstanbul'a gelen Nuri Sait uzun süreli bir konaklamada bulunurken Menderes ve Zorlu da diplomasi trafiğini İstanbul'da sürdürüyordu. Zorlu ile Nuri Sait aynı otelde kalıyordu. Otele Amerikan, İngiliz ve Lübnan büyükelçileri gelip gidiyordu. İran Şahının isteği üzerine Bağdat Paktı'nın Müslüman devlet liderleri nezdinde 14 Temmuz'da bir toplantı tertip edilecekti. 28 Temmuz'da Londra yapılacak olağan pakt toplantısından önce Müslüman üyeler İstanbul'da toplanmaya başlıyorlardı. Son hazırlıklar için Menderes Ankara'ya, Nuri Sait Bağdat'a giderken, Avrupa seyahatinden dönen İran Şahı İstanbul'a geliyordu. Dört Müslüman ülke, kendi dertleriyle dertlenmeyen ABD'yi pakta tam üye olmaya ikna etmeye çalışacaklardı. İngiltere'nin pakttan çıkarılacağı şayiaları yayılarak ABD'yi

¹⁷⁹ "Bağdat Gazelleri", **Akis**, Sayı: 200, 8 Mart 1958, s. 11

¹⁸⁰ "Nâsır'a Boykot", **Akis**, Sayı: 200, 8 Mart 1958, s. 11

¹⁸¹ "Şu Müslüman Kardeşler", **Akis**, Sayı: 203, 29 Mart 1958, s. 9-10

¹⁸² "Akıntıya Kürek", **Akis**, Sayı: 204, 5 Nisan 1958, s. 10-11

ikna konusunda bir koz elde edilmeye çalışılıyordu. Pakt üyelerine göre ABD, Bağdat Paktı'nı ayakta tutmak için elinden geleni yapmalıydı.¹⁸³

14 Temmuz günü İstanbul'da Bağdat Paktı Müslüman ülkelerinin toplanması için hazırlıklar yapılırken Irak'tan gelen haberlerle Yeşilköy havaalanını karışıyordu. Zira Irak'ta hükümet darbesi gerçekleşmişti. 14-17 Temmuz tarihleri arasında İstanbul'da yapılan toplantılarda Irak darbesi görüşülmüş ve yayımlanan ortak bildiriye bu darbe "dış kaynaklı yıkıcı faaliyetlerin bir sonucu" olarak değerlendirilirken, Nâsır ve Komünistler suçlanmış, Washington'dan Eisenhower doktrinini uygulayarak Irak'a müdahale etmesi istenmiştir.¹⁸⁴ Irak darbesinden sonraki Bağdat Paktı Bakanlar Konseyinin Londra toplantısında, paktın diğer üyeleri ve ABD'nin yeni Irak rejimine karşı tavrının ne olacağı konuşulmuş, paktın birinci maddesinde öngörüldüğü şekliyle ABD'nin ikili anlaşmalar imzalama teklifi konusunda mutabakata varılmıştır.

Türkiye 31 Temmuz'da yeni Irak rejimini tanıdığını, General Abdülkerim Kasım hükümetiyle istikrarlı bir dostluk sürdürmek ve destek politikası izlemek istediğini duyurmuştur.¹⁸⁵ Ancak 1958 sonlarına doğru bu konuda gidişat olumlu yönde değildi. Zira yeni rejim Bağdat Paktı konusunda ihtiyatlı açıklamalar yapmaktaydı. Irak ile ilişkilerin eski seviyesine gelmesi artık mümkün görünmüyordu. Irak'ın 1959 Mart'ında pakttan resmen çekilmesinden¹⁸⁶ sonra Bağdat Paktı'nın artık bir hükmü kalmamıştı.

Bundan sonra Türkiye, Ortadoğu'da Batı yanlısı bir Arap müttefik olmaksızın politika belirlemek zorunda kalacaktır. CENTO, Kuzey Kuşağının devamı anlamında bölgedeki Batı politikaları için önemli bir yere sahip olsa da Arap ülkelerini Batılı bir ittifak temelinde bir araya getirecek bir girişim değildi. ABD'nin değişen politikalarıyla eş zamanlı olarak Türkiye de dış politikada bir yenilenmeye gitme zorunluluğu hissedecektir. Zira sadece bir müttefikinin kaybedilmesi değil, iç ve dış gelişmeler karşısında DP yönetimi de oldukça sıkıntılı bir süreçten geçmekteydi.

2.4. Üçüncü Dönem: 1958 Sonrası DP Dış Politikası

Türkiye, 1957-1958 Ortadoğu krizlerinden sonraki süreçte çok yönlü bir dış politika inşa etmenin yollarını aramıştır.¹⁸⁷ Batı eksenli bölge politikası devam etmekle birlikte, diğer yandan Kıbrıs meselesinin seyri, muhalefetin dış politikayı daha fazla sorgulaması, ekonominin kötüye gitmesi ve bu konu-

¹⁸³ "New Look Diplomasi", *Akis*, Sayı: 218, 12 Temmuz 1958, s. 8-10

¹⁸⁴ "Irak Hadiseleri: Orta Doğu'da Bağdatsız Bağdat Paktı", *Akis*, Sayı: 219, 19.07.1958, s. 4-10

¹⁸⁵ Yeşilbursa, a.y., s. 89

¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, 25.03.1959

¹⁸⁷ Göktepe ve Seydi, a.y., s. 214

da Batı desteğinin yeterli görülmemesi, yine bu süreçte Batı ile Doğu blokları arasında yumuşama sinyallerinin başlamış olması gibi nedenler, DP yönetiminin farklı alternatifler aramasında etkili olmuştur. Bu bağlamda daha önce ‘Sovyet güdümlülük’ iddiasıyla eleştirilen Bağlantısız devletlerle yakınlaşmaya çalışan söylemler söz konusu olurken, diğer yandan Sovyetler Birliği’nden gelen dostluk girişimleri de önceden olduğu gibi karşılıksız bırakılmamaya başlanmıştır.¹⁸⁸

Bu süreçte Ortadoğu’da yalnızca Türkiye değil, aynı zamanda Batı da başarısız olmuştur. Sovyetler Birliği’nin bölgeye yönelmesinin ve burada söz sahibi olmasının önüne geçmek amaçlı olarak yürütülen jeopolitik stratejinin (Kuzey Kuşağı) pek işe yaramadığı, ekonomik tedbirlerin (Amerikan yardımları, Eisenhower doktrini) de bölgede Batı adına ciddi bir etki yapmadığı görülmüştü. Keza ABD ve İngiltere’nin Lübnan ve Ürdün’e askeri müdahalede bulunması, bölgede gelişen sömürgecilik karşıtı refleksleri daha da canlandıran hamleler olmuştur. Batı adına Batı yanlısı liderlerle yakınlık kuran Türkiye de bu süreçte bu liderlerin (Irak’ta Nuri Sait, Lübnan’da Camille Chamoun) tek tek yerlerinden edilmesi sonucunda bölgede neredeyse tamamıyla yalnız kalmıştı. Bunun bir nedeni tabandan gelen tepkileri dikkate almamak olduğu gibi, bununla da bağlantılı olarak diğer bir neden ise Türkiye’nin tamamen Batılı kimliğiyle bölgeye yönelmesidir. Hâlbuki Batıya kendisini kabul ettirirken Türkiye, aynı zamanda Ortadoğulu ve Müslüman kimliğini pazarlık konusu etmiş, Arap ülkeleriyle olan dinî ve tarihî bağları vesilesiyle bir köprü oluşturmak iddiasında bulunmuştu. Ancak NATO üyeliğiyle Batılılaşma sürecinin tamamlandığı ve artık bir Batılı devlet olduğu düşüncesi, bu diğer kimliklerin göz ardı edilmesine neden olmuştu. Örneğin 1954 yılında Türkiye ile Mısır arasında bir yakınlaşma söz konusu olduğu süreçte, Nâsır’ın Menderes’e yolladığı Hicri yılbaşı tebrik mesajı çok anlaşılammış, hatta Türkiye’nin seküler bir devlet olduğu ve dini nitelikli böyle özel günlere çok önem atfetmediği yorumları yapılmıştır.¹⁸⁹ Bu gibi örnekler Türkiye’nin Arap ülkeleriyle diyalog yollarını çok da açık tutmadığını, dolayısıyla kültürel anlamda köprü vazifesini yerine getirmekten uzak olduğunu göstermektedir.

ABD’nin Eisenhower doktrinini yürürlüğe koyduktan kısa bir süre sonra bölge stratejisi yine değişecekti. Yeni politika özellikle İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci geçmişe sahip müttefiklerden kendini ayıran bir politikaydı. Türkiye’nin ABD’nin değişen politikalarına ayak uydurma çabaları söz konusu olsa da, farklı nedenlerle DP yönetiminin bu konuda güçlük çektiği görülmektedir.

¹⁸⁸ A.y.

¹⁸⁹ “Araplardan Tebrik”, **Akis**, Sayı: 18, 11 Eylül 1954, s. 9-10

1958'de Türkiye'de ekonomi iyi durumda değildi. OECD ve IMF'nin ekonomik önerileri Türk lirasının devalüe edilmesi ve bazı yatırım programlarının askıya alınmasını içeren istikrar programlarına Türkiye'yi mecbur etmelerine karşı Menderes, ABD ve İngiltere'den koşulsuz ekonomik destek isterken 'sadık müttefikinizi kaybedebilirsiniz' imasında bulunuyordu.¹⁹⁰ Bunun arkasında Türkiye'nin bu süreçte Sovyetler Birliği ile artmakta olan ekonomik ve ticari ilişkileri vardır. Bununla birlikte Batılı müttefikler bu yakınlaşmanın bir dış politika değişikliği değil taktik olduğu düşüncesiyle, kolay yoldan istenilen ekonomik yardımı reddedip Türkiye'nin bu programları uygulamasını önermeye devam etmişlerdi.¹⁹¹ DP yöneticileri bu gelişmelerle birlikte Batılı müttefiklerinin her zaman istediği gibi arkasında durmadığını bir kez daha fark etmişti. Keza Lübnan'daki Batı yanlısı Chamoun'un kolayca harcanması, Irak'ta yeni yönetimin çabucak tanınması gibi örnekler de yine bu zamanlara denk gelmiş ve Batı ittifakının içten içe sorgulanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne karşı politikanın Batılılar gözünde bir taktikten öteye geçebileceğinin gösterilmesi gerekmektedir.

Bundan önceki süreçte Doğu ile Batı blokları arasında bir yumuşama olması DP hükümetinin istemeyeceği bir şeydi. Zira Soğuk Savaş'ın yaşattığı gerginlik, ABD'den yardım talep etmenin zeminini oluşturuyordu. 1958'deki krizlerin arkasında da Komünizm ve Sovyet politikalarını gören, hiç alakası olmasa bile bir şekilde bağlantı kuran Türkiye, müttefikler gözünde kendi stratejik önemini hep göz önünde tutarak Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin faaliyetleri karşısında kendisini vazgeçilmez kılmayı amaçlamıştı. Ancak Türkiye'nin Bağdat Paktı sürecinde kendi çıkarları ve güvenlik endişelerini de aşarak Batı çıkarlarını, Batıdan daha Batıcı bir şekilde savunan bir politika izlemesinin Ortadoğu'daki karşılığı negatif yönde olmuştu. Türkiye bu dönemde Ortadoğu'da Batı yanlısı politikalarla hangi ülkeyle yakınlaşsa o ülkede Türkiye karşıtlığı artmış, Türkiye'ye karşı olumlu bir yaklaşım olsa bile bu sefer Arap dünyası içinde o ülke tepkileri çekmeye başlamış ve iç karışıklıklar artmıştı. Bu bağlamda Türkiye'nin bizzat Batı eksenli politikalarının bölgede Batıya zarar verdiği de söylenebilirdi. Bu durum, ABD'nin sürekli değişen politikalarıyla birlikte düşünüldüğünde Türkiye'yi vazgeçilmez bir müttefik olmaktan çok uzak tutmaktaydı. Nitekim Batı'da 'güvenilmez müttefik' olarak görülmeye devam etmesi, Türkiye'nin alternatif dış politika seçeneklerine yönelmesi için gerekçe teşkil ediyordu. Bu bağlamda Sovyetler Birliği karşısında yumuşama göstermek, Batıya karşı bir blöf siyaseti olarak değerlendirilebileceği gibi, dış politikada tek boyutluluktan kurtulma çabası olarak da değerlendirilebilir.

¹⁹⁰ Sever, a.g.e., s. 224-225

¹⁹¹ Sever, a.e., s. 225

Bundan önceki süreçte ABD ve İngiltere'nin bölgeye yönelik politikaları ile Türkiye'nin algısı ve beklentileri arasında ciddi farklar vardı. ABD'nin Ortadoğu politikalarındaki değişiklikler Türkiye'yi şaşkınlıktaydı. Örneğin Nâsır yönetiminin önce ciddi bir şekilde eleştirilip çok kısa bir süre sonra Asvan barajı konusunda desteklenmesi, daha sonra bu desteğin çekilmesi¹⁹² örneğinde olduğu gibi, Türkiye bu tavırlara anlam vermekte zorlanmış ve ayak uyduramamıştı.¹⁹³ İngiltere ise Ortadoğu konusunda deneyimli olmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası güç kaybetmiş ve hegemon konumunu tedricen kaybetmekte olan bir devlet olduğu için sabit bir politika izleyememiştir. Aslında kendi kontrolündeki topraklardan minimum zararla çekilmek ve bölgedeki çıkarlarını korumak gibi temelde tek bir politika olarak yorumlanabilen İngiliz politikasının, Süveyş krizi sonrasında ABD ile birlikte hareket etmekten başka yolu kalmamıştı. Bundan sonra kendi çıkarları doğrultusunda ABD'yi yönlendirmek isterken, kendi başarısızlıkları neticesinde ABD'nin çizdiği-çizeceği yola girmeye razı olan bir İngiltere söz konusuydu.¹⁹⁴ Bu durum ABD'nin bölge üzerindeki kararsız politikasıyla birleşince İngiliz politikaları da Türkiye için anlaşılmaz bir hal almıştır.

Bu iletişimsizliğin bir nedeni Türkiye'nin Batı ittifakına olan aşırı güveniyse, diğer neden de Türkiye'ye olan güvensizlik olmuştur. Türkiye Batılı müttefiklerine fazla güvenmiş ve sürekli kendini sadık bir müttefik olarak ispat çabası içinde olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'yi ilgilendiren konularda dahi karar alınırken haber verilmemesi, herhangi bir şekilde fikrine danışılmaması gibi durumlar söz konusu olmuştur. Nitekim her ne adım atılırsa atılsın, ABD ve İngiltere atıyorsa Türkiye'nin bunu koşulsuz destekleyeceği izlenimini vermekteydi. İkinci neden ise, birincisiyle de bağlantılı olmakla birlikte tam zıddı bir düşünceyi ifade etmektedir. Türkiye her ne kadar kendisini sadık bir müttefik olarak sunsa da, kendi çıkarlarını önceleyerek müttefiklerini aldatabilir düşüncesi Batıda her daim bir şerh olarak kalmıştır. Batılı müttefiklerine göre Türkiye, eski Osmanlı coğrafyasını yeniden ele geçirmek isteyebilir, o kadar büyük iddiaları olmasa bile bölgeye yönelik politikalarında ittifak ilişkilerini kendi amaçları doğrultusunda kullanarak ABD ve İngiltere'yi kaçınılmaz bir çatışmaya sürükleyecek hamleler yapabirdi.¹⁹⁵ Dolayısıyla İngiliz ve Amerikan karar mekanizmalarının, Türkiye'yi her ne kadar sadık bir müttefik olarak görseler de, bu ihtimalleri göz önünde tutmaları Realist bir yaklaşımın gereği idi. Türkiye'nin her istediği yardımı alamamasının, bölgeye yönelik inisiyatif olarak bir politika geliştirmek istediğinde bunun

¹⁹² Bkz. aş.: "Nâsır'ın Politikaları"

¹⁹³ Sever, a.g.e., s. 255

¹⁹⁴ Sever, a.e., s. 255

¹⁹⁵ Özellikle 1957 Suriye krizi sürecinde Türkiye'nin askeri müdahale seçeneğini gündeme getirmesi karşısında İngiliz ve Amerikan büyükelçiliklerinin dışişleri bakanlarıyla yazışmalarında bu yaklaşım açık bir biçimde görülmektedir. Bkz. aş.: "Suriye Krizi"

bizzat Batılı müttefiklerince engellenmesinin yahut herhangi bir şekilde arka çıkılmamasının nedeni bu güvensizlikten ileri gelmektedir.

DP hükümetinin, Ortadoğu'daki hemen hemen her sorunu Soğuk Savaş kapsamında değerlendirerek ve müttefiklerini bölgede artan Sovyet nüfuzu haberleriyle besleyerek aslında Soğuk Savaş'ın bölgede yayılmasında önemli bir rol oynadığını iddia etmek mümkündür.¹⁹⁶ Bölgesel sorunlarda tarafsız kalmak yahut en azından krizin hangi boyutlara gidebileceğini gözlemleyerek hareket etmek yerine, hemen her krizde müttefiklerini destekleyen, geleneksel 'bekle ve gör'¹⁹⁷ politikası yerine olaylara ani tepkiler veren, aceleci ve agresif davranan bir politika izlenmişti. Dolayısıyla krizleri ele alış biçimi ikna edicilikten uzak, hatta tersi yönde kışkırtıcı olmuştur.

1958'e kadar Türkiye'de muhalefet dış politika konusunda bir şekilde uzlaşıcı davranmıştı. Ancak biriken tepkiler, Ortadoğu politikalarındaki başarısızlıklarla birleşince bu uzlaşmacılık ortadan kalkmıştır. Kore kararı Meclise danışılmadan verildiğinde DP iktidarı henüz yeniydi ve muhalefet açısından bu karar, şekil itibarıyla itiraz edilse de nitelik olarak sorun teşkil etmemişti. Zira bu kararlar Türkiye'nin Batı camiasına yakınlaşması söz konusu olacaksa, örneğin kendi iktidarı döneminde de Batı yönlü bir politika izleyen CHP'nin bir itirazı olamazdı. Keza bundan sonraki süreçte de DP'nin muhalefetin fikrini almadan hareket etmesi, anayasa çerçevesinden uzaklaşarak dış politika kararları alması 1958 yılına kadar, her ne kadar eleştiri konusu olsa da bir 'milli politika' anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Batılı olmanın, Batı eksenli bir politika izlemenin muhalefet adına itiraz edilecek bir tarafı yoktu. Ancak bu politikanın iflas etmesiyle birlikte geçmişteki bütün eleştiri konuları tekrar gün yüzüne çıkmaya başlayacaktır. Dolayısıyla Menderes'in son iki yılını bir 'ihtilal kompleksi' ile geçirmesinin arkasında yalnızca dış politikadaki gelişmeler değil, asıl muhalefetin gittikçe artan eleştirileri etkili olmuştur. Bu durum dış politikada karar almayı zorlaştırdığı gibi Ortadoğu'ya yönelik politikaların da belirsiz bir seyir izlemesini tetiklemiştir.

Ortadoğu'ya yönelik politikalarda Bağdat Paketi'nin çözülmesinden sonraki süreçte daha temkinli davranılması ders alma kuramıyla açıklanabilir.¹⁹⁸ Türkiye'nin yine Batı ekseninde, bu sefer CENTO çerçevesinde bir bölge politikası izlemesi ise dış politika yöneliminde herhangi bir değişikliğe gidilmediğini göstermektedir. Ancak bu süreçte DP hükümetinin söylemleri oldukça ihtiyatlı olmuştur. Bunda, içerideki tepkilerle birlikte, bölgede yaşanan krizlerin bir şekilde Türkiye'ye ve katıldığı ittifak ilişkilerine zarar vermesi de etkilidir. Zira Türkiye'de iktidar, Batı adına giriştiği aktif Ortadoğu politika-

¹⁹⁶ Sever, a.g.e., s. 260-261

¹⁹⁷ Sever, a.e., s. 261-262

¹⁹⁸ Criss'e göre "Siyasi belirsizliklerle karşılaşan karar vericiler genellikle uzak veya yakın geçmişteki deneyimlerden ders çıkararak" kararlarını belirlerler. Bkz. Criss, a.y., s. 3

sında yaşanan başarısızlıkların neticesinde müttefiklerine göre daha zor bir süreçle karşı karşıya kalmıştı. Dolayısıyla bu durum dış politikada en azından küçük değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bunun sonucu da, konjonktürde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hamleler, Ortadoğu ülkelerine yönelik de Batıcı söylemlerin yumuşatılarak, daha ziyade ikili ilişkilere ağırlık verilmesi olmuştur. Ancak bu gelişmeler çok nispi ölçüde olduğu için ufak ayarlamalar veya program değişikliğinin ötesindeki bir dış politika değişikliğine tezahür etmemektedir.¹⁹⁹

Irak'ın 1959 Mart'ında resmen çekilmesinden sonra Bağdat Paketi'nin artık bir hükmü kalmamıştı. Bundan sonra paktın diğer üyeleri ve ABD arasında CENTO süreci başlayacaktır. Irak henüz bu kararını açıklamadan hemen önce Türkiye, İran, Pakistan ve ABD ile ikili anlaşmalar imzalamıştı.²⁰⁰ ABD ile imzalanan güvenlik anlaşmasına göre Türkiye'nin talebi üzerine ABD Türkiye'de silahlı kuvvetlerini kullanabilecekti.²⁰¹ Bu durum DP hükümetinin bir darbe olasılığına karşı müttefik büyük devletten teminat alma çabası olarak da yorumlanabilir. Ocak 1959'de yapılan CENTO'nun Karaçi toplantısında ve sonrasında, İran Şah'ının Sovyetler Birliği ile görüşmelerini sürdürmemesi konusundaki İngiltere'nin ikna çalışmalarına Türkiye'nin de katılması, Ortadoğu'ya dönük Batı eksenli politikasının aynen devam ettiğini göstermektedir.²⁰² Türkiye, CENTO'nun NATO gibi bir yapıya dönüştürülmesi için çalışarak Daimi Askeri Temsilciler Grubu kurulmasına da ön ayak olmuştur. Irak'tan sonra İran ve Pakistan'ın da kaybedilmemesi için hususi çaba gösteren Türkiye'nin artık kendi güvenliği açısından bütün komşularını kaybetmemek adına çabaladığı gözlemlenmektedir.

Adnan Menderes ve F. R. Zorlu 1959 Ekim ayında CENTO toplantısı için ABD'ye yaptıkları ziyarette, Türkiye'nin kötü giden ekonomisi için yardım talep etmiş, karşılığında CENTO kapsamında 115 Bin liralık yardım sözü almıştır.²⁰³ Ancak bu rakam, beklentinin çok altında ve ekonominin düzeltilmesi açısından yetersiz bir miktardı. Eisenhower'ın Türkiye ziyareti de 1959 Aralık ayında gerçekleşmişti.²⁰⁴ Buna mukabil söz konusu ziyarette Türki-

¹⁹⁹ Dış politikadaki küçük ama etkili değişiklikler ancak dış politika yönelimiyle ilgili radikal değişiklikleri ifade etmektedir. Bkz. Hermann: "Changing Course...", s. 15-17. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme çabaları için böyle bir yönelim olduğunun söylenmesi ise, aynı süreçte Batı ile ilişkilerde herhangi bir kopma yaşanmadığı için güçtür.

²⁰⁰ **Cumhuriyet**, 06.03.1959

²⁰¹ Yeşilbursa, a.y. s. 94

²⁰² A.y.

²⁰³ Abdi İpekçi: "CENTO 115 Bin Lira Yardım Yapacak", **Milliyet**, 10.10.1959

²⁰⁴ Eisenhower'ın Türkiye ziyaretinin ayrıntıları, kamuoyundaki yansımaları ve yorumları için bkz. Mehmet Sait Dilek: "ABD Başkanı Dwight David Eisenhower'ın (Ike) Aralık 1959'da Türkiye Ziyareti", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 46, Güz 2010, ss. 295-332

ye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşma ihtimalini giderecek somut bir adım atılmamıştı.

1960 yılında özellikle Kıbrıs ve Ortadoğu konularında Batı ile uyumlu bir dış politika izlense de, Menderes'in bu süreçte "Sovyetler Birliği gibi totaliter sistemlerin kısa sürede ekonomik kalkınma önlemlerini hayata geçirmesinin çok daha kolay olduğunu"²⁰⁵ dile getirdiği de görülmektedir. Bu yaklaşım, Sovyetler Birliği'nin rejimine yönelik olumsuz bir tutum olarak değerlendirilebileceği gibi, tersi şeklinde de yorumlanabilir. Menderes'in Kruşçev'e verdiği iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleştirme sözü²⁰⁶, sadece Türkiye'nin önceden takındığı tavrından ihtiyatlı bir geri çekilme değil, aynı zamanda dikkati iç krizlerden başka yere çekme isteği olarak da değerlendirilebilir. Zira dış politikada istikrarlı bir görüntü verilse dahi içeride durum farklıydı. Nitekim 27 Mayıs darbesine giden süreçte Menderes otoriterlik gibi eleştirilere maruz kalmaktaydı.²⁰⁷

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle DP iktidarı sona ermişti. İhtilal hükümetinin ilk beyanları, Batı ile yapılan ittifaklara bağlı kalınacağı, ancak dış politikanın uygulanmasında bazı farklılıklara gidilebileceği yönündeydi. Sovyetler Birliği ihtilal sonrasında geniş çaplı ekonomik yardımlar ve iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmesi konusunda girişimlerde bulunsa da yeni yönetim Menderes'in sözünü ettiği ziyaretleri iptal etmişti. Cemal Gürsel'in Kruşçev'e gönderdiği bir mektupta, Türkiye'nin Batı ile bağlantılı politikasını kararlı bir şekilde sürdüreceği belirtilirken, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesi isteği de dile getirilmiştir.²⁰⁸ Bu durum, ihtilâlden sonra da Türk dış politikasının yöneliminde bir değişikliğe gidilmediğini, ilk etapta yalnızca ufak ayarlamalar ve program değişikliklerine gidildiğini göstermektedir.

²⁰⁵ Yeşilbursa, a.y., s. 94

²⁰⁶ Menderes, Temmuz ayında Moskova'yı ziyaret edeceğini ve Kruşçev'in de Türkiye'ye geleceğini ifade etmiştir. *Milliyet*, 12.04.1960

²⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir'in **Menderes'in Dramı** eserinde otoriterlik tartışmalarına geniş yer verilmiştir.

²⁰⁸ Yeşilbursa, A.y., s. 94-95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATI EKSENLİ DIŞ POLİTİKA VE ORTADOĞU KRİZLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yaşanan sistem değişikliğinin sancuları daha çok çevre ülkelerde hissedilmiştir. Merkez devletler yeni düzeni belirlemeye çalışırken çevre ülkeler ise bu geçiş sürecinin zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı güçlerin sömürgecilik sonrası nüfuz alanlarını koruma çabaları Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika, Orta ve Güneydoğu Asya'da ardı ardına krizlere neden olurken, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde Alman işgalinden sonra Sovyetler Birliği'nin nüfuz etme çabaları da Balkanlar'ı olduğu gibi Doğu ve Batı Avrupa'yı da etkilemiştir. Batı Avrupalı devletler kendi içinde savaş sonrası sürecin krizlerini yaşasalar da, yeni oluşan güç merkezlerinden Batı bloğunda yer almaları onlara Marshall Planında olduğu gibi ABD'nin desteğini sağlamıştır. Balkanlar ve Ortadoğu bölgeleri ise Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki nüfuz mücadelesinde hedef pozisyonunda olan bölgeler olmuştur. Türkiye bu iki coğrafyanın kesişiminde yer alan bir devlet olarak söz konusu bölgelerde yaşanan her krizden bir nebze de olsa etkilenmekteydi. Kendisini Batı'da konumlandırması hasebiyle Sovyet etkisini ve Komünizmi tehlike olarak addetmesi ise onu, Uzakdoğu'da yaşanan krizlerde dahi taraf yapmaya yetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu ülkelerinin başlıca meselelerinden biri tam bağımsızlık adına sömürgecilikle mücadele idi. Bu bağlamda bölge ülkeleri, bölgenin büyük bir kısmında nüfuzunu henüz muhafaza eden İngiltere özelinde Batı ile mücadele etmekteydi. Batılı devletlerse yeni oluşan Soğuk Savaş sistemi çerçevesinde bölgedeki nüfuzunu elinden bırakmadan buradaki dengeleri yeniden sağlama endişesindeydi. Bu bağlamda İngiltere ile nüfuz alanlarını paylaşmaya çok daha önceleri başlamış olan yeni hegemon ABD, görevi artık tamamen devralmaya başlamıştı. Bunu yaparken de Ortadoğu ülkelerinin endişelerini paylaşmak ve eski sömürgeci dili kullanmamak zorunluluğu hissetmiştir.

Batının demokrasi, özgürlük, bağımsızlık gibi söylemler üzerinden hareket ederek ve bölge ülkeleriyle uzlaşarak onların yeni sisteme kendi istediği doğrultuda adapte olmalarını sağlaması gerekliydi. Bunu zorlaştıran ise bizzat ABD'nin İngiltere ile ittifak halinde hareket etmesi olmuştur. Zira ABD'nin bölgeye yönelik girişimleri karşısında Sovyetler Birliği'nin geliştirdiği söylemler, ABD'nin de İngiltere gibi sömürgecilik peşinde olduğu doğrultusunda olacaktır. ABD'nin bu konuda yapacağı şey, görünürde de olsa İngiltere ile

farklı bir dil kullanmaktır. Fakat bu ancak 1956 Süveyş Krizinden sonra gerçekleşmeye başlayacaktır.

Batının Ortadoğu'daki Arap devletleri ile uzlaşma zemini bulmasının önündeki bir diğer engel ise 1948'de kurulan İsrail'dir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve Ortadoğu'nun başlıca meselesi haline gelen Arap-İsrail meselesinde, İsrail devletinin bizzat buradaki varlığı Arap ülkelerinin kabule yanaşmayacağı bir sorun teşkil etmiştir. Dolayısıyla ABD'nin her konuda uzlaşsa da, İsrail'in varlığına halel getirecek bir söylem dahi geliştirmeyeceğinden dolayı Arap ülkeleriyle nihai anlamda anlaşması mümkün olmamıştır. Bölgedeki Arap devletlerinin de söylem düzeyinde de olsa İsrail karşıtı tutumdan vazgeçmemeleri, ABD'nin bölgedeki krizlere karşı Batı adına gitmek istediği her çözümün önünde engel teşkil etmiştir.

Türkiye'nin de Batı ile uyumlu politikaları, Ortadoğu'da kendisine karşı bir tavır beraberinde getirmiştir. 1951'de İsrail gemilerini Süveyş Kanalı'ndan geçirmeme kararı aldığı Mısır'ı, Batı ile birlikte protesto etmişti.¹ Bu durum İsrail'i tanımasıyla belirginleşmeye başlayan Türkiye karşıtı Arap tavrının, özellikle Mısır'da oldukça sert bir hal almasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, her şeye rağmen artarak devam etmiştir.

İsrail'in kurulması, Ortadoğu bölgesinde huzursuzlukların gittikçe arttığı bir dönemi beraberinde getirecektir. Bununla birlikte Soğuk Savaş'ın bölgeye sirayet etmesinin sonucu olarak Ortadoğu bölgesinin adeta bir krizler bölgesi haline gelmesi özellikle 1950'li yılların ikinci yarısında olacaktır. Bu krizlerin başlangıcı olarak görülebilecek gelişme de, yine İsrail ile bağlantılı olan Süveyş Krizidir. Onu Türkiye ile Suriye'nin yaşadığı 1957 Krizi takip edecektir. Bölgede kutuplaşma gittikçe artmış, 'Nasırcılar' ile 'Batı yanlıları' gibi bir iki taraflı bloklaşma haline almıştır. Türkiye ise bu bloklaşmaya karşı tarafsız kalmak gibi bir tutum benimsemek yerine ikinci grupla arasını iyi tutmuş, hatta zaman zaman Batıcı politikaların öncüsü gibi hareket etmişti. Bu düşüncenin arkasında Batı eksenli dış politikanın doğal, farklı politikaların benimsenmesinin ise savrulma olarak görülmesi yatmaktadır.

Kurulan Yahudi devletini ilk tanıyan Müslüman ülke olması, Türkiye'nin de Batılı müttefikleri gibi bölge ile ilişkilerinde mesafeyi ciddi derecede açmıştır. Arap devletlerinde olumlu intiba oluşturmak için zaman zaman İsrail karşıtı bir tutum sergilense de bu durum değişmeyecektir. Türkiye'nin İsrail karşısında daha net bir tutum sergilemesi ancak 1967 savaşı sonrasına denk gelir. 1950'li yıllarda yaşanan krizlerde Türkiye, İsrail'e karşı tavrı olsa da bu durum Arap ülkeleri açısından tatmin edici olmamıştı. Bu yıllarda Türk kamuoyunda ise İsrail için yeni kurulmuş ve hızlı kalkınma hamleleri gerçek-

¹ Robins, *Turkey and the Middle East*, s. 76

leştiren bir devlet görüntüsü hâkimdir.² 1954 yılında ABD'nin Arap-İsrail meselesine bir çözüm yolu arayışı olarak ortaya koyduğu su taksimi planından söz edilen Akis dergisinde, Arap dünyasının hâli ve karşısında İsrail'in durumu hakkındaki yaklaşım aşağıdaki gibi ifade bulmaktadır:

“Amerikalılar Araplarla İsrail arasında çözülmez gibi görünen hudut davalarını su taksimi yoluyla çözmeyi planladılar... Feodal Arap camiasının yüreğine bir hançer gibi saplanan dinamik İsrail, bu âlemin düşüncelerini ve peşin hükümlerini altüst etmekle kalmamış, ‘Musa geliyor’ deyip kaçışan 600 bin Filistinli Arabı da geri kabul etmemiştir. Şimdi bu Araplar Necef çöllerinde birer Veysel Karani rolünde, ne yapacaklarını bilemez haldedir... Arap ordularına güvenerek bir gün geri dönebileceklerini ümit etmişlerse de ‘İrki necibi birlik’ bunların önünden firar etmiş, kadife keselerine elleri gidip yardım da dahi bulunmamıştır... Bunlara (Mülteciler Araplara) şimdi BM yardımcı olmaktadır ve Amerika'nın su projesi bu Arapları yer yurt sahibi etme mülâhazasından doğmuştur. Plana göre Şeria nehrinin suları Araplar ve İsrail arasında barışçıl bir yolla taksim edilecek, bu vesileyle bir barış masası kurulması düşünülmekteydi...”³

İsrail'den övgüyle söz edilirken, Filistinli Arapların hallerinden ise alaycı bir dille bahsedilmektedir. Aynı zamanda meseleyi sahiplenme konusunda “Lafta kimseye pabuç bırakmayan diğer Arap ülkelerinin fiiliyata gelindiğinde ortadan kaybolmaları”⁴ ve birlik gösterememeleri hicvedilmektedir. Bu yaklaşım, İsrail'in varlığının Arap ülkeleri açısından ne derece sorunlu olduğu konusunun önemsenmediğini göstermektedir. Nitekim karar merkezi olarak hükümetin izlediği politikalardan da bu durum anlaşılmaktadır. Türkiye bu dönemde İsrail ile çok sıkı ilişkiler içinde değildi. Ancak Batılı bir devlet olarak gördüğü İsrail'e karşı yaklaşımı yukarıda zikredildiği gibi, Arap ülkeleriyle uyumlu olmaktan uzaktı. Hatta Adnan Menderes, 1954 Temmuz'unda Arap devletleri için İsrail'i tanımanın zamanının geldiğini dahi söylemiştir.⁵ Süveyş Krizi sonrasında İsrail ile diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirilmesi, kimi zaman İsrail karşıtı söylemlerin kullanılması gibi hareketler de bu yaklaşım biçimi nedeniyle Arap ülkelerinde samimi bulunmamıştır. Resmi olarak çok yakın ilişkiler olmasa da Türkiye'nin bölgede İsrail ile işbirliği ederek hareket ettiği yönündeki şayialar bölgede zaman zaman gündeme gelmiştir.

² İsrail devleti kurulduğu süreçte İsmet İnönü'nün verdiği demeçlerden ve İsrail ile ilgili haberlerden bu yaklaşım anlaşılmaktadır. Bkz. yuk.: “Savaş Sonrası Türk Dış Politikası ve Ortadoğu”

³ “Orta Doğu: Şeria Suları”, **Akis**, Sayı: 11, 24 Temmuz 1954, s. 14-16

⁴ A.y.

⁵ Robins, a.g.e., s. 76-77

1950’li yılların ikinci yarısında Ortadoğu’da yaşanan hareketlilik sömürgeciliğin sonlandırılması ve bölge ülkelerinin tam bağımsızlık için verdikleri mücadelenin bir ürünü olarak aşağıdan yukarı yönlüdür. Mısır lideri Nâsır, antiemperyalizm ve İsrail karşıtlığıyla bu hareketliliğin doğal lideri olarak görülmüştür. Batı ve Batı yanlısı rejimler tarafındansa bu gelişmeler, Nâsır’ın bölgedeki hareketleri kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kısıktması olarak görülmüş, tabandan gelen istekler ya görülmemiş ya da görülmek istenmemiştir.⁶ Hâlbuki sadece Mısır değil, Ürdün, Lübnan, Irak ve Yemen gibi devletlerdeki toplumların temel mücadelesi de, başta İngiltere olmak üzere eski sömürgecilerin buradaki varlığına karşıydı ve bu Nasır’ın söylemlerinin Arap kamuoyunda etkili olmasının arkasında yatan temel sebepti.⁷ ABD bu durumu fark ederek Eisenhower doktriniyle başlayan politikalarında, müttefikleriyle kendisini farklılaştırmaya gayret göstermiş gibi görünse de Arap ülkeleri gözünde nihai olarak bunu başaramamıştır. ABD’nin kararsız görüntü veren tutumu ve izlediği politikalarındaki değişikliklerin tam olarak anlaşıl-maması, başta Türkiye olmak üzere Batılı ve Batı yanlısı Ortadoğulu müttefiklerinin bölgedeki politikalarını da çıkmaza sürüklemiştir.

1957 yılına gelindiğinde Arap milliyetçiliği tekrar yükselişe geçmiş ve Nâsır’ın şahsında kendine bir lider bulmuştu. Sömürgecilik karşısında yükselen bu ruh, İngiliz ve Fransız nüfuzunu bölgeden tamamen silmeye kendini adanmıştı. Peki, İngiltere ve Fransa’nın kovulmasıyla oluşacak güç boşluğu nasıl doldurulacaktı? Akis dergisine göre “Ruslar Nâsır’ın arkasına gizlenerek bölgede serbestçe hareket imkânı buluyorlardı.”⁸ Eisenhower planı da ABD’nin bölgedeki Rus nüfuzunu engellemek için harekete geçmesinin işaretiydi. Yani ABD, askeri ve ekonomik yardımları gündeme getirerek ve Truman doktrini gibi bir politikayı gündeme taşıyarak bölgede kendi nüfuzunu oluşturmak gayretindeydi.⁹

1957 Ocak ayında İngiltere, Yemen’de çıkan karışıklıklar karşısında “bombardıman yapmaktan çekinmemiştir.”¹⁰ Bu hamle İngiltere’nin Arap dünyasında olumsuz intibasını iyice körüklemekten başka bir şeye yaramamıştır. İngiltere nüfuzunu korumak için son hamlelerini oldukça sert bir şekilde uygularken sadece kendisine yönelik tepki almakla kalmıyor, genel olarak Batının imajını da olumsuz yönde etkiliyordu. ABD ise bunun tam zıttı doğ-

⁶ Nâsır özellikle Irak ve Lübnan’da halk tarafından büyük destek görmekteydi. “Orta Doğu: Testi Kırılmadan”, **Akis**, Sayı: 208, 3 Mayıs 1958, s. 20-23

⁷ 1958 yılına gelindiğinde Aden’de de İngiltere’nin varlığına karşı hareketler sürmekteydi: Bkz.: “Testi Kırılmadan”, **Akis**... 1960’lı yıllardaki Yemen iç savaşı da bu gelişmelerin neticesinde gerçekleşmiştir. İngiltere’nin eski nüfuz alanlarından çekilirken bıraktığı miras, genel olarak bir iç savaş veyahut kaos olarak sonuçlanan siyasi ortam olmuştur.

⁸ “Orta Doğu: Amerika’nın Hudutları”, **Akis**, Sayı: 140, 12 Ocak 1957, s. 11-15

⁹ A.y.

¹⁰ “Yemen’den Gelen Sesler”, **Akis**, Sayı: 142, 26 Ocak 1957, s. 13

rultuda politikalar izlemek istiyordu. Eisenhower yönetimi, bu konuda Suudi Arabistan ile yakınlık kurarak bölgede farklı bir oluşum çerçevesinde Nâsır'ı ve bölge ülkelerini etkileyecek bir yol aramaktaydı.¹¹ Bu durum Eisenhower doktrini ile ABD'nin bölge üzerinde müttefiklerinden ayrı bir yol belirleme çabalarını göstermektedir. Doktrin Amerikan parlamentosunda görüşülürken Ortadoğu da üçe ayrılmış vaziyetteydi. Birinci grup Bağdat Paktı üyeleriydi ve plan çerçevesinde en çok yardımın kendilerine yapılmasını istiyorlardı. F. R. Zorlu, New York'taki bir basın toplantısında bunu açıkça ifade etmiştir.¹² İkinci grup pakt dışında olan ancak yardıma sıcak bakan S. Arabistan ve Lübnan'dan müteşekkildi. Üçüncü grup ise Bağdat Paktı'na düşman olan ve doktrine karşı tavır almış bulunan Mısır, Suriye ve Ürdün'den oluşmaktaydı. Ürdün Kralı doktrine sıcak yaklaşırsa da hükümet Nâsır yanlısıydı.¹³ ABD Suudi Arabistan vasıtasıyla bu üçüncü grubu, özellikle de Nâsır'ı kendi politikalarını karşı yumuşatmak istese de bölgede istikrar getirici bir etkisi olmamıştı.

1958 yılı Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin ahvali bakımından tam bir krizler yılıdır. Bu yıl içerisinde kurulan BAC'nin temelinde, aslında Suriye'deki Baas'çı subayların Komünist karşıtlıkları vardı.¹⁴ Baas'çıların, Sovyetler Birliği'nin ülkeleri üzerindeki etkinliğinden duydukları endişe nedeniyle Nâsır'la yaptıkları görüşmeler neticesinde BAC fikri gündeme gelmişti.¹⁵ Dolayısıyla bu girişimi Sovyet bloğuna yakınlaşma olarak değerlendiren yaklaşımların bu durumu göz ardı ettiği söylenilebilir. Ziyadesiyle Soğuk Savaş'ın etkisiyle bölgede yaşanan bir kutuplaşmadan söz edildiğinde bu girişim anlam kazanmaktadır. Bölgede yaşanan Arap Soğuk Savaş'ı, dünyadaki Soğuk Savaş'tan birebir etkilenmiş olsa da nihai olarak tarafları dünyadaki iki kutupla aynı değildir. Burada taraflar: Soğuk Savaş'ın Batı kutbuna yakın duranlarla, her iki kutba karşı da, söylem düzeyinde de olsa, mesafeli duranlar, bir başka deyişle Bağlantısızlık hareketine teveccüh edenlerdi. Bu iki kutubun ortak özelliği ise antiemperyalist söylemlerle hareket etmeleriydi. Bu bağlamda, Batı yanlısı olan rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde dahi tabandan yükselen ses Batı karşıtıdır. Söz konusu Batı yanlısı rejimler de zaman zaman tabanlarıyla uyum sağlamak, zaman zaman bölge içi rekabette söz sahibi olmak yahut rakiplerinin eline koz vermemek adına Batı karşıtı söylemlere başvurmaktaydı. Aynı şekilde bir diğer ortak nokta da Arap milliyetçiliği olmuştur. Keza *Arap Soğuk Savaşı* aslında Arap ülkelerinin liderliği konusundaki yarışı da ifade etmektedir.

¹¹ "İki Cariyeli Sultan", *Akis*, Sayı: 145, 16 Şubat 1957, s. 16-17

¹² "Suud'u Beklerken", *Akis*, Sayı: 146, 23 Şubat 1957, s. 13-14

¹³ A.y.

¹⁴ Baas'ın ideolojisi, kuruluş süreci, Komünizmle ilişkisi ve Arap dünyasındaki etkileri hakkında bkz. İsmail Y. Tarık, *The Arab Left*, New York, Syracuse University Press, 1976

¹⁵ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye*, s. 205

Akis yazarı Toker'e göre, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının en büyük kusuru Arap liderlerinin kendi aralarındaki rekabeti ve Ortadoğu şartlarını görmemesiydi: "Bu liderler kendilerine menfaati dokunacak müttefikler aramaktaydı. Türkiye'nin menfaati ise Ortadoğu'daki bu iç çekişmelerin haricinde kalmaktaydı."¹⁶ Ortadoğu'da başarılı bir politika için hem politikacıların hem de sokağın nabzını iyi tutabilmek gerekmekeydi:

"DP hükümetinin takındığı tutum, politikacıların bir kısmını dost edinirken diğer kısmını ve o ülkelerin sokağını tamamen Türkiye'ye düşman etmiştir. Bölgede cereyan eden hadiseleri dikkatle takip etmek lazımdı, karışmak değil... Bölgedeki iki cereyandan birincisi Nâsır'cı, milliyetçi ve nötralist; ikincisi ise Nuri Saitçi, feodal ve Batı yanlısıydı. Bu cereyanların bazı unsurlarını görüp bazılarını görmezden gelmek doğru değildi. Türkiye muvazenesi hiç değilse ABD kadar muhafaza edebilmelidir. Lübnan'daki karışıklıklar konusunda Türkiye'nin Nuri Sait'in aklıyla hareket etmesi, onun hizbinin politikasına alet olmak anlamına gelmektedir. Müdahale teşebbüsünde bulunmak da Ortadoğu'daki hatalara bir yenisini ekleyecektir... BM müşahitlerinin Lübnan'da dış etkilerin söz konusu olmadığını raporladığı bir sırada Chamoun'un yardımına koşmak meşru bir zemine dayanmamaktadır. Hadiselere daha üst bir perdeden bakılmalıdır..."¹⁷

Toker'in Akis dergisindeki yazısı, Irak ihtilâlinde hemen önceki haftanın sayısında yer almıştır. Irak İhtilâli ile birlikte Lübnan ve Ürdün müdahaleleri de aynı süreçte gerçekleşmişti. Bundan sonra da Türkiye'nin Batı eksenli izlediği Ortadoğu politikası çerçevesinde kurulan Bağdat Paktı çökmüşe geçmiştir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin bölge politikasında da ciddi değişimlere gitmesi gerektiğini göstermiştir. Bağdat Paktı sürecinde Türkiye'nin, gerek kendisinin direkt yahut bilvesile taraf olduğu krizlerde, gerekse bölgede yaşanan diğer krizler karşısında belirlediği tavır, DP iktidarının sona ermesinden sonra dahi kalıcı izler bırakacaktı.

3.1. Süveyş Krizi

1956 yılında yaşanan Süveyş Bunalımı, aslında İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası üslerini koruma çabaları çerçevesinde Mısır ile yaşadığı krizler silsilesinin bir neticesidir. 1952'deki ihtilâlden sonra Mısır'da göreve gelen Nâsır yönetiminin Süveyş konusunda izlediği politika başından beri kanalın millileştirilmesi yönündeydi. İngiltere ile Mısır arasındaki bir diğer

¹⁶ Toker: "Arap Politikamız", **Akis**, Sayı: 218, 12 Temmuz 1958, s. 5

¹⁷ Toker, a.y.

mesele olan Sudan'ın ayrılması konusu ise 1953'te çözülmüştü. 1956'da yaşanan Süveyş Krizine kadarki süreçte İngiltere'nin Mısır üzerindeki politikaları, Ortadoğu genelinde olduğu gibi müttefiklerini de etkileyecekti. İngiltere, Mısır'ın Ortadoğu'nun savunmasında kilit bir pozisyonda olduğu argümanı ile geliştirdiği ODK ve ODSO projelerini Batıya mal etme çabalarına karşın ABD ise, Sovyetler Birliği ile bölge arasındaki Kuzey Kuşağının önemine dikkat çekmekteydi.

Sovyetler Birliğine yönelik güvenlik kaygıları Türkiye'yi, İngiltere'nin geliştirdiği projelerden çok Kuzey kuşağı fikrine yaklaştırmıştı. İngiltere'nin Mısır merkezli savunma organizasyonu planlarına karşı yavaş hareket ederek bu yaklaşımını gösteren Türkiye, bununla birlikte Süveyş konusunda müttefikini destekleyen bir tutum sergilemiştir. Örneğin Ocak 1954'te, İngiltere ile Mısır arasında Süveyş konusunda bir anlaşma zemini olduğu dönemde, Mısır'da Türk büyükelçisi Hulusi Tugay'ın eşinin mallarının, kraliyet ailesiyle bağları nedeniyle kamulaştırılması ve Tugay'ın Nâsır yönetimini çok defa eleştirmesi nedeniyle yaşanan huzursuzluklar neticesinde istenmeyen kişi ilan edilmesi hadisesinde Türkiye sakin bir tutum benimsemişti.¹⁸ Büyükelçinin, diplomasi teamüllerine uygun olmayan bir şekilde ve kendisi henüz ülkeyi terk etmeden önce diplomatik dokunulmazlığı kaldırılmış ve sınır dışı edilmişti.¹⁹ Mart 1954'te yayınlanan bir ortak bildiri de bu olaydan duyulan üzüntü dile getirilirken karşılıklı anlayışın sürmesi temenni edilmiş, yaklaşık bir yıl sonra da Rıfki Rüştü Zorlu (Fatin Rüştü Zorlu'nun ağabeyi) büyükelçi olarak Mısır'a gönderilmişti.²⁰ Bu süreçte Türkiye'de, İngiltere ile Süveyş konusunda 1954'te anlaşması üzerine Mısır'ın artık Batı yönlü bir politika izlemeye başladığı şeklinde bir yaklaşım söz konusuydu. Zira Mısır Milli İstikamet Bakanı Salah Selam'ın Arap ülkelerine yaptığı gezide Batı ile işbirliği ve Komünizmle mücadele çağrısı yaptığına dair söylentilerden bahsedilen Akis dergisinde de: "Orta Doğu'da buzlar artık çözülmüştür. Bundan sonra işbirliğinin nasıl teşkil edeceği düşünülmelidir"²¹ denilmektedir.

Aslında Nâsır'ın kanal anlaşmasını imzalarken çok da gönüllü ve Batı ile işbirliği sevdalısı olmadığı ortadaydı. Keza kısa süre sonra bu memnuniyetsizlik kendisini gösterecek ve Süveyş'in millileştirilmesi konusu tekrar gündeme gelecektir. Durum böyleyken Menderes'in bu anlaşma için Nâsır'a tebrik mesajı yollaması, bu anlaşmadan hevesle Arap dünyasına yönelik dostluk rüzgârları estirme çabaları fazla iyimserlik olarak değerlendirilebilir. Nuri Sait, İngiltere ile Mısır'ın anlaşmaya varmasını kendisinin Batı ile işbirliğini meşrulaştırmak adına Irak'ın çıkarına kullanırken, Menderes ise Batı yanlısı bir gelişmeye sevinerek ve kutlayarak adeta Nâsır'ın damarına basmıştı. Nite-

¹⁸ **Milliyet**, 05.01.1954

¹⁹ Sever, a.g.e., s. 124

²⁰ Sever, a.e., s. 124-125

²¹ "Araplardan Tebrik", **Akis**, Sayı: 18, 11 Eylül 1954, s. 9-10

kim kısa zaman sonra Mısır'da Türkiye karşıtlığının yükselmesi, 1954'teki anlaşmaya Türkiye'nin gereğinden fazla anlam yüklediğini göstermiştir.²²

3.1.1. Nâsır'ın Politikaları

1954 Temmuz'unda Süveyş konusunda İngiltere ile Mısır arasında daha önce kesintiye uğramış olan müzakereler tekrar başlamıştı. İngiltere'nin Süveyş üssünü tekrar kullanabilmesi için Mısır sadece Arap ülkelerine bir tecavüz durumunda bunu kabul edeceğini belirtirken, İngiltere ise başka ülkeleri de (Örneğin Türkiye) kapsayacak şekilde düzenlemeyi önermiştir. Mısır'da iktidarını sağlamlaştırmakta olan Nâsır yönetimi bu süreçte Batı ile uyumlu bir politika izlediği görüntüsü vermekteydi. Aslında Nâsır, İngiltere'nin biçtiği rolden öte, Doğu ile Batı arasındaki rekabetten yararlanarak ülkesini bölgede lider pozisyonuna yükseltmek için çalışmaktaydı. Keza Süveyş anlaşması sürecinde ülkede Komünistlere karşı baskı uygulanmasının, ABD'den gelecek yardımlar için bir vesile kılınmaya çalışıldığı yorumlarına rastlamak mümkündür.²³

İngiltere ile Mısır'ın anlaşma yaptığı gün, Türk-İrak görüşmeleri neticesinde bir ortak bildiri yayınlanmıştı. Irak'ın bu işbirliğine yanaşmasında Süveyş anlaşmasının da etkisi olmuştu. Zira Mısır da bir Arap devleti olarak Batılılarla bir anlaşma yapmaktaydı. Ayrıca İngiltere'nin Ortadoğu üzerinde bıraktığı önemli sorunlardan biri olan Süveyş Krizinin çözülmesi yolunda bir adım atılması, Batıya karşı ılımlı bir yaklaşımı meşrulaştırmaktaydı. Nuri Sait, 1954 yılı Eylül ayında Mısır ve Ekim ayında da Türkiye ziyaretlerinde Süveyş ve Filistin sorunlarının çözülmesi halinde bütün Arap devletlerinin Batı ile işbirliğine gidebileceklerini beyan etmiştir.²⁴

Süveyş anlaşmasındaki, Türkiye'ye yapılacak herhangi bir saldırıda bu üssün İngiltere tarafından Türkiye'ye yardım amacıyla kullanılabilmesini içeren madde Mısır'da, Türkiye'nin İngiltere'den bir farkı olmadığı, bu maddeyle üssün NATO emrine verilmiş olacağı ve bir nevi ODK girişimi olabileceği gibi tartışmalara neden olmuştu.²⁵ Ancak bundan kısa bir süre öncesine kadar Arapların Türkleri sevmediği yolunda beyanatlar veren Nâsır, anlaşmadan hemen sonra Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye gelecek herhangi bir tecavüzün Mısır'a yapılmış sayılacağını ifade eden dostane mesajlar vermiş, Menderes de Nâsır'ın beyanatını olumlu karşılamıştır.²⁶

²² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası*, s. 62

²³ "Süveyş İhtilafının Halline Doğru", *Akis*, Sayı: 10, 17 Temmuz 1954, s. 11-12

²⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 56-57

²⁵ Kürkçüoğlu, a.e., s. 58

²⁶ Araplarla Aramız", *Akis*, Sayı: 16, 28 Ağustos 1954, s. 9-10

1954 Temmuz’unda Mısır’da, 1952 ihtilâlinin yıldönümü kutlamalarının General Necib’i alkışlayıp kendisini yuhalayayan 150 bin kişilik kalabalığın dağıtılması emrini veren Nâsır, diktatörlük ve ülkesindeki güçleri kendi elinde toplamaya başladığı eleştirileriyle karşı karşıya gelmiştir.²⁷ Süveyş ihtilafında İngiltere ile uzlaşmaya kapı aralayan Mısır, aynı zamanda iktisadi bunalımdaydı ve bu buhrandan kurtulabilmek için Amerikan yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Bunun için ise Batı ile başta demokrasi anlamında olmak üzere bir uyum göstermesi, dolayısıyla öncelikle Süveyş ihtilafının halli için çabalaması gerekmektedir. Mısır’da yaşanan bu gelişmeler ise Batılı değerler olarak ifade edilen demokrasi, insan hakları gibi kavramların burada karşılık bulmadığını göstermektedir. Mısır’ın Batı tekliflerini kabul etmesi daha ziyade bir zaruret neticesidir. Zira Süveyş ihtilafının hallini Amerikan yardım vaadi ve teklifi takip etmişti.²⁸

İngiltere’nin herhangi bir Arap ülkesine veya Türkiye’ye bir saldırı olması durumunda Süveyş üssünü kullanma hakkını elinde tutması Mısır’da, Süveyş’ten çekilmesi ise kendi iç kamuoyunda memnuniyetsizlik yaratmıştı.²⁹ Arap ülkelerini meşgul eden Süveyş ihtilafının sona ermesi ihtimaliyle birlikte, ABD’nin Mısır’a silah yardımı yapacağı haberleri İsrail’i de tedirgin etmişti.³⁰ Sovyet yayın organlarında ise Amerikan emperyalizminin Nâsır’ı satın aldığı yorumları yer almıştı.³¹ Türkiye’de ise Mısır’ın Ortadoğu’daki Batı ittifak zincirine bağlandığı yorumları yapılmıştır.³²

1954 Eylül’ünde Mısır’da General Necip’in istifasından sonra Selah Salem de bütün görevlerinden azledilmiş, böylece Nâsır bütün gücü kendinde toplamıştır. Süveyş ile ilgili 16 Eylül’de yapılması planlanan toplantı ise ertelenmişti. Mısır Genelkurmay Başkanının ABD ziyaretinde silah yardımı hususu görüşülmüş, ancak Yahudi lobisinin ABD yönetimi üzerindeki ve Kahire yönetiminin Batı karşıtı söylemlerinde ısrarının da etkisiyle bu konuda bir adım atılamamıştır.³³ Bunun üzerine Mısır BM’de Sovyet tezlerini desteklemeye ve Kıbrıs konusunda da Yunanistan’a yakın tavır göstermeye başlamıştır.

1954 Kasım’ında Nâsır’a yönelik gerçekleşen suikast girişiminde Müslüman Kardeşler suçlanmıştır. Akis dergisinde Müslüman Kardeşler’in Komünistlerle işbirliği yaparak böyle bir girişimde bulunduğu muhakkak olarak görülmüştü: “Yobazlarla kızıkları ‘Batı düşmanlığı’ birleştiriyor... Müslüman

²⁷ “Mısır: İhtilalin Yıldönümünde”, **Akis**, Sayı: 12, 31 Temmuz 1954, s. 15-16

²⁸ A.y.

²⁹ “Süveyş Üzerinde Mısır Bayrağı”, **Akis**, Sayı: 13, 7 Ağustos 1954, s. 11-12

³⁰ “Memnun Olmayanlar”, **Akis**, Sayı: 13, 7 Ağustos 1954, s. 11-12

³¹ A.y.

³² “Ümit Edilen Neticeler”, **Akis**, Sayı: 13, 7 Ağustos 1954, s. 11-12

³³ “Mısır: Sürprizler Diyarı”, **Akis**, Sayı: 20, 25 Eylül 1954, s. 14-16

Kardeşler Cemiyetine karşı ciddi tedbirler alınmış, yağmalanmış, üyeleri tev-kif edilmiş ve merkezi kapatılmıştır.”³⁴ Bununla birlikte bu girişimin ‘düzme-ce’ olduğu, böylece Nâsır’ın muhalefeti susturmak için temizlik hareketine meşruiyet zemini hazırladığı yönündeki yorumlara da aynı haberlerde yer verilmişti. Müslüman Kardeşler’e olumlu bir gözle bakılmadığı, bununla bir-likte Nâsır’ın muhalefeti ezmek için türlü yöntemlere başvurduğunun göz ardı edilmediği görülmektedir. General Necip, bu süreçte Müslüman Kardeşler’le işbirliği yaparak ihtilâl hükümetini devirmeye çalışmak ve bir din devleti ku-rarak başına geçmeye çalışmakla suçlanarak tevkif edilmişti.³⁵ Akis dergisinin kinayeli yorumuna göreyse Müslüman Kardeşler tam bir ‘suikastçı yuvası’ idi.³⁶

Türkiye bu süreçte ‘dostluk’ ve ‘kardeşlik’ gibi ifadelerle Arap ülkele-rine karşı politika geliştirmeye çalışırken, Batı faktörü Arap ülkeleriyle işbir-liğini zorlaştıran bir unsur olmuştur. 1954’teki Süveyş anlaşması da Arap ülkelerinin Batı ile işbirliğine hazır olduğu şeklinde değerlendirilmişti. Hâl-buki Nâsır yönetimi İngiltere ile bir ittifak anlaşması imzalamamıştı. Nâsır, İngiltere’yi ülkesinden tam anlamıyla çıkarmanın bir yolunu ararken kendi açısından geçici bir formül bulmuş ve nihai amacında da başarılı olmuştu. Nitekim Türkiye’nin bu zannı da fazla uzun sürmeyecektir. Irak’ın Türkiye ile pakt yapması üzerine Arap Birliği üzerinden başka paktlarla ayrı bir sistem kurmaya çalışmaya başlayan Nâsır, bunun için öncelikle Türk-Irak Paktı’na karşı bir propaganda faaliyeti başlatmış ve yardımcısı Salah Salem’i bu kez Batı karşıtı tutumuna destek için Arap başkentlerine göndermişti.³⁷ Türk-Irak Paktı’na yakın görünen ve ABD’nin desteğine inanan Lübnan ve Ürdün, Nâsır için ümit vermiyordu. Dolayısıyla bu devletlerin Mısır’ın yapacağı yeni paktta dâhil edilmesinden ziyade Bağdat Paktı’ndan uzak tutulması gerekliydi. Buna mukabil Suriye ve Suudi Arabistan Mısır’ın vaatlerine daha olumlu yaklaşı-yordu. Nâsır, Türk-Irak Paktı’nın emelinin ‘Büyük Suriye’ olduğu propagan-dası yapıyordu.³⁸ Bu aslında Suriye, Irak ve Ürdün’ün Haşimi idaresinde bir-leştirilmesini öngören bir İngiliz projesiydi. Suriye bu projeden endişeleniyor, Vahhabîlerin yönetimindeki Suudi Arabistan ise, rakip Haşimî’lerin güçlen-mesini istemiyordu. Böylece Nasır bu ülkeler nezdinde Türkiye karşıtı kamu-oyunu oluşturmakta zorlanmıyordu. Kuracağı yeni pakt ise, dünyadaki iki blok arasında kalacak ve Arap Birliği’nin yerine geçecekti.³⁹

16 Ocak 1955’te Arap Birliği ülkeleri Başbakanlarını toplantıya çağıran Nâsır, Türkiye ile işbirliğinin dolaylı yoldan Batı ile işbirliği anlamına geldi-

³⁴ “10 Kurşunun Neticesi”, **Akis**, Sayı: 26, 6 Kasım 1954, s. 23-24

³⁵ “Mısır: Necip Gene Mevkuf”, **Akis**, Sayı: 28, 20 Kasım 1954, s. 17

³⁶ “Suikast Serisi”, **Akis**, Sayı: 31, 11 Aralık 1954, s. 17

³⁷ “Orta Doğu: İkinci Pakt Teşebbüsleri”, **Akis**, Sayı: 45, 19 Mart 1955, s. 16-17

³⁸ A.y.

³⁹ A.y.

ğini söyleyerek, Irak dışındaki diğer Arap ülkelerini Bağdat Paktı konusunda daha çekimser olmaya ikna etmişti.⁴⁰ Kahire radyosu aynı günlerde ‘İsrail dostu Türkiye’ gibi ifadeler kullanırken İsrail ile Türkiye arasında istihbarat anlaşması yapıldığı gibi iddia ve söylemler ürettiyordu.⁴¹ Türk-İrak Paktı karşıtı çalışmaları devam ederken diğer yandan 1955 Mart’ında Mısır, İsrail ile Gazze hududunda çatışmaya girmiş ve 40 kayıp vermişti.⁴² Eylül’de ise sınır-daki gerginlik tekrar yükselmişti.

Akis dergisinde bu çatışmaların müsebbibi olarak Mısır görülürken, Batının da Arap ülkelerinin temel sorununu görmediği de söyleniyordu:

“Asırlar boyunca kendilerine ait olarak bildikleri topraklar üzerinde kendilerine komşu bir Yahudi devletinin kurulmasına tahammül edemeyen Arapların İsrail’in varlığına son vermek gayesiyle giriştikleri mücadele 1949’da sözde bir mütareke ile nihayetlenmişti. Ancak çatışmalar hiç eksik olmadı. Mücadele kılık değiştirerek tedhiş hareketleri halinde devam etmektedir. Mısır ve İsrail karşılıklı olarak sivil halkın ölümüne sebebiyet vermekte ve sürekli olarak suçu karşı tarafa atmaktadır... Arapların tahammül sorunu halledilmeden diğer sorunların çözülmesi beklenemez... Bu günlerde açıklanan Dulles planında da şimdiye kadarki arabuluculuk gayesindekiler gibi bu ana mesele görmezlikten gelinmiştir... BM’nin ateşkes çağrısını Mısır kabul ederken, İsrail kabule yanaşmamıştır. Bu durum Mısır’la ilişkileri gergin olan Irak dâhil bütün Arap ülkelerinde öfkeyi artırmıştır ve Irak Mısır’a yardım teklif etmiştir... Gazze civarında balık avlamak isteyen bir devlet de Rusya olmuştur... Dulles Rusya’nın Araplara silah satmaya çalıştığını söylüyordu... Batı bölgede sulh tesis etmek istiyor ancak bunun İsrail-Mısır arasındaki sorunları çözmekten geçtiğini tam manasıyla anlayabilmiş değildi... Arap devletleri realist idarecilere sahip olmadıkça Arap-İsrail meselesi Yakın Doğu’nun bağrında bir yara olmaya devam edecektir...”⁴³

1955 Ekim’inde Suriye ile Mısır arasında parafe edilen pakt ile iki ülkenin orduları tek komutada birleştirilmiştir. Son gelişmeler bu paktın İsrail karşısında iki Arap devletinin güç birleştirmesinin ötesinde, Soğuk Savaş’ın bölgeye zuhur etmesinin bir neticesi olduğunu göstermektedir. Zira İran’ın Bağdat Paktı’na iltihakını takiben yapılması bu paktı, Arap dünyası açısından dikkate değer kılmaktadır. Mısır bundan sonra da “bir takım gizli ve karanlık kombinezonlara girerek Orta Doğu liderliğine çalışacaktır.”⁴⁴ Keza bundan

⁴⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 62

⁴¹ Kürkçüoğlu, a.e., s. 62-63

⁴² “Mısır Çırpıyor”, **Akis**, Sayı: 44, 12 Mart 1955, s. 16

⁴³ “Yakın Doğu: İsrail - Mısır Gerginliği”, **Akis**, Sayı: 71, 17 Eylül 1955, s. 16-17

⁴⁴ “Şam Paktı”, **Akis**, Sayı: 77, 29 Ekim 1955, s. 20

çok kısa bir süre sonra S. Arabistan ile Mısır arasında da benzer bir anlaşma yapılmıştı.⁴⁵

Bu anlaşmalar Arap ülkeleri arasında bir birliklik teklif etmesi anlamında düşünüldüğünde olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilirdi. Ancak Batı gözüyle bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin bu gelişmelere yakın ilgisi dikkat çekiciydi. Akis dergisine göre Arap devletlerine karşılıklı güvenlik paktı akdetmeyi teklif ederek Soğuk Savaş'ta kendisine kapalı kalan bölgelerden biri olan Ortadoğu'da söz sahibi olmak isteyen Sovyetler Birliği, bölgede etkili olan üç Batılı devletle (ABD, İngiltere ve Fransa) Cenevre'de silahsızlanma meselelerini görüştüğü sırada bu türden girişimlerde bulunarak elini güçlendirmeye, bu vesileyle Bağdat Paktı'nı kuzeyden ve güneyden kuşatarak etkisiz kılmaya çalışmaktaydı.⁴⁶ ABD ve İngiltere ise Sovyetler Birliği'ni bölge işlerine karıştırmamakta kararlı gibi görünüyordu. Cenevre görüşmelerinde Ortadoğu konularının gündeme gelmesini engellemeleri de aynı sebeptendi.⁴⁷

1955 Ekim'inde Nâsır, Batılı devletlerin silah satımı konusunda koşullar koşarak işi zorlaştırdığını, hâlbuki aynı Batılı devletlerin İsrail ile her türlü silah alış verişini hiç zorluk çıkarmadan yaptıklarını söylerken, böyle bir durumda da Doğu bloğundaki devletlerden alım yapılacağını bildiren bir beyanatta bulunmuş, bunun üzerinden bir hafta geçmeden Çekoslovakya ile silah anlaşması yapmıştı.⁴⁸ Suriye'nin aynı yönde açıklamalarla birlikte Komünist devletlerden gelecek iktisadi yardımlara açık olduğunu ilan etmesi de bunu takip etmiştir.⁴⁹ İsrail bu gelişmeler karşısında askerî potansiyelini artırmak için gerekli tedbirlerin alınacağını bildirirken, Batıda bu gelişmeler Mısır'ın Komünist bloğa geçtiği şeklinde yorumlanmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Dulles, devam eden Cenevre görüşmelerinde Sovyetler Birliği'ne bölgede söz hakkı tanımamak adına temkinli açıklamalar yapmakla yetinmişti.⁵⁰ Zira ABD'nin Ortadoğu ile ilgili konularda herhangi bir şekilde Sovyetler Birliği'ni muhatap alması, bölgedeki hegemonya yarışında Sovyet ağırlığını kabul etmesi anlamına gelebilirdi.

1954'te İngiltere ile Süveyş konusunda anlaşmaya vardığında Nâsır, bölgeye yönelik tek tehdidin Sovyetler Birliği'nden gelebileceğini söylemişti.⁵¹ Aynı süreçte gerçekleşen Türk-İrak Paktı'ndan sonra ise, her türlü askeri ve iktisadi yardımın aleyhinde olduğunu söyleyen Nâsır, şimdi ise Sovyet

⁴⁵ A.y.

⁴⁶ "Orta Doğu'da Dönen Dolap", **Akis**, Sayı: 78, 5 Kasım 1955, s. 17

⁴⁷ A.y.

⁴⁸ "Yakın Doğu: Silahlanma Yarışı", **Akis**, Sayı: 76, 22 Ekim 1955, s. 16

⁴⁹ A.y.

⁵⁰ A.y.

⁵¹ A.y.

askeri ve teknik yardımına kapı aralamaktaydı. Bağdat Paktı, bu şekilde Sovyetler Birliği'nin bölgeyle ilgili meselelerde söz sahibi olması için bir gerekçe olmuştu. Mısır, Sovyetler Birliği'nin yaptığı silah yardımlarıyla kendisini yeniden güçlü hissederken, bu durum İsrail'i ise endişeye sevk etmişti. İsrail'in olası bir savaş durumunda, Mısır saldırıya geçmeden taarruz etme planı vardı. Ancak Batılı devletler İsrail'in isteklerine tatmin edici cevap vermemişti. Sina çölündeki El Avca bölgesi 1949 mütarekesinde silahsızlandırılmış, ancak kime ait olduğu belirlenmemişti. İsrail burada polis bulunduruyordu. Bu bölge üzerinde 1955 Kasım'ında yeni çarpışmalar meydana gelmiş ve savaşın eşğine gelmişti.⁵² Henüz Cenevre Silahsızlanma görüşmelerinin devam etmekte olduğu bu süreçte Doğu bloğundan silah temin eden Mısır'ın böyle bir çatışma ortamına girmesi dikkat çekiciydi. Sovyetler Birliği ise konunun dünya gündeminde kalmasıyla Ortadoğu'da söz sahibi olmak konusunda bir adım daha atmış oluyordu.

Türkiye'nin Bağdat Paktı'nın kuruluşundan sonra bölgeye yönelik politikalarında dikkatli bir tutum sergilemeye çalıştığı gözlemlenmektedir. 1955 yılı Kasım ayında İngiltere Başbakanı Anthony Eden, Ortadoğu'da Rus nüfuzunun artmasının önüne geçilmesi ve statükonun korunması için İsrail ile Mısır arasında arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu belirttiğinde, Adnan Menderes bu fikri Arap ülkelerinin desteklediği ölçüde destekleyeceğini belirtmişti.⁵³ Zira İngiltere'nin getireceği herhangi bir çözüme karşı Arap ülkeleri mesafeli bir tutum sergileyecekti. Nitekim Eden'ın teklifleri iki tarafta da müsait karşılanmamıştı.⁵⁴ Ancak bu örnek, Türkiye'nin tersi yöndeki birçok davranışının arasında bir istisna olarak kalmıştır.

1956 Ocak ayında Mısır'ın ekonomik olarak kalkındırılması ve Asvan Barajı inşası gibi sebeplerle dünyada adeta Mısır'a yardım kampanyası başlamış, birçok Doğu bloğu ülkesi ve Bağlantısız devletin seferber olması üzerine ABD ve İngiltere'nin de Mısır'ın Doğu bloğuna kaymasını engellemek için harekete geçtiği gözlemlenmişti.⁵⁵ Eisenhower hükümeti İngiltere ile birlikte Mısır'a 70 milyon dolar karşılıksız, 130 milyon dolar da kredi şeklinde yardım teklif etmişti. Akis dergisinde bu konuyla ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Mısır üzerindeki pazarlıkların bu memleketin politikası üzerinde hâkim olma amacında olduğuna şüphe yoktur. Ancak böyle bir pazarlık hesap ve kitap ortaya konularak yapılmaktadır... Diktatör Cemal Abdülânâr çiftlik gibi idare ettiği memleketin ka-

⁵² A.y.

⁵³ “Yeni Emeller Mi?”, **Akis**, Sayı: 81, 26 Kasım 1955, s. 16

⁵⁴ A.y.

⁵⁵ “Mısır: Yardım Yarışı”, **Akis**, Sayı: 91, 4 Şubat 1956, s. 18-19

derini elinde tuttuğundan bu pazarlıkların muayyen bir müddet müspet netice vermesi gayri mümkün değildir... ”⁵⁶

Mısır’a Dünya bankası tarafından 200 Milyon dolar verilmesi kabul edildiğinde ise Batının Mısır konusunda yanıldığı ifade edilmektedir:

“Rusya ve Demirperde gerisi ülkelerinin Mısır seferberlikleri Batılı memleketleri telaşa düşürerek bu yola sevk etmiştir. Nâsır bu konuda devesini yürütmüş bulunuyor. Bu, Mısır açısından olduğu kadar Batı dünyası için de sevindiricidir. Yeter ki Nâsır ikili oyunlarına son versin. Aksi halde Amerika Rusların oyununa gelmiş olur... ”⁵⁷

ABD, İngiltere ve Dünya Bankası, Mısır’a kredi vererek Asvan Barajı projesini desteklemişlerdi. Bu proje çerçevesinde Mısır’a yapılması planlanan ekonomik yardım konusunda ABD ve İngiltere, Türkiye’nin tepkisinden çok diğer Bağdat Paktı üyelerinin ve Ortadoğu ülkelerinin tepkilerini önemsemiştir. Zira Türkiye NATO’ya ve Batıya sadakatle bağlı bir müttefikti. Mısır ise bu süreçte Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı sürdürürken öte yandan Çin’i de tanımıştır.⁵⁸ Bu gelişmeler üzerine baraj teklifi geri çekilmiş, sonrasında Mısır’ın Süveyş Kanalı’nı millileştirmesi hamlesi gelmiştir.

İsrail ile Mısır arasındaki gerilim dolayısıyla, ABD’nin teklifiyle 1956 Nisan’ında BM Güvenlik Konseyince Ortadoğu’da bir barış yolu bulmakla görevlendirilen BM Genel Sekreteri Hammarskjöld, İsrail Başbakanı Ben Gurion ve Nâsır’ı mütareke konusunda ikna etmişti.⁵⁹ Ancak bu fiili bir karşılık bulamamış, çatışmalar devam etmiştir. Sovyetler Birliği’nin bu süreçte bölgeye yönelik barışçı söylemleri karşısında ABD’nin bu politikası çok da etkili olamamıştı. Nitekim 1956 Haziran’ında Mısır ile İsrail arasında bir anlaşma zemini hazırlandığı halde hava bir türlü yumuşamamıştır. Bağdat Paktı bloğu ile Bağlantısız Arap bloğunun bölgedeki mücadelesi söz konusuysa, Mısır-İsrail geriliminin durdurulmasının savaş tehlikesini azalttığı iddia edilemezdi. Sovyetler Birliği Bağdat Paktı karşıtı cepheyi güçlendirirken, Batılı devletler ise Bağdat Paktı’nı güçlendirmek gibi bir gaye ile değil, kendi hesaplarına uygun olarak farklı politikalar izlemekteydi. Örneğin petrol çıkarılmasını düşünen ABD, Suudi Arabistan’ın Bağdat Paktı karşıtı tutumuna ses çıkarmamaktaydı.⁶⁰

Bu durum Bağdat Paktı müttefiklerinin ihmal edilmesi anlamına geliyordu. Kendisini Lübnan ve Suriye’nin hamisi gören Fransa da, Bağdat Paktı

⁵⁶ A.y.

⁵⁷ “Nâsır’a Geniş Kredi”, **Akis**, Sayı: 93, 18 Şubat 1956, s. 20

⁵⁸ “Orta Doğu: İki Blok”, **Akis**, Sayı: 108, 2 Haziran 1956, s. 16-17

⁵⁹ “Hava Yumuşuyor mu?”, **Akis**, Sayı: 103, 28 Nisan 1956, s. 18

⁶⁰ A.y.

teşekkülüne başından beri karşı çıkararak Arap ülkelerinin sempatisini kazana-
cağını, böylece Cezayir meselesinde Arap bloğunun kendisini rahatsız etme-
yeceğini düşünmüştü.⁶¹ Nâsır ise her fırsatta Cezayir milliyetçilerine yardım
etmekten ve Fransa aleyhinde konuşmaktan geri durmamıştı. Batılılar arasın-
daki uyumsuzlıklardan ziyadesiyle istifade eden de Nâsır olmuştu. Mısır'ın
Çin'i tanınması bu gelişmelerin sonucusuydu.⁶² ABD'nin ise bu süreçte müt-
tefikleriyle bir görüş birliğine varması söz konusu değildir.

Bu süreçte Nâsır, Mısır'ın hâlihazırdaki rejiminin 'devlet kontrolü al-
tında bir kapitalist rejim' olduğunu beyan etmiştir.⁶³ Doğu bloğu ülkeleriyle
işbirliği yapmaktaki gayesinin Arap devletlerini yabancı unsurların çıkarlarına
alet olmaktan kurtarmak olduğunu belirten Nâsır, Arap devletlerinin, menşei
ne olursa olsun her yardımı kabul etmeleri ve güçlenmeye gayret etmeleri
gerektiğini söylemiştir.⁶⁴ Ortadoğu anlaşmazlığını çözmek konusunda BM'ye
yetki verildikten sonra Sovyetler Birliği'nin bölgeye silah yardımları geçici
bir süre durmuştu. Ancak Çin BM'ye dâhil olmadığına göre, BM ambargosu-
nun bağlayıcılığı olmayacağı bir durum doğuyordu. Dolayısıyla Çin'in tanın-
ması ve silah ticareti yapılması söz konusudur. Çin de bölgeye silah sevk et-
meye başladıktan sonra BM'ye girerken bunu müzakere konusu edecektir.
ABD Çin'i tanınamakta ısrar ederken İngiltere ve Fransa ise fiili olarak tanı-
mışlardı.⁶⁵ Bu durum, Batı dünyasının Çin konusunda da ihtilafı olduğunu ve
bundan Mısır başta olmak üzere Batı karşıtı ülkelerin yararlandığını göster-
mektedir.

1956 Temmuz'unda Nâsır, ABD'nin Asvan barajına yapacağı yardımı
'lütfen' kabul ettiğini bildirdiğinde Amerikan Senatosu bu yardımı onayla-
maktan vazgeçmiş, Dışişleri bakanlığı da bu yardımın geri çekildiğini bildir-
miştir.⁶⁶ ABD'yi İngiltere de takip ederek yardımdan vazgeçmişti. Mısır'da
ise iptal kararı hiddet uyandırmış, Amerikan yardımlarının iktisaden geri kal-
mış ülkelerin siyasi nüfuz altına alınması için kullanılan bir silah olduğu öne
sürülerek, ABD'nin siyasi şartlar öne sürmeden hiçbir ülkeye yardıma yanaş-
madığı söylemleri tekrar gündeme getirilmiştir. El Cumhuriyye gazetesinde
daha önce silah yardımının çeşitli şartlar öne sürüldüğü için reddedildiği, Mı-
sır'ın ihtiyaç duyduğu yardımı bulmakta zorluk çekmeyeceği ve Batıya boyun
eğmeyeceği söylenmekteydi. Moskova radyosu ise bu konudan bahsederken

⁶¹ Soysal, **1955 Bağdat Paketi**, s. 206

⁶² "Orta Doğu: İki Blok", **Akis**...

⁶³ "Mısır Silah Peşinde", **Akis**, Sayı: 109, 9 Haziran 1956, s. 21-22

⁶⁴ A.y.

⁶⁵ A.y.

⁶⁶ "Dimyat'a Pirine Giderken", **Akis**, Sayı: 116, 28 Temmuz 1956, s. 13-14

Rusya'nın Asvan Barajı projesini finanse etmeyi düşünmediğini söylüyordu. Bu durumda Mısır'ın "ikili oynamanın karşılığında eli boş kalıyordu."⁶⁷

3.1.2. 1956 Süveyş Krizi ve Sonuçları

Nâsır, 1956 Temmuz'unun sonunda İskenderiye'de, Kral Faruk'un Mısır'dan kovulmasının yıldönümünde yaptığı konuşmada Süveyş Denizcilik Şirketine el koyduğunu ilan ediyordu: "Süveyş Kanalı Mısır'a 5 yılda 500 milyon dolar gelir sağlayacaktır. Artık Amerika'nın 70 milyon dolarlık yardımına ihtiyacımız kalmamıştır."⁶⁸ İngiltere hemen bir nota vermiş, Fransa da Nâsır'ın bu kararını protesto etmişti. ABD ise bu konuya direkt temas etmeden Nâsır'ın sadece ABD'yi hedef alan açıklamalarına dair bir nota vermişti. ABD, İngiltere ve Fransa bu mevzuu kendi aralarında görüşürlerken, Nâsır ise Sovyet büyükelçisiyle temasta bulunarak, mesele BM'ye taşındığı takdirde Sovyetler Birliği'nin veto kullanmasını istemişti.⁶⁹

İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanlarıyla ABD Dışişleri Bakan yardımcısının Londra'da yaptığı görüşmelerde ABD temkinli durmaktaydı. Fransa ise cebri tedbir taraftarıydı. İngiltere de Fransa'yı destekliyordu. Kısa bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanı Dulles Londra toplantısına iştirak ederek İngiltere ve Fransa'yı daha temkinli davranmaya davet etmiştir. Ona göre Sovyetler Birliği'nin de katılacağı bir uzlaşma zemini aramanın yolu tutulmalıydı.⁷⁰ Nitekim bu toplantıların neticesinde Mısır'ın egemenlik haklarına saygı duyulduğu belirtiliyor ve Nâsır'ın 1888 İstanbul anlaşmasına sadık kalacağını beyan ettiği hatırlatılıyordu. Söz konusu anlaşmaya taraf olan ve Kanalı kullanan devletlerden oluşacak bir beynelmilel sistem kurulması önerilerek, 16 Ağustos'ta Londra'da toplanmak üzere bu devletler de davet edilmişti.⁷¹

Birinci Londra Konferansına 22 devlet katılırken, Mısır türlü gerekçeler göstererek katılmamıştı. Davet edilip katılmayan diğer devlet ise Yunanistan olmuştur. Yunanistan, Kıbrıs meselesi dolayısıyla kırgın olduğu İngiltere'nin başkentine gitmek istememişti. Mısır ise kendisinin katılmadığı bir Konferansın yetkisizliğini ileri sürerek konuyu BM'ye götürmek istiyordu. Nâsır, Sovyetler Birliği'nin de Konferansa katılmamasını istiyor, böylece Konferansın itibarsızlaşması gibi bir hesapla hareket ediyordu. Buna mukabil Sovyetler Birliği için bu Konferans Ortadoğu'da söz sahibi olmak için olduğu gibi, ya-

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ "Kabına Sığmayan Diktatör", *Akis*, Sayı: 117, 4 Ağustos 1956, s. 11-14

⁶⁹ A.y.

⁷⁰ "Süveyş: 24'ler Konferansı", *Akis*, Sayı: 118, 11 Ağustos 1956, s. 16-17

⁷¹ A.y.

kinda süresi dolacak olan Montrö anlaşmasının gözden geçirilmesi konusunu gündeme getirmek için de bulunmaz bir fırsattı.⁷²

Konferansta Mısır adına hareket eden bir Sovyet görüntüsü söz konusuydu. Birinci Konferansta getirilen önerilere Sovyet Dışişleri Bakanı Şepilov Mısır'ın egemenlik haklarını savunur bir dille karşı çıkarken, Kanalı idaresinin Mısır'a bırakılması gerektiğini savunmuş, Dulles ise BM'ye bağlı bir uluslararası şirket kurulmasını önermiştir. Şepilov bu Konferansın yetkili olmadığını ileri sürerek, Konferansın bu meselenin asıl muhatabı olan Mısır'ın başkenti Kahire'de toplanması gerektiğini, ayrıca Kanalı kullanan bütün devletlerin davet edilmeyip alelacele toplandığını dile getirmişti.⁷³ Dolayısıyla bu Konferans bir karar veremezdi. Olsa olsa daha kapsamlı bir Konferans için hazırlık olabilirdi. Nitekim ikinci Londra Konferansı birincisindeki önerileri kabul edenler arasında olmuş ve daha ziyade İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a yönelik tehditlerine sahne olmuştur. Bundan sonraki BM Güvenlik Konseyi toplantılarında da gerilim artış, tatmin edici bir sonuca ise ulaşılammıştır. Ağustos'taki Birinci Konferansta Dulles'in, Süveyş'in uluslararasılaştırılması konusundaki planı Mısır ile görüşülmüş ancak bir sonuç alınmamıştı.⁷⁴ Eylül'deki İkinci Londra Konferansı da sonuçsuz kalmıştı. Bunda, Nâsır'ın uzlaşmaz tutumu kadar, İngiltere ve Fransa'nın, Mısır'ın egemenliğine saygılı bir çözüm getirmemeleri de etkilidir.

Türkiye 1888 İstanbul anlaşması hasebiyle bu Konferansların taraflarından biri olmuştu. Londra'ya giden Türk heyetinin başında bulunan Dışişleri Bakanlığı Umum Kâtibi Muharrem Nuri Birgi ve heyetinin, tıpkı Süveyş gibi bir su yolu meselesi olan Boğazlar konusunun gündeme getirilmesine mani olmak, konu açıldığı takdirde Türkiye'nin Boğazlardaki hâkimiyetine gölge düşürecek bir yoruma fırsat vermemek gibi bir görevi söz konusuydu.⁷⁵ Nâsır, 1956 Temmuz'unda, yani Londra Konferansları tertiplenmeden hemen önce Türkiye'den Kanal konusunda arabuluculuk yapmasını istemişti.⁷⁶ Türkiye ise Süveyş Kanalı meselesiyle Boğazlar meselesi arasında bir benzerlik bağı veya bir paralellik kurmamayı tercih etmiş, bu konuyu Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da tahakküm kurma çabası olarak değerlendirmişti.⁷⁷ Bu durum Türkiye'nin bu gelişmeler karşısında kendi adına inisiyatif almaktan uzak kaldığını ve Mısır ile ilişkilerini düzeltme fırsatını da geri çevirdiğini göstermektedir.

Türkiye'nin birinci konferansta benimsediği tutum Mısır'ın egemenlik haklarına saygılı olunması gerektiği yolundaydı. Bu şekilde Boğazlar konusu-

⁷² "Süveyş: Konferansın Arifesinde", *Akis*, Sayı: 119, 18 Ağustos 1956, s. 12-14

⁷³ "Süveyş: Konferans Toplandı", *Akis*, Sayı: 120, 25 Ağustos 1956, s. 13-15

⁷⁴ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 303-304

⁷⁵ "Londra Yolunda", *Akis*, Sayı: 119, 18 Ağustos 1956, s. 8-10

⁷⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 93

⁷⁷ Kürkçüoğlu, a.e., s. 93-94

nun gündeme gelmesi halinde Sovyetler Birliği'nden gelecek olası isteklere karşı kapı kapatılmıştı. Mısır'ın yanında olmak, ama aynı zamanda Batılılarla birlikte hareket etmek gibi zor bir görevle karşı karşıya olan Türk heyetinin işini, ABD'nin tarafsız gibi bir tutum izlemesi kolaylaştırmıştı. Zira ABD ile birlikte hareket edilmesi, söylemlerini Batılı çerçevede meşrulaştırmak ve İngiltere ve Fransa karşısında yalnız kalmamak açısından önemliydi. Nitekim Birgi, Dulles'in getirdiği planı açıkça desteklemişti.⁷⁸ İkinci Konferansta da Türkiye ABD ile birlikte hareket etmiş, Kanalı Kullananlar Birliğinin kurulmasını desteklemiş ve bu birliğe katılmıştır.

Konferansların devam ettiği süreçte İsrail-Ürdün sınırında kanlı olaylar gerçekleşiyordu. Ürdün İsrail'in düzenlediği baskınlara karşılık verirken: "Süveyş bunalımı yüzünden meşgul olan Arapların İsrail'i unutmadığını göstermek niyetindeydi."⁷⁹ İsrail ise bu krizden yararlanmaya çalışmadığını iddia etse de olaylar aksi yönde cereyan etmekteydi. Ürdün'ü destekleyen Irak ise, Süveyş'in millileştirilmesiyle Arap dünyasının liderliği konusunda öne çıkan Mısır karşısında, İsrail'e karşı savaşarak koz elde etmek istiyordu. Bu hesaplar karşısında İsrail de harekete geçerek Ürdün'e ağır kayıplar verdirdikten sonra geri çekilmişti. Bu tehlikeli oyun bölgede tansiyonu daha çok artırmıştır.

Süveyş Krizi, İngiltere ile Fransa arasındaki ihtilafları bir anda ortadan kaldırmış, birlikte hareket etmeye başlamışlardı.⁸⁰ Fransa Kıbrıs'a asker göndererek bir ortak askeri operasyonun sinyallerini dahi vermişti.⁸¹ Bu şekilde Süveyş meselesi, Avrupalı güçlerin çıkarlarının ABD'den farklı olduğunu bir kere daha göstermiştir. İngiltere ile Fransa bu konu vesilesiyle yakınlaşırken, bu süreçte kalkınma ve silahlanma konusunda ABD ile yakınlaşma çabası içinde olan Almanya ise 'Yeni Avrupa' fikrini zikretmeye başlamıştı.⁸²

Süveyş meselesi Ekim ayında BM Güvenlik Konseyinde görüşüldüğünde İngiltere taviz vermeye razı olmuş, ancak bu tutum Fransa'yı rahatsız etmişti. Zira bu şekilde Nâsır'a söz geçirilemediği kabul edilmiş olacak, böylece Nâsır'ın itibarı Arap âleminde ve dolayısıyla Fransa'nın sorun yaşadığı Kuzey Afrika'da iyice artmış olacaktı. Nâsır'ın itibarı kırılmadıkça da Cezayir milliyetçileri savaştan vazgeçmeyecekti. Akis dergisinin bu konudaki yorumu "Ancak kimse istiklalini kazanmak isteyen bir milletin Fransız boyunduruğu

⁷⁸ A.e., s. 94

⁷⁹ "Dert Üstüne Dert", **Akis**, Sayı: 126, 6 Ekim 1956, s. 17-18

⁸⁰ Fransa, Bağdat Paktı kurulduğundan beri İngiltere ile uyuşmazlık halindeydi. Fransa'nın Pakt karşısındaki tutumu konusunda bkz. yuk. "Pakta Tepkiler".

⁸¹ "Süveyş: Yılan Hikâyesi", **Akis**, Sayı: 125, 29 Eylül 1956, ss.15-17

⁸² "Avrupa Birliği Ne Âlemde?", **Akis**, Sayı: 127, 13 Ekim 1956, s. 21. Bu durum Avrupa içindeki dengelerde İngiltere ile Almanya arasındaki bugün dahi tartışma konusu edilebilecek olan ayrışmanın, henüz AET'nin temellerinin atılmaya başlandığı süreçteki ipuçlarını vermektedir.

altında kalması için Süveyş meselesinin bir savaşa ulaşmasını isteyemezdi”⁸³ şeklindedir. Nitekim Şepilov’un vetosu Güvenlik Konseyine getirilen önerilerin suya düşmesi için yeterli olmuştur.

İngiltere ve Fransa’nın planı, dünya Polonya ve Macaristan hadiseleri ile meşgulken İsrail ile Mısır arasında çıkan çatışmayı sebep göstererek Mısır’a müdahale etmekte. Nitekim böyle de olmuştur. İsrail kuvvetleri Mısır’a karşı taarruza geçmiş, Tel Aviv ve Kahire’ye notalar verilmiş ve Kahire notayı reddederek istenilen kozu vermişti. 29 Ekim 1956’da, İngiltere ve Fransa ile gizli anlaşma yapmış olan İsrail’in Mısır’a saldırısı sonucu Süveyş bunalımının savaş boyutu patlak vermiştir. Ertesi gün Kanal güvenliğini ve savaşanları ayırmayı bahane ederek İngiliz ve Fransız güçleri de Mısır’a saldırmıştı. Kuzey Afrika’yı Fransa aleyhinde tahrik eden yayınlar yapan Kahire’deki Arapların Sesi radyosu da hedef olmuştur. Bu şekilde Fransa, “Nâsır’ın Ceza-yirlileri kendisine karşı kışkırtmakta kullandığı radyoyu vurarak adeta intikam alıyordu...”⁸⁴ Bu saldırılarda Mısır hava kuvvetleri ve donanması perişan olmuştur. Diğer Arap ülkelerinden çok sert tepkiler yükselse de Mısır’a fiili olarak yardıma koşan olmamıştı. İngiltere ve Fransa paraşütçülerini indirdiğinde Mısırlılar derhal Port Sait’in teslimi için müzakereye girişmişlerdi.⁸⁵ Akis dergisine göre “Nâsır’ın şantajla yürüttüğü politika iflas ediyordu” ve bu aynı zamanda “Arap Birliği’nin de fiyaskosuydu.”⁸⁶

İngiltere ve Fransa bu girişimleri karşısında ittifak halinde buldukları Batılı devletlerin büyük bir tepki vermeyeceğini, hatta ABD’nin bu oldubitti karşısında arkalarında duracağını ummuşlardı. Fakat desteklemek şöyle dursun, Sovyetler Birliği’nce tehdit edildiklerinde ve BM Genel Kurulundaki görüşmelerde ABD tarafından yalnız bırakılmışlardı. Bunun üzerine İsrail ile birlikte geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Savaş sona erdiğinde Mısır 1888 İstanbul Antlaşması hükümlerini kabul etmekle birlikte Kanal üzerinde kendi egemenliğini de sağlayarak başarılı bir sonuç almış oluyordu.⁸⁷ İngiltere ve Fransa, İsrail aracılığıyla Mısır’a ders vermek istemiş, ancak kendi lehlerinde bir sonuç elde edememişlerdi. Bu durumdan uzun vadede yararlanan İsrail olmuştur. Zira İsrail girdiği hiçbir topraktan güvence almadan çıkmamıştı.

⁸³ “Süveyş”, **Akis**, Sayı: 128, 20 Ekim 1956, s. 22-24

⁸⁴ “Süveyş: Mütecaviz Demokrasiler”, **Akis**, Sayı: 131, 10 Kasım 1956, s. 12-14.

⁸⁵ A.y.

⁸⁶ Mısır’a karşı girişilen bu hareket birçok yayın organında benzer ifadelerle dile getirilmişti. Mısır Şantaj siyaseti izlemekteydi ve İsrail adeta ona bir ders vermişti. Örneğin İktidara yakın bir yayın olan **Ali Dayı** dergisindeki bu konuyla ilgili karikatürde, İsrail’i temsil eden karakter Mısır’ı temsil eden Fellah tiplemesini dövmektedir. Bu manzarayı Batılı devletleri sembolize eden karakterler keyifle izlemektedirken, Türk bir köylüyü temsil eden Ali Dayı tiplemesi ise “Fazla ötenin hali budur” yorumunu yapmaktadır. Bkz.: <https://pbs.twimg.com/media/C5R-MOvWQAANW-7.jpg> (E.t. 27.04.2017)

⁸⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 86-90

Keza Süveyş krizinden Nâsır kârlı çıkmış gibi gözükse de uzun vadede İsrail'in daha çok kazanım elde ettiği görülmektedir.⁸⁸

Müdahale esnasında İngiltere'de hükümete tepkiler olmuştu. Dışişleri Bakanlığını vekâleten yürütmekte olan Anthony Nutting, Başbakan Eden'a istifasını vererek bu işgali tasvip etmediğini belirtmişti.⁸⁹ Bu durumun bir hükümet krizi doğurabilecek boyutlara ulaşmadan sonlanmasında Mısır'ın hızlı bir şekilde teslim olması etkili olmuştu. İngiltere'de muhalif sesler yükselmekteyken, Fransa'da ise Guy Mollet hükümeti Nâsır'a karşı destek bulmaktaydı. BM'de ise ABD ve Sovyetler Birliği Süveyş'teki işgalin aleyhinde cephe almışlardı. Güvenlik Konseyinde İngiliz ve Fransız vetosu nedeniyle karar alınamamış ve konu Genel Kurula havale edilmişti. Genel Kurul'da uluslararası bir polis kuvveti teşkil edilerek İngiltere ve Fransa'nın çekilmesi tavsiye edilmiş, ancak bir karşılık bulamamıştır. Aynı eylem Macaristan meselesiyle ilgili de Rus vetosu nedeniyle tekrarlanmıştı. Sovyetler Birliği, ABD'den Süveyş konusunda birlikte hareket etmelerini istemiş, ABD ise Macaristan'ı hatırlatarak bu çağırışı geri çevirmişti.⁹⁰ Bununla birlikte İngiltere ve Fransa, gerek iç gerekse dış kamuoyunda artan tepkiler nedeniyle BM Barış Gücü teklifine karşı yumuşama göstermek durumunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği, Krizin ilerleyen günlerinde Mısır'a hava desteği vermişti. İsrail'in Sina'dan çekilmesini ise İngiltere dâhil herkes istemişti. ABD ise İngiltere ve Fransa'ya baskı uygularken bir taraftan da Sovyetler Birliği ile aynı yörüngede olmamak için çaba sarf ediyordu.⁹¹ Sovyetler Birliği'nin Süveyş için Mısır'a gönüllüler gönderme girişimi karşındaysa ABD, İngiltere ve Fransa'ya elini uzatmak durumuna geçmiştir. Bu sebeple ABD İsrail, İngiltere ve Fransa'nın askerlerini çekmesini, meseleyi BM polis gücüne bırakmalarını istemiştir. Nâsır ise BM Barış Güçlerinin, İngiltere ve Fransa çıktıktan hemen sonra Mısır'ı terk etmesini isteyerek durumu kendi lehine çevirmeye çalışmıştı. BM Genel Sekreteri Hammerskjöld ise Arap-İsrail meselesinin kati bir hal çaresi bulunmadan bu gücün bölgeden ayrılmaması gerektiğini izah etmek için Kahire'ye gitmiştir.⁹²

İsrail 1957 Mart ortasında Gazze bölgesinden çekilmiş, buna mukabil bölgeye BM Barış Gücü askerleri yerleşmiştir. Fakat 4 gün sonra Mısır güçle-

⁸⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 11. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 301-303

⁸⁹ Eden, kendisinin son ana kadar bu harekâta karşı çıktığını, bununla birlikte halkın İsrail ile birlikte hareket edilmesinden yana olduğunu yazmıştır. Bkz. Anthony Eden, **Full Circle: The Memoirs of Anthony Eden**, Londra, Cassel, 1960, s. 511-513. 1930'larda da Eden, benzer bir şekilde istifasını sunmuş, İkinci Dünya Savaşı öncesinde belirlediği tavrıyla İngiliz siyaseti üzerinde önemli bir isim olmuştur. Bkz. "Süveyş: Mütcevaz Demokratiler", **Akis**, Sayı: 131, 10 Kasım 1956, s. 12-14

⁹⁰ "Birleşmiş Milletler", **Akis**, Sayı: 131, 10 Kasım 1956, s. 14-16

⁹¹ "Süveyş: Fırtına'dan Sonra", **Akis**, Sayı: 132, 17 Kasım 1956, s. 11-14

⁹² "Nâsır'ın Yeni Ümitleri", **Akis**, Sayı: 133, 24 Kasım 1956, s. 18-19

ri buraya gelerek kendi bayraklarını dikmek istemişlerdi. Nâsır'ın bu hareketlerinde BM Genel Sekreterinin de ABD'nin de payı vardı. Zira İsrail'e el altından teminat verirken bir taraftan da Arap ülkelerini gücendirmekten imtina ediliyordu. Mısır, Kanal bölgesinin kullanımıyla ilgili olarak da Kasım 1956 anlaşması ve 1888 İstanbul anlaşmasına uygun olmayacak şekilde keyfi davranarak Süveyş'te İsrail gemilerine izin vermemekteydi. Buna karşın İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir Washington'a giderek ABD'nin daha sarıh bir vaziyet almasını sağlamaya çalışmıştır.⁹³

Süveyş müdahalesi sonrasında Nâsır'ın Arap ülkeleri üzerinde lider pozisyonunu güçlendirmesi, diğer yandan da Avrupalıları petrol üzerinden zor durumda bırakma siyaseti gütmesi söz konusudur. Bu süreçte Türkiye'nin, çıkarlarını İngiltere ile aynı görerek hareket etmesi nedeniyle Bağdat Paktı toplantılarından Arap ülkelerini tatmin edecek nitelikte bir sonuç çıkmamıştı.⁹⁴ Türkiye'de hükümet ilk etapta Mısır'ı suçlu gören beyanat vermişti. F. R. Zorlu, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a karşı silah kullanmasını tasvip etmemekle birlikte Mısır'ın başına gelenlerin de Bağdat Paktı'na katılmayıp cephe almasından ileri geldiği mealinde beyanlarda bulunurken, Cumhurbaşkanı Bayar da 1 Kasım meclis açılış nutkunda Sovyetler Birliği'nin kendi amaçları için Mısır'ı kullandığını ve Mısır'ın da buna alet olduğunu söylemişti.⁹⁵ Dışişleri Bakan Vekili olarak Ethem Menderes, Aralık'ta TBMM'de Süveyş bunalımının müsebbibi olarak Mısır'ın tek taraflı hareketlerini göstererek, Mısır'ın, bir kurtuluş mücadelesi verdiği ve bunu bütün Ortadoğu ülkeleri adına yürüttüğü izlenimi vermeye çalıştığını söylemiştir.⁹⁶ Zafer Gazetesinde ise: "Mısır ile Suriye, Sovyet emperyalizmini Ortadoğu'ya sokarlarken suçüstü yakalanmışlardır!"⁹⁷ denilmiştir. Bununla birlikte Adnan Menderes, özel bir görüşmede İngiliz büyükelçisi Bowker'a, İngiltere'nin kuvvet kullanarak müdahalede bulunmasından dolayı Türkiye'nin hayal kırıklığı yaşadığını dile getirmiştir.⁹⁸ Bu durum, İngiltere ile dostluğa zeval gelmemesi doğrultusunda söylemler kullanılırken diplomatik olarak zor durumda kalınabileceğinin iktidar tarafından aslında bilindiğini göstermektedir.

İngiltere'nin Süveyş müdahalesi, Irak'ta da rahatsızlık ve endişeye neden olmuştur. Savaş çıktığında Irak'ın, İngiltere'nin Mısır'dan çıkmadan Bağdat Paktı toplantılarına katılmamasını istemesi üzerine paktın Kasım ayındaki Tahran toplantısı İngilteresiz olarak yapılmıştı.⁹⁹ Toplantıda İsrail kına-

⁹³ "Orta Doğu: Süngü Pırlıtları", **Akis**, Sayı: 150, 23 Mart 1957, s. 14-15

⁹⁴ Feridun Ergin: "Harici Siyaset", **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, s. 8-9

⁹⁵ **Vatan**, 02.11.1956

⁹⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 95-96

⁹⁷ Burhan Belge: "Serlevhasızlar", **Zafer**, 27.12.1956

⁹⁸ FO371/130174/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1956, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 05.02.1957; aktaran Yeşilbursa, a.y., s. 83

⁹⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 96-97

nırken, İngiltere ve Fransa'ya askerlerini çekerek Mısır'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı göstermeleri çağrısı yapılmıştır. ABD'nin BM'deki girişimleri takdir edilirken, BM'nin 1947'de kabul ettiği ancak Arap ülkelerinin sıcak yaklaşmadığı Filistin sorununa ilişkin çözüm önerisinin de bir anlaşma müzakeresinde esas olabileceği de bu toplantıda ifade edilmişti.¹⁰⁰ Menderes, İngiliz ve Amerikan büyükelçilerini kabulünde İngilteresiz toplantının geçici bir durum olduğunu ifade etmişti. Basında Tahran toplantısı 'Bağdat Paketi'nin Zaferi' olarak yorumlanırken, Arap Birliği düşüncesinin ise 'ölü doğduğu' ifade edilmekteydi.¹⁰¹

Türkiye'nin 1957 yılının ilk yarısında Mısır ile iyi ilişkiler kurma gayretleri netice verebilecek gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Ancak aynı yılın ikinci yarısında yaşanan Suriye Krizi bu gelişmelerin önünde engel teşkil edecektir. Bir diğer husus ise Kıbrıs konusunda Türkiye'nin izlediği politikanın Mısır tarafında karşılık bulmaması olmuştur.¹⁰² 1957 Haziran'ında Adnan Menderes, Mısır'ın Ankara büyükelçiliğindeki Mısır Cumhuriyetinin kuruluşunu kutlama resepsiyonuna katılarak dostluk mesajları vermiş, İstanbul'da yapılan Türk-Mısır millî futbol maçına da iştirak etmişti. Aynı yılın yazında Türk Ticaret Bakanı Kahire Ticaret Fuarına katılmış, Mısır Ticaret Bakanı da İzmir Fuarına katılmıştı. İkili ilişkilerdeki bu jestleşmeler Suriye krizinin patlak vermesiyle gölgede kalmıştır. Bu süreçte Mısır radyoları da, İsrail hariç Ortadoğu ülkeleriyle iyi geçinmek istediklerinden bahsediyordu. İkili ilişkilerdeki gelişmeler üzerine Türkiye Kahire'de yeniden temsil edilecekti. Akis dergisine göre ise bunlar 'geçici flörtlerdi' ve Arap ülkeleriyle Türkiye arasında aslında 'ciddi bir uçurum' vardı.¹⁰³ Dergiye göre bütün Arap ülkeleri Batı karşıtlığında birleşirken, Türkiye ise bölgede Batı ile ittifak halinde bir zincirin oluşturulması için çalışıyordu. Durum böyleyken bu tarz mesajlar çok anlamlı hale gelemezdi. Türkiye'ye en yakın Arap ülkesi olan Irak bile ancak ve ancak Batıya ve Batı emperyalizmine karşı tavır alarak bölgede prim topalayabildiğinin farkındaydı.

Temmuz ayında Türkiye ile Mısır arasında imzalanan yeni Ticaret Anlaşmasıyla kredi miktarı artırılıyor, karşılıklı ticaret teşvik ediliyordu. Türkiye'nin Mısır'a satacak tütün ve gıda başta olmak üzere çok şeyi vardı. Ancak Mısır'ın kaliteli pamuk dışında başka bir şeyi yoktu. Bu sebeple olsa gerek, Anlaşma üçüncü taraflardan ithal malların da satılabileceğini öngörüyordu. Bu bakımdan Türkiye gereksiz yere maliyeti daha da artmış mallar almak durumunda kalabilirdi. Bununla birlikte Sovyetler Birliği ve Doğu bloğu ülkeleriyle ticari ilişkilerin bu şekilde dolaylı olarak yolu açılmış oluyordu. Hü-

¹⁰⁰ Kürkçüoğlu, a.e., s. 97

¹⁰¹ A.e., s. 98; "Bağdat Paketi'nin Zaferi", *Zafer*, 11.11.1956

¹⁰² Aksine Makarios, Kıbrıs'ta muhtariyet prensibi üzerinde Mısır'ın desteğini sağlamıştır. Bkz. Semih Günver, *Fatın Rüstü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara, Bilgi Yay., 1985, s. 81-82

¹⁰³ "Yeni Flörtler", *Akis*, Sayı: 164, 29 Haziran 1957, s. 10

kümetin bu politikası Akis dergisinde “Mısır’la yeniden kurulmak istenen şey dostluk adına bir cömertlikten ibaret” olarak görülmüştür.¹⁰⁴

1957 Temmuz’unda Mısır’da yapılan seçimde seçmenin karşısında tek partinin listesi çıkarılmıştı. Bununla birlikte aşırı güvenlik önlemleri alınmıştı. Nâsır Batılı devletlerle demokrasi anlamında bir uzlaşma zemini aramakta gibi görünüyordu.¹⁰⁵ Ancak alınan tedbirler ve tek parti seçeneği, bu seçimi demokrasiden oldukça uzak kılıyordu. Bununla birlikte ‘Batılı demokrasilerin’ ittifak kurduğu Irak, Ürdün, Suudi Arabistan ve Lübnan’da demokratik seçimler konusunda bundan daha somut adım atılması söz konusu değildi.

1958 yılı Şubat ayında Suriye ile Mısır bir federasyon oluşturmak üzereydi. Nasıl bir federasyon yapısı olacağı belirsizdi. Yugoslavya’nın model alınacağı söyleniyordu. Arap Birliği adına kâğıt üzerinde de olsa böyle bir adımın atılması, Ürdün gibi kararsız ülkeleri yanına çekmesi açısından önemliydi. Ortada bir birlik olunca diğerlerinin de hemen katılacağı fikri ise Bağdat Paktı’nın kuruluşunda bir yanılgı olarak kendisini göstermişti.¹⁰⁶ Kahire’de Şükrü el Kuvvetli Mısır-Suriye Birleşik Arap Devletini kuran resmi beyanatı okuduğunda federasyonun tek bir teşrii organa, tek bir orduya tek bir bayrağa ve tek bir Cumhurbaşkanına sahip olacağını belirtmişti. Bir ay içinde yeni anayasa meclislere sunulacak ve yapılacak plebisit sonucunda Nâsır, bu Federasyonun başkanı ilan edilecekti. Suriyeli lider, Nâsır’ın himayesine girmenin ülkesi açısından bir zorunluluk olduğunu, aksinirse Suriye için felaket olacağı yönünde ifadeler kullanmaktaydı.¹⁰⁷ Öte yandan Suriye ile ciddi bir kriz atlatmış olan Türkiye’nin dışişleri bakanı Zorlu, bu birleşmeden Türkiye’nin memnun olacağını belirtmiştir.¹⁰⁸ Zira Türkiye’nin endişesi Suriye’nin bir Sovyet peyki haline gelmesiydi. Bu şekilde ehveni şer gerçekleşmiş oluyor, Suriye’nin durumu, Komünizme meyletmek yerine Komünist bir ideolojiye sahip olmayan Mısır ile birleşerek “daha az tehlikeli” hale geliyordu.¹⁰⁹

BAC’nin kurulmasının tamamlandığı Şam ziyareti sonrası Kahire’ye dönüşünde Nâsır’a halk “Yeni Selahaddin”¹¹⁰ diye tezahürat ediyordu. Konuşmasında diğer Arap ülkelerine ateş püsküren Nâsır, Bağdat Paktı’nın İngilizlerin emperyalizmi sürdürme planı olduğunu söyleyerek yine pakta karşı tavır alıyordu. Ona göre Türkiye de bu pakta dayatarak Araplara zulmediyordu.¹¹¹ Ortadoğu’da BAC’nin kurulmasıyla Batı karşıtı söylem de güçleniyor-

¹⁰⁴ Akis dergisi Mısır’ın bu cömertliği ne kadar hak ettiğine ise şüphe ile yaklaşıyordu. Bkz. “Dış Ticaret: Kahire Temasları”, **Akis**, Sayı: 168, 27 Temmuz 1957, s. 20

¹⁰⁵ “Mısır: Kanlı Seçimler”, **Akis**, Sayı: 166, 13 Temmuz 1957, s. 20

¹⁰⁶ “Suriye: Federasyona Doğru”, **Akis**, Sayı: 195, 1 Şubat 1958, s. 19-20

¹⁰⁷ “Arap Oyunları”, **Akis**, Sayı: 196, 8 Şubat 1958, s. 20-21

¹⁰⁸ “Dış Politika’nın Getirdiği Hüsrân”, **Akis**, Sayı: 199, 1 Mart 1958, s. 9

¹⁰⁹ A.y.

¹¹⁰ “Yeni Selahaddin Taarruzu”, **Akis**, Sayı: 203, 29 Mart 1958, s. 20

¹¹¹ A.y.

du. Bu arada Nâsır, ABD'nin yönlendirmesiyle bir süredir Ortadoğu sorunları konusunda faaliyetlerde bulunan Kral Suud ile de müzakereleri bozmuştu.¹¹²

Nâsır, Türkiye veya Bağdat Paktı üyelerini hedef aldığı ölçüde Arap dünyasında liderlik iddiasını sürdürmüştü. Buna karşılık pakt üyelerinin Nâsır'ı hedef göstermesi de onun yıldızını parlatmıştı.¹¹³ DP yönetiminin Batı yönlü izlediği dış politika kadar, Ortadoğu'da son derece saygı duyulan bir lider olarak Nâsır'a karşı söylemler üretmesi Arap ülkelerinde Türkiye'nin imajını olumsuz etkilemekten başka bir işe yaramamıştı. Bu yüzden olsa gerektir ki, Türkiye Nâsır yönetimindeki Mısır ile çok defa ilişkileri düzeltmek fırsatını yakalamış olsa da, ya Nâsır cephesinden veyahut Bağdat Paktı cephesinden gelen herhangi bir sert söylem, pamuk ipliğine bağlı olan bu fırsatları ortadan kaldırmıştır.

21 Şubat 1958 plebisitinden sonra ABD dâhil birçok devlet BAC'yi hızlı bir biçimde tanımış, ancak Ankara henüz tanımamıştı. Akis dergisine göre hükümetin Ortadoğu siyasetinin anlaşılır bir tarafı kalmamıştı.¹¹⁴ Zira Mısır ile bir yandan iktisadi ve ticari ilişkiler geliştirilmeye çalışılırken, diğer yandan Suriye'nin Mısır ile birleşmesi de memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirilmişti. BAC karşısında gerçekleştirilen Ürdün-İrak federasyonunun tanınmasında aceleci bir tutum söz konusuysa, hükümetin BAC'nin tanınması konusunda yavaş hareket etmesinin izahı aslında Irak ile olan dostlukla açıklanabilir. Türkiye BAC'yi memnuniyetle karşılamakta olsa da, Batı ile yakın durumdaki Irak ve Ürdün'ün girişimine destek olmak gerektiği hissiyle hareket etmişti. Aslında bu ikinci Federasyonun Batı yanlısı rejimler arasında kurulduğu doğru olmakla birlikte, Türkiye açısından BAC'nin kurulmasıyla pek farkı yoktu. Zira Irak-Ürdün Federasyonu BAC karşısındaki bir hamle olarak Arap Soğuk Savaş'ının bir merhalesi olmaktan öte bir anlam taşımamaktaydı. Nitekim bu federasyon Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki tek tutanağı olan Bağdat Paktı açısından da olumlu bir anlam taşımamaktadır.

Süveyş buhranından önceki bir davete icabeten Nâsır, 1958 Nisan'ında Moskova'ya gitmişti. Nâsır Rusya'ya giderken ABD de Mısır'a karşı yumuşama gösteriyordu.¹¹⁵ Nâsır, Sovyetler Birliği ziyaretinde petrolün millileştirilmesini de gündeme getirmişti. Dulles ise bir basın açıklamasında Ortadoğu petrolünün tek alıcısının Batı olduğunu söylerken, Musaddık örneğini hatırlatmıştır.¹¹⁶ Batı basını ise Moskova ziyaretini tefsir ederken Nâsır'ı daha önceki gibi 'muhteris bir diktatör' gibi göstermekten vazgeçmiş gibi görün-

¹¹² A.y.

¹¹³ Oral Sander, a.g.e., s. 301

¹¹⁴ "Nâsır'a Boykot", *Akis*, Sayı: 200, 8 Mart 1958, s. 11

¹¹⁵ "Orta Doğu: Bahar Havası", *Akis*, Sayı: 208, 3 Mayıs 1958, s. 20-22

¹¹⁶ "Siyasi Günah", *Akis*, Sayı: 208, 3 Mayıs 1958, s. 22-23

yor, daha ziyade kendisiyle iyi geçinilmesi gerektiğini telkin ediyordu.¹¹⁷ Nâsır'ı ayakta tutan Batı karşıtı söylemleriydi. Dolayısıyla kendisini devirmek gibi bir gaye başarılı olamayacaksa olduğu gibi kabul ederek karşı cepheyle mesafesini korumaya çalışmak ABD'nin izleyebileceği tek stratejiydi.

Türkiye, BAC kurulduktan sonraki iki hafta boyunca ihtiyatlı bir tavır sergilemişti. Irak ve Ürdün'ün Haşimi birleşmesi çabasını destekleyen Türkiye, bu konuda yapılan müzakerelerin sonuçlanmasının ardından, 14 Şubat 1958'de kurulan bu yeni federasyonu hemen tanımıştı. Bir süre geçtikten sonra da BAC'yi de 12 Mart 1958 tarihinde tanımıştı.¹¹⁸ Ürdün'de Nâsır'cılarının etkisiyle Irak'ın öncelikle Bağdat Pakti'ndan çekilmesi şartı koşulduğu söylentileri yer almışsa da Irak'ın Bağdat Pakti'ndan çekilmeyi kabul etmesi söz konusu olmamıştır. Bu çekilme, aynı yıl içinde gerçekleşen darbe sonrasındaki yönetim tarafından ve hemen değil, zaman içerisinde tedrici bir uzaklaşmanın ardından gerçekleştirilecektir.

DP yönetiminin tüm çelişiklere rağmen Irak yönetimiyle mesafeyi koruması, dış politikanın eleştirilmesindeki başlıca neden olacaktır. Türkiye açısından Arap Soğuk Savaş'ında taraf olmak yerine mesafeli bir pozisyonda durarak kendi çıkarlarını gözeten bir pozisyon belirlenmesi daha rasyonel bir tercih olabilirdi. Hâlbuki Türkiye, Mısır ile ilişkilerini düzeltme imkânı bulunduğu her fırsatta aynı zamanda Irak yönetimiyle birlikte bir harekete giriyor ve bu ihtimali kendi eliyle sonlandırıyor. Irak ihtilâlinin gerçekleştiği süreç, Mısır ile ilişkilerin düzeltilmesi konusunda gelişmelerin yaşandığı bir süreçti. Ancak ihtilalden sonra oluşan endişelerin de etkisiyle, bu ihtimali gerçekleştirecek adımlar atılamamıştı. Ş. S. Aydemir'e göre Menderes'te Osmanlılık havasından gelen 'mistik ve romantik'¹¹⁹ bir eğilimle, Ortadoğu'da bir nevi siyasi önder ve otorite olma hayali yerleşmişti. Bu durum Nâsır ile gizli bir rekabet doğurduğu için, Mısır ile ilişkileri normalleştirmenin önünde aslında başından beri engel teşkil etmişti.

3.2. Suriye Krizi

Süveyş Krizinden sonra Ortadoğu bölgesinde bunalımlar birbirini izleyecektir. Suriye ile Türkiye arasında yaşanan krizlerin 1957'de ciddi bir gerilim haline gelmesi de bu süreçtedir. Süveyş Krizi ile birlikte İngiltere'nin bölgedeki etkinliğinin gittikçe yok oluşunun bir tezahürü olan bunalımlar esnasında Türkiye'nin temel endişesi bölgede doğan güç boşluğundan Sovyetler Birliği'nin yararlanmasıydı. Zira özellikle 1956 itibarıyla Sovyet teknisyen ve subayları Suriye'de varlık göstermeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin bu

¹¹⁷ "Sovyet Rusya: Binbir Gece Masalı", *Akis*, Sayı: 209, 10 Mayıs 1958, s. 23-24

¹¹⁸ Yeşilbursa, a.y., s. 89-90

¹¹⁹ Aydemir, *Menderes'in Dramı?*, s. 300-301

ülkeye mali yardımları da söz konusuydu. Suriye'nin Sovyetler Birliği tarafından adeta bir silah deposu haline getirilmesi, Türkiye açısından sınır komşusunun Sovyet peyki haline gelmesi endişesini ayyuka çıkarmıştır.

3.2.1. Krize Giden Süreç

1957'deki Türkiye ile Suriye ile yaşanan krizin geçmişine bakılacak olursa 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye dâhil olmasına kadar gitmek mümkündür. Zira bundan sonra Suriye'nin Türkiye ile ilgili en olumlu hareketlerinde bile bir tedirginlik, bir suçlama hali mevcuttur. İki ülke arasındaki sınırın çok büyük olması kaçakçılık gibi konuları da gündeme getirmekte ve karşılıklı suçlamalar sık sık gündeme gelmekteydi. Ayrıca Suriye'nin kuzey kısımlarındaki birçok bölgede yaşayanların Türkmen oldukları, bu bölgenin Türkiye sınırlarındaki illerin zirai faaliyetlerinin hinterlandı olup sınırın ötesinde kaldığı bilinmekteydi. Burada ilginç olansa Türkiye'nin, Suriye'nin Hatay meselesini gündeme getirdiği kadar bu konuları gündeme getirmemesiydi.

1957'de patlak veren ve nihayetinde Suriye'nin Mısır ile birleşerek BAC'nin kurulmasına gidecek sürecin başlangıcı olarak görülen krizin alt yapısı ise 1955'ten itibaren oluşmaya başlamıştır. Menderes'in Irak ile pakt görüşmelerinden sonra Suriye'yi ziyareti sırasında kalabalık halk kitlesinden protesto edilmesi ve sonrasında ortaya çıkan nümayişler¹²⁰, Türkiye'nin Batı yanlısı ittifaka çekmek için Suriye üzerinde yapacağı hareketlerin boşa çıkacağıının ilk göstergesi olmuştur.

1955 Mart'ında Mısır'ın Batı karşıtı söylemleri artmış, Sovyetler Birliği ile yakınlaşması endişesi Batı bloğu liderlerini tedirgin etmişti. Kahire Amerikan büyükelçiliğine atanan ve aynı zamanda Şarkiyat konusunda müteahhas olduğu bilinen Henry Byroade, Mısır'ı yumuşak dille ikna etmeye çalışırken¹²¹, Türk radyoları ise Mısır ve Suriye ile ilgili çok sert bir dil kullanıyorlardı. Radyodaki nutkunda Menderes, Suriyeli liderlerin akıllarını başlarına almaları gerektiğini söyleyerek Türkiye'nin güney sınırına dikkat çekmekteydi: "Suriye tarafından teşkilatlandırılıp desteklenen kaçakçılar yüzünden sınırda vahim olaylar cereyan etmektedir..."¹²² Bunun üzerine Suriye yumuşak ifadelerle dostluk mesajları göndermiş olsa da, Mısır ile olan işbirliğinden de vazgeçmiş değildi. Suriyeli yöneticiler Nâsır'ın girişimiyle Bağdat Paketi'ne rakip olarak Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan arasında kurulması planlanan yeni paktın Türkiye'ye yönelik bir görüntüsünün olmaması için çalışsalar da,

¹²⁰ "Suriye'de Nümayişler", **Milliyet**, 14 Ocak 1955. İsmail Soysal'a göre bu olaylar Mısır ajanlarınınca organize edilmiş, S. Arabistan tarafından da maddi olarak desteklenmiştir: Soysal, a.e., s. 204-207

¹²¹ "Amerika'nın Yumuşak Sözleri", **Akis**, Sayı: 45, 19 Mart 1955, s. 17

¹²² "Türkiye'nin Sert İhtarı", **Akis**, Sayı: 45, 19 Mart 1955, s. 17

Türkiye açısından Batı karşıtı söylemlerle kurulacak olan bu girişim bölge güvenliğini sarsacak bir hareket olarak görülmüştür.

Suriye'nin Ankara büyükelçisi El Cezayirli'nin Fuat Köprülü'ye tevdi ettiği Dışişleri Bakanı Hâlid El Âzım'ın notası iyi niyet mesajları içeriyordu. Ancak aynı Âzım, birkaç gün önce Fransız gazetelerine Türkiye aleyhtarı söylemlerde bulunmuş, Türk-Irak Pakti'nin bir fiyasko olduğunu söylemişti.¹²³ Akis dergisine göre Suriye'deki Türkiye aleyhtarı gösteriler bizzat hükümet destekli olarak düzenleniyordu ve Köprülü'ye verilen notada ise bunlardan bahsedilmiyordu.¹²⁴ Menderes büyükelçiyi çağırarak samimiyetten uzak olarak değerlendirdiği notayı iade etmişti.¹²⁵ Söz konusu nota iadesi 1955 Mart'ından itibaren Türkiye ile Suriye arasındaki ikili ilişkilerde gerilimin arttığının göstergesi olmuştur.

Türkiye'de Radyo ve iktidara yakın gazetelerin bu süreçte Suriye aleyhinde başlattıkları kampanya ise Akis dergisinde “Bir kabileden başka bir şey olmayan Suriye'nin ağzında yadırganmasa bile, Batılı bir devlet karakteri taşıyan Türkiye'nin radyo ve resmi gazetesine hiç uygun düşmeyen kelimelerin kullanılması vakarımızı sarsıyordu”¹²⁶ denilerek üslup ve kullanılan dil bakımından eleştirilmiştir. 1955 Nisan'ının başında Radyo'da Suriye'den bahsedilmesinin bir anda kesilmesi Türkiye'nin bölgede olumsuz bir görüntü vermek istememesine yorumlanmıştır. Dergiye göre Suriye hiçbir zaman Türkiye için iyi komşu olmamıştı: “İstiklalini kazandıktan sonra da hakiki devlet vasfını alamadığından, bir kabilenin bütün arzularını göstermiş”, istikrar sağlayamamıştı: “Bu yüzden Komünistler iktidarı ellerinde tutmuşlar, kırk paralık menfaat için yapmadıklarını bırakmamışlardı.”¹²⁷ Türkiye Irak ile yapılan pakttan sonra Suriye'ye ilgi göstermeye başlamıştı, zira o zamanki Suriye hükümetinin pakta katılma ihtimali olabilirdi. Ancak bu hükümet devrilmiş ve Nâsır'a yakın olan başka bir hükümet kurulmuştu. Dolayısıyla Türkiye'nin Suriye ile bu tarzda bir münakaşaya girmesi gereksizdi.

Aynı zaman diliminde Suriye'nin Türk hava sahasını ihlal etmesi üzerine yine sert bir nota verilmiş, Suriye hükümeti ise asıl Türkiye'nin ihlal yaptığını iddia eden bir cevap vermiştir.¹²⁸ Bu arada Nâsır, Mısır'ın bir tecavüz halinde Suriye'yi sonuna kadar müdafaa edeceğini söylemekte ve Türkiye'nin asıl endişesi olan Sovyetler Birliği'ni hatırlatmaktaydı. Türkiye'nin Suriye hududuna asker sevk etmesi de aslında 1957'de değil bu süreçte başlamıştır. Suriye'nin bu gelişmeler yaşanırken her fırsatta Hatay meselesini de gündeme

¹²³ “Bir nota Hadisesi”, **Akis**, Sayı: 46, 26 Mart 1955, s. 4

¹²⁴ A.y.

¹²⁵ “Suriye'nin Cevabi notasını İade Ettik”, **Milliyet**, 21 Mart 1955

¹²⁶ “Suriye Aleyhinde Kampanya”, **Akis**, Sayı: 46, 26 Mart 1955, s. 4

¹²⁷ “Orta Doğu'da Kıvılcım”, **Akis**, Sayı: 47, 2 Nisan 1955, s. 6

¹²⁸ “İki Tarafta Kalın Laflar”, **Akis**, Sayı: 47, 2 Nisan 1955, s. 6

getirerek sorun çıkaran devlet pozisyonuna geçmesi karşısında Türkiye’de de, daha önce pek dillendirilmeyen meseleler gündeme getirilmeye başlanmıştır. Eski Mardin Milletvekili Aziz Uras’a göre, Türkiye iyi komşulukta ısrar ederken Suriye’nin tavrı Türk vatandaşının sabrını taşımaktaydı.¹²⁹

1956 Eylül’ünde Türkiye, ABD ve İngiltere’ye Sovyetler Birliği’nin Suriye üzerindeki emellerinin gittikçe belirginleştiğini ve Türk hava sahasının Sovyet askeri uçakları tarafından ihlal edildiği iddiasını içeren bir nota vermişti.¹³⁰ Süveyş Krizi sırasında Sovyetler Birliği Mısır’a hava desteği vermişti. Yine bu süreçte Suriye’ye de dolaylı yoldan yaptığı yardımlarla ülkeyi adeta bir askeri üsse çevirmişti. 1956 yılı Aralık ayına geldiğinde Suriye’de 70 milyon dolar değerinde Rus silahının bulunduğu ve Sovyetler Birliği’nin burada üslendiği haberleri yapılmaktaydı.¹³¹ Türkiye bu durumdan rahatsız olmakla birlikte Süveyş Krizi sonrasında daha mutedil bir duruş sergilemeye çalışmıştı. Akis dergisinde bu duruş desteklenmekle birlikte bir yararının da olmayacağı ifade edilmiştir:

“Türkiye Arap ülkeleriyle iyi geçinmek adına şirin gözükmenin en kestirme yolu olan İsrail’e karşı cephe alma yolunu tutmuştur. Fakat daha çok evvelden meşkük birkaç Arap liderine güvenmek yerine Arap kütlelerinin arzularını göz önünde tutan bir siyaset takip edilseydi Türkiye’nin Arap dünyası ile Batı arasında bir köprü teşkil edebilme şansı bugün çok daha fazla kuvvetli olacaktı...”¹³²

Dergiye göre Türkiye’nin asıl yapması gereken bölgede izlediği politikada ölçüyü belirli bir seviyede tutmaktı. Bağdat Paketi girişimi ve Batı eksenli bir politika izlenmesi stratejik açıdan anlaşılabilirdi. Ancak bu politikalar izlenilirken muhatap olunan ve dikkate alınanlar liderlerdi. Halk kitlelerinin nasıl bir yaklaşıma sahip olduğu dikkate alınmamaktaydı. Dolayısıyla bölgeye yönelik politika belirlenirken bölgede hâkim olan atmosfere dair bir malumatla hareket edilmediği gözlemlenmektedir. Zira DP’nin aktif bir politika izlediği bu süreçte Ortadoğu’da Batı karşıtlığı ve Arap milliyetçiliği en yüksek seviyelerine ulaşmıştı. Durum böyleyken Batı adına hareket eden bir tutum ve kitlelerin fikirlerini göz ardı eden bir politika, her türlü problemi de beraberinde getirmekteydi. Nitekim Suriye ile yaşanan krizin de asıl nedeni bu yaklaşımdan ileri gelmiştir.

1956 Aralık ayında İngiltere ve Fransa Süveyş konusunda son kozlarını oynamak istemekte, dikkatleri Suriye’ye çekmeye çalışmaktaydı. Türk devlet

¹²⁹ Aziz Uras: “Suriye Sabrımızı Tüketiyor”, **Akis**, Sayı: 47, 2 Nisan 1955, s. 17

¹³⁰ Yeşilbursa, a.y., s. 84

¹³¹ “Fırtına’dan Sonra”, **Akis**, Sayı: 132, 17 Kasım 1956, s. 11-14

¹³² “Türkiye ve Orta Doğu”, **Akis**, Sayı: 134, 1 Aralık 1956, s. 17

adamları bu süreçte Londra ve Paris'e davet edilse de hükümet temkinli davranmış, bu konuda bir maceraya atılmaktan geri durmuştu.¹³³ Suriye ilânihaye serbest seçimle parlamento sahibi olmuş bir devletti. Sovyet silahlarıyla donatılsa bile, nitelik ve nicelik olarak ordusunun Türkiye için bir tehlike olacağı ciddi şekilde düşünülecek bir iddia olmaktan uzaktı. Muhafazakârların iktidardan düşme ihtimalinin olduğu İngiltere'nin Irak'ı Suriye'ye müdahale konusundaki teşvikleri ve bu çerçevede Türkiye'den de destek istediği bir süreçte, bir askeri müdahaleye girişmesi halinde Nuri Sait'in arkasında Irak ordusunun duracağı da garanti edilemezdi. ABD ise Arap ülkelerinin sempatisini kazanmaya çalışıyordu. Durum böyleyken Suriye konusunda basın ve radyoda gürültü koparılması Akis dergisinde yersiz, zamansız ve mantıksız olarak görülmüştür:

“Türkiye olur olmaz patırtı teşvikçilerinden tarihte çok çekmiştir. Bütün partilerimiz birleşerek böyle bir maceraya atılmamızı engellemelidir. 36 yıl sonra memleketi maceraya atmak kimsenin harcı değildir...”¹³⁴

Süveyş Krizi sürecinde ABD ile birlikte hareket ederek kendine bir manevra alanı sağlayan Türkiye'nin bu durumu iyi değerlendirmesi gerek-mektedir. Dergide Menderes'in katıldığı NATO Konseyinde İngiltere ve Fransa'nın girişimleri karşısında dikkatli olması, aksi halde Türkiye'nin 'gü-nah geçisi' pozisyonuna düşülebileceği uyarısı yapılmaktadır:

“Şimdiye kadar hiç de vuzuh ve sarahati olmayan, hele son haftalarda hızlı bir akış tuturan Orta Doğu politikamızda müspet elemanlara dayanan rasyonel bir üslup seçeceğimizi ümit ediyoruz... Bugün-yarın İngiliz hükümetinin değişebileceğini düşünerek Ortadoğu'da kötü durumuna, feda edilmiş kabahatli rolüne düşme-yi hiç arzulamıyoruz. NATO heyetimizin bu noktaları bilhassa ince-leyeceğine emin olmak mecburiyetindeyiz... Partnerlerimizin de bi-ze karşı açık ve sadık olmalarını umuyoruz. Zira majestelerinin hü-kümeti her zaman böyle davranmak niyetinde gibi görünmemekte-dir...”¹³⁵

İngiliz ajanslarından gelen haberler Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye ağır silahlar göndererek yığınak yaptığını gösterirken, Amerikan ajanslarından gelen haberler ise sadece hafif silahlar verildiği doğrultusundaydı.¹³⁶ Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles, Suriye'nin Ortadoğu için tehlike teşkil etmediğini söylemekteydi. Türk gazeteleri ise bu konuda daha çok İngiliz ve Fransız mahreçli haberlere yer veriyordu. Bu arada Irak'ta da Suriye'nin savaş hazır-

¹³³ Balkan: “Bir Yeni Macera Önlenmelidir”, **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, s. 17

¹³⁴ A.y.

¹³⁵ Balkan: “Dış Politika: Seyahatin Hikâyesi”, **Akis**, Sayı: 136, 15 Aralık 1956, s. 4-7

¹³⁶ “Suriye Balonu”, **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, s. 14-15

lığında olduğu doğrultusunda sesler yükseliyordu. Akis dergisinde bu durum, Avrupalıların ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde etkili olabilmek için uyguladıkları propaganda olarak değerlendiriliyordu: "Dulles'in açıklaması, Suriye balonunun bir taraftan Rusya, bir taraftan İngiltere ve Fransa tarafından şişirildiğini gösteriyordu."¹³⁷ Keza Sovyet yayımları da Suriye'yi her an bir saldırıya maruz kalacakmış gibi gösteriyordu.¹³⁸

Türkiye bir Sovyet endişesiyle hareket ederken Irak'ın ise meselesi Komünizm değildi. Bu süreçte Suriye içinde rejim karşıtlarını destekleyen Irak, Süveyş bunalımını fırsat bilip Arap liderliğine soyunmaya çalışmış ve Suriye üzerinde tazyiklerini artırmıştı.¹³⁹ İngiltere ve Fransa ise Suriye'nin Irak'a ve Türkiye'ye saldırı hazırlığında olduğunu ve bunun için de Sovyetler Birliği'nden çok sayıda taarruz silahı aldığı gibi haberler yaparak bu konuyu körüklüyorlardı.¹⁴⁰ Bu süreçte ABD'den gelen bir haber Türkiye'yi ferahlatmıştı. Zira Suriye'yi gezen Amerikalı gazeteciler herhangi bir ağır Rus silahına rastlamadıklarını belirtiyorlardı. Suriyeli liderler, eğer Batı elini uzatmazsa son çare olarak Rus yardımlarını alacaklarını söylüyorlardı.¹⁴¹ NY Times'ın haberine göre Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yaptığı askeri yardımlarla ilgili haberler mübalağalıydı. Suriye'de aşırı milletçi olmakla birlikte Komünizme düşman bir hükümet vardı. Habere göre ABD'li bir diplomat: "Suriye Rus yardımını istemektedir. Fakat kendisini bir tehlikeden kurtarmak için belinden bir ip ile Amerika'ya bağlanmayı daha çok istemektedir"¹⁴² diyordu.

Esasında İngiltere ve Fransa, Süveyş müdahalesini meşrulaştırmak için Suriye'ye Rus yardımı yaygarasını kullanarak ABD'yi yanlarına çekmeye çalışırken, bölgede de kendilerine destek aramaktaydı. Halkla arasındaki bağlar kopma noktasına gelen Nuri Sait de Irak'ta durumu düzeltmek için tabandaki Komünizm karşıtlığından yararlanarak bu kozdan yararlanmak istiyordu. İngiltere Irak'a silah yardımı yapmaya devam ederken, Türkiye'nin de müttefiki Nuri Sait'e karşı girişilecek bir hükümet darbesini önlemek üzere sınırda askeri birliklerinin bulunduğu yönünde haberler söz konusuydu.¹⁴³ Bu iddialar hükümet tarafından kati bir şekilde tekzip edilse de, Türkiye'de İngiltere ve Fransa'nın yaydığı şayiaların yarattığı tedirginlik artmıştı.

Bu arada Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de iç karışıklıklar başlamıştı. Nuri Sait taraftarı olduğu düşünülen Suriyeli milletvekilleri, bir darbe girişimine tevessül edecekleri gerekçesiyle tevkif ediliyordu. Akis dergisine göre,

¹³⁷ A.y.

¹³⁸ "Rusya'nın Propagandası", **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, ss.15-16

¹³⁹ "Sönen Balonlar", **Akis**, Sayı: 137, 22 Aralık 1956, s. 18

¹⁴⁰ "Londra ve Paris'in Tahriki", **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, ss.15-16

¹⁴¹ "Sönen Balonlar", **Akis**...

¹⁴² "Bulanık Denizde Kaptanlar", **Akis**, Sayı: 136, 15 Aralık 1956, s. 12-13

¹⁴³ A.y.

Irak'ın desteklediği kabilelerin karışıklık çıkardıklarını iddia eden Suriye hükümeti de Mısır'ın yardımıyla Irak'taki karışıklıkları körüklüyordu.¹⁴⁴ Bunlar olurken İran ise Müslüman Ortadoğu ülkelerini bir araya getiren bir Konferans tertiplemeyi düşünerek büyükelçilere davet göndermişti. Buna Bağdat Paktı üyeleri sıcak yaklaşırlarken Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Lübnan ise 'mevsimsiz' bulmuştur.¹⁴⁵

1957 Ocak ayında Suriye'de darbe girişiminde bulunacakları iddiasıyla tutuklananların yargılandığı mahkemedeki ithamnamede, Şükrü el Kuvvetli ve Albay Saraç'ın katledileceği, yeni hükümetin derhal İngiltere, Fransa, Irak ve Türkiye tarafından tanınacağı iddia ediliyordu. Kurulacak olan hükümet Kıbrıs'taki İngiliz ve Fransız kuvvetlerini imdada çağıracaktı. İddiaya göre Irak darbeyi finanse etmek için 5 milyon Dinar vermişti.¹⁴⁶ Akis dergisine göre hikâyenin doğru veya uydurma olup olmaması önemli değildi. Görülen oydu ki Irak taraftarları, dolayısıyla Batı yanlısı bir rejim kurabilecekleri ümit edilen isimler Suriye'de hızla tasfiye edilmekteydi.¹⁴⁷ Ancak İngiltere'nin Irak üzerinden yürüttüğü politika çökmekteydi. Nitekim bu süreçte Nuri Sait'in Bağdat Paktı'na katılma daveti ABD tarafından cevapsız bırakılmıştı. Suriye'de yaşananlar Batının yekvücut bir bölge politikası izlemediğini ve ittifak halinde olduğu Nuri Sait gibi liderlere de güvenilmediğini bir kere daha göstermişti.

Suriye'de Nâsır yanlısı iktidar işbaşına geldiğinde, mecliste Nâsır aleyhtarları da vardı. Ancak dışarıda gezen subaylar ve halk kitlelerinin büyük çoğunluğu Nâsır yanlıydı. Aslında 1957 yılına gelindiğinde Irak dâhil bütün Arap ülkelerinde Nâsır yanlıları, iktidarda olmasa bile ordu, bürokrasi ve sokakta hâkim durumdaydı. Akis dergisine göre: "700 senelik uykudan uyanan Arap milliyetçiliği, dış politikayı kumar gibi gören Nâsır'ın şahsında bir kahraman bulmuştu."¹⁴⁸ Arap milliyetçiliği de aslında Batı sömürgeciliğine karşı bir aksülameldi.

3.2.2. 1957 Türkiye-Suriye Krizi

1957 Ağustos'unda Suriye Savunma Bakanı Hâlid El Âzım başkanlığında Moskova'ya giden bir heyet Sovyetler Birliği'nden mali ve teknik yardım alınması konusunda anlaşmaya varmıştı. Resmî olarak askeri yardımların adı geçmese de ziyareti yapanın Savunma Bakanı olması, görüşülen muhatapların da Rus askeri yetkilileri olması ve görüşmeler neticesinde sözlü olarak

¹⁴⁴ "Suriye'de Karışıklık", *Akis*, Sayı: 136, 15 Aralık 1956, s. 13-15

¹⁴⁵ "İran'ın Teşebbüsü", *Akis*, Sayı: 136, 15 Aralık 1956, s. 13-15

¹⁴⁶ "Bir Rüya Daha", *Akis*, Sayı: 139, 5 Ocak 1957, s. 13-14

¹⁴⁷ A.y.

¹⁴⁸ "Amerika'nın Hudutları", *Akis*, Sayı: 140, 12 Ocak 1957, s. 11-15

yapılan açıklamalarda Suriye'nin askeri potansiyelinin artacağına söylenmesi bu konuda bir adım atıldığını ibraz ediyordu.¹⁴⁹

Şam Radyosu, Savunma Bakanının Şam'a döndüğü günlerde "Bağımsız Arap siyasetine karşı kurulan bir komplonun ortaya çıktığını"¹⁵⁰ söylüyordu. Bu sefer Suriye'de Amerikalı diplomatlar sınırdışı edilmekteydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk defa Amerikalı diplomatlar böyle bir suçlamaya maruz kalmışlardı. Yüksek rütbeli subaylar arasında geniş değişiklikler yapılıyordu. Suriye askeri makamlarının ortaya çıkardıkları söylenen bu komploda 'Amerikan parmağı' olduğu tespit edilmişti. Bunun ardından verilen haberde ise, Sovyetler Birliği'nin Suriye'deki büyükelçisinin Başbakan Sabri El Assali ile görüşmesine yer veriliyordu. Büyükelçi: "Rusya'nın her türlü komploya karşı kardeş Suriye'yi korumaya teminat verdiğini" açıklıyordu.¹⁵¹ Suriye'de Batıya yakın olduğu düşünülen subaylar görevden uzaklaştırılırken, Sovyet dostu olarak tanınanlar onların yerine getiriliyordu. Genelkurmay başkanı Nizamettin'in istifa ettirilmesi ve takip eden gelişmelerde Albay Saraç'ın etkili olduğu biliniyordu. Şükrü El Kuvvetli de Nâsır ile görüşmek üzere Kahire'ye gitmişti. Suriye Sovyetler Birliği ile yakınlaşırken Nâsır ile de dirsek temasını sürdürmekteydi. Öte yandan 1955'ten beri Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye teknisyen ve silah yardımı yaptığı söylentileri Türkiye'de endişeye neden olmuş ve 1957 yılı Mayıs ayından itibaren sınıra tekrar asker yığıldığı haberleri yayılmaya başlamıştı.¹⁵²

Türkiye Suriye konusundaki endişelerinde yalnız değildi. Ürdün'de Kral Hüseyin'e karşı bazı subaylar, Mısır-Suriye ekseninde bir Ürdün düşüncesiyle darbe girişiminde bulunmuşlardı. 11 Mayıs tarihli El-Ürdün gazetesinde, Suriye'nin Sovyet desteğiyle Ürdün'deki rejimi yıkma girişiminde bulunacağı, subayları bu amaçla satın aldığı gibi iddialar yer almıştı.¹⁵³ Nitekim Süveyş krizi esnasında Ürdün'e destek amaçlı girmiş olan Suriyeli askerler de bu krizde rol oynadıkları iddiasıyla ülkeden çıkarılmışlardı. 1957 baharında Ürdün'de Nâsır yandaşları tasfiye edilmişti. Tasfiye edilenlerden Suriye'ye sığınanları ise burada Batı karşıtlığının artmasında etkili olmaktadır.¹⁵⁴ Ağustos sonunda Ürdün Kralı Hüseyin, Irak Kralı Faysal ve Veliht Prens Abdülillah İstanbul'a gelerek, ABD'nin Ortadoğu işlerinden sorumlu Dışişleri Bakan yardımcısı Loy Henderson'un da bulunduğu Şale köşkü toplantılarına katıl-

¹⁴⁹ "Suriye: Rusya'nın Kucağında", **Akis**, Sayı: 171, 17 Ağustos 1957, s. 22-23

¹⁵⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 103

¹⁵¹ "Tehlikeli Alâkalar", **Akis**, Sayı: 172, 24 Ağustos 1957, s. 23-24

¹⁵² A.y.

¹⁵³ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 102-103

¹⁵⁴ Kürkçüoğlu, a.e., s. 103

mıştı.¹⁵⁵ Resmi olarak bir açıklama yapılmamakla birlikte, Suriye'nin sınır komşularının İstanbul'da toplanması konu hakkında fikir veriyordu.

Henderson ile Menderes arasında Türk-Rus iktisadi ilişkilerindeki gelişmeler ve Kıbrıs konusunun görüşüldüğü, ancak kafaları en çok meşgul eden konunun Suriye olduğu bilinmekteydi. Eisenhower doktrininin gayesi bölgeden İngiltere'nin çekilmesiyle doğan boşluğu Sovyetler Birliği'nin kapatmasını önlemektir. Sovyetler Birliği ise kendisine yakın genç subaylar sayesinde Suriye'de bir köprübaşı kurmuştu.¹⁵⁶ Amerikan gazetelerine göre Komünist peyki haline gelen Suriye iyi bir dersi hak ediyordu. Ancak bu durumun ifade edilmiş biçimi tuhaftı. Zira “Amerika Suriye'nin Komünist peyki olmasına tahammül edemez” gibi bir söylem yerine: “Türkiye güney hudutlarında bir Komünist devletin teessüsüne müsaade edemez” gibi ifadeler kullanılıyordu.¹⁵⁷ Batı adına Türkiye'ye rol biçildiği anlaşıyordu. Henderson ise ABD'nin Ortadoğu siyasetinde bir yenilik olmadığını söylerken, Altıncı Filo Akdeniz'de toplanıyordu. Henderson aynı günlerde Ankara'da Menderes ile tekrar görüşmüştü. Bu trafik İngiliz basınında ABD'nin ‘bekle ve gör politikası’ izlediği, Menderes'in ise Sovyetler Birliği'nin Boğazlardan silah geçirerek Ortadoğu'ya göndermesini savaş pahasına bile olsa önlemek düşüncesinde olduğu şeklinde yorumlamaktaydı.¹⁵⁸ Henderson da ABD'ye döndüğünde, Suriye'de durumun oldukça kritik olduğunu: “özgür dünyanın güvenliği için tehdit olan bu gelişmeler karşısında bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini” söylemekteydi.¹⁵⁹

Mısır, Suriye ve Sovyetler Birliği'nde Şale Köşkü görüşmeleri: “Suriye'yi içten yıkamadılar, şimdi komşularıyla bunu deneyecekler”¹⁶⁰ mealindeki söylentilerle yorumlanmıştı. Nitekim toplantılardan sonra ABD, Eylül başında Suriye'ye komşu devletlere silah gönderileceğini açıklamıştı.¹⁶¹ ABD Ağustos'ta Ürdün'e zaten silah yardımı yapmaya başlamıştı.¹⁶² Dışişleri Bakanı ise Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye silah yardımı yapmasının endişe verici olduğunu, ancak ABD'nin Suriye'ye karşı herhangi bir askeri harekât planı olmadığını söylüyordu.¹⁶³ Dulles ve MacMillan arasındaki görüşmelerden anlaşılan

¹⁵⁵ Sever, a.g.e., s. 188

¹⁵⁶ “Umulmayan Misafir”, **Akis**, Sayı: 173, 31 Ağustos 1957, s. 9-10

¹⁵⁷ A.y.

¹⁵⁸ A.y.

¹⁵⁹ George Kirk: “The Syrian Crisis of 1957 - Fact and Fiction”, **International Affairs**, Sayı: 36, 1960, ss. 58-61

¹⁶⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 104

¹⁶¹ Sever, a.g.e., s. 190. Suriye Kriziyle ilgili gelişmeler karşısında Sovyet yayımlarındaki yorumlar için ayrıca bkz. Özlem Aşıkoğlu: “1950-1979 Arasında Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Beykent Üniversitesi, 2008, s. 107-118

¹⁶² Avcioğlu: “Orta Doğu'daki Fırtına”, **Akis**, Sayı: 173, 31 Ağustos 1957, s. 15

¹⁶³ Sever, a.g.e., s. 186

Suriye'ye olası bir askeri müdahale söz konusu olursa bu bizzat ABD ve İngiltere eliyle olmamalıydı. Böyle bir ihtimal Sovyetler Birliği ve Mısır'ın tepkilerini çekeceği gibi Arap ülkelerinde de ters etki uyandırır. Bu durumda Irak aktif rol üstlenmeliydi. Irak'ın Suriye'ye müdahale edebilmesi içinse diğer komşu ülkelerin Suriye sınırlarına asker yığması gerekmekteydi. Böylece Suriye güçlerini yaymak zorunda kalacak ve Irak kolayca Suriye'ye girebilecekti.¹⁶⁴ Türkiye'nin Suriye sınırına yaklaşık 37.000 kişilik takviye silahlı kuvvet yığması da bu süreçte gerçekleşmişti.¹⁶⁵ Buna Sovyetler Birliği ve Suriye'den sert tepkiler gelmiş, buna karşın ABD de Türkiye'nin yanında yer almıştır. Eylül'de BM Genel Kurulunda Suriye, Türkiye'nin Şam'a baskı yapmak için sınıra asker yığdığını iddia etse de Türkiye bunu yalanlamıştır.¹⁶⁶

Suriye'ye yapılan baskıların amacı onu zor durumda bırakarak Batıya yaklaşmasını sağlamaktı. Ancak son kertede Suriye Sovyetler Birliği ile daha da yakınlaşmaktaydı. ABD'nin bizzat bir askeri operasyon yapması kolay görünmekle beraber, bu Arap kamuoyunda ABD'nin düşman, Sovyetler Birliği'nin ise dost görüntüsü vermesini kolaylaştırıcı bir adım olurdu.¹⁶⁷ Avcıoğlu'na göre ABD'nin stratejisi hatalıydı. Batılılar Rus emellerine set çekmek için halkın nabzını tutmalıydı. Ortadoğu'yu silahlandırma yarışına ise bir Doğu-Batı anlaşması ile engel olunabilirdi:

“Krallara silah ve dolar yardımı yapmaktan başka çare bulamayan Amerika'nın Suud'un, Hüseyin'in ve Şeyhlerin yarının Ortadoğu'sunda yeri olmayan kişiler olduğunu anlaması, bu ülkelerdeki gençlerin ve milliyetçilerin hislerine hitap edilmesi gerekmektedir... Yapılacak şey ise Arap Milliyetçiliğini Ortadoğu'nun iktisadi kalkınmasına yöneltmektir. Orta Çağ sultanlarının silahlanmasına ve debdebese yarayan petrol kazançları bölgenin kalkınması için kullanılmalıdır... Bunun için de İngiliz ve Amerikan hükümetleri petrol şirketlerini bir iktisadi fon kurmaya pekâlâ zorlayabilirler...”¹⁶⁸

Bu süreçte Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iktisadi ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi adına birtakım girişimler söz konusuydu. Bunu gündeme getiren Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü el Kuvvetli, Suriye gibi Türkiye'nin de Komünist bloğa kaydığı gibi bir iddianın neden gündeme gelmediğini sormaktaydı:

¹⁶⁴ Sever, a.e., s. 187-188

¹⁶⁵ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 313

¹⁶⁶ Gönlübol v.d., a.e., s. 314

¹⁶⁷ Avcıoğlu: “Orta Doğu'daki Fırtına”, **Akis...**

¹⁶⁸ Avcıoğlu, a.y.

“Türkiye’nin Rusya’dan iktisadi yardım alacağı şayiaları ortalıkta dolaşıyor. Türkiye Komünist bloğuna mı geçiyor? Neden Türkiye’ye kimse bir şey söylemezken Suriye’ye karşı ateş püskürülüyor?”¹⁶⁹

Suriye’ye Eisenhower doktrini çerçevesinde müdahale edebilmek için yardım çağrısında bulunma ihtimali olan bir yönetim yoktu. Bu durum Batı planlarının neden Irak ve Türkiye üzerinden yapıldığını açıklayan bir başka unsurdur. Bazı Amerikan siyasetçilerine göre bu işi Suriye’nin sınır komşuları halledebilirdi. Amerikan basınındaki bazı yazılarda da “Türk ordusu için 40000 kişilik Suriye ordusu küçük bir lokma...”¹⁷⁰ olarak ifade ediliyordu. İngiliz büyükelçisi Bowker’ın yıllık raporunda ise, Loy Henderson’un Türkiye ve Lübnan ziyaretlerinde, Suriye konusunda katı bir Arap cevabının verilmesi yönünde karmaşık bir mutabakata varıldığı ifade ediliyordu.¹⁷¹ Bununla birlikte Batı yanlısı Arap ülkelerin diğer Arap ülkelere karşı alenen katı bir tavır takınmak konusundaki isteksizliği bu amacın hayata geçirilmesini engelliyordu. Türkiye de Arap devletlerinin böyle bir eylemde bulunacaklarına inanmamaktaydı. Bu yüzden Türkiye, herhangi bir kriz anında Suriye’ye karşı kendi başına hareket etmeyi planlamaktaydı.¹⁷²

10 Eylül’de Sovyet Başbakanı Bulganin’in Ankara’ya gönderdiği notada, Suriye sınırına asker yığıldığı, Suriye’ye saldırma amaçlı Amerikan silahlarının gönderildiği hakkında raporların bulunduğu söyleniyordu: “Ortadoğu’da barışın korunmasıyla hiçbir ilgisi bulunmayan dış çevrelere uyduğu takdirde Türkiye kendi başına büyük felaketler açacaktır.”¹⁷³ ABD Suriye hükümetini devirmek istiyordu ve Türkiye’nin buna alet olarak sınıra asker yığması karşısında Sovyetler Birliği sessiz kalamazdı. Nitekim Altıncı Filoya karşı Rus savaş gemileri de Akdeniz’de dolaşıyordu.¹⁷⁴ Yani Sovyetler Birliği bölgede artık bilfiil mevcuttu ve yokmuş gibi davranmak anlamsızdı. Menderes’in cevabında, Sovyetler Birliği’nin Suriye adına hareket ederek ve bu meseleyi bahane ederek Türkiye üzerinde 1945’teki gibi bir baskı mı uygulamaya çalıştığını soruluyor, bu nota ile o dönemde olduğu gibi bir güvenlik endişesi uyandırıldığı belirtiliyordu.¹⁷⁵ Başbakan, Tük Savunma Bakanlığının sınırındaki askeri manevralarının önceden belirlenen NATO manevralarından ibaret

¹⁶⁹ “Suriye: Endişeli Günler”, **Akis**, Sayı: 173, 31 Ağustos 1957, s. 16-17

¹⁷⁰ “Amerika Ne Yapacak?”, **Akis**, Sayı: 173, 31 Ağustos 1957, s. 16-17

¹⁷¹ FO371/136450/RK1011/1, Turkey: Annual Report on Turkey for 1957, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 04.02.1958; aktaran Yeşilbursa, a.y., s. 87

¹⁷² A.y., s. 87-88

¹⁷³ B.C.A.: 30..1.0/68.431.6-29/10/1957; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 104-105

¹⁷⁴ “Rusya’dan İkaz”, **Akis**, Sayı: 176, 21 Eylül 1957, s. 16

¹⁷⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 106

olduğunu açıklayarak, Sovyetler Birliği'nin bu konuda Türkiye'yi değil NATO'yu muhatap almak durumunda olduğu mesajını veriyordu.¹⁷⁶

Öte yandan Dulles, bu hadiselerin endişe duyulacak meseleler olmadığını, Suriye'ye karşı anlayışlı olunması gerektiğini söylüyordu. Bunda Arap Birliği'nin, Lübnan ve Irak dâhil Suriye'ye karşı silahlı bir harekete girişilmesine razı olmadığını göstermesi etkili olmuştu. Hatta Suudi Arabistan temsilcisi BM'de herhangi bir saldırı karşısında Suriye'nin yanında olacağını belirtmişti.¹⁷⁷ Arap ülkelerini yanına çekmek için Suriye İsrail'e bile saldırabilirdi ve böyle bir ihtimale karşı ABD teskin edici bir rol oynamayı tercih etmeliydi. Nitekim bundan sonra Türkiye de aynı yolu tutmuştur. Suriye Dışişleri Bakanı Salah Bittar Türk hükümetinin Suriye'ye hücum etmeyeceğine dair teminat verdiğini açıklamıştı.¹⁷⁸ Batı basınında Henderson'un Türkiye'yi seferberlikten güçlkle vazgeçirdiği ifade edilirken Türk Savunma Bakanlığının yayınladığı tebliğde bunların asılsız şayialar olduğu söyleniyor, mutad manevralar dışında herhangi bir harekete hazırlık olmadığı belirtiliyordu.¹⁷⁹

Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif bir rol oynamaya çalışması müspet bir netice vermemişti. Bir Arap devletine dost, bir diğerine düşmanca davranmak bu ülkelerin tamamında olumsuz etki yaratmaktaydı. Akis dergisine göre Arap ülkelerinin iç meselelerine karışmamayı tercih etmek Türkiye'nin prestijini artıracaktı: "Kültürel ve ticari gelişmelere müsait bir zemin hazırlandığında, kendi dünyaları dışında kalan Türkiye'nin tesiri Arap dünyasına daha çok olabilecekti."¹⁸⁰ Zira bir aydan kısa bir zaman diliminde Batı yanlısı Arap rejimlerinin söylemleri dahi tersine dönmüştü. Menderes, Eylül sonunda Suriye'nin silah ithal ederek komşularını tehdit edici bir durum yarattığını söylerken, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Irak'tan gelen sesler, artık Suriye'nin yanında duran bir yaklaşım sergiliyordu. Dergiye göre bu durumu gözetmeyen bir Ortadoğu politikası "muvaaffakiyetsizliğe mahkûmdur."¹⁸¹

20 Eylül'de BM Genel Kurulunda Dulles Türkiye'nin tehdit altında olduğunu söylerken, Gromiko ise bölgenin savaşa sürüklenmesi karşısında Sovyetler Birliği'nin sessiz kalamayacağını söylemiş, aynı gün Sovyet savaş gemileri ise Lazkiye limanını ziyaret etmişti.¹⁸² Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'dan uzak tutmak için bir savaş düşünülemediğine göre ABD bölge devletlerinin bitaraf kalmalarına rıza göstermeye başlamıştı. Bu aslında "Kral Suud'un yıllardır gördüğü ve Nâsır'inkinden pek farkı olmayan bir rüyay-

¹⁷⁶ "Rusya'dan İkaz", **Akis**...

¹⁷⁷ "Fırtınanın Sonu", **Akis**, Sayı: 176, 21 Eylül 1957, s. 16

¹⁷⁸ A.y.

¹⁷⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 106-107

¹⁸⁰ Hamdi Avcıoğlu: "Orta Doğu'daki Yeni Hava", **Akis**, Sayı: 176, 21 Eylül 1957, s. 17

¹⁸¹ "Görüş Ayrılıkları", **Akis**, Sayı: 177, 28 Eylül 1957, s. 9

¹⁸² Kürkçüoğlu, a.e., s. 107

dı.”¹⁸³ Zira ABD artık Bağlantısızlığı Sovyetler Birliği’ne yakın olmak olarak değerlendirmiyordu.

BM’de Dulles’in Suriye hadiseleri konusundaki konuşmasına Arap ülkeleri karşı çıkarken onunla aynı dili konuşan bir tek Türkiye idi. Türkiye bu meseleyi BM’ye getirirken Irak Başbakanı ise Şam’ı ziyaret ediyordu. Time dergisinde Dulles’in yaklaşımı, ABD’nin Ortadoğu’da sulh için mücadele etmek yerine Sovyetler Birliği ile olan çatışmayı buraya taşıyan bir yaklaşımla hareket etmek şeklinde eleştiriliyordu. Akis dergisine göre ise Dulles ‘viraj alma’ kabiliyetine ve imkânına sahipti. Ancak Türkiye’nin böyle bir lüksü yoktu. Bu durumda “Viraj atlatması zor görünüyordu ve Türkiye, Balkanlar’da olduğu gibi Ortadoğu’da da yalnız kalmaya namzettii.”¹⁸⁴ Suriye meselesi Türkiye’yi bölgede aktif bir politika izlemek isterken, komşusuyla yaşadığı bir kriz nedeniyle gösterdiği agresif tutum neticesinde kendisine yakın olan rejimler tarafından dahi dışlanır hale getirmekteydi.

1957 Ekim’inde Moskova’daki Doğu Almanya sefaretinde verilen ziyafette konuşan Kruşçev, Türkiye’nin Suriye sınırına asker yığmasını eleştirirken bir savaş halinde Türkiye’nin aklının başına geleceğini söyleyerek tehditkâr bir dil kullanmıştı. Menderes’in buna karşı açıklamasında ise Sovyet silahlarıyla tehlikeli hale gelen Suriye’nin sadece Türkiye değil, komşu Arap ülkeleri için de tehdit oluşturduğu vurgulanıyordu.¹⁸⁵ Ancak Arap ülkeleri bu yönde bir tavır almıyordu. Örneğin Irak, petrolünü Türkiye’ye akıtmaya razı olmuyor, hatta tersine önceki yıl petrol boru hatlarını patlatan Suriye’den geçirmeyi savunuyordu.¹⁸⁶ Arap Birliği’nin, Irak için dahi Türk dostluğundan ve Bağdat Paktı’ndan daha ağır bastığı görülüyordu.

9 Ekim tarihinde Kruşçev’in, ABD’nin teşvikiyle Türkiye’nin Suriye sınırına asker yığarak hata yaptığını, kuzey sınırını boş bırakarak Sovyet tehdidine daha açık hale geldiğini ifade eden NY Times röportajı yayınlanmıştı. Bu röportajdaki sözleriyle Kruşçev, adeta alay edercesine Türkiye’yi ve ABD ile olan ittifakını tehdit etmiş, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye coğrafi olarak daha yakın olduğunu, dolayısıyla bir savaşın patlak vermesi durumunda ABD’nin müttefikinin yardımına koşmakta gecikebileceğini ifade etmişti.¹⁸⁷ Bunun üzerine 10 Ekim’de yayınladığı bildiride Dulles, Kruşçev’in NATO’yu hafife almaması gerektiğini belirtmiş, 16 Ekim’deki bir basın açıklamasında ise herhangi bir Sovyet saldırısı karşısında ABD’nin bu saldırıyı karşılıksız bırakmayacağını ve hatta savunma ile de sınırlı kalınamayacağını belirtmiş-

¹⁸³ “Devler Çarpışıyor”, **Akis**, Sayı: 177, 28 Eylül 1957, s. 18

¹⁸⁴ “Araplar Dulles’a Karşı”, **Akis**, Sayı: 178, 5 Ekim 1957, s. 21

¹⁸⁵ “Endişe Duyan Araplar!”, **Akis**, Sayı: 180, 19 Ekim 1957, s. 19

¹⁸⁶ “Çözülmesi Güç Muamma”, **Akis**, Sayı: 180, 19 Ekim 1957, s. 19

¹⁸⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 107

ti. 18 Ekim’de de Altıncı Filo İzmir’e gelerek Türkiye’yi ziyaret etmişti.¹⁸⁸ Aslında Kruşçev’in açıklamasından takriben bir hafta sonra bu ziyaretin gerçekleşmesi Kruşçev’in sözlerini haklı çıkarır niteliktedir.

Suriye, 9 Ekim tarihli notasında Türkiye’nin sınırda asker yığmaktan vazgeçmesini istemişti. Suriye aynı süreçte BM Genel Sekreterine şikâyetle bulunurken Türkiye’nin sınırı ve hava sahasını ihlal ettiğini, Suriye üzerinde uçaklarını uçurup köylüleri vurduğunu iddia etmişti. Türkiye ise sınırdaki hareketlerin sadece savunma tedbirleri olduğunu söyleyerek bu ithamları reddetmiştir.¹⁸⁹ Türkiye’nin 17 Ekim’deki Sovyetler Birliği’ne yönelik cevabi notasında da söz konusu iddialar reddedilmiş, iki ülke arasında çıkan gerginliğin sebebinin Sovyetler Birliği’nin politikaları olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁰

Kral Suud aracılığıyla 25 Eylül’de Ürdün-Suriye arası yumuşama gerçekleşirken, Suriye’ye yapılacak bir saldırının Arap dünyasına yapılmış olacağı şeklinde beyanlarda bulunulmuştu. Bu şekilde Türkiye bir anda Arap dünyasına dışarıdan müdahil olmak isteyen ülke pozisyonuna düşürülmüştü.¹⁹¹ Suriye Devlet Başkanı Şükrü el Kuvvetli, Kral Suud’a “Türkiye’yi nereye kadar gideceğini yalnız Allah’ın bileceği bir faciadan vazgeçirmek için harcadığınız gayretleri memnuniyetle karşıladık...”¹⁹² diyordu. Suud’un bundan sonraki Beyrut ziyaretinde ise Suriye ve Türkiye’ye arabuluculuk teklif edilmişti. Türkiye bu teklifi kabul ederken, Suriye ise önce kabul ettiğini açıklamasına rağmen daha sonra kabul etmediğini belirtmiştir. Bunda Mısır’ın etkisi olduğu, Mısır gazetelerinin konuyla ilgili haberlerde Kral Suud’dan bahsederken ‘Amerikan ajanı’ olarak nitelendirmelerinden anlaşılmaktadır.¹⁹³

BM Genel Kurulunda Sovyetler Birliği Suriye’nin iddialarını desteklemekteydi. Dışişleri Bakanı Gromiko, savaşa ramak kaldığını ifade ediyordu. Türk basını ise bu süreçte içerideki seçime odaklanmıştı. Bununla birlikte 500 tank ve 50 bin asker Suriye sınırında bekletiliyordu.¹⁹⁴ Gromiko’nun iddiasına göre 27 Ekim seçiminden sonra Türkiye hücumu geçecekti. Gromiko, Türkiye ve ABD’nin Suriye’den kaçan unsurlardan oluşan bir ‘sürgünde hükümet’ kurarak Suriye’de bunları başa getirmek istediğini iddia etmekteydi. Kruşçev ise bir adım ileri giderek, Henderson’un ziyaretinin Türkiye’yi Suriye’ye saldırmaya ikna etmek amaçlı olduğunu söylüyordu. BM’deki İngiliz delegesi ise, Sovyetler Birliği’nin bir savaş atmosferi yaratarak Türkiye’deki seçimin öncesinde hükümeti saldırgan konumuna sokarak zor durumda bırakmayı,

¹⁸⁸ Kürkçüoğlu, a.e., s. 108

¹⁸⁹ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 316

¹⁹⁰ Kürkçüoğlu, a.e., s. 106

¹⁹¹ Gönlübol v.d., a.e., s.318

¹⁹² A.e., s. 319-320

¹⁹³ Kürkçüoğlu, a.e., s. 109

¹⁹⁴ “Hac Yolunda”, *Akis*, Sayı: 181, 26 Ekim 1957, s. 8-10

buna Arap ülkelerini inandırarak Arap ülkeleri nezdinde kendi konumunu sağlamlaştırmayı amaçladığını belirtmekteydi.¹⁹⁵ ABD ise savaş çıkarmak için değil barışı sağlamak için Henderson'un gönderildiğini savunuyordu. Bununla birlikte Amerikan ve Yunan askerî uzmanları Türkiye'nin en ufak bir harekette hücumla geçeceği kanaatine varmış ve Türkiye'yi soğukkanlılığa davet etmişlerdi.¹⁹⁶ Suriye'nin faaliyetlerine karşılık olarak Türkiye, konunun BM Genel Kurulunda görüşülmesini istemiş, böylece hem kaçamak hareket etmediğini hem de konunun diplomasi yoluyla çözülmesi konusundaki istekliliğini göstermek istemiştir.

Zorlu, Ekim sonunda Kral Suud'un barış girişimine cevaben Cidde'ye gitmişti.¹⁹⁷ Bu haber BM'de Suriye'nin işini zorlaştıracaktı. Suud'la görüşen Devlet Bakanı Zorlu, Türkiye'nin Suriye konusunda hüsnüniyet sahibi olduğunu ve herhangi bir taarruzun söz konusu olmadığını söylüyordu. Türkiye barışçı görünen bir girişime karşılık verirken, Suriye ise Suudi Arabistan'ın teklifini geri çevirmişti. BM'de Salah Bittar ısrarla Türkiye'ye karşı Genel Kurulun bir karar almasını savunuyordu. Türk delege Seyfettin Esin ise bu konuya direkt cevap vermekten çekiniyor, Türkiye Suudi Arabistan'ın teklifini kabul ettiğine göre bu konunun sonraya bırakılması gerektiğini savunuyordu. Amerikan delegesi de bu teklifi beğenmiş, meselenin tehirini istemişti. Suriye delegesi ise böyle bir arabuluculuğun mevcut olmadığını söylüyordu. Cidde görüşmelerini Suriye ve Sovyetler Birliği bir manevra olarak yorumlarken, Türkiye ise diplomatik anlamda bir hüsnüniyet göstermiş oluyordu. Riyad ziyaretinde ise Zorlu, Kral Suud'u Suriye'deki Sovyet sızmasının tehlikeleri konusunda ikna etmiş, Bağdat Paketi'ne de destek olması bakımından kendisine ikna edici doneler sunulan Suud ise, Türkiye'nin İsrail ile süren diplomatik ilişkileri nedeniyle daha yakın bir işbirliğine yanaşmamıştı.¹⁹⁸

Kruşçev, Batılı sosyalist partilere yolladığı mesajda Türkiye'nin Arap ülkelerini tekrar yönetimi altına almak emelinde olduğunu söylerken, çıkacak bir savaşın, mevzi savaşı olarak kalmayacağını, kısa zamanda bütün dünyaya sirayet edeceğini söylemekteydi.¹⁹⁹ Dört büyükler bir masa etrafında toplanarak barışçıl yollarla Ortadoğu sorununu çözmeli ve bölgeye silah satışını durdurmalıydı. Bu hareketle Kruşçev, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni bölge işlerinden uzak tutma çabasını yenmeyi amaçlıyordu.²⁰⁰ Türk hükümeti ise bütün Arap devletlerinin kendisi gibi düşündüğünü iddia etmekteydi ve Suriye'yi

¹⁹⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 109-110

¹⁹⁶ Hac Yolunda", **Akis**...

¹⁹⁷ A.y.

¹⁹⁸ Yeşilbursa, a.y., s. 87

¹⁹⁹ "Orta Doğu: Cepheler Alınıyor!", **Akis**, Sayı: 181, 26 Ekim 1957, s. 19-20

²⁰⁰ "İşin İçyüzü", **Akis**, Sayı: 181, 26 Ekim 1957, s. 19-20

BM'ye şikâyet etmişti. Batılılar arasında bir görüş birliği olmaması Sovyetler Birliği'nin işini kolaylaştırmaktaydı.²⁰¹

1957 Ekim sonunda Suriye sınırından gelen silah seslerini Türk haber kaynakları, 27 Ekim seçimleriyle ilgili karşıt görüşlü parti mensuplarının bir anlaşmazlığı olarak yansıtırken, bunun aksine yabancı ajanslar Türk ve Suriyeli kuvvetlerin arasında geçen kısa süreli bir çarpışma olarak haberleştirmişti. Suriye hükümetinin yayınladığı tebliğde 30 kadar tam teçhizatlı Türk askeri hududu geçerek bir köye girmiş, burada yaşanan çatışmanın ardından bir Suriyeliyi kaçırmak için dönmüşlerdi.²⁰² Suriye, daha önce de bu gibi iddialarda bulunuyor, BM Genel Kurulunda sık sık Türkiye'nin sınır ihlali yaptığını şikâyet ediyordu. Bu yüzden Suriye'den gelen bu yeni şikâyet ciddiyetle karşılanamayabilirdi. Bununla birlikte Türkiye'nin de cevapsız kalmaması gerekirdi. Nitekim BM Genel Kurulu oturumunda Selim Sarper bu iddiaları reddederken, bir ülkenin kendi sınırları içinde her türlü güvenlik tedbiri almaya hakkı olduğunu söylüyordu.²⁰³ Sınır bölgesinde yeni bir tatbikata hazırlanılmaktaydı ve yabancı hiçbir devletin bu konuda söz söylemeye hakkı yoktu. Bu süreçte gerçekleşecek olan 'Red Epock' tatbikatı da NATO çerçevesinde, İngiliz Hava Kuvvetlerinin ve Amerikan Altıncı Filosunun katılacağı ve atom taarruzu denemelerinin yapılacağı, Türkiye'nin Güney ve Batısında yapılacak bir tatbikattı. NATO Güney Avrupa Karargâhından bu tatbikat duyurulduğunda Sovyetler Birliği de Kafkasya'da Türkiye hududuna yakın bölgede atom taarruzu tatbikatı yapılacağını duyurmuştu.²⁰⁴

Bu arada Nâsır, Mısır donanmasını Suriye'nin emrine vermişti. 13 Ekim'de Mısır'ın Suriye'ye takviye kuvvet göndermesiyle 1 Şubat 1958'de ilan edilecek olan BAC ile ilgili süreç de bir nebze bu şekilde başlamış oluyordu. Nâsır, Arap Birliği liderliğini yeniden eline geçirmek için Suriye üzerinden hareket ederken, Suud da arabuluculuk ve Arap dünyasını birleştirme hamleleriyle iddiasından vazgeçmiyordu. Suud, diğer Arap ülkelerini yanına çektikten sonra Nâsır'ı da ikna etmek için onun tezlerini benimseyen ifadeler de kullanmaktaydı. Bu bağlamda Eisenhower doktrinine de çatmaktaydı. Suudi Arabistan'ın arabuluculuk girişimlerine başta olumlu yaklaşan Suriye devlet başkanı ise, daha sonra bir türlü Suud'un tekliflerini kabule yanaşmamış, ısrarla BM müzakerelerinin sonrasına bırakılmasını istemişti. Suriye'nin bu tutum değişikliğinde tarafsız devletlerin destekçisi olarak kalmak isteyen Sovyetler Birliği ile birlikte Mısır'ın da rolü var denilebilirdi. Keza ABD ile

²⁰¹ "Anlaşmaz Batılılar", *Akis*, Sayı: 181, 26 Ekim 1957, s. 19-20

²⁰² "Orta Doğu: Yılan Hikâyesi", *Akis*, Sayı: 182, 2 Kasım 1957, s. 19

²⁰³ A.y.

²⁰⁴ "Red Epock Tatbikatı", *Akis*, Sayı: 182, 2 Kasım 1957, s. 19

anlaşan Suud'un önderliği Nâsır'ın liderliğinin sonu demek olacaktı.²⁰⁵ Bu Sovyetler Birliği'nin de istemeyeceği bir durumdu.

Ekim ayının sonunda yaşanan Sovyetler Birliği'nin tutum değişikliği, Suriye krizi ve bundan kaynaklı olarak Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yaşanan gerilimin bitmesinde önemli etkiye sahiptir. Sovyet liderleri Kruşçev, Bulganin ve yardımcısı Mikoyan, Moskova Türk büyükelçiliğindeki 29 Ekim resepsiyonuna katıldıklarında, başta Batılı diplomatlar olmak üzere herkes bu katılıma hayret etmişti. Zira Rusya'daki iktidar mücadelesi devam ederken, öte yandan bu liderler henüz birkaç hafta evvel hücum ettikleri bir devletin merasimine katılıyordu. Resepsiyonda sürekli olarak Sputnik uzay aracının ve 'barışın' şerefine kadeh kaldıran Kruşçev, İran, İngiliz ve Amerikan büyükelçilerine dönerek "Barışın şerefine" ve "Harp isteyenlerin Allah belasını versin!" diyordu. Gazeteciler bu sözlerin Ortadoğu gerginliğinin sonu mu olduğunu sorduğunda "Evet" cevabını alıyorlardı, Kruşçev: "Evet, o anlama gelebilir. Dünya siyasetinin ibresi barışa doğru yaklaşmıştır"²⁰⁶ demektedir. Zira Soğuk Savaş'ın inişli çıkışlı ortamında, uzay konusundaki rekabette Sovyetler Birliği Sputnik'le bir adım öne geçmişti. Bu aynı zamanda uzun menzilli füzeleer konusunda da bir avantaj sağlamak demektir.

Sovyetler Birliği'ndeki bu söylem yumuşaması Akis dergisine göre üç şekilde yorumlanabilirdi. Birinci yoruma göre Ruslar Ortadoğu üzerinde yarattıkları fırtına ile Kremlin'deki iktidar kavgasını gizlemek istemişlerdi. Bu kavgayı Jukof'un azledilmesiyle Kruşçev kazandığına göre "bir bardak suda koparılan bu fırtına" artık dindirilebilirdi. İkinci yorum ise Ortadoğu'daki gelişmeler Sovyetler Birliği'ni Batı karşısında daha da sıkıştırmaktaydı ve bu yüzden geri adım atılıyordu. Zira bölgedeki Rus hamleleri ve Sputnik'i uzaya gönderme başarısı Batılılar arasındaki yakınlığı artırmıştı. Eisenhower, Bermuda'da MacMillan ile görüşmesinden sonra ABD'nin atom sırlarını paylaşmasını engelleyen Mac Mahon Kanununu kaldırmaya çalışıyordu. Bu, ABD ile başta İngiltere olmak üzere Avrupalı müttefikleri arasındaki ilişkilerin tekrar güçlenmeye başladığının göstergesiydi. Keza Türkiye'ye karşı bir hareket olduğunda NATO'nun hareketsiz kalmayacağını ilan edilmesi de yine bu tesanütün göstergesiydi. Üçüncü yoruma göre ise Sovyetler Birliği zaten istediğini almış, Ortadoğu üzerinde söz söyleyen bir aktör haline gelmişti. Ortadoğu'da barışçıl rol oynadığını gösterirken, Arap ülkelerinin dostluğunu kazanmış, bu arada Suriye'yi de adeta avucunun içine almıştı.²⁰⁷ Dolayısıyla artık gerginliğe gerek yoktu.

Sovyetler Birliği Türk Büyükelçiliğindeki hareketten bir hafta sonra tekrar üslubunu sertleştirirse de buna karşı Batıda ciddi bir tepki gösterilmemiş-

²⁰⁵ "Orta Doğu: Siyasi Çarpışma", *Akis*, Sayı: 182, 2 Kasım 1957, s. 19-20

²⁰⁶ "Doğu-Batı: Değişen Hava", *Akis*, Sayı: 183, 9 Kasım 1957, s. 22-23

²⁰⁷ A.y.

tir. Bu süreçte BM görüşmeleri ve silahsızlanma görüşmeleri Sovyetler Birliği'nin Sputnik'i uzaya gönderme başarısının gölgesi altında kalmaktaydı.²⁰⁸ Kruşçev'in son sulh taarruzunun etkisiyle, Suriye de BM Genel Kurulundaki teklifini geri çekme kararı almıştı. Ancak Türkiye'yi şikâyetten de vazgeçmemişti.²⁰⁹ 30 Ekim'de iki tarafın önerilerinin oylanması konusunda Genel Kurulda gerginlik sürerken, Endonezya'nın bu konunun tarafların kendi arasında ve kardeşçe çözülmesini önerdiği arabuluculuğuyla konu BM Genel Kurulu gündeminden çıkmıştır.²¹⁰

Bulganin, Kasım ayında Menderes ile mektuplaşmalarında eskisine nazaran daha yumuşak ifadeler kullanmıştı. Menderes'in, Sovyetler Birliği eğer barış istiyorsa Ortadoğu politikasını değiştirmesi gerektiği yönündeki sözlerine karşılık, Bulganin de Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerine yönelik yardımlarının Türk İstiklâl savaşında Türkiye'ye yaptığı destekle aynı nitelikte olduğunu iddia etmiştir. Atatürk'ün Arap kurtuluş mücadelelerine hürmet beslediğini, ancak Türkiye'nin gittikçe bu çizgiden uzaklaştığını belirten Bulganin, Suriye'nin bir silah deposu haline getirildiğini de doğrularken, aynıısının Türkiye'ye de ABD tarafından yapıldığını hatırlatmaktaydı. Bir Sovyet-Türk yüksek konseyi kurularak ikili ilişkilerin görüşülüp geliştirilmesini teklif eden Bulganin'in bu önerisine Menderes'in açık bir cevabı olmamıştır.²¹¹

1958 Şubat başında Suriye, Mısır ile BAC adı altında birleşmişti. Birleşme kararını yorumlayan Zorlu, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasındansa iki Arap ülkesinin bir federasyonla birleşmesinin sevindirici olduğunu söylemiştir.²¹² Türkiye'nin BAC'yi 11 Mart 1958'de resmen tanımasıyla Suriye buhranı tamamen sona ermiştir.

Türkiye'nin Suriye meselesindeki tutum ve söylemleri, ikili ilişkiler veyahut Türk-Arap ilişkileri meselesi olarak değil, yaşanan gelişmelerin küresel çerçevede Soğuk Savaş'ın Ortadoğu bölgesine tezahür etmesi olarak değerlendirilmesinin ürünü gibi görünmektedir. Bunda, Sovyetler Birliği'nin Suriye politikasının Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırması etkiliydi. Bu durumu, meselenin kapanması adına 20 Ocak 1958'de Suriye'ye verilen notadaki "Türkiye'nin kardeş Suriye ile arasında bir mesele mevcut değildir. Sorun Suriye'de müessir Sovyet Rusya ile sulhsever milletler arasındaki gergin münasebetlerden neşet etmektedir"²¹³ ifadeleri izah etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin Suriye meselesinde takındığı tutumu Sovyetler Birliği'nin Suriye üzerindeki manevralarını azaltmak yerine, askeri müdahale gibi seçe-

²⁰⁸ "Doğu-Batı: Sputnik'in Gölgesinde", *Akis*, Sayı: 184, 16 Kasım 1957, s. 17

²⁰⁹ "Orta Doğu: Normale Doğru mu?", *Akis*, Sayı: 183, 9 Kasım 1957, s. 23

²¹⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 110-111

²¹¹ Kürkçüoğlu, a.e., s. 112-113

²¹² A.e., s. 113-114

²¹³ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 323

neklerin gündeme getirilmesi nedeniyle daha da kolaylaştırmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin salt Sovyet endişesiyle hareket etmesi söz konusuysa, tam tersi yönde etki yapan bu olayda Türkiye yanlış tercihte bulunmuş demektir.

Ancak Sovyet endişesiyle birlikte, Batılı devletlerin bölgede tutarsız bir görüntü vermesi de dikkate alındığında Suriye Krizi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Türkiye, bu süreçte daha sakin bir görüntü çizen ABD ile birlikte hareket etmek istese de, özellikle İngiltere ve Fransa kaynaklı 'Suriye üzerindeki Sovyet emelleri' ve bunun 'Türkiye açısından ciddi bir tehdit oluşturduğu' haberlerine kulak asmazlık edememişti. Bu şekilde hareket edilince de, başta Suriye ile başkaları arasındaki bir mesele olan kriz, bir anda Suriye ile Türkiye arasındaki bir kriz halini almıştır. ABD ise bu krizde tam anlamıyla Türkiye'nin yanında yer alan bir pozisyona geçmemiş, bununla birlikte İngiltere ve Fransa kaynaklı agresif yaklaşıma karşı mutedil bir duruş sergileyerek bu krizin bir savaşa evrilmesini engellemiştir. Krizde Türkiye'nin Suriye vesilesiyle Sovyetler Birliğiyle karşı karşıya gelmesi ise, olası bir savaşın yerel olarak kalmayacağını göstermektedir. Soğuk Savaş'ta yumuşama belirtilerinin görüldüğü günlerde tekrar bir gerginliğe neden olan bu kriz, aynı zamanda Türkiye'nin Batı adına hareketlerde bulunduğu, bununla birlikte 'Batı'nın Türkiye ile ortak hareket etmediğini gösteren bir örnek olay olmuştur.

3.3. 1958 Krizleri

1958 yılı Türkiye açısından Batı adına Ortadoğu'da izlenen politikalar da dönüm noktası niteliğindeki gelişmelere sahne olmuştur. Süveyş Krizi sonrası 1957 itibarıyla müttefiklerine bağlı kalmayan bir yol izlemeye başlayan ABD, diplomatik yollarla ve yardım seçenekleriyle bölgede etkin pozisyonunu sürdürmenin yollarını aramıştı. Eisenhower doktrini bunun somut bir göstergesi olsa da kısa sürede bu politikanın da bölgede bir karşılık bulmaktan uzak kaldığı ortaya çıkacaktı. Bu süreçte İngiltere bölgedeki nüfuzunu neredeyse tamamen kaybetmişti. Sovyetler Birliği ise, Mısır ve Suriye ile kurduğu ilişkiler vesilesiyle Ortadoğu'da daha çok söz sahibi olmaya başlamıştı. Bu durum Türkiye'yi bölgede yürüttüğü Batı eksenli politika konusunda daha zorlu bir sürece sürüklemiştir. Nitekim 1958'de yaşanan Irak ihtilâli, eş zamanlı olan Lübnan ve Ürdün gelişmeleri ve buralara yönelik Amerikan ve İngiliz müdahaleleri karşısında gösterilen refleksler, Türkiye'nin Ortadoğu krizleri karşısında nasıl bir duruş sergilediğini göstermektedir.

3.3.1. Irak İhtilâli

Irak'taki 1958 ihtilâli, İngiltere ile ortak hareket eden Nuri Sait yönetimine ve saltanatını sürdürmek isteyen Haşimî'lere karşı gelişen bir halk hare-

ketinin sonucunda meydana gelmişti. Henüz İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın etkisiyle de olsa bu ülkede darbe girişimleri olmuştu. Her ne kadar bastırılmış girişimler olsa da, Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliği ve bağımsızlık düşüncesi tabanda günden güne yayılmıştı. İhtilâl öncesinde Irak'ın "Nâsır'ın en çok resminin bulunduğu memleket"²¹⁴ olması, Nasır'ın şahsına duyulan hayranlık ya da onun liderliğini isteyen bir yaklaşımdan ziyade, Arap milliyetçiliğinin ve bağımsız politikanın bayraktarlığını yapmasından ileri gelmekteydi. Arap dünyasında belirgin biçimde Batı merkezli politika yürüten tek devlet olması Irak'ta hükümete karşı tabanın gün geçtikçe daha çok bilinmesine neden olmuştu. Keza askerde de durum böyledir.

1958'e kadarki süreçte Nuri Sait yönetiminin izlediği politikalarla bütün Arap dünyasını karşısına alması bu ihtilâle kapı aralamıştır. Nihayetinde gerçekleşen ihtilâl bu politikanın iflası olacaktır. Bu yüzden Irak'ta aslında Bağdat Paktı'nın kuruluşundan beri bir ihtilâl ihtimali hep gündemde olmuştu. 1957 Haziran'ında kabinede bazı değişiklikler yapmak üzere Nuri Sait istifasını verdiğinde Kral Faysal, hükümet kurma görevini tekrar ona değil Ayan Ali Cevdet'e vermişti. Prens Abdülillah'ın, Faysal'ı yönlendirerek Nuri Sait'e karşı bir darbe planladığı söylentileri de söz konusuydu.²¹⁵ Ancak Irak'taki meclis bu süreçte henüz Nuri Sait taraftarlarıyla doluydu ve 1958 yılında Nuri Sait tekrar hükümetin başına geçmişti. Sait'in bu süreçte ABD'yi Bağdat Paktı'na tam üye olarak katılmaya ikna etme çabalarının bir karşılık bulmaması, Irak yönetiminin Batı'da da destek bulamaması bakımından işini zorlaştırmış ve ihtilâle giden süreçte gittikçe yalnız kalmasına neden olmuştur.²¹⁶

14 Temmuz 1958'de İstanbul'da Bağdat Paktı Müslüman ülkelerinin toplanması için hazırlıklar yapılırken gelen ihtilâl haberi, bölgedeki tek Arap müttefikin kaybedilmesi anlamına gelmekteydi. İlk haberler net değildi ve Irak'taki yöneticilerden doğru düzgün haber alınamıyordu. Batılı ülkeler de Irak'taki ihtilâli, sınır bölgesinde çalışan İranlı petrol işçilerinden öğrenmişlerdi. İşçiler Pazartesi sabahı işlerine giderken sınırdaki daha önce asılı krallık bayrağının yerini BAC bayrağının aldığını gördüklerinde komşu ülkede bir anormallik olduğunu İranlı yetkililere iletmışlerdi.²¹⁷ Bağdat radyosunun anonsuna göre Irak ihtilâli ile "Emperyalistler tarafından başa getirilmiş ve doğru yoldan ayrılmış idareciler grubunun tahakkümünden ülke kurtarılmış oluyordu."²¹⁸ Muhakkak olan tek nokta ise hükümet darbesinin planlı bir şekilde yürütüldüğü ve Nuri Sait'in gafil avlandığıydı. Zira darbenin müellifleri Sarayı, Radyoyu ve havaalanlarını kolayca ele geçirmişlerdi. Prens Abdülillah

²¹⁴ "Irak: Kürkçü Dükkânı", **Akis**, Sayı: 200, 8 Mart 1958, s. 17

²¹⁵ "Irak: Sir Oyuna Geldi", **Akis**, Sayı: 163, 22 Haziran 1957, s. 18

²¹⁶ "Bir Badireden Sonra", **Akis**, Sayı: 193, 18 Ocak 1958, s. 13

²¹⁷ "Irak Hadiseleri: Orta Doğu'da Bağdatsız Bağdat Paktı", **Akis**, Sayı: 219, 19 Temmuz 1958, s.4-10

²¹⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 123

idam edilmiş ve Adalet Sarayının penceresinden halka teşhir edilmiş, Kral Faysal da öldürülmüştü. Bağdat Radyosunun haberine göre Nuri Sait de kadın kıyafeti giyerek kaçmaya çalışırken öldürülmüştü.²¹⁹ Öldürülenlerden biri de Nâsır karşıtlığıyla bilinen Devlet Bakanı Fazıl Cemali’ydi.²²⁰

Yeni rejimi ilk etapta sadece Kahire tanımıştı. Bu durum Nâsır’ın bu darbede direkt olarak etkili olduğu izlenimi vermektedir.²²¹ İstanbul’da bulunan Irak dışındaki Bağdat Paktı Müslüman üyelerinin görüşmelerinin sonucunda yayınlanan ortak bildirimde de bu darbenin “hariçten mülhem” olduğu söylenmekteydi.²²² Akis dergisine göre ise Irak’taki darbe Iraklıların eseri idi. Dışarıdan sızmalar söz konusu değildi. Mısır’da Nâsır ve genç subaylar nasıl gelmişse, Irak’ta da askerler, halkın desteğiyle gerçekleştirdiği darbe neticesinde cumhuriyet ilan etmişti.²²³ Türkiye’de iktidara yakın yayın organları, Ürdün kuvvetlerinin Bağdat kapılarına dayandığını iddia ederken, Akis dergisine göre ise bu tamamen hayal mahsulüydü.²²⁴ Türkiye’de hükümeti derinden etkileyen bu durum Akis’te farklı yorumlanmaktaydı. Nuri Sait’ten dost bir devlet adamı olarak değil, Osmanlı’ya ihanet eden bir asker olarak bahsediliyordu:

“Türlere ihanet ederken tereddüt etmeyen çöl sırtlanı, 44 yıl boyunca Londra’ya ihanet etmeyi bir an bile düşünmedi. Birinci Dünya Savaşı’nda yaptığı çetecilik faaliyetlerinde Türklere karşı gösterdiği gaddarlık unutulabilir gibi değildi... Musul Konferansı’na bir delege olarak İstanbul’a gelme cüreti gösterse de onu tanıyan subaylar burada barındırmadılar... Talebeliğini geçirdiği bu eski başşehirin bütün nimetlerinden yararlanmak için 1954’ü beklemesi gerekiyordu... İngiltere’ye yaslanarak ‘Mümbit Hilal’i gerçekleştirmeye çalışmaktan çekinmedi. İngiltere ise Bağdat Paktı’nı Orta Doğu petrolünün muhafazası için bir kalkan olarak düşünüyordu. Nuri Sait de bu teşekkülü kullanarak Ürdün, Suriye ve Lübnan’ı Irak kralının himayesine alarak ‘Büyük Suriye’ rüyasını gerçekleştirmeyi düşünmüştü...”²²⁵

Irak darbesi gerçekleştiğinde ABD ve İngiltere bir panik havasına girmişti. Bu süreçte gerçekleşen olaylar ABD’nin tekrar İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmeye başladığı izlenimi verecekti. Zira ABD, Irak ihtilâlinin hemen ertesi günü Lübnan’a 5000 deniz piyadesi çıkarmıştı.²²⁶ Akis dergisine

²¹⁹ “Irak Hadiseleri”, Akis...

²²⁰ A.y.

²²¹ “Irak Hadiseleri”, Akis...

²²² Zafer, 18.07.1958

²²³ “Irak Hadiseleri”, Akis...

²²⁴ A.y.

²²⁵ A.y.

²²⁶ A.y.

göre Lübnan ve Ürdün müdahalelerini İngiltere planlamış ve bu sefer ABD'nin de desteğini sağlamıştı:

“Dünyanın en büyük demokrasisi Orta Doğu'daki sultanlara dayanan eski rejimi korumak için silaha başvurmaya karar vermişti... Amerika dostlarını koruduğunu göstermezse düşmanlarının cüretinin artacağından endişe etmektedir. Ne var ki dostlarını yanlış seçtiği için bu himaye siyaseti beklenenin tam tersi netice verecektir. Eisenhower ve Dulles'in bu kararı, tek başına himaye siyasetinin bir sonucu değildir... Bağdat Paketi'nin mucidi İngiltere ve Ortadoğulu dostları bütün ikna vasıtalarını seferber etmiştir... İngiltere talihsiz Süveyş seferinden ders almış gibidir. İkinci bir Süveyş seferine, bu sefer ABD'nin koltuğunda çıkmaktadır...”²²⁷

Diğer Bağdat Paketi üyelerinden bağımsız olarak Türkiye, Irak'taki darbe karşısında daha sert bir tutum takınmıştı. Adnan Menderes, derhal Türk birliklerini Irak'a göndererek askerî müdahale seçeneğini gündeme getirmiş olsa da bu konuda ABD'nin desteğini görmemiştir.²²⁸ Menderes'e göre “Harıçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin bir tecellisi” olan Irak darbesinin hedefi Bağdat Paketi'nin yıkılmasıydı.²²⁹ 17 Temmuz günü bir basın toplantısı yapan Dışişleri Bakanı Zorlu, Türkiye için yeni bir Irak hükümetinin söz konusu olmadığını, Irak-Ürdün Federasyonunun başkanı olarak Kral Hüseyin'in, tek meşru hükümet olarak da Kral Hüseyin yönetimi altındaki Ürdün yönetiminin tanındığını söylemişti.²³⁰ Kral Hüseyin bir açıklama yaparak, Irak ile Ürdün arasındaki Arap Birliği'nin sona erdiğini açıkladığıdaysa, bu sefer askeri müdahaleyi gündeme getiren Zorlu'nun bu önerisini Bayar ve Menderes onaylamışlardı.²³¹ Bununla birlikte böyle bir müdahale Irak halkını yeni rejimin çevresinde kenetleyeceği gibi, Irak hükümetini de Mısır ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırabilirdi. Ayrıca bunun bir Sovyet müdahalesine yol açabileceği düşüncesiyle ABD ve İngiltere, Türkiye'yi Irak gelişmeleri karşısında daha sakin olması gerektiği doğrultusunda uyarmışlardı. Bunun üzerine Türkiye de tutumunu yumuşatmış ve bir süre sonra yeni Irak yönetimini resmen tanımıştır.

Türkiye'nin askeri müdahalede seçeneğini gündeme getirmesi, Eisenhower'ın anılarında da yer almaktadır.²³² İngiltere'nin ve ABD'nin Moskova büyükelçileri hükümetlerine bu durumu doğrulayan ifadeler içeren raporlar

²²⁷ A.y.

²²⁸ Ahmad ve Tugay, **Türkiye'de Çok Partili....**, s. 181

²²⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 130-131

²³⁰ Kürkçüoğlu, a.e., s. 131

²³¹ A.e., s. 131-132

²³² Dwight D. Eisenhower, **Waging Peace 1956-1961: White House Years**, New York, Doubleday, Garden City, 1965

sunmuşlardı. ABD'nin Ankara büyükelçisi Fletcher Warren'in raporunda, Menderes ile bir görüşmelerinde Ürdün Kralının Türkiye'yi Suriye ve Irak'a askeri müdahale konusunda teşvik ettiğinden bahsedilmekteydi.²³³ Rusların Irak'a asker yerleştirmek niyetinde olduğu söylentisi hakkındaki konuşmalarında da, Irak'a ilk girenin çıkarılmasının zor olduğuna inanan Türk hükümetinin askeri müdahale konusunda kararlı olduğunu ifade ettiği yer almaktaydı.²³⁴ Warren'in raporunda ayrıca Menderes'in müdahale seçeneğinden söz ederken, ABD'nin bölgede Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmesini istemediğini ifade ederek sadece manevi destek beklentisini dile getirdiği belirtilmiştir.²³⁵

Sovyetler Birliği'nin, müdahale söylentileri üzerine Türkiye'ye verdiği notada bölgede barışı tehdit edecek bir harekete girişilmemesinin ümit edildiği ifade edilirken, Türkiye'nin cevabı ise savunma dışında herhangi bir adım atılmayacağı yönünde olmuştu.²³⁶ Kruşçev'in 28 Temmuz tarihli Eisenhower'a mektubunda, Türkiye'nin Arap ülkelerinin içişlerine müdahale etmek üzere hazırlık yaptığı iddialarına yer verilmekteydi.²³⁷ Yassıada duruşmalarında dönemin Bakanlarından Hayrettin Ekrem'in ifadesinde de Zorlu'nun Irak'a müdahale teklif ettiği, Bayar ve Menderes'in bunu onayladığı ve Genelkurmayın müdahale planları hazırladığı, fakat bu konuda Bakanlar kurulu-na bile haber verilmediği ifade edilmiştir.²³⁸

Irak İhtilâli, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını derinden etkilemişti. Öncelikle Bağdat Paktı'nın artık Bağdatsız kalacağı anlaşılmıştı. Paktın tek Arap üyesi olduğu gibi, Türkiye'nin de somut manada tek Arap müttefiki olan Irak kaybedilmişti. Askerî bir darbe ile gerçekleşen bu ihtilâl, Türkiye'de siyasi gündeme ihtilal tartışmalarını da sokmuştur. Nuri Sait, Kral Faysal ve Veliht Prens Abdülillah'ın öldürülmesi başta Menderes olmak üzere hükümet çevresinde şok etkisi yaratmıştı. DP yönetimi için bundan sonra Şevket Süreyya Aydemir'in deyişiyle bir "İhtilal Kompleksi"²³⁹ söz konusudur. Menderes 1960'ta İskenderun'da yaptığı bir konuşmada, muhalefetin Irak ihtilâli benzeri bir hareket için zemin hazırlandığını söylemiştir.²⁴⁰ 'Kompleks' veya 'Ayaklanma Psikozu'²⁴¹ gibi ifadelerle Menderes'in gereksiz bir endişeye kapıldığı gibi iddialara söz konusu olsa da, 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen darbe onu bu düşüncelerinde aslında haklı çıkarmıştır. Bununla birlikte Irak

²³³ Sever, a.g.e., s. 235

²³⁴ Sever, a.e.

²³⁵ Sever, a.e., s. 212-214

²³⁶ A.e., s. 215-216

²³⁷ A.e., s. 216

²³⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 132

²³⁹ Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 299-301

²⁴⁰ **Cumhuriyet**, 15.02.1960

²⁴¹ Toker: "Ayaklanma Psikozu", **Akis**, Sayı: 212, 31.05.1958. Bu ifadeler aslında Irak ihtilâlinde de önce Türkiye'de iktidarın bir ihtilal endişesi yaşamaya başladığını göstermektedir.

ihtilâli ile 27 Mayıs ihtilâli arasında direkt bir ilinti kurabilecek resmi bir kaynak yoktur.

Irak İhtilâlinin lideri Abdülkerim Kasım, Nuri Sait'in sadakatinden şüphe duymadığı bir tuğgeneralidi. 1948'deki İsrail'e karşı girişilen savaşta Irak kuvvetlerinin başında bulunmuş, burada ateşkes emrini dinlemeyerek harbe devam etmesi ve milliyetçiliğiyle şöhret yapmıştı.²⁴² General Kasım, 22 Temmuz 1958'de ihtilâlin Batıya karşı olmadığını, Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzeltme çalışmalarının da Doğu bloğuna bir meyil değil, genel olarak bir normalleşme çabası olduğunu belirtmişti. Bağdat Paktı'ndan çekilmek gibi bir durumun da söz konusu olmadığı beyan etmesi üzerine Ağustos başında Batılı devletler tarafından Irak'taki yeni yönetim tanınmıştır.²⁴³ Türkiye de, Batılı müttefiklerin tavırlarının yumuşaması üzerine kısa bir süre sonra yeni yönetimi tanımıştır.²⁴⁴

Irak, Bağdat Paktı'ndan hemen ayrılmamış fakat ilgisiz durmuştu. Teşkilatın merkezi 23 Ekim 1958'de Ankara'ya alınmış, 29 Ocak 1959 toplantısına da Irak katılmamıştı. 24 Mart 1959'da Irak resmen pakttan çekildiğini ilan etmiştir. Bağdat Radyosu emperyalizmle son bağın da böylece koparıldığını söylerken, General Kasım da "Askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın tarafsızlığa gölge düşüreceğini" söylemiştir.²⁴⁵

3.3.2. Lübnan ve Ürdün Müdahaleleri

Lübnan, her ne kadar Batı yanlısı bir yönetim söz konusu olsa da, gerek ülkenin kendi içindeki hassas yapısı ve gerekse stratejik olarak Ortadoğu'nun çok kırılğan bir konumunda olması nedeniyle 1943'ten beri temkinli ve dengeli bir politika izlemekteydi ve Ortadoğu'da tarafsız bir pozisyona sahipti.²⁴⁶ Lübnan'da 1957 Haziran'ında, seçimler öncesinde hükümetin muhalefet üzerindeki baskıları neticesinde ayaklanmalar başlamıştı. Başbakan Sami el Sulh, Suriye-Mısır grubundan ayrı bir politika izleyerek Eisenhower doktrininin Lübnan'ın kabul ettiğini açıklamıştı. Ayaklanmanın asıl sebebi de zaten bu politikaydı. Lübnan'da ayaklanmaların bastırılmasında ölenlerin ekserisi Komünist olarak gösterilmekteydi. Lübnan'daki karışıklığın bir diğer nedeniyse, Ürdün'den ümidini kesen Suriye'nin burada etkili olmak istemesiydi.²⁴⁷

Eisenhower doktrininin ilanıyla birlikte Lübnan'daki Batı yanlısı cumhurbaşkanı Chamoun, Mısır ve Suriye'nin tepkileri ve aleyhte kampanyalarına

²⁴² "Orta Doğu'da Bağdatsız Bağdat Paktı", *Akis*, Sayı: 219, 19 Temmuz 1958, s. 8

²⁴³ Kürkçüoğlu, a.e., s. 126

²⁴⁴ Sever, a.g.e., s. 217

²⁴⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 129

²⁴⁶ Sever, a.g.e., s. 218

²⁴⁷ "Lübnan: Ayaklanan Halk", *Akis*, Sayı: 161, 8 Haziran 1957, s. 20

maruz kalmıştı. Menderes yönetimiye Chamoun'u Nâsır tarafından ülkesinin bağımsızlığının tehdit edilebileceği konusunda uyarılmıştı. Bu uyarıda, daha önce Ürdün'ü karıştırmak isteyen, Ürdün ile Irak federasyon olduktan sonra dikkatini bu sefer Lübnan'a çeviren bir Nâsır ve Suriye imajı vardı.²⁴⁸ Lübnan'da Chamoun'u Türkiye desteklerken ABD ise temkinli yaklaşmaktaydı. Menderes, Chamoun'a gönderdiği mesajda henüz gelişmelerden hemen önce Türkiye'nin topyekûn desteğini belirtmişti.²⁴⁹

1958 yılı Nisan ayında Lübnan'da Cumhurbaşkanı Chamoun, anayasayı değiştirerek bir dönem daha ülkesinin başında kalmayı planlarken, Nâsır taraftarları ise Sami el-Sulh hükümetini devirerek Nâsır yanlısı bir hükümet kurma düşüncesindeydi.²⁵⁰ Lübnan'da iç karışıklıklar da bu süreçte tekrar baş göstermişti. Chamoun, daha sonra anayasa değişikliği fikrinden vazgeçse bile Lübnan artık içinden çıkılmaz bir krizin eşğine gelmişti. Lübnan yönetimi iç karışıklıklardan Nâsır'ı sorumlu tutarak BM Güvenlik Konseyinde Mısır hakkında şikâyetle bulunmuştu.²⁵¹ Ancak BM gözlemcilerinin raporlarında Nâsır'cıların Lübnan içindeki olaylara herhangi bir dahli olduğu konusunda kesin ve net bir kanıt olmadığı söyleniyordu. Arap Birliği durumu yatıştırmak amacıyla Libya'da bir toplantı tertip etmiş olsa da Lübnan şikâyetini geri çekmeye ikna olmamıştı.

Haziran sonuna gelindiğinde İngiltere Kıbrıs'a 35000 civarında asker gönderirken, ABD de Altıncı Filoyu sürekli Lübnan açıklarında tutuyordu.²⁵² Dulles, Lübnan'a müdahaleye hazır olduğunu beyan ederken, Fransa lideri De Gaulle de Kıbrıs açıklarına savaş gemisi göndererek "Chamoun'u kurtarmak konusunda iki büyük devlete cesaret vermekteydi."²⁵³ Lübnan'da Komünizm tehlikesi değil, iç siyasetle alakalı karışıklıklar mevcutken Batılıların bu müdahale seçeneğini masada tutmalarının nedeni neydi? Burada ekonomik çıkarlar devreye girmektedir. Lübnan, ARAMCO (Suudi Arabistan Petrol Şirketi) ve Irak petrollerinin döküldüğü limanlara sahipti. Ancak bu boru hatlarının bir kısmı Suriye'den geçmekteydi ve Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin etkisinde olmasından kaynaklanan güvensizlik, Lübnan'da her ne kadar Batı açısından 'güvenilir' bir hükümet olsa dahi devam edecekti. Batılı güçler Suriye ile sınırdaş olan Lübnan'ı sağlamlaştırarak Suriye'nin bu güzergâhı bölmesini engellemek niyetindeydi.²⁵⁴

²⁴⁸ Sever, a.e., s. 219

²⁴⁹ **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1958

²⁵⁰ "Hedef 2: Lübnan", **Akis**, Sayı: 205, 18 Nisan 1958, s. 23

²⁵¹ "Fırtınanın Sonuna Doğru", **Akis**, Sayı: 214, 14 Haziran 1958, s. 24

²⁵² "Sıyanet Meleği", **Akis**, Sayı: 216, 28 Haziran 1958, s. 21

²⁵³ A.y.

²⁵⁴ "Her Taşın Altında Nuri Paşa", **Akis**, Sayı: 216, 28 Haziran 1958, s. 21-22

Burada Nuri Sait'in de etkisi görülmektedir. Zira Chamoun'un devrilmesi halinde Ortadoğu'daki hareketlilik bununla sınırlı kalmayacak, Nasır yanlıları cesaretlenerek Irak'ta da bir ihtilal peşinde olacaktı.²⁵⁵ Sait'e göre Lübnan'da kendilerine yakın liderleri tutmak isteyen Batı'nın yardımları tesirsiz olursa Ürdün'de ve Irak'ta da isyanlar baş gösterecekti. Nuri Sait bizzat kendisi Londra'ya giderek, Fazıl Cemali'yi de Dulles'la görüşmek üzere Washington'a göndererek Batılı müttefikleri bir an önce müdahale etmeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Nitekim öngörülere gerçekleşmekteydi. Ve "demokrasi cephesi" olarak Batı: "halkları tarafından seilmeyen liderleri iktidarda tutmak için şimdi askerlerini hazır kıta bekletmekteydi."²⁵⁶ ABD ve İngiltere'nin Akdeniz'deki hazırlıkları bu şekilde gözlemlenmekteydi. Lübnan konusunda ABD ve İngiltere'nin açıklamaları ise sadece BM çerçevesinde bir müdahale olabileceği yönündeydi.²⁵⁷ Bir müdahale düşünülmekteydi, ancak bu derhal olmayacaktı.

Türkiye bu süreçte ABD'yi koşulsuz destekleyen bir tutumla hareket etmişti. ABD Dışişleri Bakan yardımcısıyla görüşen Büyükelçi Suat Hayri Ürgüplü, BM çerçevesinde bir talep olursa Lübnan'ın sınırlarının korunması için Türkiye'nin de asker verebileceğini söylemişti.²⁵⁸ Bu arada Sovyetler Birliği'ndense (Pravda) Lübnan'da bir dış müdahaleye karşı sessiz kalınmayacağı sesi yükseliyordu. Rus basınındaki tehditkâr dile mukabil, Türkiye'de Rus büyükelçisi dördüncü defa Zorlu'yu ziyaret ediyordu.²⁵⁹ ABD'nin tavrından ise bölgede ikinci bir Kore savaşı istenmediği anlaşılıyordu. ABD'de tek endişe, Chamoun gittiği takdirde Batı yanlısı olmayan bir yönetimin gelmesi olabilirdi. Ancak bunun için de uzun soluklu bir krize adım atmaktansa öncelikle BM Genel Sekreterinin hamlelerinin beklendiği görülmekteydi.²⁶⁰

Nuri Sait, Temmuz başında İngiltere'ye elinde Ortadoğu'nun kaderini belirlemek amaçlı bir planla gitmişti. Bu planda Lübnan lideri Chamoun'un kurtarılması ve bu şekilde Ürdün-İrak federasyonunda çıkacak herhangi bir ayaklanmanın da önüne geçilmesi vardı.²⁶¹ Bu planın ilgi görmediği, ABD ve İngiltere'nin artık Chamoun'u kurtarmak derdinde olmadıklarının ortaya çıkmasıyla anlaşılmıştır. Dulles, BM Genel Sekreterinin Lübnan'la ilgili olarak getireceği planın yetersiz kalması halinde ABD'nin durum tayin edebileceği söylüyordu.²⁶² Gelgelelim Genel Sekreter de Chamoun'un Nâsır'cılarının Lübnan'ı karıştırdığı tezlerine pek itibar etmiyordu. Zira BM raporları, Lübnan'ın

²⁵⁵ A.y.

²⁵⁶ A.y.

²⁵⁷ A.y.

²⁵⁸ "Ümitler Marko Paşa'da", **Akis**, Sayı: 217, 5 Temmuz 1958, s. 20-21

²⁵⁹ A.y.

²⁶⁰ A.y.

²⁶¹ "Lübnan: Ya Sabır", **Akis**, Sayı: 218, 12 Temmuz 1958, s. 20-24

²⁶² A.y.

iddia ettiği gibi Mısır'ın dışarıdan müdahale ettiğine hükmetmemektedir ve bu durumda BM çerçevesinde bir müdahale söz konusu olamazdı. Chamoun, Bağdat Paktı üyelerinden, özellikle Türkiye'den yardım istese de, Sovyet tepkilerine neden olacak bu duruma ABD rıza göstermeyecekti.

14 Temmuz Irak darbesi sonrasında Amerikan ve İngiliz basınında ciddi bir panik hali vardı. Akis dergisine göre adeta Washington'a bir atom bombası düşmüştü.²⁶³ Bunun hemen ertesinde ABD Lübnan'a 5000 deniz piyadesi çıkarmıştı. Amerikan askerleri Beyrut plajlarına çıktıklarında ise aslında Lübnan'da bir mütareke havası hâkimdi. Hâlbuki dünyada Lübnan iç karışıklıklarla boğuşmakta gibi görülmekte, Eisenhower yönetimi de müdahaleyi bu şekilde meşrulaştırmaya çalışmaktaydı. ABD'nin hemen ardından Ürdün'e müdahale eden İngiltere'de ise Lübnan ve Ürdün müdahalelerine İşçi Partisi karşı çıkmaktaydı. De Gaulle Fransa'sında siyasi partiler izinli sayıldığından herhangi bir itiraz sesi yükselmemişti. Bilakis Fransa kendisinin savaş dışı bırakılmasından endişe etmekteydi.²⁶⁴ Bu sırada Bağdat Paktı toplantısı için henüz Ankara'da bulunan liderler de ABD'nin Lübnan müdahalesini desteklediklerini bildirirken bekleme ve müdahil olmama kararı almışlardı. Yani herhangi bir asker sevkiyatı henüz resmi olarak söz konusu değildi. Ancak müdahalenin gerçekleşmesinden bir gün sonra Adana'da bir hareketlilik söz konusuydu. Çok sayıda Amerikan askeri tam teçhizatlı bir şekilde İncirlik Üssüne sevk edilmekteyken, hükümet bu duruma dair herhangi bir açıklama yapmamıştı.²⁶⁵ Bu hareketlilik, müdahale karşısında Sovyetler Birliği'nden gelebilecek bir mukabeleye karşı önlem olarak yorumlansa da, daha sonra 5000 Amerikan askerinin İncirlik Üssü üzerinden Lübnan'a sevk edildiği ortaya çıkmıştır.²⁶⁶

CHP, İncirlik'in NATO amaçları dışında kullanıldığına dair bir takrir vererek konuyu meclis gündemine getirirse de, DP adına Namık Gedik'in TBMM'de yaptığı konuşmada ABD'nin Lübnan'a, İngiltere'nin de Ürdün'e müdahalelerinin BM kriterlerine uygun olduğu savunulmuştur.²⁶⁷ Lübnan'a Amerikan müdahalesini hata olarak değerlendiren Metin Toker, bunu Sovyetler Birliği'nin Macaristan'a müdahalesine benzetmektedir:

“Orta Doğu'da sadece kum ve petrol yoktur. İnsan faktörünü göz ardı eden politikalar hatalıdır... Orta Doğu'da gittikçe kuvvetlenen cereyan, solculuktan, Komünizmden, Batı aleyhtarlığı ve ya hürriyet düşmanlığından değil, Batıda doğmuş fikirlerden beslenen milliyetçiliktir... Batının anlayışsızlığı karşısında kitlelerin hisleri arzulanmayan istikamete gitmektedir. Beyrut sokaklarında dolaşan deniz piyadeleri bu hisleri biraz daha kamçulamaktan, güne-

²⁶³ “Orta Doğu'da Bağdatsız Bağdat Paktı”, **Akis**, Sayı: 219, 19 Temmuz 1958, s. 4-10

²⁶⁴ A.y.

²⁶⁵ A.y.

²⁶⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 134

²⁶⁷ **Milliyet**, 28.07.1958

yimizi biraz daha Sovyetlere iteklemekten başka bir işe yaramamaktadır... ”²⁶⁸

ABD'nin Lübnan'a müdahalesinde gerekçe olarak gösterilen “Nâsır'cıların ülkeye sızdıkları” gibi konular da BM raporlarında doğrulanmamıştı. Toker, Nâsır etkisi doğru bile olsa burada sorulacak başka şeyler olduğunu dile getirmektedir:

“Bunlar doğru olsa bile Chamoun kendi askerlerini asilerin üzerine neden salmamaktadır da ABD'den yardım istemektedir? Çünkü Lübnan ordusu da Chamoun aleyhtarlarının üzerine yürümeyi reddetmiştir. Tıpkı Macaristan'daki gibi... Amerikan askerlerinin buradaki varlığı kalıcı olamayacaktır. Gerilla savaşına girebilecek kabiliyette değillerdir. Bu yüzden geldikleri gibi gideceklerdir. Giderken de biraz daha Batı aleyhtarlığını körükleyeceklerdir... Hükümetimiz de müdahale etmeme kararı aldığı gibi, bu hareketi tasvip etme acelesi göstermek yerine dostça ikazlarda bulunsaydı daha basiretli davranmış sayılırdı... ”²⁶⁹

ABD Lübnan'a, Batı yanlısı lideri kurtarmak amacıyla değil, ülkedeki karışıklığın giderilmesi ve demokrasinin tesis edilmesi gibi gerekçelerle müdahale kararı almıştı. Müdahalede sıcak çatışmaya girilmemiş, sadece cumhurbaşkanlığı seçimlerinin güvenliği sağlanmıştı. Nitekim bu müdahaleden kısa bir süre sonra Chamoun'un yönetimi de sona ermişti.²⁷⁰ Onun yerine ise nispeten bölgede tarafsızlığını koruyan General Chebab Cumhurbaşkanı seçilerek bir nevi uzlaşma kurulmuş ve Lübnan'da sular yavaş yavaş durulmuştu.²⁷¹ ABD'nin, Chamoun'u da Nuri Sait gibi açık ve net bir şekilde desteklememesi ise Menderes yönetiminin kendi geleceğinden endişe duymasına sebep olmuştur.

ABD Lübnan'a müdahale kararı aldığı anda Celal Bayar ve Adnan Menderes memnuniyet ifadelerinde bulunmuşlardı. Bayar bu müdahaleyi ABD'nin dost rejimlerin arkasında durması şeklinde yorumlamış, Menderes ise Ankara büyükelçisi Warren ile görüşmesinde memnuniyetini ifade ederken, müdahalenin iki ay gecikmeli başlamasından üzüntü duyduğunu belirtmişti.²⁷² Ayrıca, Irak ve Ürdün için de askeri müdahale konusunda teşvik edici ifadeler kullanan Menderes, Türkiye'nin bu müdahaleye her türlü desteği vermeye hazır olduğunu belirtmişti.²⁷³ ABD ise NATO çerçevesinde olmayan bir operasyon

²⁶⁸ Toker: “Hatalar Zincirinin Yeni Halkası”, **Akis**, Sayı: 219, 19 Temmuz 1958, s. 5

²⁶⁹ A.y.

²⁷⁰ Sever, a.g.e., s. 221-223

²⁷¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 126-127

²⁷² Sever, a.e., s. 228

²⁷³ A.y.

için müttefik kuvvetlerinden yararlanmayı uygun görmediğini belirtmekle birlikte, Menderes yönetiminin bu yaklaşımı neticesinde İncirlik Üssünden yararlanılmıştı.²⁷⁴ Bu kamuoyundan saklanmak suretiyle ve Meclis onayına sunulmadan kabul edilmişti.²⁷⁵ Ancak bu gizli saklı kalmayacak, kısa zamanda Türk kamuoyunda, özellikle de muhalefet tarafından ciddi bir şekilde eleştirilecektir. Eleştiriler ise: “Komşu küçük dost bir ülkeyi, bu ülkenin ricasıyla savunmaya gidenlere destek vermekten ibaret”²⁷⁶ gibi hafife indirgeyen ifadelerle cevaplanmıştır.

ABD Başkanı Eisenhower 15 Temmuz’da, Irak olaylarının da etkisiyle Lübnan’daki iç karışıklıklardan Amerikan vatandaşlarının etkilenmemesi gerekçesiyle Beyrut’a çıkarma yapıldığını ilan etmişti. Harekât Chamoun’un davetiyle gerçekleşmişti ve Eisenhower Doktrini’nin ilk askeri uygulaması olmuştu. Bundan bir gün sonra da Ürdün kralı, İngiltere ve ABD’den kendi ülkelerine de müdahale etmelerini istemişti. BAC kurulunca tepki olarak Ürdün-İrak federasyonu kurulmuştu ve Irak Kralı ölünce de Haşimi soyundan gelen Ürdün Kralı bu federasyonun başı olmalıydı. Dolayısıyla Irak gelişmeleri Ürdün’ü birebir yakından ilgilendiriyordu. 17-18 Temmuz’da İngiltere, ABD’nin de yardımıyla Ürdün’e askeri yardım göndermişti.²⁷⁷

Ürdün Kralının Bağdat Paktı üyelerinden yardım çağrısında bulunup bulunmadığı sorulunca Zorlu: “İngiltere müdahale ettiğine göre yapılmıştır”²⁷⁸ demekteydi. 17-18 Temmuz 1958’de İngiltere’nin Ürdün’e müdahalesi sonrası Türk hükümeti yine memnuniyet ifade etmişti.²⁷⁹ Zorlu, 26 Temmuz 1958’de Daily Mail’e verdiği mülakatta İngiltere’nin Ürdün müdahalesinden duyduğu memnuniyeti dile getirirken, bu müdahalenin Irak’ı da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini söylemişti.²⁸⁰ Bu yaklaşım özellikle Arap dünyasında olmak üzere, dış ve iç basında ve muhalefette sert tepkilere neden olmuştur. Bunun üzerine iç basında, bu mülakatın Irak müdahalesiyle ilgili kısmının asılsız olduğunu beyan eden bir bildiri yayınlanmıştır.²⁸¹ Bu durum Türkiye’nin Batı ile girdiği ittifaka DP yöneticilerinin güvenlik ve çıkar ilişkisinin çok ötesinde bir anlam yüklediklerini göstermektedir.

8-21 Ağustos 1958 tarihleri arasında BM Genel Kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde Arap ülkelerinin birbirlerinin rejimlerini değiştirmeye çalışmaması ve yabancı güçlerin bölgeden çekilmelerinin hızlandırılması kararı alınmış, 26 Ekim’de ABD ve 2 Kasım’da da İngiltere bölgedeki askerleri-

²⁷⁴ **Milliyet**, 16.07.1958

²⁷⁵ Sever, a.e., s. 228-229

²⁷⁶ A.e., s. 229

²⁷⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 125

²⁷⁸ **Zafer**, 19 Temmuz 1958

²⁷⁹ Sever, a.g.e., s. 231

²⁸⁰ Sever, a.e., s. 216

²⁸¹ **Zafer**, 23.07.1958

ni çekmişlerdir.²⁸² Lübnan ve Ürdün müdahaleleri Batının müdahaleci bir tutuma sahip olduğunu gösterir hareketler olarak Ortadoğu’da yaratılmak istenen Batı yanlısı havayı dağıtmaktan başka bir işe yaramamıştı. Başka bir boyuttan bakılırsa, bu müdahalelerin kararlılıkla ve zamanlamaya dikkat edilerek yapılmamış olması kendini anlamsızlaştırmıştı. Nuri Sait’in ve Türkiye’nin müdahale çağrılarında zamanında karşılık verilmesi, belki Batıya yakın rejimlerin ayakta tutulması şansı tanıyabilirdi. Ancak bu durumda da yapılan hareketlerin meşruiyeti sorgulanacaktı. Dolayısıyla müdahale seçeneğinin gündeme gelmesi bile Batı aleyhinde sonuç vermesine yeterlidir.

Askeri müdahale seçeneğini Suriye ve Irak krizlerinde gündeme getiren Türkiye’nin, ABD ve İngiltere’nin Lübnan ve Ürdün müdahalelerini açıkça desteklemesi de Ortadoğu’da artık düzeltmeyeceği bir imaj yaratması açısından ciddi bir kırılma olmuştu. Keza birlikte hareket edilen Nuri Sait ve Chamoun gibi isimlerin devrilmesi, Batı yanlısı liderlere endeksli politika izleyen Türkiye’nin bölgede iyice yalnızlaşması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca bu durum DP yönetiminde Batı tarafından korunup kollanmayacağı düşüncesini dolayısıyla Batı yönlü dış politikanın sorgulanmasına neden olacaktır. Bunun bir sonucu olarak, Ortadoğu’ya yönelik daha temkinli bir politika ve uluslararası ortamda da denge gözeten ‘çok yönlü dış politika’ ihtiyacı hâsıl olacaktır.

3.4. Cezayir Meselesi

1950’li yıllar, Ortadoğu’da olduğu gibi Kuzey Afrika’da da bağımsızlık hareketlerinin yaşandığı yıllardır. Ortadoğu ile Araplık, İslâm ve tarih temel faktörleri nedeniyle kader birliği yapmış olan bu coğrafya, sömürgecilik sürecinde özellikle Fransa’nın hedefi olmuştur. Dolayısıyla buradaki bağımsızlık mücadelesi ekseriyetle Fransa’ya karşı olmuştur. Fransa’nın nüfuzunu koruma mücadelesi ise İngiliz stratejilerinden farklı olacaktır. Keza İngiltere’nin sömürgecilik stratejisi de farklıdır. Kıta Avrupa’sından farklı olarak ‘sömürdüğü topraklarda yaşayan yerlilere nüfuz etmek’ olarak kısaca özetlenebilecek olan İngiltere’nin aksine Fransa, girdiği toprakları Fransızlaştırarak yönetmeye çalışmış, dolayısıyla çok kanlı bir sömürgecilik tarihine sahip olmuştur. Nitekim buralardan ayrılma süreci de aynı şekilde kanlı olacaktır.

Soğuk Savaş sürecinde dünyanın gündeminde öncelikli konular başkayken Afrika gelişmelerinin pek göz önünde tutulmaması, Fransa’ya burada nispeten daha rahat hareket alanı sağlamaktaydı. Afrika ülkelerinin seslerini duyurabildikleri yer BM Genel Kurulu olmakla birlikte, BM Güvenlik Konseyinde Fransa’nın daimi üye olması ve Batı ittifakının başlıca üyelerinden biri

²⁸² Kürkçüoğlu, a.e., s. 127-128

olması, bu yükselen seslerin de zayıf kalmasına neden olmaktaydı. Bununla birlikte bizzat ‘Batı’ artık sömürgecilikten vazgeçmekteydi. Örneğin İngiltere vesayeti altındaki toprakların neredeyse tamamından kendi nüfuzunu korumaya çalışarak çekilmeye başlamıştır. Çekildiği yerlerde ise bundan sonra kolay kolay çözülemeyecek meseleler bırakmıştır (Örneğin Hindistan-Pakistan arasında Keşmir meselesi, Ortadoğu’da Filistin meselesi). Fransa ise çekilmeyi kabullenmezken, çekildiği yerlerde ise değil karmaşık meseleler, hiçbir şey bırakmamaya ahdetmiş gibidir. Bunun Afrika’daki birçok Avrupa devletinin sömürgelerinde örnekleri mevcuttur. Fransa’nın bu süreçte en çok gündeme gelen ve başını ağrıtan mesele ise Cezayir meselesi olmuştur.

Kuzey Afrika’daki bağımsızlık hareketlerini Fransa her ne kadar çetecilik faaliyetleri olarak lanse etse de 1954 Kasım’ında Cezayir’de cereyan eden olaylar gündeme geldiğinde, Akis dergisinde Cezayir’in de zamanı gelince Fransa’dan ayrılacağı ve Arapların istiklaline kavuşacağı yorumuna yer verilmiştir.²⁸³ Bu yüzden Fransızların yapacakları en akıllıca iş, kaçınılmaz olan bu ayrılığı kendileri için en faydalı şekilde hazırlamak olabilirdi. Türk kamuoyunda bu konu ilk başta fazla gündeme gelmemekle birlikte yavaş yavaş duyulmaya başlanacaktır. Türkiye’nin resmi tavrı ise bu meselenin Fransa’nın iç meselesi olduğu yönünde olacaktır. Meselenin BM’de halledilmesini savunan Arap ülkeleri Fransa’ya karşı tavrı almışken Türk delege Numan Mene-mencioğlu, bunun Fransa’nın iç meselesi oluşunu ve Fransa ile Cezayir arasında halledilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁴ 1955 Eylül’ünde konunun BM gündemine alınmasına Türkiye bu gerekçelerle ret oyu kullanmıştır. Akis dergisinde Türkiye’nin bu konudaki politikası şiddetle eleştirilmekteydi: “Cezayir bağımsızlık mücadelesi bir gün mutlaka başarılı olacaktır. Türkiye de Batılılarla işbirliği gayesinden, en azından bağımsızlık mücadelesi veren ülkeler söz konusu olduğunda vazgeçmelidir.”²⁸⁵ Nitekim Fransa’yı destekleyen hamleler tepki çekmekten başka bir işe de yaramamıştır.

1957 yılına gelindiğinde Cezayir’deki olayların şiddeti artmış, Fransa dünya kamuoyunda epey yalnız kalmıştır. 1957 Aralık ayında Paris’te yapılacak toplantı öncesinde NATO içindeki İngiltere ve ABD’nin Tunus’a silah satmalarına karşı Fransa’nın tepkisi söz konusudur. NATO’dan çekilmek bile gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği’nin 3000 millik füze menziline ulaşması sonucu ABD’nin 1500-2000 millik füzelerini Avrupa’da konuşlandırması için de bütün NATO müttefiklerinin rızası gerekmektedir. Füzelerin kendi topraklarında üslendirilmesini isteyen Türkiye’nin bütün ittifak üyeleriyle uzlaşıcı bir politika izleme ihtiyacı duyarak bu toplantıda da Fransa’nın yanında durduğu görülmektedir.²⁸⁶ Fransa ise Kuzey Afrika politikalarında iyice yalnızla-

²⁸³ “Kuzey Afrika: Cezayir’de İsyân”, **Akis**, Sayı: 27, 13 Kasım 1954, s. 16-17

²⁸⁴ “Birleşmiş Milletler: Cezayir Meselesi”, **Akis**, Sayı: 145, 16 Şubat 1957, s. 17-18

²⁸⁵ A.y.

²⁸⁶ “NATO: Buhranlar İçinde”, **Akis**, Sayı: 186, 30 Kasım 1957, s. 20-21

şirken NATO kozunu oynamaya çalışıyordu. ABD ve İngiltere'nin ise endişeleri farklıydı.

Bununla birlikte NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan, 1957 Şubat'ında BM Genel Kurulunda görüşülen Cezayir'deki Fransız siyasetini tenkit eden ve Müslüman ülkelerin verdiği takdir lehinde oy kullanan 33 ülke arasında yer almıştır. Türkiye önceki sene bu meselenin BM'de konuşulmasının yine aleyhinde oy kullanmıştır. Bir yıl içinde köprü'nün altından çok su geçmiş, Türkiye "Kardeş Müslüman memleketlere" gibi ifadeleri kullanarak "ilk defa olarak Atlantik tesanüdüne Arap dostluğunu tercih etmiş"²⁸⁷ gibi görünmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin temel endişesi bu süreçte BM Genel Kurulunda gündeme getirilecek olan Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs konusunda Genel Kurulda sayıları oldukça fazla olan Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin desteğini sağlayabilmek, aslında ABD'nin de çok desteklemediği Fransa'nın desteğini sağlamaktan kıymetliydi.

1957 Ekim başında Fransız Dışişleri Bakan yardımcısı Türkiye'den BM'deki Cezayir görüşmeleri için destek istemiştir. Menderes ise Fransa'nın Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklemesi şartıyla bunu kabul etmiş görünmüştür.²⁸⁸ Bu durum Türkiye'nin BM'deki tavrını çekimser bırakmıştır. 1958 Temmuz'daki BM Genel Kurulunda Cezayir meselesinin gündeme gelmesi için Asya ve Afrika grubundan temsilcilerin getirdiği öneride ise Türkiye'nin yine imzası vardır. Daha önce NATO müttefikinin karşısında bir karara imza vermeyen Türkiye, şimdi Fransa'nın bu 'zor durumunu' görmezden mi geliyordu? Cevap aynı gün Asya ve Afrika grubundan 28 temsilcinin Türkiye'nin Kıbrıs tezini açıklayan bir memorandum tevzii ettiği görülünce anlaşılmıştır. Yani aslında Kıbrıs konusunda aradığı desteği Fransa'dan görmeyen Türkiye, Asya ve Afrika ülkelerinden gelecek bir destek karşılığında Fransa'ya karşı bir tutum sergilemiş oluyordu.²⁸⁹ Türkiye'nin bu hareketinin BM Genel Kurulundaki oylara tesiri ise çok zayıf olmuştur. Zira Kıbrıs konusunda Türk tezini destekleyenlerin sayısı yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Türkiye 1958 Aralık ayında gerçekleşen Cezayir oylamasında, ABD ile birlikte çekimser oy kullanmıştır.²⁹⁰

Bu durum, Türkiye'nin Kuzey Afrika konusunda kararsız bir politika izlediği görüntüsü çizmektedir. Zira konunun gündeme gelmesi konusunda ısrarlı olan Türkiye şimdi Batılı müttefiki Fransa'nın aleyhindeki bir karara imzasını atmıyor, çekimser kalıyordu. Devlet ve kamuoyu nezdinde bu durumun hata olarak kabullenilmesi 1960'larda olacaktır. Zira 27 Mayıs sonrası Cemal Gürsel'in yaptığı açıklamadan, Türkiye'nin artık Cezayir bağımsızlığı-

²⁸⁷ "Türkiye ve Arap Âlemi", *Akis*, Sayı: 146, 23 Şubat 1957, s. 15

²⁸⁸ "Kıbrıs: Rey Alışverişi", *Akis*, Sayı: 178, 5 Ekim 1957, s. 12-15

²⁸⁹ "Geç De Olsa...", *Akis*, Sayı: 219, 19 Temmuz 1958, s. 23

²⁹⁰ *Milliyet*, 15.12.1958

nı desteklediği anlaşılmaktadır.²⁹¹ Bununla birlikte 1985 yılında Turgut Özal'ın özür dilemesine²⁹² kadar bu karara yönelik resmi anlamda bu bir adım atılmamıştır.

1990'lı yıllarda Alparslan Türkeş bir açıklamasında Cezayir'e Türkiye'nin gizli bir şekilde yardım ettiğini söylemiştir.²⁹³ Nitekim başka kaynaklar 1957 yılında Türkiye üzerinden birtakım yardımların Cezayir'e ulaştığı bilgisini doğrulamaktadır.²⁹⁴ Ancak gizli yapılan bu yardımlar Türkiye'nin olumsuz intibasını değiştirmeyecektir. Türkiye Kuzey Afrika konusunda Ortadoğu'da olduğundan daha kararsız bir politika izlemiştir. Cezayir konusunda tutum ve bu yıllarda Türk basınında Cezayir, Tunus ve Fas'taki gelişmelere yeterince yer verilmeyişi, verilen haberlerde de Fransız ajanlarının dili kullanılarak 'Cezayirli tedhişçiler' gibi ifadelerle yer verilmesi bu kararsızlığı göstermektedir.²⁹⁵ Balkan'a göre Muhalefet de bu konularda çekingen bir tavır takınarak klişe demeçler gerisine çekilmeyi tercih etmiştir. 1957'deki BM oylamasındaki olumlu oyda da, son dakikada ve Irak'ın tazyikiyle bir tavır değişikliği söz konusu olduğu iddia edilmekteydi.²⁹⁶ Aslında Türkiye Kıbrıs konusunda BM'de kendine taraftar toplama gayretindeydi. Ancak bu durum dış politikada radikal bir değişim olduğu anlamına gelmiyordu. Cezayir meselesine karşı DP hükümetinin tutumunu Balkan özetle şöyle eleştirmektedir:

“Güney Akdeniz'deki huzursuzluğun bizim için bir önemi olması lazımken yıllardır DP iktidarı buraya kulak tıkamıştır. Ortadoğu politikasında başkasının dümen suyuna gidildiyse Kuzey Afrika'da da ataletin sembolü bir hareket içinde baskı ve zulüm cephesiyle; Fransızlarla birlikte hareket edilmiştir... Bu bölgedeki engin prestijimiz, saygılı mazimiz kendi elimizle zedelenmiştir. Bizim istiklâl mücadelemizi örnek alan bu memleketleri kendi elimizle kaybettik. Ortadoğu'da gösterdiğimiz anlayışsızlığı burada da sergiledik. Hâlbuki burada hakem rolü oynanabilirdi. Bizse Bandung'da sömürgeciliği savunduk... DP öncüleri acaba Kıbrıs konusunda, şimdi bizim desteklediğimiz memleketlerin bizi destekleyeceğini temin edebilirler mi?”²⁹⁷

Balkan'a göre Ortadoğu ile ilgili konularda 'Din kardeşliği' vurgusuyla yazılar kaleme alarak dini referanslara başvuran yazarlar da Kuzey Afrika ile

²⁹¹ **Milliyet**, 25.06.1960

²⁹² **Milliyet**, 05.02.1985

²⁹³ İlgili röportaj için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=cj-Jia6U48M>, 02.03.2017

²⁹⁴ Cezayir meselesinin ayrıntılı bir şekilde incelendiği ve gizli yardımların da gün yüzüne çıkarıldığı bir çalışma için bkz. Charles R. Shrader, **The First Helicopter War: Logistics and Mobility in Algeria, 1954-1962**, Londra, Greenwood Publishing Group, 1999

²⁹⁵ Balkan, "Cezayir Meselesi Karşısında Türkiye", **Akis**, Sayı: 148, 9 Mart 1957, s.17

²⁹⁶ A.y.

²⁹⁷ Balkan, "Cezayir'den Haberimiz Var Mı?", **Akis**, Sayı: 185, 23 Kasım 1957, s. 21

yeterince ilgilenmemişlerdir.²⁹⁸ Cezayir meselesinde Arap ülkeleriyle birlikte hareket edilmesi geç kalınmış bir hareket olarak Kıbrıs konusunda telafi edici bir gelişme sağlayamamıştır. Nitekim bu durum uzun süre Türkiye'nin BM'de Ortadoğu ülkelerinin desteğinden mahrum kalmasına neden olacaktır.

3.5. Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs meselesi, 1950'li yıllardaki gelişmelerden itibaren Türk dış politikasının süreklilik arz eden bir konusu olmuştur. DP döneminde izlenen politikalar, bundan sonraki süreçte de belirleyici bir etkiye sahip olacaktır. Bu mesele hem iç politika hem de dış politika bakımından belirleyici özelliklere sahiptir. İngiltere'nin eski sömürgelerinden çekilme sürecinin yaşandığı ve İngiliz nüfuzunun hâkim olduğu yerlerde sömürgecilik karşıtı hareketlerin olduğu 1950'li yıllarda Kıbrıs konusunda durum biraz farklılaşmaktadır. Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan, İngiltere'yi adadan uzaklaştırarak Enosis'i gerçekleştirmek için çalışırken buna karşı Türkiye'nin tutumu İngiltere'nin Adada kalması gerektiği doğrultusunda olmuştur. Bunun nedeni Türkiye'nin Batı yönlü bir dış politika izlemesinin de ötesinde İngiltere ile kurduğu yakın ilişkilerdir. Ancak İngiltere'nin Adadan çekilmesinin kaçınılmaz olduğu fikri uyandığında Türkiye artık taksim söylemini savunmaya başlayacaktır. Kıbrıs konusu bu bağlamda iki yönlü olarak Türk ve İngiliz politikalarını Ortadoğu'da da paralel tutan konulardan biri olmuştur.

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda politika değişikliği süreci aynı zamanda DP döneminde dışişlerinin diplomatik manevralarla başarı sağladığı bir istisnai durumu da ifade etmektedir. Kıbrıs konusu, muhababın komple Batı değil İngiltere ve Yunanistan olarak kalmasının sağlanması, Yunanistan'ın bütün uluslararası kamuoyu çalışmaları karşısında Türkiye'nin zorlu bir diplomatik süreç geçireceği, bununla birlikte başarılı da sayılabileceği, en azından Kıbrıs'ın kaybedilmesinin önleneyeceği bir konu olması hasebiyle Türk dış politikası için önemli bir konu olmuştur.

1955 yılına kadar Türk-Yunan dostluğuna hâle gelmemesi gibi söylemler kullanılırken, bu konuda İngiltere'nin Adayı terk etmesinin ihtimal dâhilinde olmadığı fikri hâkim gibi görünüyordu. Durum böyleyken Kıbrıs konusunda İngiltere ile eşgüdümlü hareket etmek, henüz kendine ait bir politika gütmeyen Türkiye için doğal bir sonuç gibiydi. Yunan tezleri uluslararası alanda daha gür sesle ifade edilmeye başlanıp haklı görülmeyle başladığında Türkiye'nin itirazları gündeme gelmekle birlikte bu itirazlar Adanın kaderini yine egemen devlet olan İngiltere'nin belirleyeceği, eğer terk edilecekse de

²⁹⁸ A.y.

Türkiye'ye terk edileceği söylemini barındırıyordu. Türkiye'nin İngiltere'ye inisiyatifi bırakmaktan vazgeçmesi söz konusu olmamakla birlikte Kıbrıs konusunda kendine ait bir tez oluşturma ve bunu, İngiltere dâhil bütün uluslararası kamuoyuna kabul ettirmeye çalışma girişimleri ise ancak İngiltere'nin başarısız Süveyş girişimi sonrasında söz konusu olmuştur.

Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki çalışmaları, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında belirginleşmiştir. Tarihi Enosis iddiası, 1947'de İtalya'nın 12 adayı Yunanistan'a bırakmasından sonra daha yüksek sesle dile getirilir olmuştur. İngiltere'nin bu süreçte Ortadoğu'daki nüfuz alanlarını terk etmeye başlamış olması, Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın umutlarını artırıcı bir unsur olmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde Yunanistan her fırsatta Adanın kendisine ilhak edilmesi gerektiği yönünde propaganda faaliyetleri yürütmektedir. Yunanistan'ın istekleri karşısında İngiltere ise, Ortadoğu'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da nüfuzunu korumak endişesindedir. Adanın geleceği konusunda Yunan isteklerine yakın durmayan İngiltere ilk başlarda, Kıbrıs'a ilerleyen yıllarda özerk bir statü verilebileceği, böyle bir durumda da hem Rum hem de Türk taraflarının temsil edileceği bir yönetimin söz konusu olabileceği yönünde bir tavır benimsemiştir.²⁹⁹ Bu tutum karşısında Adadaki Rumlar Enosis'ten taviz vermiyor, Türk tarafı temsilcileri ise geleceklerini tehlikede göerek Türkiye'den somut bir adım bekliyorlardı.³⁰⁰ Türk resmi makamları ise İngiltere'nin nüfuz alanı olarak gördükleri Kıbrıs için temkinli, hatta bunun da ötesinde bir tutum takınmışlardı.

1950'de dünya kamuoyunda Kıbrıs Rum Komünist Partisi AKEL'in girişimleriyle Kıbrıs halkının Enosis istediği yönünde bir hava estirilirken dönemin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, 1949'da İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a veremeyeceğini ifade etmiş, 23 Ocak 1950'de TBMM'de de "Kıbrıs meselesi diye bir meselemiz yoktur"³⁰¹ demiştir. DP'nin ilk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de TBMM'de buna benzer ifadeler kullanmıştır.³⁰² Yunanistan'ın faaliyetleri karşısında 1952 Eylül'ünde Türkiye'ye gelerek kendisiyle görüşen Kıbrıs Türk temsilcilerine Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye sağlam kaldıkça Kıbrıs Türklerinin de sağlam kalacağını ve mevcut durumda Türk-Yunan dostluğunun zaruri olduğunu söylerken, bununla birlikte Türkiye'nin Kıbrıs'la alakasını kesmeyeceğini ve yatırımların artırılacağı gibi ko-

²⁹⁹ Faiz Kaymak, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?**, Hazırlayan: Müfide Zehra Erkin, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968, s. 12

³⁰⁰ Fazıl Küçük, İnönü'ye yolladığı bir telgrafta Kıbrıs Türkleri mitingler düzenlerken Türkiye de bir adım atmazsa ENOSİS'in kendilerinin mahvına sebep olacağını belirtmiştir. Bkz. BCA 40-241-14-2

³⁰¹ **Cumhuriyet**, 24.01.1950

³⁰² Mehmet Hasgüler, **Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu**, İstanbul, İletişim Yay., 2000, s.361

nularda vaatler vermiştir.³⁰³ Hâlbuki Kıbrıslıların beklentileri bu vaatlerin çok ötesindedir.

Yunanistan konuyu 1954'te BM'ye götürdüğünde, Kıbrıs Türklerinin katılmadığı ve Kilise defterinin imzalanarak Ada halkının Enosis istediği sonucunun çıkarıldığı plebisit sonuçlarının tanınmasını istemiştir.³⁰⁴ BM'de bu istek kabul görmeyince Rum tarafı silahlı mücadele kararı almış ve bu süreçte EOKA kurulmuştur.³⁰⁵ Yunan Generali Grivas tarafından örgütlenen EOKA, 1955 Nisan'ında Adanın her tarafında bombalı saldırı düzenlemiştir. İngilizlere karşı gibi başlayan bu eylemler kısa sürede Adadaki Türk halkına yönelmeye başlayınca Türkler de savunma amaçlı olarak örgütlenmelere başlamıştır.³⁰⁶ EOKA'nın eylemleri karşısında İngiltere Türklerin desteğini aramaya başlamıştır. Londra'da bir konferans toplanması için girişimlerde bulunan İngiltere, Türkiye'nin de meseleye resmen taraf olmasıyla Adada bir çözüm bulunabileceği doğrultusunda hareket etmiştir. İngiltere bu süreçte Kıbrıs'ta Türkiye'nin Yunanistan'dan daha çok söz sahibi olduğunu tarihsel gerekçelere dayandırarak savunmaktadır.³⁰⁷ Yunanistan ise 1955 Nisan'ında Kıbrıs konusunu yeniden BM gündemine getirmek isterken bir yandan da Adadaki çeteci faaliyetlerini desteklemeye devam etmiştir.³⁰⁸

Kıbrıs meselesinin Ağustos sonunda Londra'da İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'yi temsilen vekâleten Dışişleri Bakanlığını yürüten Zorlu ile Savunma Bakanı Ethem Menderes katılacaktır. Durum böyleyken Londra büyükelçiliği, Hüseyin Rağıp Baydur'un vefatından beri hala fiilen münhâldi.³⁰⁹ Bu zamana kadar Yunanistan, açtığı kampanyayla, İngiliz kamuoyu dâhil, dünya kamuoyunu kendi tarafına çekmiştir. Yunanistan, kamuoyu çalışmasını beynelmil sürdürmüş ve kendisine ciddi destekçiler de bulmuştur. ABD'de NY Times, Fransa'da Le Monde gibi gazeteler Yunan tezini destekliyordu. İngiltere'de de sadece İşçi Partililer değil muhafazakârlardan da Yunan tezine destek söz konusuydu. Türkiye ise iç politika ile meşguldü ve iktidarıyla muhalefetiyle bu konuda tek ses verebilmekten henüz uzaktı. Akis dergisine göre temsilcilerin yanında muhalefeti temsilen birer delege hiç değilse bulunmalıydı:

³⁰³ Kaymak, a.e., s.16

³⁰⁴ Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.14-15

³⁰⁵ Ahmet Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959)**, Ankara, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1998, s. 43-44

³⁰⁶ Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz), ss.161-184, s. 169-170

³⁰⁷ "Kıbrıs Meselesi: Mesele Patlak Verdi", **Akis**, Sayı: 16, 28 Ağustos 1954, s. 11-12

³⁰⁸ "Bir Dostun Yeni Marifetleri", **Akis**, Sayı: 48, 9 Nisan 1955, s. 16

³⁰⁹ "Çetin Bir Ceviz", **Akis**, Sayı: 66, 13 Ağustos 1955, s. 8-10

“Kıbrıs meselesinde çok kuvvetli olmak zorundayız, aksi halde istisnasız hepimizi kedere gark edecek bir sürprizle karşılaşabiliriz. İngiltere’nin Adayı en umulmadık anda terk zorunda kalmak sürprizi bizi gafil avlamamalıdır. Propaganda sahasında Yunanlılara kaptırdığımız mesafeyi son süratle kapamalı ve milletçe müttehit bir manzara almalıyız. Bunu partizan düşüncelere, his ve hürsına kapılarak ihmal edecek bir iktidarı millet asla affetmeyecektir...”³¹⁰

Adnan Menderes Londra Konferansı’ndan hemen önce Kıbrıs’taki tedhiş hareketleri karşısında Adadaki Türk topluluğunun yalnız bırakılmayacağını açıklarken, aynı zamanda Türkiye aleyhinde herhangi bir değişikliğe tahammül gösterilmeyeceğini de belirtmiştir.³¹¹ Bu konuda muhalefetin de destekler nitelikte açıklamaları söz konusudur. 25 Ağustos’ta İsmet İnönü, “Kıbrıs’taki kardeşlerimizin can ve mallarını tehlikeden korumak için hükümetin alacağı bütün önlemlerde beraberiz”³¹² diyerek Kıbrıs konulu Londra Konferansında Türklerin haklarını korumak ve kurtarmak yolunda hükümeti bütün çabalarını da desteklediğini ifade etmiştir.

Menderes, ana muhalefet dâhil ülkede tüm kesimlerin hükümeti desteklemesine mukabil, Zorlu’ya Kıbrıs’ta statükonun bozulmaması hususunda bir şifre göndermiştir.³¹³ Nitekim Konferansta Türkiye’nin yaklaşımı muhatap olarak Adanın hâkimi konumundaki İngiltere’nin görüldüğü ve statükonun değişmemesi yönünde olmuştur. Zorlu, 1 Eylül’de yaptığı konuşmada Türkiye’nin tezini “Adanın İngiltere’de kalması, statüko değişecekse Kıbrıs’ın eski sahibi olan Türkiye’ye verilmesi gerektiği” şeklinde formüle etmiştir.³¹⁴ 6-7 Eylül olayları nedeniyle Konferans kesintiye uğrasa da artık Kıbrıs konusu uluslararası bir mesele olmuş ve Türkiye konunun birincil muhataplarından biri haline gelmiştir.

Akis dergisine göre “Kıbrıs’ı Yunanlara terk etmemenin tek yolu bir Türk tezi ortaya koymak ve bunu dünyaya benimsetmekti.”³¹⁵ Bu konuda Londra Konferansı sürecine kadar başarılı bir adım atılabilmiş değildi. Londra müzakerelerinde etkin rol oynayacağı düşünülen Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri Muharrem Nuri Birgi, ona yardımcı olan Orhan Eralp ve Kahire’den gelen Mahmut Dikerdem’in müzakereler öncesinde ciddi çalışmaları söz konusu olmuştu. Bu çalışmaların bir sonucu olarak Türkiye’nin daha çok kamuoyu çalışması yapmaya başlaması beklenmekteydi.³¹⁶ Zira Yunanistan kamuoyu çalışmalarıyla dünyada kendisine ciddi anlamda destek sağlamıştı. 6-7

³¹⁰ “Yunanlıların Gayreti”, **Akis**, Sayı: 66, 13 Ağustos 1955, s. 8-10

³¹¹ **Vatan**, 25.08.1955

³¹² **Ulus**, 25.08.1955

³¹³ **BCA**, 030.01/1.8.19

³¹⁴ Yüksel, a.y. s. 170

³¹⁵ “Tek Çare”, **Akis**, Sayı: 68, 27 Ağustos 1955, s. 8-9

³¹⁶ “İmtihanın Arefesinde”, **Akis**, Sayı: 68, 27 Ağustos 1955, s. 7-8

Eylül olaylarının yaratacağı zorluklar karşısında Türkiye'nin de ciddi anlamda kamuoyu çalışmalarına ihtiyacı vardı.

Menderes'in 1955 Eylül başında Kıbrıs konusunda yaptığı konuşmada verdiği mesajlar, içerde muhalefet tarafından desteklense de İngiltere ve ABD'de endişeye neden olmuştur. Amerikan basın mensupları Kıbrıs meselesinde harbe mi girileceğini sorduğunda İngiliz sözcüsü adadaki Türklerin can ve mal güvenliği konusunda garanti verildiğini söylemiş, bundan yalnızca İngiltere'nin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Dünya kamuoyunda mesele İngiltere ile Yunanistan arasında bir meseleyken Türkiye'nin hassas olduğu konu ise sadece adadaki Türklerin güvenliği gibi görülmekteydi. Yunanistan Kıbrıs işini Kuzey Afrika işiyle birleştiren bir propaganda izleyerek Arap ülkelerinin desteğini sağlamıştı. Kuzey Afrika'nın Fransız müstevliden temizlenmesi için çalışan Araplar Kıbrıs'tan da İngilizlerin çıkarılması için Atina'yı desteklemişlerdi. Fransa da aynı sebepten dolayı İngiliz tezine yakın durmaktaydı. Yugoslavya evvelden beri Yunanistan'ı desteklemişti. Türk basınında ise Türkiye Londra görüşmelerinde avantajlı bir durumda gibi haberler yapılmış, tozpembe bir tablo çizilmiştir. Akis dergisinin tavrı ise daha temkinliydi:

“... Bu meselede milletimizin aşırı bir nikbinliğe kapılması doğru olmaz, zira bir hayal sükûtunda herkes hükümeti itham etmeğe kalkacaktır. Hâlbuki heyetimiz Londra'ya vardığında zaten bu hava mevcuttu ve onları çetin bir vazife bekliyordu. Eğer Londra'dan bizim için sevindirici bir neticeyle dönerlerse hakikaten büyük ve fevkalade bir hizmet yapmış sayılacaklardır... Haklı davamız için milletçe birlik olmalıyız. Bunun yolu hükümetin etrafında tam bir birlik teşkil etmektir. Dünyaya Kıbrıs'ın Türk olduğunu ve Türkiye için ifade ettiği manayı anlatma zamanı gelmiştir...”³¹⁷

Dikkatli ve temkinli hareket edilmesi tavsiye edilirken milli bir dava halini almış olan Kıbrıs meselesinde tek bir ses olunması gerektiğinin altı çiziliyordu. Nitekim CHP lideri İsmet İnönü ve CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın demeçleri de Kıbrıs'ın bütün Türk milletinin meselesi olduğu, iç politika meselelerinin Londra Konferansı boyunca sadece Kıbrıs meselesine yerini bırakması gerektiği yönünde olmuştur.³¹⁸

İngiltere'nin bu Konferansı tertip etmesi ilk başta Yunanistan'ın başarısı olarak görülmüştür. Zira bir yıl öncesine kadar İngiltere Kıbrıs'ı kendi iç meselesi olarak değerlendirip herhangi bir uluslararası tartışmaya açmayı kabul etmemiştir. Yunanistan'ın gayretleri ile birlikte ve Kıbrıs'ta yaşanan tedhiş hareketlerin de etkisiyle İngiliz kamuoyunda Yunan davası benimsenmeye başlamıştır. Burada ayrıca ABD'nin bu konuda tutum değiştirmesi de

³¹⁷ “Tek Bir Cephe”, Akis, Sayı: 69, 3 Eylül 1955, s. 4-5

³¹⁸ A.y.

etkili olmuştur. Zira Yunanistan ABD kamuoyunu da etkilemeyi başarmıştır. İngiltere bu Konferans sayesinde üzerindeki mesuliyetlerin bir kısmını devretmeyi planlamış, Ada üzerindeki çıkarlarını hepten terk etmek istemediği için de konuyla ilgili kendisini destekleyecek yegâne devlet olan Türkiye'yi meseleye dâhil etmiştir. Konferansta İngiltere üçlü bir *condominium** gündeme getirirse de bu Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumları nedeniyle pek mümkün görünmüyordu.³¹⁹ Toplantı bir netice çıkarmaktan ziyade Eylül ayında BM'de görüşülecek olan meselenin nasıl karşılanacağına dair bir izlenim oluşturmaktaydı. Londra Konferansı bir sonuca ulaşamamıştır. Zira aynı süreçte yaşanan 6-7 Eylül olayları neticesinde Türkiye-Yunanistan ilişkileri kopma noktasına gelirken, Kıbrıs'ta da EOKA eylemlerini iyice arttırmıştır. Bu Konferanstan, Türkiye'nin Adada resmen taraf olması nedeniyle Kıbrıs Türklerinin elleri güçlenmiştir. Kıbrıs'ta Fazıl Küçük liderliğindeki parti, bu süreçte Türkiye'deki Kıbrıs konulu mitinglerde bir slogan halini almış olan 'Kıbrıs Türk'tür' adını almış ve Kıbrıs Türklerinin direniş örgütlenmeleri de hızlanmıştır. Ancak 6-7 Eylül olayları Türkiye'yi bu konuda uluslararası alanda zor durumda bırakacaktır.³²⁰

İngiltere Ankara ve Atina arasında hakem rolü oynayacağı bir Konferans tasarlamıştı. İlk hafta iki tarafın tezlerini ortaya koyması, sonraki hafta ise İngiltere'nin çözümünün konuşulması şeklinde geçecekti. İngiliz planında Adanın İngiliz yönetiminde kalması, halkların ise nüfuslarına bakılmaksızın eşit haklara sahip olması öngörülüyordu. Bu Türkiye'nin kabul ettiği bir çözümdü. Zorlu ve ekibini hazırladıkları tezde kimseyi incitmeyen, mantıklı ve uluslararası hukuka hâkim bir dil kullanmışlar ve takdir kazanmışlardı. Türkiye açısından tek sorun bunun 1951'den beri ifade edilmemiş olmasıydı. İngiltere'nin de bu Konferansı daha önce tertiplememesi Times tarafından 'budalaca' olarak yorumlanıyordu. Nitekim Zorlu da bu gecikmeyi itiraf ederken, gerekçe olarak Türk-Yunan dostluğuna halel gelmemesini gösteriyordu.³²¹

Kıbrıs meselesi yıl sonunda Paris'teki NATO konseyinde de görüşülmüştür. Yunanistan, NATO Konseyinde Türkiye'ye yüklenerek ve 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili olarak maddi ve manevi tazminat istiyordu. İngiliz ve Amerikan basınında Türk hükümetinin olaylardan başından beri haberdar olduğu ancak kontrolü elinden kaybettiği, Komünist teşekküllerin ise bu durumdan yararlandığı yazılıyordu. Selanik'teki bomba olayının sorumlusu olarak Türk

* Müşterek hakimiyet; İki ya da daha fazla ülkenin egemenliği altında olan bölge.

³¹⁹ "Konferanstan Netice Beklenmiyor", **Akis**, Sayı: 68, 27 Ağustos 1955, s. 8

³²⁰ 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay v.d., **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Cilt: II (1941-1960), 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005, s. 268-271. 6-7 Eylül olayları üzerine Zorlu, "Bütün çabalarımız, Londra'da elde ettiğimiz başarı bir gecede heba olup gitti" demiştir. Ayrıca bkz. Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yay., 2004, s. 317

³²¹ **Akis**, Sayı: 70, 10 Eylül 1955, s. 4-5

konsolosluğunun kavasını hemen olayların akabinde tutuklanmıştır. Türkiye zamanında buna itiraz etmek yerine Yunan hükümetinden özür dileyerek tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bu süreçte Rumların zararlarının da karşılanacağı beyan edilmiştir. Yunanistan Avrupa Konseyinde de bu konuyu gündeme getiriyordu. Yunanistan 6-7 Eylül hadiselerini uluslararası platformlarda kullanarak Kıbrıs'la ilgili Türk itirazlarını ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

Bu arada İngiltere Makarios ile müzakerelere başlamış, ancak Adada devam eden hadiseler nedeniyle bu müzakerelere ara vermiştir. Muhalefet lideri Harold Mac Millan'ın Avam Kamarasında verdiği malumata göre İngiltere, Adadaki Türklerin hakları mahfuz tutulmak kaydıyla self-determinasyona rıza göstermişti. 1955 Aralık ayında ABD ve İngiltere Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili tavrını değiştirmesi gerektiğini savunuyordu. Ancak Kıbrıs'ta self-determinasyon demek, Adanın Yunanistan'a ilhakına rıza göstermek demektir.³²² Türkiye için bu durum her ne sebeple olursa olsun kabul edilemezdi. Yunanistan ise Selanik hadisesiyle ilgili olarak Türk başkonsolosunu ve yardımcısını mahkemeye vererek 6-7 Eylül olaylarının fitilini ateşleyen gelişmelerin de kendi mesuliyetinde olmadığı tezini savunuyordu.

İngiltere 1956 Ocak ayında Kıbrıs'ta plebisit yapılmasını kabul etmiştir. Akis dergisinde Adanın Yunanistan'a ilhaki gibi bir durum söz konusu olursa bunun baş sorumlusunun Adnan Menderes ve kurduğu hükümetler olacağı dile getirilmekteydi. Özellikle bu hükümetlerdeki pasif politikasıyla Fuat Köprülü'nün, buna rağmen yeniden Dışişleri Bakanlığına getirilmesi eleştirilmiştir.³²³ Kıbrıs konusunda Dışişleri Bakanı Köprülü'nün 1956 Ocak ayındaki beyanatında Türkiye'nin self-determinasyona karşı olmadığı, ancak dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da bunun uygulanmasının mümkün olmadığı dile getirilmişti. *Self-government*, yani idari muhtariyet de Adada mümkün değildi. Zira öncelikle tedhişçilik ve iki cemaat arasındaki meselelerin halli lazımdı.³²⁴ Bu beyanat meseleler hallolduğunda idari muhtariyetin kabul edilebileceği şeklinde yorumlanabilmektedir. Yani Kıbrıs'ın Türkiye'ye ilhaki gibi bir şans olmadığına göre en azından Yunanistan'a geçmesinin önüne geçilmeye çalışılması Türkiye'nin yeni stratejisiydi. Adadaki Türk ekalliyetinin haklarını koruyan bir gerçek idari muhtariyet Türkiye'nin savunabileceği bir çözüm olabilirdi. Yunan lobileri ise Adada self-determinasyon olması gerektiği konusunda ABD'deki Demokratları ikna etmişlerdir.

Londra Konferansı'ndan sonra İngiltere'nin Kıbrıs'a vali olarak tayin ettiği Harding, Rum lideri Makarios'la görüşmeler gerçekleştirerek çözüm önerilerinde bulunsa da Makarios uzlaşmaz bir tutum sergilediği için bir so-

³²² "Kıbrıs Meselesinde Son Durum", *Akis*, Sayı: 85, 24 Aralık 1955, s. 9

³²³ "Kıbrıs Meselesinin Mes'ulü Menderes Hükümetidir", *Akis*, Sayı: 87, 7 Ocak 1956, s. 5

³²⁴ "Türkiye'nin Görüşü", *Akis*, Sayı: 91, 4 Şubat 1956, s. 15

nuca varılmamıştır. Bunun üzerine 1956 Mart'ında sürgüne gönderilen Makarios, İngiltere'deki iktidar değişikliğinin bir sonucu olarak tekrar Adaya dönmüştür. İngiltere'de Başbakan Eden'in yerine Harold MacMillan'ın gelişi ile başlayan yeni dönemde MacMillan, Harding'in yerine Sir Hugh Foot'u Kıbrıs'a olarak vali tayin etmiştir. Foot da vakit kaybetmeden bir plan hazırlayarak, çözüm için 5 ila 7 yıllık bir geçiş döneminde geçici önlemler öngörmüştür.³²⁵ Türk basınında ise yeni valinin politikaları Ada'da İngiltere'nin Makarios'u tek muhatap olarak gördüğü ve bu gidişle Ada'nın Yunanistan'a bağlanacağı şeklinde yorumlanmıştır.

1956 Mart'ında Türkiye'de dış politika gelişmeleri iç politikada tenkit edilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni Kıbrıs konusunda hükümetin yeterince açık bir dil kullanmaktan kaçınmasıydı. Zorlu'nun, Adanın statüsü değişirse Kıbrıs'ın Türklerin olacağını söylediği süreçte, İngiltere Avam kamarasında ise Adada self-government'in derhal verilmesi kabul ediliyordu. Bu süreçte Ortadoğu'daki statüko da süratle İngiltere aleyhine işlemekteydi. İngiltere bu yüzden Kıbrıs'ı bir üs olarak elinde tutmak istemekteydi. Ancak Ürdün'deki etkisini kaybetmesiyle İngiltere'nin Ortadoğu'dan tamamen çekilmesi, meydana Rus-Amerikan rekabetine bırakmıştır. Glubb paşanın Ürdün'den sürülmesi Bağdat Paketi'na da tesir edecektir. İngiltere, Filistin ve Hindistan'da da işleri yoluna koymadan çekilmeyeceğini söylemiş olsa da, "Filistin'de Araplarla Yahudileri boğaz boğaza bırakırken, Hindistan'da da ihtilafı olduğu gibi bırakarak muhtariyet vermişti."³²⁶ Dolayısıyla Kıbrıs için de aynı durum söz konusu olmayacağı garanti edilemezdi. Bu yüzden Türkiye'nin İngiltere ekseninde bir politika izlemekten vazgeçerek kendi tezlerini ortaya koyması gerekmektedir.

1956 Haziran'ında Kıbrıs'taki Türk ekalliyetini "ehemmiyetsiz bir güruh" olarak tanımlayan ve bu Türklerin tedhişçilik yaptıklarını ileri süren Yunan milli meclis başkanının dünya parlamentolarına gönderdiği telgrafa karşılık olarak, bunu yalanlayan ve asıl tedhişçiliği Yunanlıların yaptığını belirten bir telgraf TBMM başkanı Refik Koraltan tarafından dünya parlamentolarına gönderilmiştir. Bu telgraf tam bir mutabakatla, bütün partilerin ortak oyuyla hazırlanmıştır.³²⁷ Bu durum gösteriyordu ki Kıbrıs meselesi iktidar ile muhalefetin uzlaşyla hareket ettiği ender konulardan birisi olmuştur.

1956 Haziran'ında İngiliz gazetelerine göre Kıbrıs'a self-government tanınacak, 10 yıl boyunca dışişleri, savunma ve emniyet konusunda İngilizler söz sahibi olacak, sonrasında bir plebisit yapılarak Adanın kaderini burada yaşayanlar belirleyecekti. Aynı gazetelere göre Türkiye İngiltere'ye bir ülti-

³²⁵ Ahmad ve Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi...*, s. 174-175

³²⁶ "Dış Politika: Bir Revizyon Lüzumu", *Akis*, Sayı: 96, 10 Mart 1956, s. 4-6

³²⁷ "Kıbrıs: Tek İttifak Mevzuu", *Akis*, Sayı: 111, 23 Haziran 1956, s. 11

matom vererek bu kararı asla tanımayacağını, gerekirse Adayı işgal edeceğini söylemiştir.³²⁸ Londra büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü ile görüşen İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise bu haberlerin asılsız olduğunu söylemiştir. Peki, İngiliz basını neden bu haberlere devam ediyordu? Akis dergisine göre akla gelen ihtimal bu havadislerin bizzat İngiliz hükümeti tarafından fısıldandığı, böylece Türkiye'nin tepkisinin ne derece olacağı ölçülerek bir nevi kamuoyu oluşturuluyordu. Dergiye göre Türkiye'nin Adayı işgal edeceği haberleri de aynı maksathıydı. Muhafazakâr hükümet hem muhaliflerinin hem de NATO'daki, başta ABD olmak üzere müttefiklerinin baskılarından müşkül duruma geçmişti. İngiltere bu konuda Türkiye'nin ciddi şekilde vaziyet almasını sağlamak istiyordu.³²⁹

Aynı yılın Aralık ayında yapılan NATO zirvesi sonrasında, İngiltere'nin artık Kıbrıs meselesini bir an önce bitirmek istediği, ABD'nin ise bu işin büyütülmeden üç müttefikin kendi aralarında halletmesi gerektiği yönünde görüş beyan ettiği ortaya çıkıyordu.³³⁰ Keza İngiliz Müstemlekeler Bakanı önce Yunanistan'a, sonra Türkiye'ye giderek yeni bir plan sunmuştur. İngiltere Ada halkının kendi kendini idaresini teklif ediyor, Yunanistan bu konuda İngiltere'nin tek muhatabının Makarios olduğunu söylüyordu. Türkiye ise Adadaki tedhiş hareketlerinin bitirilmesini, böylece Türk ekalliyetinin haklarının korunduğunun gösterilmesi gerektiğini belirtiyordu.³³¹ 6-7 Eylül hadiselerinin halen hissedilen etkisiyle Türkiye'nin eli henüz yeterince kuvvetli değildi. Bununla birlikte Türkiye, Kıbrıs'ta tekrar baş gösteren şiddet eylemlerinden sonra taksim tezini savunmaya başlayacaktır. Türkiye artık statükoyu veya Adanın Türkiye'ye geçeceği gibi bir görüşü değil, taksim tezini savunarak bir anlaşmaya varılması konusunda Yunanlılardan çok daha uzlaştırmacı olduklarını bilfiil göstermek için çabalıyordu. İngiltere'ye de Kıbrıs Türkleri konusunda hassas davranılmaması halinde Türkiye'nin de uzlaşıcı tutumdan vazgeçebileceğinin sinyalleri verilmiş oluyordu.³³²

İngiltere, Kıbrıs için anayasa yapma çabaları çerçevesinde uzman Lord Radcliff'e bir rapor hazırlatmıştır. Bu tasarının görüşülmesi için Kıbrıs Türklerinden bir heyet Ankara'ya çağırılmış, konunun uzmanı olarak Nihat Erim de toplantılara katılmıştır. Ancak bu rapor çerçevesinde tartışmalar yaşanmadan, Yunanistan tasarımı reddetmiştir.³³³ Menderes, Kıbrıs konusunda Radcliff'e planının makul müzakere mevzuu sayıldığını beyan etmekteydi. İngiltere'nin Kıbrıs'ta yeni anayasa teklifinde, Adanın nüfuslar oranında temsille içişlerinde bağımsız, dışişlerinde İngiliz Valisinin yönetiminde olması

³²⁸ "Kıbrıs: Tehlike Çanları", *Akis*, Sayı: 112, 30 Haziran 1956, s. 7-8

³²⁹ A.y.

³³⁰ "Millet: Kilitli Dudaklar", *Akis*, Sayı: 137, 22 Aralık 1956, s. 4

³³¹ "Kıbrıs: Sonun Sonu", *Akis*, Sayı: 137, 22 Aralık 1956, s. 4-6

³³² BCA 38-227-11-1'den aktaran; Dilek Yiğit Yüksel, a.y., s. 170

³³³ Kaymak, a.e., s. 50

öngörülüyordu. Türkiye bu planı geçici bir süre işletilmesinden sonra taksim planının uygulanması şartıyla desteklerken, Yunanistan ise plana olduğu gibi karşı çıkmaktaydı.

Türkiye'nin tutumu bir yerde, Adadaki Türk ekalliyetinin İngiltere'nin çekilmesi halinde Batı Trakya'daki Türklerin durumuna düşmesine mani olmaktı. Adanın Türkiye'nin güvenliği açısından tehdit oluşturmaması için nihai aşamada taksim planından başka bir çıkar yol görünmemekteydi. Ancak çoğunlukla ziraat ile uğraşan Türk ekalliyeti Adadaki mümbit arazinin yarısına yakını elinde bulundurmaktaydı. Bir taksim halinde bu duruma da dikkat edilmeliydi. Nitekim İngiltere'nin sunduğu plandaki anayasa aslında Türkiye tarafından kabule şayan görünmemekteydi. Taksim planı da anayasa teklifinde değil, Müstemlekeler Bakanının Avam kamarasındaki konuşmasında bir son ihtimal olarak tartışma konusu edilmişti.³³⁴ İngiltere'nin Kıbrıs'a muhtaç olduğu ve Türkiye'den başka destekleyicisi bulunmadığı göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin bu plana evet derken aslında Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumunu öngörerek kendi diplomatik manevra alanını genişlettiği, uluslararası kamuoyunda da 6-7 Eylül hadiseleri nedeniyle sarsılan itibarını uzlaşmacı görüntüyle tekrar toparlamak için böyle bir yol izlediği görülmektedir. Nitekim Yunanistan'ın plana karşı çıkmasıyla birlikte Türkiye artık taksim fikrini daha yüksek sesle telaffuz etmeye başlayacaktır. Zorlu, Kıbrıs'ta taksimden başka çare olmadığını şu ifadelerle dile getirmiştir:

“... Türk Hükûmeti, Ada'da iki toplum arasında var olan ve her gün daha da tırmanan düşmanlık duyguları karşısında, özerk yönetim uygulamasının söz konusu olamayacağını çeşitli vesilelerle açıklamıştır. Bu ciddi durumun gittikçe artmakta oluşu nedeniyle, ivdi olarak alınması gereken karar, Ada'nın taksim edilmesi kararıdır.”³³⁵

1957 Şubat başında ABD'ye giden Zorlu, eski ve yeni Türk tezlerini tekrarlayarak, “Kıbrıs İngiltere'de kalmalı, kalmayacaksa Türkiye'ye geri verilmeli” birinci tezinden sonra, “Adada plebisit yapılacaksa Türklere ve Rumlara ayrı ayrı yapılmalı, yani taksim uygulanmalı” ikinci tezini anlatmıştır. Aynı günlerde İstanbul'da AP muhabirine konuşan Adnan Menderes ise sadece ikinci tezden bahsetmekteydi. Nihat Erim NY Times'a gönderdiği bir mektupta iki tezi birbirine bağlayarak: “Kıbrıs konusunun NATO, Bağdat Paketi ve bütünüyle Batı güvenlik sistemini sarsmaya başlaması karşısında Başbakanımız taksim prensibini kabul etmiştir”³³⁶ demekteydi. Bu yorumlardan anlaşılın Kıbrıs konusunda Türkiye, İngiltere burayı terk edecekse Adanın kendisine ilhak edilmesini istiyor, son ihtimal olarak taksim fikrini kabul

³³⁴ “Kıbrıs”, **Akis**, Sayı: 138, 29 Aralık 1956, s. 4-10

³³⁵ Mütercimler ve Öke, a.g.e., s. 347

³³⁶ **Akis**, Sayı: 145, 16 Şubat 1957, s. 9-10

ediyor gibi bir görüntü vermek istiyordu. Konu BM’de birkaç gün sonra görüşülecekken Yunanistan ise çok daha yüksek sesle Kıbrıs’ın kendilerine verilmesi gerektiğini savunuyor, Adada bir tür sömürgecilik olduğunu iddia ederek tezine taraftar topluyordu. BM’deki Kıbrıs’tan önce gündeme gelen ve uzun süre görüşülen Cezayir görüşmelerinde Türkiye son anda bir karar değişikliğiyle Arap ülkeleriyle birlikte hareket ederek meselenin gündeme gelmesi gerektiğini savunmuştur.³³⁷ Bu şekilde Kıbrıs konusunda kendine taraftar toplayarak Yunanistan’a karşı bir hamle yapmak istemiştir. BM Genel Kurulunda sayıları çok olan Afrika ve Ortadoğu oylarını yanına çekme faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu hareketiyle Türkiye, NATO müttefiki Fransa’yla ters düşmeyi göze alan önemli bir hamlede bulunmuş gibi gözükmektedir.

Süveyş Krizinden sonra İngiltere daha fazla ABD ile eşgüdümlü hareket etme eğilimi gösterecektir. Kriz sonrasında yaşanan Bermuda görüşmeleri bu konuda önemli etkiye sahiptir.³³⁸ Bundan sonra İngiltere’nin Kıbrıs konusundaki politikasında da değişiklik söz konusudur. Sürgündeki Makarios’un serbest bırakıldıktan sonra New York valisi Harriman tarafından davet edilmesi, bu konuda önceleri daha geri planda duran ABD’nin Yunan tezlerine meylettiğine bir işarettir.³³⁹

1957 Nisan’ında, Kıbrıs Türkleri liderlerinden Faiz Kaymak’ın da bulunduğu bir heyet Ankara’ya gelmiş, Menderes ve Bayar’la görüşmüşlerdir. Kendilerine Türkiye’nin taksim tezinden caymayacağı ve bu konudaki kararlılığını İngiltere ve ABD’ye de bildirdiği söylenmiştir.³⁴⁰ Bu görüşmeler sonrasında Türkiye Kıbrıs’ta artan EOKA şiddeti karşısında tedbirler alınması için gizli bir teşkilat (TMT) kurulmasına karar vererek bir grup subayı öğretmen kimliğiyle Kıbrıs’a gönderme kararı almıştır.³⁴¹

1957 Temmuz’unda ABD’nin artık İngiltere ile birlikte hareket ederek Kıbrıs’a önce muhtariyet sonra self-determinasyon verilmesi tezini desteklediği doğrultusundaki haberler dış basından öğreniliyordu.³⁴² Türkiye için Kıbrıs konusunda bir oldubitti ile karşı karşıya kalmak her an mümkün olabilirdi. Dulles’in Londra ziyaretinde İngiltere’nin Kıbrıs’taki üslerini Kenya’ya taşımasının gündeme geldiği Temmuz sonunda da İngiltere’nin Kıbrıs’ı terk etmeye razı olduğu izlenimi oluşmuştur. Londra’da ise bir üçlü Konferans tertip edilerek Adanın kaderinin belirlenmesi gündemdediydi.³⁴³ Dulles, Londra’da Muharrem Nuri Birgi ile görüşmesinde Türkiye’nin Kıbrıs konusunda taksim

³³⁷ Bkz. yuk. “Cezayir Meselesi”

³³⁸ Eisenhower, “Joint Statement With Prime Minister Macmillan...”

³³⁹ “Kıbrıs: Harriman Meselesi”, **Akis**, Sayı: 155, 27 Nisan 1957, s. 5-8

³⁴⁰ Kaymak, a.g.e., s.54

³⁴¹ BCA 18-01-02-146-42-12. Türk Mukavemet Teşkilatının kuruluşu ve Türkiye’nin Kıbrıs Türklerine desteği konusunda ayrıca bkz.: Akkurt, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, s. 240

³⁴² **Akis**, Sayı: 167, 20 Temmuz 1957, s. 4-5

³⁴³ “Kıbrıs: Dananın Kuyruğu”, **Akis**, Sayı: 169, 3 Ağustos 1957, s. 8-10

planından vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir. Times'ta “Amerika Türkiye’yi taksim fikrinden vazgeçirmelidir” ifadeleri yer alırken aynı gün Türk basınında da Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye 300 milyon dolarlık kredi açma teklifinde bulunduğu şayialarının yer bulması hiç de boşuna değildir.³⁴⁴ Bu arada İngiliz meclisinden yeni planın geçmesi de tehir edilmişti. Buna sebep Türkiye’de yaklaşan seçimler olarak gösterilse de, asıl sebep Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile anlaşma blöfünün ABD-İngiltere cephesinde yarattığı huzursuzluktur. Zira Türkiye Sovyet teklifine, daha önceki dostluk mesajlarına olduğu gibi derhal olumsuz bir karşılık vermemiştir.

Makarios’un ABD’de sağladığı kamuoyu desteği nedeniyle 17 Eylül’de toplanacak olan BM Genel Kurulunda Türkiye’yi zorlu bir süreç bekliyordu. İngiltere’deki muhafazakâr hükümet ise Kıbrıs’taki İngiliz varlığının gereksiz olduğu düşüncesindeydi. Adada Türk-Yunan uyumsuzluğu dışında İngiltere’nin mevcudiyetini anlamlı kılan pek bir şey kalmamıştı. Böyle bir ortamda İngiltere’nin taksim yerine 10 yıllık muhtariyet ve sonrasında self-determinasyon, yani adanın Yunanistan’a ilhakı anlamına gelebilecek planı savunması halinde Türk hükümeti de Bağdat Paktı’nı terk edeceğini ilan etmiştir.³⁴⁵ Bu hareket, aslında İngiltere’nin Ortadoğu’daki belki de tek stratejik tutanağı olan paktın ayakta kalmaması halinde neler yaşayabileceğini göstermesi açısından önemli bir hamle olarak düşünülebilir. Zira İngiltere her ne kadar ABD hegemonyasına boyun eğmişse de kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmek durumundaydı ve bölge stratejisi açısından Türkiye’yi hepten gözden çıkarmak gibi bir duruma gelmesi, ABD’nin de kabul edeceği bir durum değildir.

Ancak bunlara rağmen Türkiye tam anlamıyla Amerikan ve İngiliz politikasını yanına çekememiştir. Zira bu süreçte Türkiye, Kıbrıs konusunda Batılı diğer müttefiklerinin desteğini aramaya başlamıştır. 1957 Ekim başında Fransız Dışişleri Bakan yardımcısı Türkiye’den BM’deki Cezayir görüşmeleri için destek istediğinde Menderes, Kıbrıs konusunda Türkiye’yi desteklemeleri şartıyla bunu kabul etmiştir.³⁴⁶ Kasım’da da İtalya Cumhurbaşkanı’nın Türkiye ziyaretinde Ortadoğu ve Kıbrıs meseleleri gündeme gelmiştir. Kıbrıs konusunda İtalya, Yunan tezine yakın durmayan NATO’dan bağımsız hareket etmeyeceğini temin etmiştir.³⁴⁷

Aralıkta BM Genel Kurulunda Irak, Lübnan ve diğer Arap ülkeleri Yunan tezini desteklemişlerdi. Bunun üzerine DP hükümeti, Lübnan’a silah yardımını öngören tasarımı meclis gündemine getirmekten vazgeçerek bir karşı

³⁴⁴ “Tehir Edilen Plan”, *Akis*, Sayı: 170, 10 Ağustos 1957, s. 7-8

³⁴⁵ “Makarios Festivali”, *Akis*, Sayı: 176, 21 Eylül 1957, s. 9-10

³⁴⁶ “Kıbrıs: Rey Alışverişi”, *Akis*, Sayı: 178, 5 Ekim 1957, s. 12-15

³⁴⁷ “Avrupalı Bir Ziyaret”, *Akis*, Sayı: 184, 16 Kasım 1957, s. 10

hamlede bulunmuştur.³⁴⁸ DP'ye yakın basın BM görüşmelerini bir zafer olarak aksettirseler de aslında Türkiye lehine alınmış bir karar yoktu. Hatta Yunan lideri Karamanlis'e göre BM kararı manevi ve siyasi olduğuna göre, bu Yunanistan'ın zaferiydi.³⁴⁹ Keza Yunanistan BM genel kuruluna konuyu daha önceki denemelerinde gündeme dahi getirememişti. Bu sefer tezini geçerli kılabilecek oy alamasa bile, kendi tezlerinin aksülamel etmesini hedeflemiş ve başarmıştı. Bu gelişmeler Türkiye'nin Arap dünyasıyla olan ilişkilerini de sorgulamasına neden olmuştur. Zira Kıbrıs meselesi de göstermişti ki Ortadoğu konusunda izlenen politika bir karşılık bulamamıştı.³⁵⁰ BM Genel Kurulunda Türkiye ve Yunanistan'ın tezleri gündeme gelirken İngiltere ise bir taraf gibi değil, daha ziyade iki taraf arasındaki bir hakem gibi hareket etmeyi tercih ediyordu. Konu NATO toplantısında görüşülmek üzere ertelenmiştir.³⁵¹

4 Ocak 1958'de Ankara'da Kıbrıs meselesiyle alakalı olarak yapılan Türk-İngiliz görüşmelerinde İngiltere'nin self-determinasyon fikrini gündeme getirmesi üzerine Fatin Rüştü Zorlu sert bir dille reddetmiş ve "Kıbrıs bizim millî davamızdır. Böyle bir kararı alamazsınız"³⁵² cevabını vermiştir. Bunun üzerine İngiltere planını bir süreliğine askıya almak durumunda kalmıştır. İngiltere Adayla ilgili yeni planını açıklamayı NATO ve ABD'den fikir almak üzere tehir ediyordu. Türkiye ve Yunanistan'ın fikirleri ne olursa olsun İngiltere Başbakanı MacMillan, ABD onaylarsa planını uygulamaya niyetli görünüyordu. Türkiye bu tehirde memnundu. Zira yeni İngiliz planı taksime açık kapı bırakır bir hale gelir gibi görünmekteydi.³⁵³

Haziran sonunda İngiliz planı nihayet açıklanmıştı. Buna karşılık Zorlu "Ya taksim ya ölüm" yerine "Taksim ve teşriki mesai prensipleri bağdaştırılabilir" şeklinde bir beyanat veriyordu.³⁵⁴ İngiltere'nin öne sürdüğü plan temelinde üçlü Konferanslar yapılmasıydı ve bunu Türkiye de prensipte kabul etmişti. Bundan sonraki süreçte ABD dâhil NATO ülkeleri Türkiye'yi taksim tezinden vazgeçirmeye çalışırken, Türkiye ise bu üçlü müzakerelerde İngiltere'yi taksimin nihai yol olduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Kıbrıs meselesi artık NATO meselesi gibi bir hal almıştır. İngiltere'nin planı taksim ya da self-determinasyon'a açık kapı bırakılıyormuş gibi görünse de aslında her ikisine de kapalıydı. İngiltere daha ziyade Adadaki hükümler haklarını Türkiye ve Yunanistan ile paylaşarak Adadan çekilmeyi planlayan İngiltere, 7 yıllık bir sürecin sonunda üçlü bir *condominium* planlanmaktaydı. Bu plana

³⁴⁸ "Tarihi Arap Dostlarımız", **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

³⁴⁹ "Kıbrıs İş'i", **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

³⁵⁰ "Bir Vazife Bekliyor", **Akis**, Sayı: 189, 21 Aralık 1957, s. 4-9

³⁵¹ "Marko Paşanın Dertleri", **Akis**, Sayı: 188, 14 Aralık 1987, s. 23-24

³⁵² **Cumhuriyet**, 05.01.1958

³⁵³ "Kıbrıs: Mihenk Taşı", **Akis**, Sayı: 215, 21 Haziran 1958, s. 4-10

³⁵⁴ "Dar Kapıdan Geçiniz", **Akis**, Sayı: 216, 28 Haziran 1958, s. 10-15

göre sayıca üstün olan cemaat diğerini baskı altına alamayacaktı.³⁵⁵ Türkiye ise bir yandan taksimi savunan mitinglerin yapılmasına müsaade ederken diğer yandan İngiltere'nin planına diplomatik olarak kapılarını açık tutmuş, böylece geçimsizlik yapma rolünü Yunanistan'a bırakarak diplomatik avantajı elinde tutmaya çalışmıştır.

Türkiye taksim tezini 1959 Zürih Konferansına kadar sürdürmüştür.³⁵⁶ 1958 Aralık ayında BM görüşmelerinde ABD'nin devreye girmesiyle Yunanistan Enosis'ten, Türkiye de taksim planından vazgeçerek İngiltere'nin üçlü müzakere çağrısını kabul etmiştir.³⁵⁷ 1959 Şubat'ında düzenlenen Zürih Konferansı ile Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması, aynı ay Londra'da imzalanan anlaşmayla bu devletin Kıbrıs'ta Rum ve Türklerin ortak yönetimiyle işleyeceği kabul edilmiştir.³⁵⁸ İngiltere, Türkiye ve Yunanistan bu devlet için Garantörlük anlaşması imzalayarak bir sorun halinde müdahale hakkına sahip olmuşlardır.

Kıbrıs Meselesinin bu şekilde bir çözüme ulaştırılması DP döneminde Türk dış politikasında alınmış en somut başarıyı ifade etmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs konusunda başından beri izlenen politika kusursuz değildir. Fakat Batı ile kurulmuş olan ittifaka hanel getirmemek adına sorun çıkarmayan devlet olarak kalmak siyasetinin makuliyeti görülmüştür. Fevri davranmadan bu konunun bir şekilde çözüme ulaştırılması, Türkiye'nin Ortadoğu konularında izlediği politikadan farklı bir yol izlediğini göstermektedir. Bununla birlikte Kıbrıs meselesi de tam anlamıyla Türkiye'nin istediği bir şekilde çözülmemiş, günümüzde dahi çözümsüzlüğün sürdüğü bir mesele olarak kalmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türk dış politikasında önemli bir yer işgal edecek olan Kıbrıs, Ortadoğu'ya karşı izlenen politikalar açısından da önemli bir unsur olmaya devam etmiştir.

³⁵⁵ A.y.

³⁵⁶ Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi 2 (1878-1960); Koloniyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, İstanbul, Kaynak Yay., 1984, s. 178

³⁵⁷ **Milliyet**, 19.12.1958

³⁵⁸ **Milliyet**, 11.02.1958; 19.02.1958

SONUÇ

Türk dış politikasına dair literatürde DP dönemi çoğunlukla tek bir dönem olarak ele alınmıştır. Bu yekpare görülen dönem genellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tesis edilen Soğuk Savaş sisteminde kendisini Batıda konumlandıran Türk dış politikasının, ya aynen devam ettiği ya da 'Daha Batıcı' bir şekilde devam ettiği şeklindeki birbirine benzeyen iki yaklaşımla yorumlanmıştır. Bu çalışmadaysa DP dönemindeki dış politika anlayışının kırılmalarına uğrayarak iki defa önemli değişiklik geçirdiği ortaya konmuştur. Dolayısıyla üç farklı alt dönem söz konusudur. Birinci dönem önceki dış politikanın daha Batıcı bir şekilde devam ettirildiği, ikinci dönem Batıcı olmakla kalmayıp, Batılı olmuş bir devlet olarak hareket edildiği dönemleri ifade etmektedir. Üçüncü dönem ise, ilk iki dönemde inşa edilen dış politikanın devam ettiği, bununla birlikte ikinci dönemdeki 'Batılı olmuşluk' düşüncesinin sorgulandığı 1958 sonrasını ifade etmektedir. Söz konusu üçüncü dönemin çok belirgin bir dönüşüm göstergesi olmamakla birlikte, 1960'lı yıllardaki Türk dış politikası anlatılırken zikredilen çok yönlülüğün zihinsel arka planının bu süreçte inşa edilmeye başlandığını söylemek mümkündür.

Dış politikanın sürekliliği düşüncesinden yola çıkılırsa, DP dönemindeki bu değişimlerin sürekliliği bozduğu sonucuna varılmaktadır. DP'nin kendisinden önceki yönetime göre daha Batıcı bir politika benimsemesi nedeniyle ilk dönemindeki dış politikasında sadece ufak ayarlamalar veya program değişikliği olarak değerlendirilebilecek değişiklikler gözlemlenmiştir. İkinci dönemden itibaren yaşanan değişim ise radikal anlamda bir değişikliktir. Zira söz konusu Batı tercihi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki şartlarda bir dengeleme politikasının tezahürüken, NATO üyeliğinden sonra Batı'ya aidiyet düşüncesine dönüşmüştür. Dolayısıyla kadim Türk dış politikası geleneğinde var olan denge anlayışının kaybedilmesi söz konusudur. Bu dönemde Ortadoğu'ya yönelimin temelinde de Batı aidiyeti düşüncesi yatmaktadır.

Türkiye DP'nin bu ikinci döneminde Ortadoğu'da aktif bir politika izlemiş gibi görünmektedir. Fakat bu aktiflik, kendi çıkarları doğrultusunda gelişen, oyun kurucu vasfı kazanma adına yürütülen bir politikayı ifade etmemektedir. Bu dönemdeki dış politika, Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisinin bir ürünü olarak geliştirilen Kuzey Kuşağı projesinin hayata geçirilmesinde başat bir rol alma çabasından ibarettir. Başka bir deyişle, bu dönemde izlenen aktif Ortadoğu politikası, Türkiye'nin Batı adına geliştirilen bir güvenlik stratejisini kendi güvenliği ve çıkarları için en doğru yol olarak görmesini ifade eder. Dolayısıyla bu dönemde kurulan ve Türkiye'nin bölge politikasını icra ettiği Bağdat Paketi ve diğer girişimler, Batı yönelimli yöneticilerin bulunduğu bölge devletleri ile birlikte kolektif bir yapı oluşturulması gayretinden başka bir şey değildir. Bu, DP dönemindeki kimlik-çıkart etkileşimini

ortaya koymaktadır. Bu etkileşimde tercih edilen Batılı kimliğin çıkarların tanımlanmasına etkisi ise DP'nin son döneminde Ortadoğu'da 'aktif'ten nispeten de olsa 'temkinli'ye dönen bir politika izlemesini beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada varılan sonuçlardan biri de, bir ülkede iktidar değiştiğinde yeni gelenlerin öncekilerin politikasını sürdürdüğü ya da en azından bir süre o politikayı devam ettirdiğidir. Bu durumun elbet istisnaları vardır. Örneğin 1979 İran İslâm Devrimi sonrasında yeni yönetim, Batılı çizgiden bir anda vazgeçerek dış politikadaki yönelimini radikal bir şekilde değiştirmişti. Ancak uluslararası ortamda çoğunlukla bu derece radikal değişikliklere rastlanmaz. Bir ihtilâlin neticesinde yönetime gelen Cemal Abdülânâr yönetimindeki Mısır'ın, uzlaşmaz bir tutum sergilese de, ilk etapta İngiltere ile Süveyş Kanalı konusunda anlaşmanın yolunu arayan bir görüntü sergilemesi bu duruma örnektir. Irak ihtilâlinde sonra Abdülkerim Kasım yönetiminin Bağdat Paketi'ne ve Batıya yönelik sert demeçler vermekten geri durması da, yönetimde radikal bir değişiklik yaşandığında dahi dış politikada radikal anlamdaki değişikliklerin hemen gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Bu tutum, ülkedeki yeni yönetimin uluslararası sistemdeki meşruiyetini sağlaması açısından önemli olduğu gibi dış politikanın sürekliliğini de gösteren bir husustur. Bu durum yalnızca Ortadoğu devletleri için geçerli değildir. Bu çalışmada incelenen zaman dilimi içindeki Batılı devletlerde yaşanan iktidar değişikliklerinin dış politikaya yansımaları da radikal mahiyette değil, ya aynı politikanın sürdürülmesi ya da yumuşak nitelikli geçişlerle dış politika değişikliklerine gildiğini göstermektedir. Türkiye'de de demokratik yollarla 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP'nin ilk olarak CHP'nin dış politikasını sürdürdüğü gözlemlenmiştir. NATO üyeliğine tekrar başvurulması da bunun en bariz göstergesi olmuştur.

DP dönemindeki dış politika anlayışında dikkat çeken bir diğer husus, kurulan ittifaklara ve dostluk ilişkilerine olduğundan fazla anlam yüklenmesidir. DP yönetimindeki Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın neredeyse son günlerine kadar müttefik devletlerle birlikte hareket ederken diğer yandan Almanya ile ticaretini sürdürebilen Türkiye'den bu bakımdan ciddi bir biçimde ayrılmaktadır. "Devletlerin ebedi dostları ve düşmanları yoktur, çıkarları vardır"¹ prensibi, her ne kadar fazla çıkarıcı bir yaklaşım gibi görünse de, tamamen göz ardı edildiğinde ilişkilerin mutlaklaştırılması gibi bir sonuç verebilmektedir. Uluslararası ilişkilerde ittifaklar hiçbir zaman Katolik evliliği gibi olmamaktadır. Türkiye NATO ittifakına kabul edilmekle Batı camiasının ebedi dostu olmadığı gibi, Batılı devletler de Türkiye için ebedi müttefikler olmamışlardır. Ancak Menderes yönetiminin NATO üyeliğiyle birlikte 'Batı' ile kurulan ilişki biçimini mutlaklaştırdığı görülmektedir. Üstelik bu durum sadece kendi

¹ "Lord Palmerston" kuralı ile ilgili olarak bkz. yuk.: "DP'nin İkinci Dönemi"

ilişkilerinde değil, Batı içindeki ilişkilere bakış açısında da mevcuttur. İngiltere'nin dünya politikasının ABD ile aynı doğrultuda görülmesi, Batılı devletleri bir amaç etrafında birleşmiş gibi gören bir anlayışın mevcut olduğunu göstermektedir. Aslında İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin sömürgecilik sonrası nüfuz alanlarını koruma politikaları, ABD'nin iki kutuplu yapıda hegemonyasını tesis ettiği politikalarla çelişki göstermiştir. Nitekim ABD bölgesel politikalarında sömürgecilik karşıtı söylemler kullanmaktan da imtina etmemiştir.

Batı ittifakının bir amaç etrafında birleştiği ve bu çerçevede ABD ve İngiltere'nin aynı minvalde hareket ettiği varsayımı, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında Batı tavrını göz önünde bulundururken yanılığa düşmesine neden olmuştur. Bağdat Paketi'nin ABD'nin teşvikiyle kurulmasına binaen, pakette ABD değil Batılı bir devlet olarak İngiltere'nin yer alması ve bundan önceki Batı adına gerçekleştirilmek istenen ODK gibi projelerin İngiliz mahreçli olması bu yanılığa etkilidir. Nitekim Süveyş Krizi Batılı devletlerin farklı iştiyaklarla hareket ettiği ve çıkarlarının çatışabileceğini göstermiştir.

Bu tecrübe, Türkiye'nin Batı içi bir mesele olarak değerlendirdiği Kıbrıs konusunda kendi tavrını ortaya koymasını sağlamıştır. 1956 yılına kadar Türkiye, Yunanistan Kıbrıs konusunu uluslararası platformlarda gündeme getirdiğinde, İngiltere'nin bu konuda bir tavize yaklaşmayacağı, dolayısıyla ABD'nin de İngiliz çıkarlarına göre hareket edeceği varsayımıyla hareket etmişti. Hâlbuki Yunanistan, özellikle lobi faaliyetleriyle ABD'nin Kıbrıs konusundaki tavrını etkilerken dünya kamuoyunu da kendi tezine yaklaştırmıştı. Süveyş Krizi sonrası ABD ve İngiltere'nin aslında aynı dinamiklerle hareket etmediğinin ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin tavrı netleşmiş, taksim tezi savunulmaya başlanmıştır.

Ortadoğu ülkeleriyle kurulan ilişkilerde de mutlaklaştırıcı bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Türkiye bu dönemde Bağdat Paketi vasıtasıyla yakın ilişkiler kurduğu Irak başta olmak üzere Batı ile yakınlığı bulunan Ortadoğu ülkelerine yaklaşımında, bu ülkelerin de kendisi gibi Sovyetler Birliği ve Komünizmden endişe duyması gerektiği düşüncesiyle hareket etmiştir. Bağdat Paketi'nin kuruluş sürecinde DP yönetiminin Arap devletlerinin öncelikli sorununun İsrail olduğu ve Türkiye gibi Batılılaşma süreci yaşamadıklarının farkında olduğu, bu yüzden kendilerine Batı merkezli politikaların icbar edilmesi gerektiği, böylece birbirlerini takip ederek kurulacak Batı merkezli Ortadoğu ittifakına katılacakları gibi genellemeci bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. 1957 Suriye Krizi sürecindeyse Türkiye, bir askeri müdahaleyi gündeme getirdiğinde Batıcı olarak nitelendirilen Arap devletlerinin dahi kendisine karşı tavrı almakta tereddüt etmeyeceği gerçeğiyle yüzleşmiştir. Irak başbakanı Nuri Sait ile kurulan mutlaklaştırıcı dostluk nedeniyle 1958'deki Irak ihtilâli de Menderes yönetiminde adeta bir soğuk duş etkisi yapmıştır. Öyle ki,

ihtilâl yönetimini tanımakta Batılı devletler dahi Türkiye kadar mütereddit kalmamıştır. Bu durum aynı zamanda, muhatap olunan devletlerin sadece liderleriyle kurulan dostluklara dayanarak o devleti tabii bir dost olarak görmenin sakıncalarını da göstermiştir.

Uluslararası ilişkilerde dostluklar mutlak olmadığı gibi, düşmanlık da mutlak ve kati sınırlara sahip değildir. DP'nin ilk iki döneminde Sovyetler Birliği'nin ebedi bir düşman gibi görülmesi söz konusudur. Rusya'nın, tarihi tecrübeler de göz önünde bulundurulduğunda güvenilmez bir devlet olarak görülmesi anlaşılabilir. Bu yüzden 1953 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nden gelen dostluk mesajlarına şüphe ile yaklaşılması anlaşılabilir. Bununla birlikte Türkiye, Sovyetler Birliğinin bu gibi hamlelerini 1945'teki Sovyet talepleriyle aynı kefeye koymuştur. Dostluk mesajlarını da ABD ve İngiltere ile paylaşmış ve onların tavrına göre karşılık vermiştir. Bu şekilde Doğu bloğuna karşı kati bir set çekerek, herhangi bir yumuşama belirtisi göstermemek konusunda kararlı bir tutum sergilemiştir. Keza ABD ile Sovyetler Birliği arasında mutlak bir düşmanlık olduğu düşüncesi, bu dönemde gerçekleşen Cenevre Silahsızlanma görüşmelerine Türkiye'nin anlam verememesi ve bu gelişmelere Türk kamuoyunun ilgisizliğinde kendisini göstermiştir.² Mısır ile her defasında bir şekilde bozulan ilişkiler de, muhataplarına karşı kati bir tavır belirlenmesine örnek gösterilebilir. Zira bu ilişkilerin kurulmasında da bozulmasında da aslında Nâsır'ın Batı karşıtı tutumları belirleyici olmuştur. Bu durumun değişmeye başlaması 1958 yılından sonra, fakat nispi derecededir.

DP dönemi dış politikası incelenirken yararlanılan birçok akademik metin ve belgenin yanında özellikle süreli yayınlara ağırlık verilmesi bu çalışmayı metodolojik olarak farklılaştırmaktadır. Siyasi tarihteki bir olay yahut bir dönem çalışılırken gazete ve dergilerin incelenmesi, çalışılan konuya o dönemden bakmayı kolaylaştırmaktadır. Yayın hayatına başladığı 1954 yılında DP yönetimine yakın gibi görünen, ancak daha sonra muhalif bir pozisyona geçen Akis dergisi, kamuoyunun ve basının dış politika konusundaki tutumlarının seyrine dair bir fikir edinilmesi bakımından bu çalışmadaki başlıca kaynağı teşkil etmiştir. Diğer kaynaklardan öğrenilen bilgilerin daha iyi anlaşılması ve farklı yaklaşımların değerlendirilmesi açısından da günlük yorum ve haberlerin dili önemli ipuçları vermektedir. Akis dergisinin incelenmesi DP'nin dış politikasındaki kırılma noktalarının tespit edilmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Bu dönemde örneğin ABD'den alınan yardımlara karşı iktidar çevreleri gibi muhalif çevrelerin de herhangi bir itirazının olmadığı, dola-

² Örneğin Akis dergisinde bu konuyla ilgili olarak Türk kamuoyunun ilgisizliği dile getirilirken, öte yandan Cenevre toplantılarıyla ilgili haberlerde çoğunlukla olumlu anlamda bir gelişmenin sağlanamadığı zikredilmektedir. Bkz.: "Birleşmiş Milletler: Yerinde Sayanlar", *Akis*, Sayı: 71, 17.09.1955, s. 19; "Dörtler Konferansı: Eski Hamam Eski Tas", *Akis*, Sayı: 78, 05.11.1955, s. 14-15; "Dörtler Toplantısı: Cenevre'de Yeni Bir şey Yok", *Akis*, Sayı: 79, 12.11.1955, s. 16-17

yısıyla tek yönlü bağımlılığın genel olarak kamuoyunda da yadsınmadığı, bu derginin incelenmesinin bir sonucudur.

Akis dergisinin değerlendirmelerinde, DP döneminde ekonominin çok önemli bir konu olarak görüldüğü, bununla birlikte bu durumun pratikteki karşılığının sorunlu olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Fatin Rüştü Zorlu'nun ekonomiyi çok iyi bilen bir Dışişleri Bakanı olarak kamuoyunda olumlu bir intibaa sahip olduğu Akis dergisindeki yaklaşımlardan rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Ancak DP dönemindeki dış politikanın ekonomik olarak temelde sadece dış yardımlara dayanan bir görüntüsü vardır. ABD'den veya Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlardan kredi alınabilmesi hükümete yakın birçok yayın organı gibi muhalif çevrelerde de büyük başarı olarak addedilmiştir. Fakat Türkiye'nin aldığı kredi ve yardımları kalkınmaya yönelik yatırımlara yöneltmesi ve borçlarını ödeyebilecek bir seviyeye gelmesi beklenirken 1958 yılında ekonomisinin iflas ettiği görülmüştür. Keza Sovyetler Birliği'nin dostluk çağrılarının 1958 sonrasında Türkiye'de bulunduğu karşılık daha ziyade ekonomik ve ticari alanlarda olmuş, kayda değer bir ekonomik iyileşmeye ise katkı sağlamamıştır. Zaten Batı ile ilişkilerin dostluk, Sovyetler Birliği'ne yaklaşımın ise şüphe üzerine mutlaklaştırılması bu yakınlaşmayı son derece kısıtlı tutmuştur.

Türkiye'nin jeostratejik konumu itibarıyla önemli olduğu ve bu önemi haiz bir ülkenin Batılı dostları tarafından askerî anlamda olduğu kadar ekonomik olarak da korunması gerektiği düşüncesiyle üretilen dış politikanın başarılı olduğunu söylemek güçtür. Dış politika'yı ekonomik yardımlarla birebir ilişkili gören yaklaşımın bu kanıya varılmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1955 yılından itibaren Menderes yönetimi 300 Milyon Dolarlık kredi için ABD'nin kapısını aşındırırken, bunu temin edememenin Türkiye'de gerçekten ekonomik olarak büyük sıkıntı doğurduğu görülmektedir. O yıllarda ABD'nin Mısır, Yugoslavya ve Hindistan gibi Bağlantısız devletlere, Türkiye'nin istediği miktarda, hatta daha fazla kredi açması, DP yönetiminde hayal kırıklığı yaşattır. Ancak aynı devletlere karşı başka konulardaki tavır aynı olmamıştır. Örneğin Mısır'a Asvan Barajı için kredi verilmesi gündeme gelse de, Batı'da güven uyandırmayan politikalar bu kredileri geri çektirmiştir. Yugoslavya kredi alabilse de, İtalya ile yaşadığı Trieste sorununda nihai olarak kazanan taraf olmamıştır. Tüm bunlar da ABD ile mutlak güven üzerine ilişki kurmayı sorgulatacak örnekler olsa da bu sorgulamanın DP'nin ancak son döneminde ve nispi ölçüde yaşandığı görülmektedir.

Nihai olarak DP döneminde Türkiye, içinde bulunduğunu düşündüğü Batı camiasına özellikle askeri ve ekonomik alanlarda daha çok bağımlı hale gelmiştir. Türkiye'nin bu bağımlılıktan kurtulmak gibi bir çabasının DP sonrası dönemde de ne kadar söz konusu olduğu tartışmalıdır. Zira Menderes dönemindeki kredi ve yardımlar 1960 darbesinden sonra da devam etmiştir.

Bu dönemden itibaren ABD'den alınan özellikle askerî yardımların tek taraflı bağımlılık yaratması yerli sanayinin geliştirilmesinde bir hantallığa neden olurken, örneğin yerli silah sanayinin gerçekleştirilmesi için ABD'nin 1975'teki ambargosunu beklemek gerekecektir. Tek yönlü olarak geliştirilen bu ilişki biçimi sadece yardım bağımlılığını artırmamış, dış politikada da bağımsız politikalar izlenmesini güçleştirmiştir. Türkiye'nin 1964 yılında bir garantör ülke olarak Kıbrıs'a müdahale etmek istediğinde Johnson mektubu ile karşılaşması, Batılı devletlerle kurduğu asimetrik ilişkinin bağımsız politikalar izlemek istediğinde karşısına ne gibi zorluklar çıkarabildiğini göstermiştir.

Dış politika konusu uluslararası ilişkiler disiplinine oldukça içkindir. Bu çalışma, bir devletin dış politikasının uluslararası ilişkilerindeki hiçbir şeyden bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermeye çalışmıştır. Örneğin Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin Ortadoğu'da İngiltere ile birlikte hareket etmesine neden olan başlıca etkenlerden birisidir. Aynı şekilde, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda desteğini göreceğini düşündüğü Fransa'ya karşı Cezayir konusunda BM'de tavır alamaması da böyle bir etken olarak görülebilir. Türkiye'nin Batıyı önceleyen bir dış politika izlemesi, pragmatik olarak çıkarlarını Batıda görmesinin doğal sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak kimlik faktörü çıkarların belirlenmesinde etkili olduğu gibi, ulusal çıkarlar da kimliği etkilemektedir. Bu çalışmada incelenen ise Türkiye'nin çıkar hesaplarında bir yanılığa düştüğünü göstermektedir. Zira İngiltere ile birlikte hareket etmenin neticesi Ortadoğu'da Türkiye'nin 'emperyalistlerin destekçisi' gibi bir görüntü vermesine neden olmuştur. Cezayir örneğinde ise Türkiye'nin, tavrını Batılı müttefikinden yana belirlemesine rağmen Kıbrıs konusunda aradığı Fransız desteğini görememesi bir yana, BM'de sayıları oldukça çok olan Afrika ülkeleri, Bağılantısızlar ve Müslüman ülkeler nezdinde de itibar kaybına uğraması söz konusudur. DP'nin son dönemlerinde ve sonrasında daha duyarlı politikalar izlenmesi bakımından ders alınan bir örnek olmakla birlikte, bu itibar kaybı Batılı kimliği sorgulatmamıştır.

Bu durum aynı zamanda uluslararası ortamın çok daha etraflıca değerlendirilerek dış politika tavrı belirlenmesi gerektiğini göstermiştir. Türkiye'nin, DP döneminde Soğuk Savaş şartlarına göre dış politika belirlediği gözlemlenmekle birlikte, uluslararası ortamdaki her hareketi değil, yalnızca Batı faktörünü öncelediği görülmektedir. Bağılantısızlık, antiemperyalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi düşüncelerin başka devletlerde ve toplum düzeyinde nasıl bir karşılık bulduğunun önemsenmediği, bunların 'Sovyet taktikleri' olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak Soğuk Savaş dönemi bu faktörleri de barındıran ve her birinin ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutularak dış politika geliştirilmesi gereken bir dönemi ifade etmektedir.

Dış politika belirlenirken yönetilenlerin, yani halk kitlelerinin eğilimlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. DP yönetiminin kitleleri çok fazla dikkate almadığı, Ortadoğu'daki gelişmeleri, yaşanan krizleri ve bölgede Türkiye'nin oluşturduğu intibai anlamlandıramamasından anlaşılmaktadır. Mısır örneğine bakılacak olursa, Nâsır'ın yalnızca Mısır değil bütün Arap âlemini etkilediği gerçeğinin göz önünde bulundurulmaması bir yana, Müslüman Kardeşler hareketi de Nâsır yönetimi tarafından nasıl lanse edildiyse öyle görülmüştür. Bu bağlamda yalnızca başka ülkelerin değil, kendi içindeki muhalefet başta olmak üzere farklı görüşlerin ve hareketlerin de yeterince göz önünde tutulmadığı gözlemlenmektedir. Ortadoğu özelinde düşünüldüğünde, Filistin meselesine veyahut Cezayir kurtuluş mücadelesine Türkiye'deki İslami bir duyarlılığın iktidarın politikalarına sirayet etmediği gibi, Suriye ve Irak krizlerinde bir müdahale ihtimali gündeme geldiğinde Misakı Milli sınırlarının dışına çıkmanın sakıncalı olacağını söyleyen CHP'nin ve muhalif basının da çok dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

Bu konularda belirleyici olan yine Batılı müttefiklerin tutumları olmuştur. Keza ABD'nin Lübnan müdahalesi sırasında, İncirlik üssünü gönüllü olarak kullanıma açan DP hükümetinin bir meclis kararına dayanmaması ve herhangi bir bilgilendirme yapmaması, muhalefetin dikkate alınmaması gibi, anayasal meşruiyet zemininin de dışına çıkılarak hareket edildiğini göstermiştir. Nitekim 1950'lerin ilk yarısında dış politikası 'milli politika' çerçevesinde değerlendirilen ve büyük ölçüde muhalefet tarafından da desteklenen DP'nin bu süreçte karşılaştığı eleştirileri ise çok dikkate almadığı görülmektedir. Dozu gün geçtikçe artan eleştirileri Menderes, kendisine karşı ihtilâl peşindeki hareketler olarak değerlendirmiştir.

Bu çalışmada sorgulanan konulardan biri de Soğuk Savaş sürecinde ABD ve Sovyetler Birliği dışındaki aktörlerin uluslararası sisteme etkileri bağlamında Türkiye'nin rolünün ne olduğudur. Soğuk Savaş'ın iki ana aktörü olduğu görüşü klasik yaklaşımlarda genel kabul görmektedir. Soğuk Savaş'ı, Sovyetler Birliği ve Komünizmin ötekileştirilerek Kapitalist sistemin dünyada kabul görmesinin sağlanması olarak yorumlayan Revizyonist yaklaşımda ise ana aktör olarak ABD görülmektedir. Kapitalizm konusunda ABD'nin yanında olup Batı bloğunu oluşturan devletlerin de kendi aralarında bir rekabet içerisinde olduğu, dolayısıyla iki aktörle sınırlı bir Soğuk Savaş tanımı yapılamayacağı görüşü de Post-Revizyonist yaklaşımda savunulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada da üçüncü yaklaşımın ağırlığı hissedilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan her ne kadar galip çıkmış olsalar da ABD'nin yardımlarına muhtaç olan Avrupa devletleri görüntüsü, bu devletlerin rekabetten uzaklaştıkları izlenimi vermektedir. Öte yandan İngiltere'nin ABD ile Ortadoğu'da özellikle petrol ve nüfuz alanlarındaki rekabetini ve Fransa'nın da bölgede kaybettiği söz söyleyebilme kabiliyetini Kuzey Afrika üzerinden

yeniden ihdas etme çabalarını birer Soğuk Savaş olgusu olarak değerlendirmek gerekir. Bu çok taraflı rekabet, Süveyş Krizi sürecinden sonra kati bir şekilde ABD'nin blok liderliğini bu devletlere kabul ettirmesiyle bir an için ortadan kalkmış gibi görünecektir. Ancak Avrupa Ekonomik Topluluğu çerçevesinde Avrupalı devletlerin uluslararası alanda tekrar etkin olma çabaları, bundan sonraki süreçte de uluslararası alandaki güç dengelerinin Doğu-Batı blokları şeklinde sınırlı görülemeyeceğini göstermiştir. Keza İkinci Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya'nın da 'Yeni Avrupa' söylemleriyle AET üzerinden politikasını tekrar kurmaya başlaması söz konusudur. Ayrıca İngiltere'nin sadece 1950'ler için değil, günümüze kadar süren ABD'nin yakın müttefiki görüntüsünün ardında, kimi zaman bariz olan ama genellikle gizli sıfatının daha uygun olduğu bir rekabeti sürdürdüğünü söylemek de abartılı bir yorum sayılmaz.

Türkiye'nin 'Batı'nın Ortadoğu'daki temsilcisi olma' gayretleriyle izah edilebilen politikaları, küresel düzeyde birincil aktör olma çabası olarak değil, iki bloklu yapıda Batı adına söz söyleyebilme amaçlı olarak ortaya çıkmıştır. Yani DP Yönetimi Soğuk Savaş'ı klasik yaklaşımla okuyarak her iki bloğu da yekvücut olarak görmüş, Batılı ülkeleri de tek bir amaç etrafında birleşmiş olarak değerlendirmiştir. Dış politika uygulamalarına bakıldığında, yukarıda örnekleri verilen rekabet unsurları hiç görülmemiş olmamakla birlikte, bunların teferruatta kalan küçük meseleler olarak değerlendirildiği gözlemlenir. Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra Batılı olan her organizasyona Sovyetler Birliği karşısında yeni bir birliktelik hareketi değeri atfederek katılmak istemiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki güç ve kapasitesinin birincil bir aktör olarak politika belirlemeye elverişliliği tartışmalı olarak görülebilir. Fakat kendi çıkarları yerine Batı çıkarlarını öncelemesi gönüllü olarak bağımlı bir dış politikaya adım atmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye'nin DP döneminde Batılı devletlerle ittifak geliştirmesini değil, Batı ile kurduğu ilişki biçimindeki yaklaşımının sorunlu olduğunu ifade etmektedir.

DP döneminde yaşanan dış politika değişikliklerinin en belirgin karşılıkları Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde ve bölgede yaşanan krizler karşısında takındığı tutumlarda görülmektedir. ABD'nin Kuzey Kuşağı projesi kapsamında bölgesel paktlar kurarak Ortadoğu ve Balkanlar'da Batı hegemonyasının tesisinde bir aracı olma rolünü kendine biçen Türkiye, Balkanlar'da Balkan Paketi, Ortadoğu'da ise Bağdat Paketi'nin kurulmasına önyak olmuştur. Bu paktlar çerçevesinde bölge ülkelerini, kendisinin yakinen hissettiği Sovyet tehdidine karşı yine kendisinin benimsediği Batılı kimlik etrafında bir çatı altında birleştirmeye çalışmıştır. 1958 yılına kadar sürdürülen bu politika neticede başarılı olamamıştır. Zira Balkan Paketi henüz kurulduğunda Yugoslavya'nın Bağlantısızlığa kayması ve Yunanistan'ın Kıbrıs politikaları nedeniyle anlamsız kalmış, Bağdat Paketi da Arap ülkelerinin iltifatına mazhar

olamaması bir yana, mevcut Arap üyesi Irak'ın da kaybedilmesiyle sona ermiştir.

Bunlar somut olarak bu ittifakların bitiş nedenleridir. Türkiye'nin bu dönemdeki bölgesel politikalarını başarısız kılan asıl sebep ise bizzat bu politikaların kendisidir. Türkiye'nin Filistin meselesini sadece bir Arap meselesi olarak görmesi, kendisi de Müslüman bir ülke olmasına rağmen İslam dünyasının meselelerine karşı duyarsız bir görüntü vermesi, buna karşın Komünizm tehlikesini ön plana çıkarması Ortadoğu'da karşılık bulmamıştır. Batı adına söz söyleme çabaları ise hem Arap ülkelerinde hem de Batıda karşılıksız kalmıştır. Hatta denilebilir ki Batı adına konuşan bir Müslüman ülke görüntüsü Arap ülkelerinde, Antiemperyalist mücadelenin devam ettiği bu süreçte tam tersi yönde etki yapmıştır. Nitekim bunların sonucunu Türkiye, sadece Ortadoğu politikalarında değil, BM'de ve uluslararası platformlarda karşılaştığı Kıbrıs başta olmak üzere birçok meselede yalnız kalarak görecektir.

Ders Alma teorisi, devletlerin dış politikalarını belirlerken yakın tarihlerindeki gelişmeleri göz önünde bulundurduklarını söylemektedir. DP döneminde inşa edilen dış politikada ise ders alma işleminin tam anlamıyla yerine getirilmediği gözlemlenmektedir. Bilakis bu dönemde izlenen politikalar, sonraki dönemler için ders alınan ve alınacak olan politikalar olarak değerlendirilebilir. Yukarıda zikredilen ilişkileri mutlaklaştırma, dünya kamuoyunu doğru okuyabilme, kendi ve muhatap olduğu devletlerdeki kitle hareketleri göz ardı etmeme gibi konular, bu bağlamda DP döneminden çıkarılabilecek olan birer ders olarak düşünülmelidir. Bunların temelinde ise devletin kendi kimliğini doğru tanımlayabilmesi, kimliğiyle çıkarları arasındaki etkileşimi doğru yönetebilmesi yatmaktadır.

Dış ilişkilerde muhatapların ne düşündüğü konusunda devletin empati kabiliyetini geliştirmesi gerektiği de DP döneminden çıkarılacak bir başka derstir. Karşı tarafın ne düşündüğünün, hangi argümanlarla hareket ettiğinin bilinmesi, yani sosyal yaşantıda bireyler arasında 'empati' olarak ifade edilen durumun, devletlerin dış politika tesisinde ve uluslararası ilişkilerinde de dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında gözlemlenen muhataplarının ne düşündüğünü dikkate almama hali, aynı zamanda kendisini içinde gördüğü Batı camiasına karşı tutumunda da gözlemlenmektedir. Örneğin hem Arap devletlerinde hem de müttefik olunan Batı devletlerinde Türkiye'nin Osmanlı geçmişine referansla Ortadoğu coğrafyasını tekrar yönetmek, buralarda kendi nüfuz alanlarını oluşturmak gibi bir hayalinin olup olmadığı kuşkusuz söz konusudur. Türkiye'nin böyle bir iddiası olmadığı konusunda Batılı müttefiklere karşı sürekli olarak bir güven telkin etme ve sadık müttefik olduğunu ispat etme çabası mevcutken, Arap ülkelerine karşı ise böyle bir çabadan söz etmek güçtür. Nitekim Batı'da da yeterli güvenin tesis edilemediği, Türkiye'nin hiçbir Batı merkezli projede tek başına zikredilme-

mesinden anlaşılmaktadır. NATO üyeliği konusunda Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte zikredilmesi, Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin önderliğinde olması beklenirken İngiltere'nin bu pakt içinde bulunması, Türkiye'ye yapılan hiçbir yardımın koşulsuz yapılmaması ve istenilen seviyelere çıkmaması gibi örnekler bu güvensizliği açıklayan başlıca örneklerdir. Keza DP yönetiminin, Türkiye'nin emperyalist emelleri olduğu düşüncesine karşı doğru argümanlar geliştirememesi de, Batı ile de Ortadoğu ülkeleri ile de gerekli olan empatinin kurulamadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz: **Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975**, Londra, C. Hurst & Company, 1977
- Ahmad, Feroz ve Bedia T.: **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Ankara, Bilgi Yay., 1976
- Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, 3. Baskı, Ankara, Lotus Yay., 2008
- Akgündüz, Ahmet ve Said Ö.: **Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), 1999
- Akkurt, Aydın: **Türk Mukavemet Teşkilatı 1957-1958 Mücadelesi**, İstanbul, Bayrak Matbaası, 1999
- Aras, Bülent: **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yay. 1997
- Ardıcı, Mehmet: **Yücelciler 1947**, İstanbul, İnsan Yay., 1991
- Atay, Falih R.: **Zeytin Dağı**, İstanbul, Pozitif Yay., 2004
- Ayata, A., Takkaç, H. S.: **Türkiye’de Muhafazakâr Sağ İktidarların Dış Politika Vizyonu**, İstanbul, Efe Akademik yayımları, 2021
- Aydemir, Şevket S: **İkinci Adam**, C. III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980
- Aydemir, Şevket S.: **Menderes’in Dramı?**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969
- Bac, Meltem M.: **Turkey’s Relations with a Changing Europe**, Manchester ve New York, Manchester University Press, 1997
- Bağcı, Hüseyin: **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., 2001
- Bal, İdris: **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yay., 2001

- Balcı, Ali: **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, İstanbul, Etkileşim Yay., 2013
- Bozdağlıoğlu, Yücel: **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity, A Constructivist Approach**, New York ve Londra, Routledge, 2003
- Bölme, Selin M.: **İncirlik Üssü, ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İstanbul, İletişim Yay., 2012
- Deringil, Selim: **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994
- Dikerdem Mahmut: **Hariciye Çarkı**, İstanbul, Cem Yay., 1989
- Dikerdem, Mahmut: **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1972
- Eden, Anthony: **Full Circle: The Memoirs of Anthony Eden**, Londra, Cas-sel, 1960
- Eisenhower, Dwight D.: **Waging Peace 1956-1961: White House Years**, New York, Doubleday, Garden City, 1965
- Erhan, Çağrı: **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni**, Ankara, İmge Yay., 2001
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003
- Gazioğlu, Ahmet: **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959)**, Ankara, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1998
- Goldmann, Kjell: **Change and Stability in Foreign Policy, The Problems and Possibilities of Détente**, Princeton, Princeton University Press, 1988, ss. 1-78
- Gönlübol, Mehmet v.d.: **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990**, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Sevinç Matbaası, 1974
- Günver, Semih: **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, Bilgi Yay., 1985

Gürel, Şükrü S.: **Kıbrıs Tarihi 2 (1878-1960); Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, İstanbul, Kaynak Yay., 1984

Hanioglu, Şükrü: **The Young Turks in Opposition**, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1995

Harris, George S.: **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971**, AEI-Hoover Policy Studies, Stanford, California, Hoover Institution; Washington D. C., American Enterprise Institute, 1972

Hasgüler, Mehmet: **Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu**, İstanbul, İletişim Yay., 2000

İcra, Baside: **Demokrat Parti Tüzük ve Programı: Demir Kırat Alfabeti**, Ankara, 1992

İnönü, İsmet: **Defterler (1919-1973)**, I. Cilt, Der. Ahmet Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2008

İsmail, Sabahattin: **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu - Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992

Karpat, Kemal H.: **Turkish Foreign Policy in Transition, 1950-1974**, Leiden: E.J. Brill, 1975

Kaymak, Faiz: **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?**, Hazırlayan: Müfide Zehra Erkin, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968

Kerr, Malcolm H.: **The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970**, Londra ve New York , Oxford University Press, 1971

Kılıç, Altumur: **Turkey and the World**, Washington, Public Affairs Press, 1959

Kuniholm, Bruce R.: **The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece**, Princeton, Princeton University Press, 2014

- Kürkcüoğlu, Ömer: **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sevinç Matbaası, 1972
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, 4. Baskı, Ankara, Arkadaş Yay., 2010
- Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, 14. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2007
- Matiç, Uğur: **Orta Doğu Dergisi 1961-1973**, İstanbul, İyidüşün Yay., 2022
- McGhee, George: **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Çev. Belkıs Çorakoğlu, Ankara, Bilgi Yay., 1992
- Mert, Nuray: **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz Yay. 1998
- Mütercimler, Erol ve Mim Kemal Ö.: **Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yay., 2004
- Öke, Mim K.: **Unutulan Savaşın Kronolojisi: Kore 1950-53**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1990
- Önder, Zehra: **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Çev. Leyla Uslu, Ankara, Bilgi Yay., 2010
- Özdal, Habibe v.d.: **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara, USAK Yay., 2009
- Özel, İsmet: **Henry Sen Neden Buradasın 1**, İstanbul, Şule Yay., 2004
- Öztürk, Kazım: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yay., 1968
- Robins, Philip J.: **Turkey and the Middle East**, New York, Council on Foreign Relations Press, 1991
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih 1918-1994**, 11. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003
- Sever, Ayşegül: **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997

Shrader, Charles R.: **The First Helicopter War: Logistics and Mobility in Algeria, 1954-1962**, Londra, Greenwood Publishing Group, 1999

Soysal, İsmail: **1955 Bağdat Paktı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991

Soysal, İsmail (Ed.): **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Cilt: I (1920-1945), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2000

Tarık, İsmail Y.: **The Arab Left**, New York, Syracuse University Press, 1976

Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları**, Ankara, Bilgi Yay., 1992

Tunçay, Mete v.d.: **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Cilt: II (1941-1960), 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005

Tunçkanat, Haydar: **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay., 2001

Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih 1789-1999**, 5. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1999

Wendt, Alexander: **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999

Yavuzalp, Ercüment: **Menderes'le Anılar**, Ankara, Bilgi Yay., 1991

Yeşilbursa, Behçet K.: **Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm**, İstanbul, IQ Yay., 2007

Yeşiltaş, Murat: **Türkiye'de Ordu ve Jeopolitik Zihniyet**, Ankara, Kadim Yay. 2016

AKADEMİK MAKALE VE TEZLER

Akman, Halil ve Suat Z.: "John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, Sayı: II/2, 2013, s. 259-288

- Aşıkoğlu, Özlem: “1950-1979 Arasında Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Beykent Üniversitesi, 2008
- Battır, Orhan: “Türk İnsani Dplomasi Faaliyetleri ve Filistin”, **Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi**, Özet Bildiri Kitapçığı, 20-22 Ekim 2017, ss. 103-118
- Bilge-Criss, Nur: “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 9, Sayı: 34 (Yaz 2012), ss. 1-28
- Bostancı, Mustafa: “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, **Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, ss. 171-184
- Bozkurt, İbrahim: “II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısının İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler”, **ÇTTAD**, VI/15 2007, ss.251-274
- Bölme, Selin M.: “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), ss. 51-71
- Coşkun, Birgül D.: “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, ss. 51-86
- Demir, Canan: “Ellili Yıllarda CHP ve Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, 2009
- Dilek, Mehmet S.: “ABD Başkanı Dwight David Eisenhower’ın (Ike) Aralık 1959’da Türkiye Ziyareti”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 46, Güz 2010, ss. 295-332
- Eltetik, Havva: “Fatin Rüştü Zorlu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, SDU, 2009
- Eralp, Atilla: “Turkey and the European Community in the Changing Post-War International System”, **Turkey and Europe**, Ed. Canan Balkır ve Alan M. Williams, Londra ve New York, Pinter Publishers Ltd., 1993

- Göktepe, Cihat ve Süleyman S.: “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **Bilig**, Kış 2015, sayı: 72, s. 197-222
- Gözen, Ramazan: “Patterns in Turkish Foreign Policy Behavior Towards the Middle East”, **Foreign Policy**, Sayı: 19, 1995, ss. 70-100
- Gözen, Ramazan: “Teoriler Işığında Dış Politika,” **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Der. İdris Bal, Ankara, Nobel Yay., 2004
- Gözen, Ramazan: “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Der. Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, Ankara, Nobel Yay., 2010, ss. 101-121
- Hermann, Charles F.: “Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy”, **International Studies Quarterly**, Sayı: 34, No. 1, Mart 1990, ss. 3-21
- Hermann, Margaret G.: “Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders”, **International Studies Quarterly**, Sayı: 24, No. 1, Mart 1980, ss. 7-46
- Huntington, Samuel P.: “The Clash of Civilizations”, **Foreign Affairs**, Sayı: 72, 1993, ss. 22-50
- Kazancıgil, Ali: “The Ottoman-Turkish State and Kemalism”, **Atatürk: Founder of a Modern State**, Der. Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun, Londra, C. Hurst & Company, Hamden Archon Books, 1981, ss. 37-56
- Kennan, George F. (X): “The Sources of Soviet Conduct” **Foreign Affairs**, Temmuz 1947, (Çev.) <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>, 05.05.2017
- Kirk, George: “The Syrian Crisis of 1957 - Fact and Fiction”, **International Affairs**, Sayı: 36, 1960, ss. 58-61
- Koç, Rasim: “Fatin Rüştü Zorlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2009
- Kurban, Vefa: “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **ÇTTAD**, XIV/28 (2014-Bahar), ss. 227-256

- Kürkçüoğlu, Ömer: “Çoklu Bir Dış Politika İzleyebilecek Birikim ve Maharet Dışışlerinde Var”, **Mülakatlarla Türk Dış Politikası, Cilt I**, Der. Habibe Özdal v.d., Ankara, USAK Yay., 2009, 21-47
- Matiç, Uğur: “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’de Bir Dış Politika ve Strateji Dergisi: Orta Doğu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 82 (Ortadoğu Özel Sayısı), Cilt: 1, Ankara, Haziran 2016, ss. 320-352
- Muğisuddin, Oya A.: “Perceptions and Misconceptions in the Making of Foreign Diplomacy: A Study of Turkish-Arab Attitudes until the End of the 1970s”, **Turkish Review of Middle East Studies**, Sayı: 7, 1993, ss. 150-165
- Önal, Tekin: “Fatih Rüştü Zorlu’nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954 - Mayıs 1960)”, **Akademik Bakış**, Cilt: 8, Sayı 15, Kış 2014, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gav/article/view/5000141891/5000129705>, 10.04.2017 (Çevrimiçi)
- Özcan, Gencer: “Ellili Yıllarda ‘Dış’ Politika”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Haz.: Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yay., 2015, ss. 97-150
- Özdoğan, Günay G.: “II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yay., 1994, ss. 131-140
- Özev, Muharrem Hilmi, “Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm”, **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (ed.), İstanbul: Beta yay., 2013, ss. 483-522
- Özev, Muharrem H.: “Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010
- Palabıyık, Mustafa S.: “Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 147-179
- Reiter, Dan: “Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past”, **World Politics**, Vol. 46, No: 4, 1994, ss. 470-526

- Rosenau, James N.: “Restlessness, Change and Foreign Policy Analysis”, **Search of Global Patterns**, Der. James N. Rosenau, New York, Free Press, 1978, ss. 369-376
- Şahin, Mehmet: “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 4, Sayı: 2, 2010, ss. 9-21
- Uzgel, İlhan: “Türk Dış Politikası Yazımında Siyaset, Ayrışma ve Dönüşüm”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, (Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları: 19-21 Nisan 2007), ss. 113-127
- Wendt, Alexander: “Identity and Structural Change in International Politics”, **The Return of Culture and Identity in IR Theory**, Der. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1996, ss. 47-64
- Yavuz, M. Hakan ve Nihat Ali Ö.: “Crisis In Turkey: The Conflict of Political Languages”, **Middle East Policy**, Sayı: 14, No. 3, 2007, ss. 118-135
- Yeşilbursa, Behçet K.: “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 1950-1960”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss. 67-98
- Yıldırım, Bilal: “Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu’da Çok Boyutlu Politika’dan Asabiye Politikasına”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 1, Mayıs-2014, ss. 57-79
- Yılmaz, Türel: “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 5 Sayı 1, 2010, ss. 9-24
- Yiğittepe, Levent: “NATO’nun Güvenlik Algılaması ve Türkiye Tartışmaları”. **International Journal of Academic Value Studies**, Sayı: 3(9), 2017, 344-359
- Yüksel, Dilek Y.: “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz), ss.161-184

KÖŞE YAZISI VE HABERLER

Avcıoğlu, Doğan: “Amerikan Yardımında Son Gelişmeler”, **Akis**, Sayı: 148, 09.03.1957

Avcıoğlu, Doğan: “Araplar ve Biz”, **Akis**, Sayı: 185, 23.11. 1957

Avcıoğlu, Doğan: “Doğu - Batı Arasındaki İktisadi Savaş: Batının Hataları, Rusların Kumazlığı”, **Akis**, Sayı: 174, 07.09.1957

Avcıoğlu, Doğan: “En İyi Hal Çaresi”, **Akis**, Sayı: 194, 25.01.1958

Avcıoğlu, Doğan: “Orta Doğu’daki Boşluk”, **Akis**, Sayı: 147, 02.03.1957

Avcıoğlu, Doğan: “Orta Doğu’daki Fırtına”, **Akis**, Sayı: 173, 31.08.1957

Avcıoğlu, Hamdi: “Orta Doğu Bilmecesi”, **Akis**, Sayı: 175, 14.09.1957

Avcıoğlu, Hamdi: “Orta Doğu’daki Yeni Hava”, **Akis**, Sayı: 176, 21.09.1957

Baban, Cihad: “Türk - Amerikan İşbirliği ve Orta Doğu”, **Akis**, Sayı: 8, 03.07.1954

Balkan, Aydemir: “Bir Yeni Macera Önlenmelidir”, **Akis**, Sayı: 135, 08.12.1956

Balkan, Aydemir: “Cezayir’den Haberimiz Var Mı?”, **Akis**, Sayı: 185, 23.11.1957

Balkan, Aydemir: “Cezayir Meselesi Karşısında Türkiye”, **Akis**, Sayı: 148, 09.03.1957

Balkan, Aydemir: “Dış Politika: Seyahatin Hikâyesi”, **Akis**, Sayı: 136, 15.12.1956

Balkan, Aydemir: “Süveyş Ötesinde İngiliz-Amerikan Petrol Harbi”, **Akis**, Sayı: 134, 01.12.1956

Balkan, Aydemir: “Tito, Menderes ve 300 Milyon Dolar”, **Akis**, Sayı: 98, 24.03.1956

Belge, Burhan A.: “Serlevhasızlar”, **Zafer**, 27.12.1956

- Emin, Leyla Ş.: “Anavatan’ın Yücelciler Borcu”, **Gerçek Hayat**, 01.03.2017
- Ergin, Feridun: “Harici Siyaset”, **Akis**, Sayı: 135, 8 Aralık 1956, s. 8-9
- Esmer, Ahmet Ş.: “Dış Siyasetimize Gelince”, **Akis**, Sayı: 4, 05.06.1954
- Gülek, Kasım: “Türk Amerikan Dostluğu”, **Akis**, Sayı: 37, 22.01.1955
- Hanioğlu, Şükrü: “Ortadoğululuk”tan “Batılılık”a Kimlik Serüvenimiz ”, **Sabah**, 07.05.2017
- İpekçi, Abdi: “CENTO 115 Bin Lira Yardım Yapacak”, **Milliyet**, 10.10.1959
- Toker, Metin: “Arap Politikamız”, **Akis**, Sayı: 218, 12.07.1958
- Toker, Metin: “Ayaklanma Psikozu”, **Akis**, Sayı: 212, 31.05.1958
- Toker, Metin: “Bağdatsız Bağdat Pakı”, **Akis**, Sayı: 198, 22.02.1958
- Toker, Metin: “Hatalar Zincirinin Yeni Halkası”, **Akis**, Sayı: 219, 19.07.1958
- Toker, Metin: “Kıbrıs Meselesi”, **Akis**, Sayı: 189, 21.12.1957
- Toker, Metin: “Mutabık Olmadığımız Politika”, **Akis**, Sayı: 144, 09.02.1957
- Toker, Metin: “Şimalden Gelen Sesler”, **Akis**, Sayı: 191, 04.01.1958
- Toprak, Mücahit: “Ankara Toplantısı”, **Akis**, Sayı: 10, 17.07.1954
- Toprak, Mücahit: “Entegrasyon”, **Akis**, Sayı: 5, 12.06.1954
- Uras, Aziz: “Suriye Sabrımızı Tüketiyor”, **Akis**, Sayı: 47, 02.04.1955
- Zorlu, Fatin R.: “Türk-Amerikan Dostluğu”, **Akis**, Sayı: 8, 03.07.1954
- “Amerikan Dostluğuna Bağlıyız”, **Akis**, Sayı: 52, 07.05.1955
- “Amerika’nın Hudutları”, **Akis**, Sayı: 140, 12.01.1957
- “Amerikan Yardımı: Onuncu Yılın Nihayetinde”, **Akis**, Sayı: 148, 09.03.1957
- “Anlaşamaz Batılılar”, **Akis**, Sayı: 181, 26.10.1957

- “Araplık - Müslümanlık”, **Akis**, Sayı: 6, 19.06.1954
- “Arap Tarafsızlığında Çözülme”, **Forum**, Cilt 2, Sayı: 21, 01.02.1955
- “Atlantik Camiası: Çok Millet - Tek Lider”, **Akis**, Sayı: 137, 22.12.1956
- “Bacadan Girenler”, **Akis**, Sayı: 98, 24.03.1956
- “Balkanlar: Yerine Konan Halka”, **Akis**, Sayı: 13, 07.08.1954
- “Belalı Dost”, **Akis**, Sayı: 137, 22.12.1956
- “Bermuda Hediyesi”, **Akis**, Sayı: 151, 30.03.1957
- “Bir Dostun Yeni Marifetleri”, **Akis**, Sayı: 48, 09.04.1955
- “Bir Musibet Bin Nasihatten İyidir”, **Akis**, Sayı: 38, 29.01.1955
- “Bir Nota Hadisesi”, **Akis**, Sayı: 46, 26.03.1955
- “Bulanık Denizde Kaptanlar”, **Akis**, Sayı: 136, 15.12.1956
- “Çanlar Kimin İçin Çalıyor”, **Akis**, Sayı: 189, 21.12.1957
- “Dış Politika: Bir Revizyon Lüzumu”, **Akis**, Sayı: 96, 10.03.1956
- “Dış Politika: Hac Yolunda”, **Akis**, Sayı: 181, 26.10.1957
- “Dış Politika: Yeni Adetler”, **Akis**, Sayı: 197, 15.02.1958
- “Dış Politikanın Getirdiği Hüsrana”, **Akis**, Sayı: 199, 01.03.1958
- “Dış Yardım: 300 mü 30 mu?”, **Akis**, Sayı: 58, 18.06.1955
- “Dışişleri: Teşkilatta Değişiklik”, **Akis**, Sayı: 139, 05.01.1957
- “Dünya’nın Barut Fıçısı: Orta Doğu”, **Akis**, Sayı: 80, 19.11.1955
- “Elini Veren Kolunu Alamaz”, **Akis**, Sayı: 214, 14.06.1958
- “Fırtınanın Sonu”, **Akis**, Sayı: 176, 21.09.1957
- “Glubb Paşaya Ne Buyrulur?”, **Akis**, Sayı: 193, 18.01.1958
- “Görülmemiş Bir Elçi”, **Akis**, Sayı: 151, 30.03.1957

- “Hariciye: Bir Horoz Şekeri”, **Akis**, Sayı: 6, 19.06.1954
- “Hiçbir Şey Olmayacak, Adnan Bey!”, **Akis**, Sayı: 101, 14.04.1956
- “Hakikatleri İsimlendirmekten Korkmayalım”, **Akis**, Sayı: 47, 02.04.1955
- “Harriman Meselesi”, **Akis**, Sayı: 155, 27.04.1957
- “Horoz Şekeri”, **Akis**, Sayı: 191, 04.01.1958
- “Hükümet: Bir Devrin Sonu”, **Akis**, Sayı: 50, 23.04.1955
- “İki Perdelik Oyun”, **Akis**, Sayı: 190, 28.12.1957
- “İngiltere: Churchill Tekrar Sahnede”, **Akis**, Sayı: 44, 12.03.1955
- “İran: Zincirin Son Halkası”, **Akis**, Sayı: 76, 22.10.1955
- “Kabına Sığmayan Diktatör”, **Akis**, Sayı: 117, 04.08.1956
- “Kapaktaki Başvezir: Nuri Sait Paşa”, **Akis**, Sayı: 38, 29.01.1955
- “Kapaktaki Gazeteci: Metin Toker”, **Akis**, Sayı: 145, 16.02.1957
- “Kıbrıs Meselesi: Muhalefetin Verdiği Ders”, **Akis**, Sayı: 69, 03.09.1955
- “Kıbrıs Meselesi: Tek Bir Cephe”, **Akis**, Sayı: 69, 03.09.1955
- “Makarios Festivali”, **Akis**, Sayı: 176, 21.09.1957
- “Maliye: 100 Milyonluk Alacak Meselesi”, **Akis**, Sayı: 71, 17 Eylül 1955
- “Marko Paşanın Dertleri”, **Akis**, Sayı: 188, 14.12.1957
- “Meclisten Notlar”, **Akis**, Sayı: 43, 05.03.1955
- “Milli Haysiyet Meselesi”, **Akis**, Sayı: 214, 14.06.1958
- “Mütecaviz Demokrasiler”, **Akis**, Sayı: 131, 10.11.1956
- “NATO: Buhranlar İçinde”, **Akis**, Sayı: 186, 30.11.1957
- “New Look Diplomasi”, **Akis**, Sayı: 218, 12.07.1958
- “Petrol Savaşları”, **Akis**, Sayı: 169, 03.08.1957

- “Orta Doğu’da Bağdatsız Bağdat Paktı”, **Akis**, Sayı: 219, 19.07.1958
- “Samimiyet Buhranı”, **Akis**, Sayı: 99, 31.03.1956
- “Sanki Bir Komedi, Gaye: Muhalefeti Susturmak”, **Akis**, Sayı: 67, 20.08.1955
- “Sönen Balonlar”, **Akis**, Sayı: 137, 22.12.1956
- “Suriye Aleyhinde Kampanya”, **Akis**, Sayı: 46, 26.03.1955
- “Suriye Balonu”, **Akis**, Sayı: 135, 08.12.1956
- “Suriye’de Nümayişler”, **Milliyet**, 14.01.1955
- “Şarklılık”, **Akis**, Sayı: 146, 23.02.1957
- “Şu Müslüman Kardeşler”, **Akis**, Sayı: 203, 29.03.1958
- “Taraflılar ve Tarafsızlar”, **Akis**, Sayı: 52, 07.05.1955
- “Tarihi Arap Dostlarımız”, **Akis**, Sayı: 189, 21.12.1957
- “Tehir Edilen Plan”, **Akis**, Sayı: 170, 10.08.1957
- “Türkiye ve Rusya”, **Akis**, Sayı: 167, 20.07.1957
- “Yalta’nın İçyüzü”, **Akis**, Sayı: 46, 26.03.1955
- “Yasha Dost Tukiye!”, **Daily Express**, 21.10.1939
- “Yeni Bir Pakt”, **Akis**, Sayı: 36, 15.01.1955
- “Yeni Selahaddin Taarruzu”, **Akis**, Sayı: 203, 29.03.1958
- “300 Milyon Özel Kredi”, **Akis**, Sayı 70, 10.09.1955

GAZETE VE DERGİLER

Akis Dergisi: Nisan 1954 - Ekim 1958 arasında çıkan sayılar

Akşam: 24.02.1945; 02.11.1945; 02.05.1955; 02.09.1955

Ayn Tarihi: Sayı: 257, Nisan 1955

Cumhuriyet: 05.09.1936; 19.06.1941; 27.06.1945; 13.07.1947; 05.07.1948;
24.01.1950; 01.06.1950; 17.06.1950; 15.01.1952; 19.02.1952;
25.02.1955; 27.11.1956; 05.01.1958; 12.07.1958; 06.03.1959;
25.03.1959; 15.02.1960

Milliyet: 27.07.1950; 16.10.1951; 17.01.1953; 28.02.1953; 05.01.1954;
26.05.1954; 24.08.1954; 20.01.1955; 05.02.1955; 21.03.1955;
04.06.1955; 01.08.1957; 12.09.1957; 11.02.1958; 16.07.1958;
28.07.1958; 15.12.1958; 19.12.1958; 13.12.1959; 12.04.1960;
08.05.1960; 25.06.1960

Resmi Gazete: 24.06.1935

Son Posta: 24.06.1939

Ulus: 25.02.1951; 25.08.1955

Vakit: 23.08.1946

Vatan: 23.06.1941; 25.08.1955; 19.10.1955; 02.11.1956

Zafer: 09.10.1955; 18.07.1958; 19.07.1958; 23.07.1958

ARŞİV BELGELERİ VE İNTERNET KAYNAKLARI

“A Report to the National Security Council” (NSC 68 Raporu), **President’s Secretary’s File, Truman Papers**, 12.04.1950;
https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/pdf/10-1.pdf, (E.T. 10.05.2017)

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) 18-01-02-146-42-12

BCA 030.01/1.8.19

BCA 030.18.1.2/144.90.11

BCA 30..1.0/68.431.6-29/10/1957

BCA 38-227-11-1

BCA 40-241-14-2

Eisenhower, Dwight D.: “Joint Statement With Prime Minister Macmillan Following The Bermuda Conference”, [24.03.1957, aktaran: Gerhard Peters and John T. Woolley, “The American Presidency Project”, <http://www.presidency.-ucsb.edu/ws/?pid=11002>, (E.T. 01.05.2017)]

Eisenhower, Dwight D.: “Special Message to the Congress on the Situation in the Middle East”, 05.01.1957, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?-pid=11007&st=&st1=> (E.T. 01.08.2017)

Kurşun, Zekeriya: “Glubb Paşa”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 14, s. 96, <http://-www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=140096> (E.T. 01.07.2017)

Parry, Jonathan: “Lord Palmerston”, <https://history.blog.gov.uk/2016/04/07/lord-palmerston/> E.T. 13.07.2017

ÖZGEÇMİŞ

Uğur Matıç, 1984 İzmir doğumludur. İlk, orta ve lise eğitimini İzmir’de aldıktan sonra 2002 yılında Uludağ Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimine başlamış, 2007 yılında mezun olmuştur. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde (İktisat Fakültesi) yüksek lisansa başlamış, 2010 yılında “Ortadoğu Dergisi 1961-1973” başlıklı tez ile bu programı tamamlamıştır. 2011 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde araştırma görevlisi kadrosuna katılırken, aynı yıl İstanbul Üniversitesinde doktora programına başlamıştır. “Ortadoğu Krizlerine Yönelik Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası” adlı tez çalışmasıyla doktorasını tamamlayarak 2017 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi’ne dönen Matıç, halen burada İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Doktor Öğretim Üyesi pozisyonunda akademik ve idari çalışmalarını sürdürmektedir. Türk Dış Politikası, Türk Siyasal Yaşamı ve Ortadoğu alanlarında çalışmakta ve bu alanlarda lisans ve lisansüstü seviyesinde dersler vermektedir. Matıç, evli ve iki kız babasıdır.

ISBN: 978-625-367-453-3